

No. 10 / 1900
L. S. S. S.

INFLUENȚA ORIENTALĂ

ASUPRA

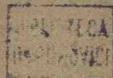
LIMBEI ȘI CULTUREI ROMÂNE

DE

LAZĂR ȘAINEANU

I

INTRODUCEREA

BUCURESCI

Editura Librăriei SOCECU & Comp., Calea Victoriei 21

1900

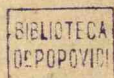
Prețul Lei 7.—

J. P.

INTRODUCEREA

Viel Fremdwörter, viel Culturverkehr; viel entlehnt, viel gelernt; eine reiche Geschichte, eine an mannigfaltigem Gute reiche Sprache.

Hehn, *Italien*, p. 211.

DE ACELAȘI AUTOR:

Incercare asupra Semasiologiei limbii române. Studii istorice despre tranzițiunea sensurilor. Tesă de Licență în Litere. Lucrare premiată de Universitatea din Bucuresci, 1887.

Les Jours d'emprunt ou les Jours de la Vieille (*Dilele Babeii*). Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doctorwürde. Paris-Leipzig, 1889.

Raporturile între Gramatica și Logica, cu o privire sintetică asupra părților cuvântului. Studiū de Linguistică generală. Prelegeri ținute la Universitatea din Bucuresci, 1891.

Istoria Filologiei române, cu o privire retrospectivă asupra ultimilor decenii. Studii critice. A doua edițiune. Bucuresci, 1892.

Basmele Române, în comparațiune cu legendele antice clasice și în legătură cu basmele popórelor învecinate și ale tuturor popórelor romanice. Studiū comparativ. Operă premiată și tipărită de Academia Română. Bucuresci, 1895.

Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturii populare. Bucuresci, 1896.

Influența orientală asupra Limbei și Culturei române:

I. INTRODUCEREA: Limba, Cultura, Resultate, Bibliografia.

II. VOCABULARUL: 1. Vorbe populare. 2. Vorbe istorice, Imprumuturi literare, Indice general.

INFLUENȚA ORIENTALĂ

ASUPRA

LIMBEI ȘI CULTUREI ROMÂNE

DE

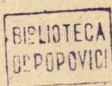
LAZĂR ȘAINEANU

I

INTRODUCEREA

LIMBA. — CULTURA. — RESULTATE. — CONCLUȘIUNE.
BIBLIOGRAFIA

BUCUREȘCI

Editura Librăriei SOCECŪ & Comp., Calea Victoriei 21

1900

*Ad 4944 (m)
49443 (I)*

PREFAȚA

Studiul acesta este o încercare de a sistematiza rezultatele acțiunii elementului oriental (în special osmano-tatar) asupra limbei și culturii române. Pornind de la substratul lingvistic și ajutat de fântănele istorice corespunzătoare, autorul și-a propus de a prezenta, într'un tablou general, datele cele mai importante ale acestei influențe seculare. În literatura europeană a împrumuturilor lingvistice, nu cunoștem de cât o singură monografie — aceea a lui Weise despre *Vorbele grecesci în latinesce* (1882) — care să corespundă pe deplin scopului propus: ținându-se bineînțeles seama de restricțiunile ce se impun atât sub raportul mediului cât și mai ales privitor la bogăția izvoarelor de informațiune. Cititorul va putea să judece, întru cât dorința noastră corespunde realității, în starea actuală a științei.

Autorul acestei Introduceri a debutat în cariera filologică cu o schiță despre *Elementele turcesci în limba română* (1885), apărută mai întâi în *Revista* d-lui Gr. G. Tocilescu. Acea lucrare, deși plină de neajunsuri, a făcut totuși știința să facă un pas înainte în această direcțiune, atât prin lucrările similare ce a provocat cât și prin utilizarea ei de către nisce autorități ca Miklosich (în al său „Nachtrag zu den türkischen Elementen“),

Gustav Meyer (în ale sale „Türkische Studien“), Picot (în glosarul la „Chronique d'Uréchi“) și mai ales d. Hasdeu, care, în Magnum Etymologicum, a luat-o ca punct de plecare în scrutarea vorbelor românesce de origină osmanlie.

Cu o adevărată predilecțiune autorul și-a îndreptat totdeauna privirile către acea primă producțiune a activității sale științifice. Studiile și meditațiunile vârstei mature au venit astfel să completeze acea încercare juvenilă și s'o facă mai puțin imperfectă. Materialul lexical din acea schiță a fost cu totul remaniat și supus unei tratări strict istorice prin stabilirea demarcațiunii între prezent și trecut cu privirea specială la extensiunea teritorială (după principiile generale expuse la § 31 și 109—111).

Introducerea de față va fi urmată de materialul lexical, ce a servit de basă la această sintesă istorico-linguistică.

Fie-mi permis, înainte de a încheia, să adresez mulțumirile mele recunoscătoare în primul rând bibliotecarilor Academiei Române și d-lui Prof. I. Bogdan, care a binevoit să publice în „Convorbiri Literare“ această Introducere; apoi și în special stimatului meu amic Dr. Karl Foy, Profesor de limba turcă la Seminarul oriental din Berlin, care cu știința și sfaturile sale n'a încetat de a mă ajuta în tot cursul deselor mele nedumeriri.

București, Sepembre, 1900

Lazăr Șaineanu

IUBITEI MELE SOȚII

IN AMINTIREA TIMPURILOR GRELE

A. LIMBA

SECȚIUNEA I : CONSIDERAȚIUNI ETNOLOGICE

Cap. I: Familia uralo-altaică

§ 1. CARACTERISTICA EI. — Familia idiomelor uralo-altaice, răspândite în Asia și în Europa orientală, nu presintă un caracter de înrudire așa de intim ca limbile ce constituiesc familia indo-européană; dar se pot recunósce într'însele câteva trăsuri fundamentale comune, pe temeiul cărora finezul Castrén a stabilit afinitatea lor, una din descoperirile capitale ale lingvisticei moderne.

Aceste caractere comune, afară de fondul lexical, sînt :

1. sub raportul fonetic, *armonia vocalică*, în virtutea căreia vocala radicalului are o acțiune decisivă asupra sufixului. Ast-fel turcesce a e o u se consideră ca vocale tari, iar e i ö ü ca vocale slabe, și vocala sufixului trebuind să se acomodeze după cea radicală, pluralul de la *aga* și *deli* sună : *agalar* și *deliler*.

2. sub raportul morfologic, *aglutinațiunea*, după care sufixele se alipesc sau se juxtapun unui radical, care rămâne totdeauna stabil, în opozițiune cu idiomele flexionale în cari și elementul radicalului e supus variațiunii.

3. sub raportul sintactic, caracterul *sintetic* al propozițiunii și mai ales al verbului, care poate exprima toate modurile de acțiune prin particule intercalate între radical și sufix. Ast-fel de la verbul turcesc *sevmek* „a iubi“ se pot forma până la 36 de teme verbale (bunăoară *sevdirişememek* „a nu se putea iubi cu de-a sila“) și verbul unguresc *zár* „a încuia“ trece prin variate sintese modale până la forma complicată *zárátgathat* „el poate face să se încuie adesea“.

Mai observăm încă, sub raportul accentului, că un grup al acestei familii, cel ugro-finez, întonează totdeauna silaba radicală, pe când grupul turco-tatar transportă obicinuít tonul pe silaba sufixului (cf. totuși § 22).

Un caracter etnologic comun popórelor uralo-altaice e tenacitatea, cu care ele au conservat limba lor națională și, ca contrast, variabilitatea organizațiilor sociale și religioase care au stabilit nise deosebirii așa de profunde între un Ungur și un Samoied, între un Turc și un Bașkir. Dar abstracțiune făcând de efectul încrucierilor și de acțiunea mediului social, toate aceste popóre au același aer de familie: o față osósă și rectangulară, un păr negru, tare și luciu, o piele smédă, un corp scund, un cap mare cu ochi mărunți și o barbă spânatică¹⁾.

§ 2. GRUPUL MONGOL. — Familia idiomelor uralo-altaice se divide în 4 grupuri: mangiú, mongol, fino-ugric și turc²⁾.

Grupul mangiú e reprezentat de un popor, care impuse Chinei dominațiunea sa în sec. XVII,

¹⁾ Cahun, *Turcs et Mongols dès origines à 1405*. Paris, 1896, p. 35.
²⁾ Winkler, *Das Uralaltaische und seine Gruppen*. Berlin, 1885.

și de tunguza, în Siberia centrală, grăită de vr'o 70000 de ómenī.

Grupul mongol e reprezentat de Mongoliī din China de Nord și de pe lângă lacul Baikal, popor a cărui obscuritate actuală contrastéză puternic cu sbuciumul, ce odinióră hordele lui Gengiskhan și Tamerlan aũ dat lumiī europene și asiaticе. Pornind în 1227 de la pólele munților Altaī, aceste horde impuseră Chineī stăpânirea lor, distruseră califatul de Bagdat, pustiiră Rusia, care rămase douē secole sub dominațiunea Hordei-de-aur, și în 1240, sub conducerea lui Batukhan, năvăliră în Polonia, în Ungaria și în Muntenia, prin munții Brașovului și ai Făgărașului: „Ordă (fratele lui Batu), care pornia spre drepta (rapórtă istoricul persian contemporan Fazel-Ullah-Rașid), trecēnd țara Oltului, fu întîmpinat de Bazaran-Ban cu oștire, dar fu bătut... Bugek în țara Sașilor trecu peste munți să între în Kara-Ulag și bātu popórele Ulag¹⁾“.

În urma atâtor cuceriri și sdrobiri de popóre, Mongoliī ajunseră în a doua jumătate a sec. XIII stăpâniī lumiī: imperiul lor se întindea de la Marea Chineī până în Polonia și de la munții Himalaia până în Siberia. Astăđi stăpâniī de odinióră sînt supușii împěrașilor Chineī, Rusiei și Turciei.

Tot acestuī grup aparțin Calmucii saũ Mongoliī apusenī (numiți în cronicеle nóstre și *Cal-măși*), cari aũ pătruns în Rusia până la gura Volgei, în gubernia Astrahan. La 1812, ei intrară în Bucuresci odată cu oștirea rusescă și cronicarul contemporan, Dionisie Eclesiarchul,

¹⁾ d'Ohsson. *Histoire des Mongols* II, 627. O analiză critică a acestuī text ap. Hasdeu, *Negru-Vodă*. Bucuresci, 1898, p. XCV-CIII.

descriind impresiunea ce făcură asupra Bucureștenilor, îi reprezintă ca „scundateci și groși, cu cap mare și fruntea lată și obrazul mare, iar ochii și urechile mici“, caracteristica tipului uralo-altaic.

§ 3. GRUPUL UGRIC. — Grupul fino-ugric, reprezentat în primul rînd de fineza în Finlanda și de maghiara în Ungaria, cea din urmă izolată cu desăvîrșire de idiomele înrudite; apoi de dialectele ugrice dintre Ural și Volga, ca ceremisa, ostiaca și vogula în Siberia, ultima idiomă cea mai d'apropo înrudită cu maghiara; în fine, de samoieda, lângă Oceanul Glacial.

Intr'o regiune învecinată cu Ostiaci și Voguli trebuie căutată și patria primitivă a poporului ungur. De aci, din Urali, Ungurii porniră spre Sud cu ocaziunea invasiunii Avarilor și fură treptat supuși de Bulgari și de Cazari. Impinși apoi de Pecenegi, ei se aședară în Rusia meridională (în Atelkuzu) și în 899 ocupară Pannonia, de unde împrăștiară prin incursiunile lor spaimă în totă Europa. După ce absorbiră treptat pe Bulgari, Cazari, Pecenegi și Cumanii, Ungurii luară în posesiune definitivă acest teritoriu, pe care, în curs de un mileniu, au perîndat atâtea popoare: Celți, Germani, Iliri, Romani, Huni și Avari...

Din capul locului în atingere cu populațiunea indigenă, cu Români și cu Slavi¹⁾, Ungurii suferiră ascendentul cultural al celor din urmă și exercitară asupra celor dintâi o influență lexicală puțin însemnată ce-i drept, din cauza naturei sale teritoriale, dar care se resimte deja

¹⁾ Cf. Nestor s. a. 898: Ugrii, trecînd peste Carpați, se apucară la luptă cu Vlahii și cu Slavi, cari locuiau în aceste țări.

în primele monumente ale limbei române. O serie de noțiuni abstracte foarte importante și comune întregei Românimii (ca chip, fel, gând, pildă, sémă, viclén; și verbe ca bănuiesc, chibzuesc, făgăduiesc, socotesc) — denotă o intimitate socială între cele două popóre. Limba română, deși într'o măsură mai modestă, a compensat la rîndul ei aceste împrumuturi etnice.

Cap. II. Grupul turco-tatar

§ 4. TĂTARI. — Grupul turco-tatar, cel mai vast dintre tóte, se întinde de la Marea Mediterană pînă la fluviul Lena în Siberia și se împarte în 3 ramuri foarte d'aprópe înrudite cu tótă depărtarea lor în timp și în spațiu: nordic, oriental și occidental¹⁾.

Ramura nordică coprinde iakuta, grăită de vr'o 20000 de ómenii pe lângă fluviul Lena, cea mai depărtată și cea mai bine conservată dintre idiomele acestui grup.

Ramura orientală, al cării tip antic fu *uigura*, care posedă cel mai vechi text lingvistic (poema didactică Kudatku bilik „Sciința de a guverna“ din 1069) și reprezentantele ei moderne: giagatai, özbek, türkmen, kirghiz sau kazac, idiome înrudite cu nogaï, dialectul Tătarilor din Crimeia și de la Nordul Mării-Negre; în fine, Ciuvașii și Bașkiriï de lângă Volga.

Prin *Tatar*, numele primitiv al unui ném mongol și transportat apoi asupra popórelor suse de Gengiskhan, se înțelege astăzi popu-

¹⁾ Vámbéry, *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen*. Leipzig, 1885. Cf. T. de Pauli, *Description ethnographique des peuples de la Russie*. St. Petersburg, 1862.

lațiunea turcă în număr de vr'un milion și jumătate răspândită în Rusia, în 'Caucas și în Siberia. Dintre aceste diferite categorii de Tătari ne interesază în special Tătarii din Crimeia, reduși astăzi numai la 250000 de ómenI cari se ocupă cu păstoritul, dar cari odiniórá constituiră un Stat independent sub Hagi GhiraI Han și apoi de la 1478, când Mengli GhiraI primi investitura de la Pórtă, rămaseră până la 1783 sub suzeranitatea Turciei. În acest interval ei avură frecvente raporturi și ciocniri cu popórele învecinate : Ruși, Poloni, Unguri, Ardeleni, Moldoveni și Munteni.

În cronicile și în cântecele nóstre bătrânesci răsună adesea ecoul dureros al deselor și subitelor lor incursiuni, al așa-numitelor *ciambuluri*, în Moldova. Sub Bogdan-Vodă nu trecea an, să nu bântue acéstă țară cu razziele lor (Miron Costin I, 183) :

În anul 7018 (1510), Bet Gherei-Sultan, feciorul Hanului, fără de veste, cu mulțime de Tătari, pe trei locuri aú intrat în țară și aú pradat de la Orheiú până la Dorohoiú și pe Prut în sus, de aú făcut multă robie și plén...

În anul 7021 (1513), Bet Gherei, feciorul Hanului, aú intrat în Moldova de aú pradat țara până la Iași, și aú ars tîrgul și ținutul Cărligătorei și aú agiuns și până la Dorohoiú și până la Ștefănesci; iară alții aú pradat în jos la Lăpușna și la Kigeiciú, și de sírg, vrënd să iasă cu robii, multe suflete în Nistru aú înecat, și robii și de ai sêi... Așijderea, într'același an, aú mai intrat Tătarii cu óste mare în țară, de aú făcut multă pagubă și pradă...

Iată descrierea uneia din aceste incursiuni sub Dimitrașco-Vodă Cantacuzino (Muste III, 13):

Tătarii sînt lupi apucători, pradă, robesc, bat și căznesc pre creștini și pre cine îi pedepsește Dumne-

deu de cad în mâna lor. Intrat-au Tătarii în țară ca lupii în turma de oi, cuprins-au pre toți prin case din Nistru până în Prut și până în Jijia, nimăruî nici o milă fiind de biata țară. Iernat-au Tătarii până în postul cel mare; nu-î putea sătura cu hrana de cai. Sacul de orz îl tăia în două unui cal într'o di și cât nu mai biruia să-l mănânce, îl strîngea deosebî și dacă sfinșia orzul din grópă, făcea pre om de cumpăra orz de acel rēmas din traistele cailor; iară dacă nu mai găsia orz sau bani sau dobitoc, îl legaū la ger și-l udaū cu apă. Pre alții îi băgaū în produh și-î scoteaū pre alt produh. Î băteaū, îi căzniaū, cât îi lăsaū morți. Călcat-au și au jăcuit tot și pre mulți au și robit, copii, fete, pre furis. Rēmas-au bieții ómenî numai cu sufletul, bātuți, sdruncinați, cât nu se póte nici cu scrisórea, nici cu limba a póvesti caznele și ucigăturile lor de Tătari.

Sau sub Mihaï-Vodă Racovița (Ibid. III, 62):

Tătarii, după obiceiul lor, au și lăsat ciambur în tóte părțile, în șese zile de au prădat și au robit: și fiind iarna mare, ómeții mari, nu s'au putut ascunde bieții ómenî; și s'au umplut de robi și de dobitóce; cum eraū saniile cu bejăniile, așa le aduceaū încărcate de muieri și de copii, și pe drum copii degerați și fete mari cum era mai amar...¹⁾

În poesia nóstră populară, Român Grue Grozovanul representă tipul vitézului, care caută să rēsplătéscă Tătarilor din Bugiac neomenósele lor prădăciuni. Pe câmpul Nistrului, într'un cort de covor poleit, șede bētrānul Ghiraï Han, înconjurat de Tătari „cu ochi mici ca ochi de ciur“; iar la ușa cortului, zace legat Român

¹⁾ Dar nici Moldovenii nu se arătaū nepēsători. Cf. Cantemir, *Moldova*, 126 (Turcam certe et Tartarum occidere christiani debitum arbitrantur) și mai ales Neculcea (II, 220 și 223): Petriceico-Vodă au trimis și Moldoveni în Bugiac... a prădare și a stricare, după cum le este obiceiul Moldovenilor, gata la jacuri... Decî tot tăia și ardea Bugiacul: Tătarcele cele burduhóse le spinteca și punea copii prin pari și slobodîa robii de pîn obeđe și-î lua cu bucatele cele tătăresci și aducea duiumuri multe, cât nu mai putea să le ia séma...

Grue Moldovanul „care a sărăcit pe Hanul“. Intrebat de Han, câți Tătari i-a stricat, vitézul nostru îi răspunde:

De când m'am ridicat
Și 'n Bugiac eú am intrat,
Mulți Tătari, dău! ți-am stricat,
Și Tătaree am vedúvit,
Fete mari am bêtrânit;
Și Bugiacu-am pustiit,
De bahmeți l'am sărăcit:
Bugiacul pe jumătate

Și Crîmul a treia parte.
Iar Nistrul când l'am trecut,
Pod pe dînsul am făcut,
Ca să duc să car la noi
Averile de la voi;
Să duc care mocănesci
Cu copile mîrzăcesci
Și cu róbe tătăresci.

Spaima ce Tătarií lăsaú în urma lor, se oglindesce până astăzi în sensul peiorativ, ce dobîndi numele lor etnic, devenind sinonim cu drac saú naibă, ca și numele căpeteniei lor, Han-tătar...¹⁾ Pe de altă parte, în Muntenia și în Ardel, unde prezența Tătarilor fu mai rară și mai puțin persistentă, Tătarií fură identificați cu Uri-așií și cu Jidovií legendari, cărora li s'a atribuit originea monumentelor unei arhitecturí primitive, și deveniră ast-fel punctul de plecare al unei cronologii îndepărtate²⁾.

Căpetenia acestor Tătari se numia Han (numele dinastic *Gherei* și locțiitorul *Calga*) și se bucura la început de aceleși prerogative ca și Domnií Moldovei, cu cari împărtașia și modul de investitură (calpac, cabaniță și sabie). Cea mai de frunte familie nobilă la Tătari era Krimli saú Crîmleni, care se împărția în două ramuri: *șirim* și *mîrza*; cei dintâi aveau dreptul de a alege pe Han și de a guverna țara, iar cei din

¹⁾ E curios că, în munții Sucevei, necuratul pórta și numele de *còman* (Șeștóra V, 58); dacá acest termen se rapórtá la Cumani, am avea și aci o interesantă transformare etnologică.

²⁾ L. Șăineanu, *Studii folklorice*, p. 191—215.

urmă primiaŭ o hordă anumită prin drept de moştenire¹⁾.

Tătariŭ purtaŭ un cojoc de vulpe şi un calpac din blana aceluiaşi animal: cei de rînd se îmbrăcaŭ cu cojoce de óie cu partea sbîrlită întórsă afară, ca mocaniŭ noştri, ceea ce le da călare o înfăţişare spăimîntătoare. Armele lor erau: un arc cu săgeţi, o sabie şi suliţe din crăci de arbori cu ascuţişul de fier, apoi arcanul cu care apucaŭ pe cei prinşi în războiŭ. Fórte sprinteni, nimeni nu-ŭ putea ajunge la gónă. Mîncarea lor de predilecţiune era carnea de cal frăgeđită sub şea până la sîngerare şi bęutura lor favorită *kumisul*, sau laptele fermentat de iapă²⁾.

§ 5. NOGAŬ. — D'aprópe înrudiţi cu Tătariŭ din Crimeia erau *Nogaŭi*, aşezaţi în Bugiac sub Iiaş-Vodă (1667—1669). Nogaŭ, după numele unui strănepot al lui Gengiskhan, e astăđi în special numele a vr'o 50000 de nomadı din stepele între Marea-Négră şi Marea-Caspică (pe lângă fluviile Kuban, Kama şi Volga) şi la Nordul Crimeiŭ, unde se coborîră în sec. XV. De aci o parte dintr'înşii emigrară în sec. XVII, în Basarabia meridională, unde Moldova deveni ţinta jafurilor şi barbariei lor, căci „ei de felul lor — ăice un cronicar contemporan (Amiras III, 160) — sînt rēi şi jăcaşi, şi ei de-a pururea poptesc nepace, că pacea îndelungată lor le e sărăcie... Ei aşa aŭ fost deprinşi asupra Moldovei ca nisce lupi asupra unei turme de oi“.

¹⁾ Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, p. 186. Despre obiceiurile Tătarilor. a se vedea o interesantă relaţiune a unui analist turc din sec. XVIII, reprodus de mine în *Revista Nouă* III, 29.

²⁾ Colonia de ađi din Dobrogea se compune din Tătari emigraţi mai ales din Crimeia în secolul trecut şi în cursul celui actual.

Nogații aveau un Sultan și fie-care hordă câte un *mîrzac* (pers. mirza corespunde turc. bey) cu titlul ereditar: sub comanda lui porniau la bătaie în cete, numite *cazan*. Incursiunile le făceau obișnuit iarna, când apele erau înghețate: orașe și sate se ardeau, jaful era cumplit (cf. mai jos „duium“) și locuitorii se țirau în robie și se vindeau apoi fără cruțare, despărțind pe mamă de fiică, pe tată de fiu.

Hammer descrie după un martur ocular (generalul Tott, autorul Memoriilor asupra Tătariilor) întorcerea dintr'un asemenea ciambur, întreprins în 1769 de Tătari sub Crîm-Gherei: O jumătate duzină de robi, două duzini de boi, cinci sau șese duzini de oi erau adesea prada unui singur Tatar. Saci atârnați de oblicul șelei conțineau copii, de la cari nu se vedeau de cât capul; o fată ședea înaintea călărețului, mama pe dîndărăt, tatăl și fiul pe pohodnic, iar boii și oile alergau înainte; un ochi neobosit veghea peste această pradă și n'o scăpa nici odată din vedere ¹⁾.

În 1716, Tătarii din Bugiac cerură și obținură de la Mihai-Vodă Racovița o porțiune anumită din pămîntul Moldovei pentru hrana lor și pentru pășunea vitelor lor, pentru care se îndatorară a plăti anual dijma produselor, așa numitul *ușur*, și plata locului său chiria pămîntului, numită *alim*. Acești Tătari serviră mai târziu ca călărași în oștirea turcescă, de aceea numele lor deveni (turcesce și românesce) un apelativ pentru „curier sau stafetă“, întocmai ca Lipcanii sau Tătarii litfani, o altă fracțiune etnică emigrată din Crimeia, care astăzi trăiesce

¹⁾ Hammer, *Istoria Imperiului otoman* XVI, 214.

încă în mic număr (vr'o 8000) în unele districte din Rusia și Polonia¹⁾. Moldovenii îi numiau pe Lipcani *Cirimuși*, nu pentru că ar fi de origine ceremisică, cum credea Cantemir²⁾, ci pentru că erau învecinați cu Cirimușul, un afluent al Prutului care formă în vechime limita între Moldova și Polonia.

§ 6. ELEMENTUL TĂTĂRESC. — Elementul tătăresc, în stocul turcismelor române, se referă la traiul însuși al Tătarilor Crîmleni și Nogaï, cari în timp d'apropo două secole au venit în continuă atingere cu Moldovenii. De aceea vorbele tătare figurează parte ca terminii tehnici în letopisețe, parte ele au persistat până astăzi în graiul moldovenesc, lipsind în cel muntén și în idiomele balcanice (afară de casul când acestea au adoptat forma paralelă osmanlie).

La prima categorie de tatarisme arhaice numărăm :

coliba tătărăscă se numesce în cronice *aran* și *oba*;

căpeteniile lor purtau numele de *mîrzaci* și *șerimi*, iar la Cazaciî tătari *asaul*;

dările ce plătiau Domnilor Moldovei: *alim*, *iliș* și *ușur*, iar darea în miere a Domnilor Moldovei către Hanul Tătarilor: *balgi-bașlic*;

razziele lor în Moldova: *ciambur*, jaful cu acea ocaziune: *duium*, tabăra lor: *coș*, stégul lor: *bunciu*;

ordinul autograf din partea Hanului: *iarlic*.

La a doua categorie de vorbe tătărăscî, speciale astăzi Moldovei, aparțin vorbe ca: arcan, badie, bahmet, baibarac, capcană, cobuz, haraba sahidac etc.

¹⁾ Vámbéry, *Türkenvolk*, p. 542.

²⁾ Cantemir, *Istoria Imperiului otoman*, p. 156.

Numele enigmatic de *Baragan*, ce p \acute{o} rtă stepa întinsă din jud. Ialomița, pare a se trage de la un popor tătar: giagataic (și mongol) buragan „tourbillon, tempête“ corespunde crivățului nostru (cf. *Crivăț*, numele unei locuințe isolate în Dîmbovița, al unui sat în Argeș și Ilfov, al unei păduri și al unui sat în Prahova). De asemenea numele masivului *Bucegilor* (sing. Buceg), cel mai înalt pisc al Carpaților Munteniei, derivă din tătar. buğak sau buçag „unghiū“ (cu care Turcii porecliră colțul Basarabiei locuit de Tătari=Tatar Buğak): cf. *Colțurî*, munte în Prahova, unde se află și Bucegi.

§ 7. PECENEGII. — Locuințele ocupate astăzi de Nogaï și anume stepa de lângă fluviul Kuma, în Caucaș, era odinioară patria Cumanilor, un popor de același n \acute{e} m cu Nogaïi, din care făceau parte și *Pecenegii*, așezați primitiv la Nordul Mării-Caspice și învecinați la Sud cu Cumanii. Aceste două popore au jucat un rol însemnat în istoria Europei orientale din sec. IX—XIII și în special în trecutul medieval al Românilor, ceea ce ne îndemnă a ne ocupa mai d'apropo de dînsese.

Pecenegii figurază la scriitorii contemporani sub diferite nume. Constantin Porphyrogenetul, care ne-a lăsat (sec. X) datele etnografice cele mai positive asupra lor, îi numește Πατζινάται; cronicarul rus Nestor (sec. XI) Pecenezi, ca și scriitorii arabi Bezenek; cronicarii occidentali Pecinaci și cei unguri Bissenii (sau Beszenyö). T \acute{o} te aceste numiri erau necunoscute poporului însuși, care purta numele național de Kangar.

Alungați, pe la 870, din locuințele lor de către Cazari și Cumanii, Pecenegii se îndreptară

spre Ucraina și după ce devastară Basarabia, două din hordele lor ocupară mai tótă Muntenia, în special porțiunea-î orientală, unde până astăzi amintirea lor trăiesce în pichetul Pecenegea pe Dunăre și în două pîraie din Dobrogea cu același nume. După zdrobirea puterii lor de către Bizantinii la sfîrșitul sec. XI, parte dintr'inșii se aședară în Ungaria sub numele de „Bisseni“, unde trăiră sub proprii lor cnejii și judecători, până ce se pierdură în némul înrudit al Cumanilor (17 localități în Ardél și în Ungaria ca Beszenyö, Besonovo etc. conservă memoria numelui lor); parte se stabiliră dincolo de Dunăre, în Bulgaria, unde câteva sate aũ transmis posterității numele celui mai vítéz și mai războinic din tóte popórele turce.

Originea turcă a Pecenegilor e mai presus de or-ice îndoială. Anna Comnena afirmă, că ei vorbiaũ aceiași limbă cu Cumani. Fiind dat caracterul pozitiv turc al limbei cumane, urmază că și Pecenegii aparțin aceluiași ném. Răposatul Hunfalvy, împingënd tendența ugrizării până la extrem, îi consideră de origine ugrică și înrudiți decî cu Maghiarii, în sinul cărora aũ dispărut. Cele câteva nume proprii, singurele rămășițe din graiul peceneg, le interpretază arbitrar cu ajutorul idiomelor ugro-fineze. Dar tocmai această scurtă nomenclatură de triburi, provincii și cetăți pecenege, analizate de Vámbéry, vorbește în favórea turcismului acestui popor¹⁾.

§ 8. CUMANI.— Cumanii pórtă la scriitoriî bizantinii numele lor național *Οἰζοί* (adică Oghuz,

¹⁾ Hunfalvy, *Ethnographie Ungarn's*, p. 261 și Vámbéry, *Ursprung der Magyaren*, p. 107—114.

cu care Arabii porecliau pe nomadii turei din stepele de la răsărit de Volga) și după 1070 pe acela de Κομάνοι sau Τοβροχοι; Nestor îi numește Poloviți adică „Bălanii“, ca și cronicarii germani Falawa „Ceii cu pērul plăviu“; iar cronicarii unguri Kún, forma primitivă a numelui Cuman.

Pornind din stepa lor de lângă Kuma, ei alungară pe Pecenegii de la Nordul Caspiceii și le ocupară locuințele (880—900), unde îi mai află peste un secol și jumătate Constantin Porphyrogenetul. Hordele lor pribege atacară apoi pe Slavi în 1058, cu care ocaziune Nestor pomenește firea lor brutală. Intinzându-se, către 1086, în direcțiunea Carpaților, Cumanii copriseră Moldova și Țara-Românească până dincolo de Olt. În secolul XIII-lea numărul lor deveni atât de mare, în cât ambele țări purtau numele de *Cumania*. Ei rămaseră în aceste locuri aproape un secol și jumătate (1086—1220) și par a fi trăit în bune relațiuni cu populațiunea indigenă, deoarece o fracțiune dintr'înșii adoptă în cele din urmă religiunea, limba și datinile românești; iar altă fracțiune, fugind în 1239 de invasiunea mongolă, se adăposti în Ungaria, unde regele Bela îi dete un teritoriū între Tisa și Dunăre (numit după dînșii Cumania), unde mai târziu se creștinară și se maghiarizară; alții, în fine, vor fi căutat un refugiū în partea orientală a Bulgariei, unde par a fi supraviețuit până astăzi în așa-numiții Gagauți din Dobrogea și Surguți din Adrianopole, creștini ortodocși cari vorbesc turcesce și au un tip particular.

Existența Cumanilor pe pământul românesc o adevăresc peste 33 de nume topice și onomastice formate din Coman (ca în Ardél și în Balcani). Mai interesante sînt propriile lor urme

toponimice lăsate în Muntenia și în Moldova. Ast-fel sînt numele orașelor :

TELEORMAN, reprezentând o formă cumană *Teli orman*, pădure nebună (ad désă) și corespunzând formei turcescî *Deli orman*, cum se numește o pădure și o provincie a Rumeliei; la Kinnamos, o parte a Carpaților orientali unde se retrase Domnul peceneg Lazăr, poartă numele de Τένου ὄρμον, probabil în loc de Τέλου ὄρμον, de ôrece numai liquida figurază în variantele dialectale ale turcei orientale: cuman *teli*, giagatai *tili*, uigur *tilbe*... osmanli *deli*¹⁾.

CARACAL, de la cumanul *Kara kala* „castrum nigrum“, în opozițiune cu *Ak kerman* „castrum album“: epitete luate din sfera colorilor și date orașelor și popórelor (cf. Cara-Ifrae) după un simbolism propriu națiunilor turco-tatare, la cari colórea albă denotă elementul dominant, iar cea négră elementul subjugat.

Iași, cetatea Iasilor saui a Cumanilor (din yaasi „arcaș“), cum se numia o porțiune a acestuî popor, latinizată după moda medievală în Jassones saui Jazyges²⁾.

§ 9. ELEMENTUL CUMAN. — Și mai interesantă e influența lexicală, căci cumana a dat limbei române primul strat al turcismelor ei. Aci însă se impune o mare rezervă cercetătorului, de ôrece idiomele turcescî sînt fôrte puțin variabile în timp și în spațiu, așa că limba celui mai vechiu monument uigur (Kudatku bilik din sec. X) nu diferă mult de idioma-î modernă giagatai. E adevărat că cunoscința în privința cumanei a dobîndit un teren solid prin Dicționarul manuscris cumano-latin, din 1303, ce Petrarca dăruise Bibliotecei din Veneția și despre care

¹⁾ D. Hasdeu a atras pentru întăia ôră atențiunea asupra acestei urme toponimice (*Oltenescile*, 1884).

²⁾ Géza Kúun, *Codex Cumanicus*, LXXXIV: Jazygum Moldaviae Cumanicorum memoria in nomine principalis urbis hujus terrae *Iassy*, hungarice *Jászváros*, et hodie viget.

contele Géza Kúun a dat în anii din urmă prima edițiune științifică. Dintr'însul se poate vedea ce caracter pronunțat turc și în special tătar sau turco-oriental avea această idiomă: ast-fel giagatai și cumana posed deopotrivă tendința de a înlocui dentala sonoră cu surda-l corespunzătoare (cf. teli „stultus“ și temir „ferrum“ cu formele corelative osmanlii: deli și demir), existența liquidei nasale ca în osmania și reducerea în ambele a guturalei la o aspirațiune mai ușoară (han „rex“=han). Fondul lexical nu diferă între cumana și idiomele înrudite, și nuanțele fonetice le sînt comune.

Ast-fel fiind, ce criteriu ar putea fixa originea cumana și nu osmanlie a cutării vorbe turcesci? Imprumuturile turcesci propriu-zise nu există în Ardeal și cele câte-va turcisme din graiul bănățen au venit prin mijlocirea Sârbilor (cf. § 33). Pe de altă parte, o serie din aceste împrumuturi sînt adînc înrădăcinate în limbă și se bucură de o mare circulațiune, ceea ce indică o provenință mai veche de cît vorbele intrate prin filiera osmanlie.

Asemenea elemente mai vechi ar fi bună-
oară :

beciă, în sens de suterană și de pivniță boltită, se află în cumana (beci el „urbs munita“) și în giagatai (bičen „citadelă“); vorba lipsesc în alte dialecte turcesci, dar pare a fi supraviețuit în numele turcesc al orașului Viena, Beč, care trecu la Sârbii, Români și Unguri (Bécs) și al cărui sens primitiv va fi fost dar „suterană“. Orașele Pesta (ung. pest „cuptor“) și Budrum, numele turcesc al anticului Halicarnas, (d. podrum „pivniță“) presintă aceleși raporturi semantice.

dușman, cunoscut întregii Românimii (alătura de vrăjmaș“), denotă asemenea o origine mai veche de

cât influența turcească: în Codex Cumanicus figurază un dușman „inimicus“.

olat, cu sensul general de „ținut“, sinonim la croniciari cu „parte“ și „lature“, e un termen foarte familiar vechei noastre istoriografii: Miron Costin îl întrebunțeză în dese rînduri, apoi Neculce, Muste, Cantemir (veđi citatele în corpul acestei lucrări). Acest interesant archaism special Moldovei a supraviețuit până astăzi într'un cântec popular din Vâlcele:

Vînduși vii,
Vînduși moșii
Și de bir nu te plățiși;
Vînduși sate și *olate*,
Plățiși birul jumătate...¹⁾

Putem susține cu óre-care siguranță, că avem aci un rest cuman, căci numai în acest dialect vorba figurază sub forma *olat* „regio“, pe când în osmanlia ea sună *eyalet*.

toiă, al cărui sens primitiv de „ospetș“ s'a pierdut românește, lăsând numai pe cel secundar de „sgomot la benchetuire“ și de „larmă“ în genere (de unde în Moldova: toiese „a striga“ și destoiese „a se ușura strigând“). Astăzi vorba e pretutindenea cunoscută cu înțelesul de „temeiū, punct culminant“, sens logicesce dedus de la cel anterior: *toiul războiului* însemna mai întâi sgomotul bătăliei (cf. dîrdora luptei) și apoi momentul când încăerarea era la culme; tot așa: *toiul petrecerii*, *toiul veseliei*; sensul s'a generalizat apoi din ce în ce mai mult. Vorba figurază numai în cumana (toy „convivium“) și în giagatai toy „festin“, pe când în osmanlia vorba sună doy „festin, repas nuptial“.

D. Hasdeū, care a relevat cel dintâiu importanța lingvistică a unor asemenea cercetări, consideră ca elemente cumane archaismele românesce *accè* și *aslam* (Etymologicum).

Primul, numele banului de aramă al lui Ión-Vodă din 1573, ar deriva din cum. (nag-tul) akča „pecunia“ (osm. nakt akče) și nu din

¹⁾ Bibicescu, *Poesii populare din Transilvania*, p. 276.

-457087-

turc. akçe „bănuț de argint“ (din ak „alb“). Cu alte cuvinte, numai în cumana vorba ar fi designat o monedă și de altă coloare de cât cea albă. Dar pe de o parte, vorba cumana nu însemnează de cât „banî naht saŭ peșin“, fără să se indice dacă erau de argint ori de aramă; iar pe de altă parte, admițându-se chiar acesta, un proces identic de generalizare a sensului se observă la fr. „argent“ și la pluralul diferentiat al vorbelor para și ban, câteșî trele designând la început o monedă măruntă de argint și apoi o monedă de ori-ce natură. Aceiașî evoluțiune semantică a încercat'o de altminterea vorba și turcesce: akçe „monnaie, argent, richesse, pièce“.

Cât privesce pe aslam „camătă“, care figurează în vechile psaltiri moldovenesci, el derivă de-a dreptul din vechiul rus „oslamŭ“, cu acelașî sens, și așa se explică existența-i în texte religioase. Afirmațiunea că vorba n'ar exista în nici un dialect turc ci numai și numai în cumana, cade dinaintea giagataicului aslam „camătă“ (de unde trecu în vechea rusescă și de acolo în Moldova), identic altminterea cu cumanicul astelan „usura“. Aceiașî vorbă cu sensul de „camătă“ există în dialectele kazan, baraba, tobolsk și crîmlén¹⁾.

În neputință dar de a fixa, din cauza motivelor mai sus arătate, un principiu de călăuzire în această direcțiune, ne mulțumim a reproduce pur și simplu seria vorbelor cumane ce corespund turcismelor românesce și aflătoare în Codicele cumana :

chatir, voluntas (hatyr), *chalp*, falsus (kalp); *duchan*,

¹⁾ Radloff, *Versuch eines Wörterbuch der Türk-Dialekte*. St. Petersburg, 1890 urm. vol. I, p. 547.

officina, taberna (dukkian), *dulab*, armarium (dolab); *fanar*, lampas (fanar), *frangi*, vellus (frenghi); *gerdan*, collum (gerdan), *habar*, res novae, nova (habar); *madim*, metallum (maden), *makala*, platea (mahala), *meydan*, locus planus (meydan), *maymun*, simia (maymun), *marul*, lactuca (marul), *mascara*, jocolator (mashara); *nagt*, pecunia (nakd), *narangi*, auriacus color (narengi), *noghut*, cicer (nohud), *nay*, tibia (ney), *ortac*, socius (ortak); *peroza*, turcoise (piruze); *sabur*, aloe (sabyr), *sachez*, mastiche (sakyz), *salkum*, botrus (salkym), *saraf*, nummularius (saraf), *saray*, palatium (saray), *sinduk*, arca, cista (sunduk), *sufra*, mensa (sofra), *tas*, pelvis tonsoria (tas), *taman*, perfectum (tamam), *tarazy*, libra (terazi), *talal*, aucionator (tellal), *tepsi*, quadra (tepsi), *tizgin*, halena (tizgin)...

Percurgând această listă, se pôte observa că nu figuréză într'însa nici un termin important de ordine culturală. Diferențele formale fiind imperceptibile, accentuăm din nou prudența cu care trebuie să se procedă într'un domeniu aprópe necunoscut, în care așa-numitele descoperiri pot fi infirmate de prima constatare ulterióră.

§ 10. BULGARII. — Din aceléși stepe de la Nordul Mării-Negre aũ pornit un șir de alte popóre — ca Huni (sec. III—V), Avari (557—827) și Bulgari (660—sec. X) — despre cari sciința de astăzi nu pôte afirma nimic pozitiv în privința naționalității lor (din cauza nulității resturilor linguistice), dar cari par a fi ocupat o pozițiune intermediară între ramura ugrică și cea tătărăscă, constituind un amestec de elemente fineze și turce. Dintr'aceste popóre, Bulgarii (adică o horďă a lor de la Volga, nomadă și idolatră), după ce luară în posesiune în sec. VI teritoriul de pe țărmul drept al Dunării, și conservară aprópe 3 secole limba și dominațiunea lor peste o mare parte a peninsulei balcanice, până ce se disolvară în massa compactă a Slavilor danubiani, adoptându-le traiul, limba și religiunea și impu-

nându-le numai numele, așa că în sec. X sub bulgara se înțelege exclusiv vechea slavonă¹⁾.

Tocmai fuzionarea acésta de elemente diverse etnice într'una și aceiași națiune a făcut așa de complicată problema despre originea naționalității bulgare înainte de completa ei slavizare. De aci varietatea opiniunilor emise de învățați și rezultatele sterile ale unei discuțiuni care se întemeiază exclusiv pe ipoteze mai mult sau mai puțin arbitrare. Să desprindem câteva fragmente din acest mosaic, căci problema în sine are un interes deosebit pentru noi prin contactul secular al Bulgarilor cu elementul românesc, în special cu cel transdanubian.

Istoricii germani Thunmann (1774) și Engel (1796) declară pe Bulgarii de astăzi drept Tătari slavizați; sêrbul Raič (1794) și rusul Venelin (1829) atribue o origine slavă atât Bulgarilor moderni cât și urmașilor lui Asparuk, o ipotesă reluată în timpul din urmă de bulgarul Kristiovič și de rusul Ilovaiskij, a căror slavomanie nu cruță nici pe Huni. Pe de altă parte, după Zeuss, Bulgarii cei vechi n'ar fi de cât Huni retrași spre răsărit de Pontus și ar aparține ast-fel marelui nóm nomad al Turcilor.

După ce Frähn declară pe Bulgarii drept Ugro-Finezii, amestecați însă cu elemente turco-slave, Schaffarik susținu originea fineză atât a Bulgarilor din Mesia cât și a celor de lângă Volga, și acésta părere deveni dominantă, admisă

¹⁾ Intr'un articol publicat de d. dr. Gaster în *Grundriss für romanische Philologie* al lui Gröber (I, 406—414), d-sa, basându-se pe acésta seculară dominațiune a vechilor Bulgarii în Mesia și în Balcani, atribue influenței limbei lor turanice particularitățile comune idiomelor balcanice (româna, bulgara, albaneza și neo-gréca) și străine de limbile romanice și slavice, căutând ast-fel a substitui teoriei traco-dace una turanică (Vezi mai la vale).

fiind de Drinov, Jireček și Hunfalvy. Acest din urmă, care împinse ugromania până la ugrizarea unor popoare curat turcesci ca Pecenegii și Cumanii, scoțându-le ast-fel rude neaoșe cu Maghiarii, găsi aci un teren favorabil pentru ipotezele sale lexicale aplicate celor câteva resturi de nume vechi bulgăresci, unica rămășiță a limbii lor, analizate în timpul din urmă de Vámbéry¹⁾.

Dar episodul cel mai bizar în această dezbateră e tesa răposatului Rössler despre afinitatea idiomei vechi bulgare cu a Samoieșilor din Oceanul glacial. El se încercă chiar a regăsi în limba română vorbe samoiede, adică urme lexicale din acea pretinsă idiomă bulgară, și acestea ar fi: înșir'te-mărgărite, mal, sur... Până și înjurătura obscenă turcescă „sictir“ îi pare un rest samoied, ce ar reprezenta numele spiritului rău la popoarele uralice.

Influența ce această idiomă veche bulgară va fi exercitat asupra limbilor învecinate, este și rămâne un mister din cauza caracterului enigmatic al celor câteva resturi onomastice, îmbogățite în anii din urmă prin descoperirea unui hronograf grec din sec. XVI, ce conține o listă de vr'o 12 nume de haganii bulgari cu indicarea cronologică a domniei lor. Dar această listă cu indiciile ei numerice așteptă încă, cu toate sforțările orientaliștilor, rostul ei lămurit. Presupunerea lui Miklosich că paleo-slavona ar fi păs-

¹⁾ Hunfalvy, *Ethnographie Ungarn's*, p. 225 și Vámbéry, *Ursprung der Magyaren*, p. 62—68. Ne mărginim a cita pe acești doi scriitori, cele-lalte date fiind luate dintr'un studiu inedit despre „Etnografia antică și modernă a Daciei“, care va forma primul volum al operei noastre *Românismul din punctul de vedere etnografic, lingvistic și psihologic*.

trat unele resturi vechi bulgăresci (ca *θρίτογύ* „thalamus“ și sanü „honor“ în raport cu turc. *cardak* și *san*) precum și părerea d-lui dr. Gaster mai sus enunțată despre influența aceleiași idioame asupra limbilor balcanice sînt ipoteze nedemonstrabile în starea actuală a științei.

§ 11. TURCII. — După această digresiune necesară asupra popórelor turco-tatare dispărute, trecem la ultimul reprezentant al grupului turco-tatar.

Ramura occidentală, cea mai importantă și mai dezvoltată din toate idiomele acestui grup, cuprinde osmania, originară din Khorasan și Azerbaigian, importată de hordele selgiucide în Asia-Mică și adusă de urmașii lui Otman la Constantinopole, Cairo, Tripoli și până la Tunis. Ea e vorbită astăzi de vr'o 30 mil. de ómeni, răspândiți în Turkestan, Persia, Anatolia, Rumelia și în insulele grecesci.

Scirile scriitorilor bizantinii și arabi despre prima aparițiune a Turcilor nu se urcă mai sus de sec. VI, la sfîrșitul căruia acest popor veni pentru prima óră în atingere cu Bizanțiul. În anul 568 împératul Justinus trimise către haganul Dizabulus, care resida în vecinătatea Altailor pe lângă muntele Ektag, o deputațiune în frunte cu Zemarchos și acesta (ca mai târziu Priscus la Curtea lui Attila) lăsă o relațiune despre călătoria sa. Ambasadorul bizantin se mărginesce în descrierea sa (conservată printre fragmentele lui Menandros) a vorbi de ceremonialul și petrecerile de la Curtea aceluï hagan și atinge numai în trecăt caracterul etnologic al némului numit de el *Τούρκοι*, așa că nu se póte sci căruï trib ture aparține Dizabulus. Abia după 4 secole, aflăm sciri mai positive, deși indirecte, în

prețioasa operă etnografică a împăratului-scriitor Constantin Porphyrogenetul (940), care a lăsat informațiunii precise despre unele fracțiuni etnice ale némului ture, în special despre Pecenegi și Cumanî.

După ce Turcii primise Islamul în sec. VIII și se războise peste două secole sub Selgiuciđi, existența lor istorică propriu-đisă începe cu Osman I (1288—1336), primul Sultan al Turcilor europeni, după care ei însiși primiră numele de *Osmanlı*, acela de *Turci* rămânând rezervat străbunilor nomadı și fraților lor din Asia¹⁾. Sub Amurat I, care cuceri Adrianopole, Turcii, în bătălia de la Kossovo (1389), veniră prima óră în contact cu Domniî Serbiei, Bulgariei, Albaniei și Munteniei în persóna lui Mircea, cu care Baiazit I se ciocni apoi la Rovine (1394). Abia după un secol, Moldova, sub Ștefan cel Mare, se ciocni la rîndul ei cu Mohamet II, cuceritorul Constantinopolei, în bătălia de la Racova (1474). Aceste prime raporturi ostile fură urmate de legături pacinice, contractate pe de o parte între Mircea și Mahomet I prin tractatul încheiat la 1391, iar pe de alta între Bogdan III și Selim I prin tractatul de la 1511: prin hatiserifurile, ce întăriră ambele aceste legături, se oferia Porții o sumă anuală sub titlul de *peșcheș* sau dare voluntară (transformată mai târđiú în tribut obligatoriu sau *haraciú*) în schimbul conservării intacte a solului, a religiunii și a dati-

¹⁾ Osmanlı, cu civilizarea lor treptată, dobîndiră un dispreț din ce în ce mai pronunțat pentru traiul incult și apucăturile primitive ale Turcilor asiatici sau Turci propriu-điși, un dispreț ce se oglîndesce într'o sumă de proverbe ca: Un Turc (adică Turcoman) póte ajunge învățat, dar nici odată om; Arabul mănâncă să se hrănescă, Turcul se îndópă de crapă; Turcul într'un oraș se crede în închisóre...

nilor țării. Integritatea teritoriului, garantată de acele hațișerifuri, n'a fost în totdeauna observată de Pórtă, pe când din contră obligațiunea, ca Turcii să nu se pótă așeđa în țară sau face giami, a fost strict păzită în tot timpul suzeranității. Sub pretexte strategice, Turcii într'adevăr puseră succesiv mâna pe cetățile muntene Brăila, Giurgiū și Turnu, pe cele din Moldova Akkerman, Bender și Hotin, transformându-le în *raiele* sau ținuturi turcesci administrate de naziri, cadii și voievođi. Dar niciodată, absolut niciodată, nu s'a desmințit sentimentul de rară toleranță al Turcilor, cărora le era cel mult îngăduit să se bucure de un mormînt pe pămîntul țărilor române!

Influența turcésă deveni cu desăvîrșire preponderantă odată cu instalarea dragomanilor Fanarului pe tronul din Muntenia (1716) și pe cel din Moldova (1711). Imitațiunea servilă a vieții politice și sociale a Orientului fu împinsă până la exagerațiune și Curtea beifului fanariot reflecta în miniatură fastul saraiului din Stambul. Apucăturile traiului oriental în ceea ce privește casa, nutrimentul, îmbrăcăminte etc. se resfrânseră și asupra clasei boieresci, pe când poporul se ținu departe de acea modă ridiculă și trecătoare. Totuși, durata-î de peste un secol a făcut-o să lase óre-cari urme, și după disparițiunea ei, în stratele de jos ale națiunii, și țăranul român a păstrat până astăzi, în unele condițiuni ale vieții sale materiale, mai ales în costumul său, ceea ce constituia odinioară fala claselor înalte ale societății fanariote.

§ 12. ELEMENTUL TURC. — Aci vom menționa numai acele ingrediente osmanlii, cari se referă exclusiv la viața religioasă, politică și adminis-

trativă a poporului turc¹⁾ și numai întru cât acei terminii, órecum tehnici, aũ pătruns în stocul turcismelor române. Din cauza acestui caracter oficial, ei aũ dispărut în majoritate, constituind o parte însemnată a vorbelor istorice.

Religiunea. Representanții cultului musulman, după gradațiunea lor ierarhică, erau: imam, preot ordinar (hogeia e predicator și dascăl), cadiu, judecător eclesiastic în cetăți de a doua mână, molă, același în orașe mari, cadiasker, înalt funcționar eclesiastic (unul pentru Europa și altul pentru Asia) și în fine Muftiul, interpretul legii, cea mai înaltă autoritate religioasă, numit și Șeikul-islam sau Capul adevăratei religiuni, reprezentantul religios al Profetului. Cantemir compară pe cadiu, molale, cadiaskeri și Muftiul cu episcopi, mitropoliți, patriarhii și Papa. Curtea supremă de justiție era Divanul.

Casele de rugăciuni purtau numele de giemie și mecet (catedrală și biserică), de pe ale căror minarele, provădute în vîrf cu alemul sau semi-luna, muezinul chiamă la rugăciune (namaz, duva): ezanul și salavatul, imnuri dogmatice ale Islamului, ehindia și iața, închinăciunea de după amiazi și de nópte. Sărbătorile: bairamul și ramazanul, cari corespund Pascelor creștine. Adevăratul musulman căta să viziteze, ca hagiul, locurile sfinte.

Politica. Impărăția turcésca pörtă numele oficial de „Sublima Pörtă“ (Bab-i 'ali) sau „Pörta fericirii“ (Der-i devlet) după porțile cele mari ale saraiului (cf. Curte, în stilul oficial europén).

¹⁾ Cât privesece vorbele relative la viața socială, ele vor formă subiectul părții a doua a Introducerii: Cultura. Tabloul schițat mai la vale se referă la starea din trecut, iar în transcriptiunea acestei nomenclaturi reproducem formele usitate de cronicarii noștri.

Impăratul se numește Padișah, titlu persian ce corespunde sinonimului arab Sultan (în genere Domn „Monseigneur“) sau mongolului Han, cest din urmă purtat mai întâi de Sultanii turci, fu apoi lăsat regilor tătari din Crimeia (ai căror fii se numesc asemenea Sultani) ca Șah regilor din Persia, iar Padișah fu rezervat exclusiv suveranului Osmanliilor, de când Osman (1300) luă cel dintâi acest titlu (Padișahi ali Osman). Mama Sultanului pörtă numele de Validè.

Casa militară a Sultanului o formaū cinci agale sau ofițeri superiori și anume: Mirialem-aga sau Marele Stegar, Bostangi-bașa sau Guvernatorul palatelor imperiale, Imbrohor sau Marele Comis, Capugilar-kehaiasi sau Capul ușierilor și Capugi-bașa sau Marele Portar. Garda Sultanului și a Saraiului: solaci, peici, bostangi, haseki, baltagi, ciauși și capugi. Casa civilă sau Curtea personală a Sultanului era compusă din: Silahdar-aga, Marele Spătar și Consilier intim (musaip) ca și Căzlar-aga, mai-marele peste hădîmbii sau eunucii din haremul împărătesc; Ciohodar-aga, Marele Șambelan care păstra man-tia Sultanului și-i încălța pantofii; Rikiabdar-aga, care ținea scara când Sultanul se urca pe cal; Ibrițtar-aga, care aducea Sultanului apă să-și spele capul și mâinile înainte de rugăciune; Peșkir-aga, Cafegi-bașa și Berber-bașa. Toți acești dignitari ai Saraiului, și alții de ordine secundară, erau reprezentați și la Curtea Domnilor fanarioți.

Administrațiunea. Imediat după Sultan, sub raportul politic, venia Marele Vizir sau Vezir-Azem, Cancelarul Imperiului, Pașa cu 3 tuiuri (Vizir luat absolut fiind titlul oricărui ministru), apoi Begler-beiul sau Pașa cu 2 tuiuri, cum se numia în spe-

cial guvernatorul general al eyaleturilor Rumeliei, Anadolului și Siriei. După aceștia venia Pașa, titlul consilierilor intimi, al generalilor și al guvernatorilor unei provincii (liva sau pašalic), sinonim cu Mirimiran adică Pașa cu 2 tuiuri; apoi Beiū (corespunzând ar. Sultan, pers. Șah și tat. Han), cum se numia administratorul din Galipole și Rhodos precum și Domniū Țărilor române, intitulat și Voivoda cu rangul unui Mirimiran (Beiul turc având numai un tuiū); în fine, Sangiac, la început titlul general al guvernatorului, la urmă restrîns la guvernatorul unei provincii inferioare, neavînd tuiū ci numai sangiac, adică stég cu semi-lună, în semn de putere. Fie-care pašalic era subdivisat în cazale sau districte, administrate de un muteselim „locțiitor“ sau de un nazir „inspector“, iar comunele de un aian orî primar.

Vizirul, ca și Sultanul, își avea palatul (Pașacapusi) și personalul său propriū, în primul rînd un loc-țiitor, Kehaia-beiū, un ministru de externe sau Reis-efendi și un ministru al poliției, Ciașbașa, pe lângă un inspector al închisorilor, Muhzur-aga. Secretarul Vizirului se numia mehtupciū, al lui Kehaia-beiū caraculac și al celor doi miniștri kesedar. În cancelaria sa se efectuaū edictele imperiale, cari purtaū diferite nume, în genere ferman sau hat, ordin din partea Sultanului, oral sau scris: în cazul din urmă, dacă avea în capul edictului turaua sau semnătura Impăratului, pusă de nișangiū (care redacta aceste acte), se numia și hatișerif, iar dacă hatișeriful era provădut cu apostila imperială („să se observe cele ce urmază aci“) purta atunci numele de hatihumaium. Beratul era o diplomă ce conferia un privilegiū sau brevet, iar biea-

zul un ordin împărațesc din propria inițiativă a Sultanului; un ordin emanat de la Vizir său de la vr'un Pașă purta numele de buiurultiu sau buiurdiu.

Cei 4 dignitari de frunte ai Porții erau: Vizirul, cadiaskerul, defterdarul și nișangiul, a cărui funcțiune trecu mai târziu asupra lui Reis-efendi. În special, Muftiul și marele Vizir sînt primele personaje ale Statului, primul sub raportul religios, iar celălalt sub raportul politic, amîndoi reprezentînd pe Sultan care întrunește ast-fel în persoană sa autoritatea supremă, civilă și religioasă (ultima în calitate de Calif sau vicar al Profetului). Cele 12 departamente sau calemuri ale Imperiului steteau fie-care sub câte un director, între cari figurau: un defterdar sau ministru de finanțe, un reis-efendi, un baș-muhasebegiu sau contabil general, un teskeregiu care administra averile domeniilor Statului, un mucabelegiu sau controlor militar și un tesrifaciū sau maestru de ceremonii.

Armata. Afară de oghiul ienicerilor care formă infanteria și de spahi sau cavaleria, mai erau în armata turcască următoarele corpuri: gebegiu sau cuirasieri, topci sau artileriști, cumbaragiu sau grenadiri și lagumgi sau mineri; apoi trupele extraordinare: dalcălăci și serdengeșdi. Marina era comandată de un Căpitan-Pașă, sub care serviau leventii și galiongi.

Corpul cel mai însemnat și mai faimos al oștirii turcesci fură Ienicerii, cari, aprópe 5 secole (1362—1826), constituiră gloria militară (și în cele din urmă flagelul) Imperiului. Organizarea acestui corp fiind de mare importanță pentru noi (introdusă fiind în parte și în oștirea pămîntenă),

vom da câte-va amănunte asupra-î numai cât privesce influența exercitată¹⁾.

Ogiacul său corpul ienicerilor coprindea 4 divisiuni, formând 229 de cohorte (de câte 500 de ómenî) numite odale sau ortale. A treia divisiune, compusă din 34 de ortale, purta numele de seimenî; iar a patra, egală la număr, se numia agemoglanî și coprindea pe recruții corpului. Căpeteniile superioare (afară de ienicer-aga) funcționeau în același timp și ca căpitanî de vînatóre, de aceea numele lor era împrumutat din acéstă sferă de activitate: seimenî (sau segbanî) erau păzitorî de ogarî, samsongî de dulăi, zagargî de zăvođi, turnagî de cocorî. — Gradele inferioare aveau, din contra, nume luate din cercul bucătăriei. Sultanul fiind considerat ca părinte hrănitor al corpului, măi-mariî lui erau decorați cu titluri culinare: căpeteniile ortalelor purtau numele de ciorbagiî sau distribuitorî de supă, apoi ahci-bașa, primul bucătar și saca-bașa, primul sacagiû. De aci și însemnătatea simbolică a cazanului (în care se ferbea ciorba și pilaful), analogă drapelului unui regiment modern. Fiecare odă sau companie măi avea un oda-bașa sau locotenent și un bairactar, care purta stégul jumătate roș și jumătate galben al ortalei. Fiecare ienicer avea léfă (3 aspri pe đî) și tain (2 pâini, 200 dramuri carne, 100 de orez și 30 de unt). Solda anuală a ienicerilor li se plătia în 4 căștiuri sau trimestre: cea trilară se numia kiste, cea lunară ulufè (léfă), iar cea đilnică nafacà. Ei purtau o dulamă roșie și o checea sau

¹⁾ Veđi d'Ohsson, *Tableau de l'Empire ottoman*, VII, 310 urm. și Djevat-Bey, *État militaire ottoman depuis la fondation de l'Empire jusqu'à nos jours*. Tome I, livre I. Le corps des janissaires depuis sa création jusqu'à sa suppression. Constantinople, 1882.

turban de pîslă, iar ienicer-aga o căciulă de ceremonie numită „cuca“, care apoi făcu parte din ceremonialul de învestitură al Domnilor români.

Cronologia. Văcărescu, în a sa Istorie a Împăraților otomani, notează pretutindenea era musulmană („létu otomanicesc“ = hiğret, ad. 16 Iulie 622) alătura de cea creștină. Aceiași procedură se observă în firmane, unde se menționează și lunile anului mahometan. Acestea sînt: Muharem (N. Costin II, 93), Sefer, Rebi'-ul-evvel (Condica 1802, p. 313), Rebi'-ul-ahyr, Gemağ-el evvel (Văcărescu, 258), Gemağ-el ahyr (Condica 1802, p. 315), Reğeb, Şa'ban, Ramazan (Condica 1813, p. 352), Şevval (N. Costin II, 96; Văcărescu 237, 260), Zi'l-ka'dè, Zi'l hiğgè. Anul lunar turcesc fiind de 354 de zile, deci cu 11 zile mai scurt de cât al nostru, întăia zi de Muharem, începînd dar în fie-care an cu 11 zile mai înainte ca în anul precedent, pôte cădea în ori-ce timp al anului¹⁾.

Iată și câte-va exemple :

N. Costin II, 93: [Sultanul Ahmet către Domnul Moscului Petru Alexievici] acea dîntăi a vóstră iubită carte... de la mutarea lui Moamet în anul 1112 (ad. 1700), în luna lui *Muharem* 26 zile...; ibid. 94: scrisu-s'aũ în anul 1121, în luna lui *Zilcadea*, întru împărătesca cetate Constantinopole. Cronica anonimă III, 170 [ferman pentru Grigorie-Vodă Ghica]: ne am milostivit către tine și ți-am înnoit domnia Moldovei cu întăritură în anul acesta 1141 (ad. 1729) în 26 de zile a lunei *Şaban*...

Uricar III, 139 (d. 1792): hatihumaiumul ce s'aũ dat la 1188 (ad. 1774) la mijlocul lunei *Şeval*; 181 (d. 1802): la 3 a lunei *Zálhize* a an. 1205 (ad. 1791)... către sîrși-

¹⁾ Despre corespondența aproximativă a acestor luni cu ale noastre, a se vedea tabla paralelă la Cantemir, *Istoria Imp. otom.* p. 10. Formula de transformare a anilor mahometani în era creștină: data turcescă plus 622 minus diferența anilor lunari (aproximativ 1 la 32 de ani). Ast-fel 1206 corespunde lui 1792 (=1206+622-36).

tul lunei *Gemaziaval* a an. 1206 (ad. 1792) ... la 22 a lunei *Gemazi-el-ahir* a an. 1206 ... VI, 129 (d. 1882): cuprinderea sf. hat la 1217 (ad. 1802) după létul otomanicesc ... 131: hatişerifurile ce s'aũ dat la 1188, 1198, 1206 şi 1217 létu otomanicesc; 436 (d. 1774): haraciul... începẽnd de la 14 a lunei *Gemazil-evel* a anului otomanicesc 1188, iar de la Hr. din 6 Iulie 1774; 448: milostivul meũ împẽrãtesc hat-humai care s'aũ dat la 21 a lunei *Regep* la an. 1188.

Condica 1802, p. 313: împẽrãtesca mea poruncã la lét 1206, împodobitã cu sfĩnt hatihumaium, coprindẽtore de cele douẽ porunci date mai înainte, una cu sfĩntul hatihumaium la lét 1188, cum s'aũ đis mai sus, iar una tot cu acest coprins la lét 1198.

Precum în documente se ține sãmã de lunile calendarului oriental, tot așã viața socialã, în epoca fanariotã, se orienta după divisiunile orariului turcesc, care începea, ca și la Grecii anticĩ, după apunerea sórelui, adicã de la un apus la altul câte de douẽ orĩ 12 ore: apusul sórelui coincidea ast-fel totdeauna cu 12 ore turcescĩ.

Filimon, Ciocoĩ, 142: pe la 12^{1/2} ore turcescĩ începurã invitații a sosi; 240: Costea scóse orologiul și vedẽnd cã aratã patru ore turcescĩ...; 246: pe la douẽ ore turcescĩ, un sgomot ce se făcea prin curtea Hãtmãniei anunțã venirea Sameșului la cancelarie; 294: a treia đi, pe la douẽ ore turcescĩ din nópte...

Cap. III: Limba osmanlie

§ 13. INFLUENȚA ARABO-PERSIANĂ.—Limba turcã, definitiv fixatã la Constantinopole în 1453, a exercitat o influențã însemnatã asupra limbilor din Sudul și din Orientul Europei, și acestã influențã a mers crescẽnd paralel cu rolul politic din ce în ce mai mare al Semi-luneĩ în Europa. Fondul osmanliei, primitiv tãtar, era cu totul insuficient a servi de organ unei noui civilizațiuni. Ea re-

curse ast-fel de timpuriu la araba și persiana, limbă grăite de popore ce le uniașu acelășu credințe religioase. Deja în vocabularul cuman din 1303 se ved urme de asemenea împrumuturi.

Dacă persiana a fost cultivată pentru bogăția ei poetică, apoi araba deveni un izvor de îmbogățire nu numai pentru ideile de ordine morală și religioasă, ci și pentru terminologia administrațiunii, jurisprudenței, a științei și a literaturii. În urma acestei duble infuziunii, și într'o dosă atât de mare, turca literară deveni un amestec de trei idiome diverse, semitică indo-européană și altaică. Una și aceeași noțiune e adesea reprezentată prin câteșu trele aceste elemente ¹⁾.

Dar osmanlia (cu dialectele-ı principale: rumeliot și anadolén) rămase și mai departe fondul graiului popular, prezentând sub acest raport cea mai mare analogie cu cumana și cu celelalte idiome orientale ale grupului turco-tatar. Nu numai că ingredientele numeroase arabo-persiane n'au atins caracterul esențial al limbei vulgare, ci din potrivă acéstă din urmă a modificat profund și conform spiritului ei aceste elemente străine, adaptându-le cu un mod de rostire propriu Osmanliilor și îmbogățindu-le cu nuanțe de sens necunoscute limbilor originare. Acele dintr'insele cari au pătruns în popor au fost supuse unui asemenea dublu proces, formal și ideal, și numai sub acéstă formă *turcită* au intrat arabismele și persianismele în idiomele balcanice.

§ 14. INFLUENȚA BIZANTINEI.— Odată în contact cu cultura européană, Turcii căutară să-și asi-

¹⁾ Cf. *cap*: baş, rees și ser; *casă*: ev, hane și beit; *mână*: el, yed și dest; *pörtă*: kapu, bab și der; *edict*: ferman, hat și buirultu; *principe*: bey, emir și șah.

mileze progresele popórelor învecinate, Bizantiní (mai târziu Grecí moderní și Italianí), Slaví și Ungurí, și să primescă de la fie-care dintr'însele o serie de terminí din sfera marinei și a artei militare, din domeniul comerțului și al industriei.

De timpuriu în atingere războinică și culturală cu Bizanțul, Turcií, popor primitiv continental, învățară să cunoscă de la dînșii produsele mării și tot ce privesce marina. De aci terminí ca¹): fanar „fanal“ (φανάρι), kadyrga „galeră“ (κάτεργον), liman (λιμένα), talaZ (θάλασσα).

Tot prin intermediul bizantinei a pătruns în turcesce (sau în araba) elementul latin, cum indică forma grecizată a acestor împrumuturi: dinar „monetă de aur“: δηνάρι (denarius), gümruk „vană“: κομέρκι (commercium), Kamis „cămașă“: καμίσι (camisia), kantar „balanță“: κεντηνάρι (centenarium), kiler „cămară“: κελλάρι (cellarium).

De la Bizantiní și Grecí provine o parte însemnată a numelor de plante, dintre cari unele (lucru curios!) s'au reîntors în neo-grecă sub forma lor orientală (punem în parantese aceste dublete lexicale): abanos: έβενος (άμπανόζι), afion: όπιον (άπιώνι), anason: άνισον, balsam: βάλσαμον, fyrfiun: εύφορβιον, fystyk: πιστάκιον, karanfil: καρούφυλλον, marul: μαρούλι (cf. amarus), mușmula: μέσπιλος (μούσμουλον), portokal: πορτοκάλι, tarhun: δρακόντιον, tiriak: θηριακή, titrè „gumă de cedru“: κεδριά.

§ 15. INFLUENȚA SLAVO-MAGHIARĂ.—Pe de altă parte, de la Slaví și Ungurí, Turcií au împrumutat o parte din terminologia lor militară.

¹) In exemplele de mai la vale, ne mărginim a cita mai ales acele elemente turcesci cari au intrat în limba română: veđi G. Meyer, *Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-türkischen*. Wien, 1893 și Psichari, *Etudes de philologie néo-grecque*. Paris, 1892, p. LXXIV—LXXXII.

Ast-fel de la Slavī: čete „excursion pour faire du butin“ (vsl. četa „trupă, cătă“), hatman „titre des chefs des cosaques, titre des gouverneurs de plusieurs provinces de l'ancien empire de la Crimée“ (pol. hetman, rut. ataman și vataman din germ. Hauptmann), kyral „roi, prince chrétien“ (vsl. kralj), kopia „lance“ (vsl. kopija), potira „alarme et sortie des habitants armés pour se défendre ou courrir sur quelques assassins“ (bulg. potjera din vsl. terjati „a goni“); suhari „biscuit“ (serb. suchari din vsl. suhū „uscat“); vaivoda „titre des gouverneurs de la Valachie, de la Moldavie et de la Transylvanie, commissaire de police du quartier Galata à Constantinople“ (serb. voievoda „belli dux“); apoï: pelin (vsl. pelynū) și vișnè (bulg. vișni „vișin“¹).

De la Ungurī: palanka „espèce de fortification, lieu palissadé“ (palánk), palaska „giberne“ (palasz), salaș „tente“ (szállás „adăpost“), șarampo „fortification en palissade“ (sorompó), varuș „faubourg“ (város: de unde rom. oraș); haidud „soldat hongrois à pied, brigand“ (hajdú) și tolvaj „brigand“ (tolvaj); birov „maire d'un village“ (biró „judecător“) și ispan „préfet d'un district“ (ispan); apoï obiecte necunoscute Turcilor ca: hintov „carosse“ (hintó), koçi „voiture, espèce de litière“ (kocsi) și soba „poêle, fourneau“ (szoba).

§ 16. INFLUENȚA ROMANICĂ. — Adevărata măiastră a Turcilor în domeniul navigațiunii fu Italia, de la care a împrumutat mai totă terminologia nautică (mai ales de la Venețieni și Genovesi,

¹) Miklosich, *Die slavischen, magyarischen und rumunischen Bestandtheile im türkischen Sprachschätze*. Wien, 1889. Cf. și G. Meyer, p. 2 și 8. De asemenea Kunos în *Nyelvtudományi Közlemények* d. 1896 urm.

stăpânii mării): gomena „otgon de ancorat“, iskèle (scala), kalafat (calafatare), kaliun: galeone (γαλιόνι), kapudan sau kaptan „amiral“ (capitano), palamar: palamara (παλαμάρι), sabura: savorra (lat. saburra), trinketa „catart“ (trinchetta), vapor: vapore (βαπόρι).

Prin raporturile comerciale ale Levantului cu Venețienii și cu Genovesii, limba turcăscă a căpătat o parte din nomenclatura ei comercială și industrială: lokanda și lostaria „birt europén“ (locanda și osteria), simsar „samsar“ (sensale), trampa „schimb“ (tramuta); lo(n)ğa „bursă de comerț și locul de întrunire al meseriașilor“ (loggia); bareta „căciuliță“ (beretta), kaput „manta“ (capotto), kundura „condur“ (coturno) etc.¹⁾

Din românesce, afară de unele noțiuni speciale țării noastre ca: boyar „nobil român“, gelate „dare veche“ (gălétă), ispravnik „cap de județ“ și kalaraș „curier“ (tôte la Hammer), mamaliga (asemenea în ung. serb. și rut.) și mukan „cioban din Ardél“ (mocan)—Turcii au împrumutat vorbe ca: barda „securea dogarului“, kașer un fel de „brânză“: caș (la plural, invers: cașcaval), kassatura „sabie-baionetă“ (custură), dalavere „transaction“ din daravere (dare-avere) și nu din italianul „dare e avere“ (cum crede Bonelli); lundura „luntre greoie și masivă“ (invers: caic), masa „masă jósă cu un singur picior“ (invers: sofa); apoi numele Moldovei: Bogdan (alătura de Moldovan), și kalas (kalas tahtasy) „planche épaisse“ (litt. planche de Galatz), de la faimósele

¹⁾ Luigi Bonelli, *Elementi italiani nel turco ed elementi turchi nell' italiano* în *L'Oriente* I, 178—196 (Roma, 1894). Cf. K. Foy, *Der Purismus bei den Osmanen*. Berl. 1894, p. 43—47 (abendländische Einflüsse)

cherestele ce se transportă din Galați la Constantinopole.

Negreșit, aceste împrumuturi din românește, al căror număr nu poate fi încă precisat, constituiesc în tot cazul o minimă parte în raport cu turcismele din vocabularul nostru; dar același fenomen se constată la Maurii din Spania, carei au îmbogățit limba spaniolă cu un număr considerabil de cuvinte arabe, pe când numărul vorbelor spaniole intrate în arăbește se reduce la un minimum¹⁾. Lucru altminteră ușor de înțeles, când se ia în considerațiune superioritatea culturală a celor două popoare orientale față de națiunile supuse²⁾. În același raport etnic stau idiomele balcanice, sârba, bulgara și albaneza, ale căror puține urme în vocabularul turcesc contrastază cu marele lor număr de turcisme; numai grăca modernă a compensat într-o cât-va (și acesta mulțumită mai mult influenței vechi grecești și celei bizantine) influența lexicală a osmanlii asupra-î.

¹⁾ Dozy et Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*, p. 2.

²⁾ Tutuși frecventele invasiuni și șederea îndelungată a Sarasinilor în Sudul Franței (sec. VIII—XI) n'au lăsat nici o urmă asupra dialectelor locale nici asupra limbei franceze. Cf. Reinaud, *Invasions des Sarrasins en France*, p. 306.

SECȚIUNEA II: INFLUENȚA OSMANLIEÎ

Cap. I: Considerațiuni preliminare

§ 17. IMPORTANȚA ÎMPRUMUTURILOR. — Acțiunile mutuale între limbile învecinate sînt o necesitate etnică și rezultatele lor sînt de cea mai mare importanță pentru istoricul progresului popórelor: adeseori cu vorba străină se împrumută și noțiunea corespunđătoare și atunci cernerea și clasificarea acelor elemente exotice pot da indicațiuni prețioase relative la momentele culturale introduse din afară. Cercetările de asemenea natură făcute conform metodei științifice, deși încă fórt puține la număr¹⁾, presintă un interes deosebit nu numai pentru linguist, dar și pentru istoric și pentru psiholog.

Ast-fel este acțiunea considerabilă de ordine culturală ce limba grécă a avut-o asupra celei romane și acestei din urmă asupra tuturor idiomelor moderne. De cãtã însemnătate pentru isto-

¹⁾ Weise, *Die griechischen Wörter im Latein*. Leipzig, 1832. Ahlquist, *Die Culturwörter der westfinnischen Sprachen*. Helsingfors, 1875. Brückner, *Die slavischen Wörter im Litauischen*. Weimar, 1877. Miklosich, *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. Wien, 1872 (II ed 1884), lucrare interesantă și metodică, dar care are nevoie, ca tóte disertațiunile analoge ale rēposatului slavist, de un control riguros sub raportul circulațiunii cuvintelor împrumutate. V. încă Vámbéry, *Die primitive Cultur des turco-tatarischen Volkes auf Grund sprachlicher Forschung erörtert*. Leipzig, 1879 (de utilizat cu multă rezervă).

ria civilizațiunii n'ău devenit terminî ca *litterae* (διφθέραι „täblițe“, de unde ar.-pers. defter „registraru“), *schola* (σχολή, îndeletnicire) și *scena* (σκηνή, cort) pe de o parte, iar pe de alta *guberno* (κυβερνώ, a cârmui corabia), *machina* (μηχανή, uneltă) și *talentum* (τάλαντον, greutate și monetă)?

Elementul grec s'a propagat până departe în Orient: în Asia, el s'a introdus în idiomele semitice (aramaica, araba), în persiana, turca, arména și georgiana; iar în Europa, același element a îmbogățit gotica, slava, albaneza, româna și limbile romanice.

Förte importante, sub raportul etnologic, pentru popóarele din orientul Europei și în special din Balcani, sînt cercetările făcute de Miklosich asupra elementelor slave în româna, maghiara, neo-gréca, albaneza, țigana și turca (precum și influența lexicală a acesteia din urmă asupra idiomelor slave și a celor enumerate), la cari s'adaogă monografiile lui Gustav Meyer asupra contingentelor străine în neo-gréca și în turca.

În această ordine de idei sînt de mare însemnătate culturală elementele slave în limba maghiară: dintr'însele rezultă starea de extremă degradare a Ungurilor¹⁾, când veniră întăia óră în contact cu Slavi. Într'adevăr, slavismele din vocabularul maghiar îmbrățișeză o mare parte a vieții sociale, morale și politice a națiunii ungare. Ceî mai mulți din acești terminî privesc Biserica (32 la număr), Statul și administrațiunea (37), armata (25), agricultura (90), meseriile și uneltele (66), casa și părțile-î constitutive (64), apoi fauna (110) și flora (150) etc.

¹⁾ „Die auf der tiefsten Stufe stehenden Magyaren“ Miklosich. *Die slavischen Elemente im Magyarischen*, p. 5.

§ 18. TURCISME ÎN MAGHIARA. — Mai interesante pentru noi sînt turcismele în maghiara, al căror număr considerabil a făcut pe Vámbéry să numere această limbă printre idiomele turco-tatare. Aceste turcisme nu datéză negreșit din aceeași epocă, căci afară de împrumuturile de la Pecenegi și Cumanî, absorbiți apoi de Unguri, și afară de influența osmanliei din sec. XVI și XVII, maghiara mai posedă vorbe turce arhaice cari aũ dispărut din osmania, dar cari se regăsesc în dialectele orientale ale turcei. Aceste împrumuturi primitive par a proveni încă din patria primitivă a Maghiarilor, în partea sudică a teritoriului ugric, unde erau învecinați cu popore turce. De atunci datéză nume de animale ca oroslán „leu“ (araslan), teve „cămilă“ (teve), majom „maimuță“ (maymun), ökör „bou“ (ököz), ürü „berbec“ (ürü) etc. Și tot în acea epocă cad cele câteva elemente iranice ca isten „D-zeu“ (izdan), ármány „vicienie“ (ahriman „spiritul răului“), nap „sore, zi“ (nap), vásár „tîrg“ (pers. bazar) și numeralele száz „sută“ (pers. sad) și ezer „mie“ (hezar) . . .¹⁾

§ 19. TURCISME ÎN LIMBILE SLAVICE ȘI BALCANICE. În 3 perióde diferite, susține Miklosich, aũ exercitat Turcii influența lor asupra Slavilor. Mai întâi, în primele secole ale erei nóstre, înainte ca triburile slave să fi pornit la apus, și de aceea aceste prime împrumuturi orientale sînt panslavice (vsl. klobukü „pileus“ în raport cu posteriorul serbo-bulg. kalpak; vsl. toporü: pers. tabar). A doua periódă începe cu jumătatea sec. VII, odată cu supunerea Slovenilor de pe malul

¹⁾ Cf. Hunfalvy, *Ethnographie*, p. 174 și Vámbéry, *Ursprung der Magyaren*, p. 265 urm.

drept al Dunării de jos de către Bulgarii turanî și acele câteva vorbe există numai în vechea bulgară sau slavonă bisericască (vsl. črítogŭ „thalamus“ în raport cu posteriorul serbo-bulg. čardak). A treia periódă, cea mai fecundă, începe cu stabilirea definitivă a Turcilor în Europa, pe la mijlocul secolului al XIV-lea.

Afară de acésta, limba rusă a mai încercat o influență special tatară din cauza dominațiunii seculare a Mongolilor asupra Rușilor, cari au luat de la dînșii o parte a organizațiunii lor politice: kazna „visterie“ (tat. hazna), čin „rang“ (tat. ordine), yam „poștă“, denīgi „banii“ (damga „semn“), yarlyk „diploma Hanului dată enézului“, yasak „tribut în piei“ (tat. lege), yasaul „ofițer“ (tat. intendent) etc.

În idiomele balcanice turcismele sînt reprezentate cam în aceeași proporțiune și ating cam aceeași sferă de noțiuni. În raport cu limba română, ele sînt și mai bogate în elemente orientale, din cauza contactului direct și mai îndelungat cu Turcii¹⁾. Imprumuturile coincid obișnuit în toate aceste idiome și numai rare-ori revine vr'un turcism propriu uneiia dintr'însele. Ele figurază mai ales în poesia populară balcanică, în special în cea neo-grécă (indexul lui Passow conține un întreg vocabular). O privire quanti-

¹⁾ Relevăm de sub litera A, din monografia lui Miklosich, câți-va termeni comuni idiomelor balcanice, dar lipsind limbei române: *ačik*, deschis, *ada*, insulă, *aigyr*, armăsar, *altym*, aur și galben (monetă), *aslan*, leu etc. Bulgara și neo-gréca sînt tot atât de avute în turcisme (dacă nu și mai bogate) ca limba română. Iată câteva exemple împrumutate din glosarele adaoase de Dozon și Passow la colecțiunile lor de cîntece populare (exemple cari lipsesc românesce): *aganym*, mon maître; *alen*, rouge; *araliia*, blessé; *ahyr*, écurie; — *καβάνι*, platanus; *καβούλι*, conventus, *καίρετι*, animus; *καχπέ*, meretricis; *κουτσέ*, calix rosae; *κουμέρι*, telonium; *κουρσούμι*, bomba; *κουσούρι*, sepulcrum.

tativă asupra acestor ingrediente osmanlii, cât privesce peninsula balcanică, o prezintă *grosso modo* monografia lui Miklosich, lipsită însă de orî-ce indicațiune cronologică sau teritorială. Limba bulgară și cea neo-grécă (ca și macedo-româna) nici n'aũ fost încă serios studiate sub raportul lexical și în special al elementului oriental. Din cauza acestor lacune, un studiu comparativ nu e cu putință în starea actuală a lucrurilor. Totuși, în această lucrare, am ținut pre-tutindenea sémă de formele paralele balcanice, întru cât aũ ajuns la cunoștința noastră.

Cap. II: Elementul fonetic

§ 20. ALFABETUL TURC. — Turcii adoptând alfabetul arab prea complicat pentru sonurile osmanliei, aũ simplificat o serie de nuanțe fonetice necunoscute ei. Acele finețe și asperități ale limbei arabe — diferite sunuri pentru *s* și *z*, aspirațiunii dure și articulațiunii guturale — aũ fost atenuate sau reduse la uniformitate în gura osmanliului.

Ast-fel, cei trei *s* ai noului alfabet (*sa*, *sin* și *sad*) s'aũ confundat în osmania într'unul singur și tot așa în turcismele românesce (cf. saftea, sabur); dacă unele vorbe cu *sad* inițial aũ tendența de a evolua în românește către *z*, acesta este un fenomen cu totul modern: *zalhana*, *zara*, *zof* s'aũ desvoltat din *salhana*, *sara*, *sof* (ca turc. *zümbül* din *sümbül*, *zürna* din *sürna* și ca ngr. ζάχαρι din σάχαρι, ζαφείρι din σαφείρι).

Cei trei *z* proprii arabei și anume *zal* (*zaherea*, *huzmet*), *za* (*zarif*, *nazar*, *haz*), și *zad* (*zaif*, *huzur*, *havuz*) s'aũ identificat în gura os-

manliului cu propriul său *ze* (ex. zevzec), ce corespunde lui *z* al nostru, și aceiași uniformitate se constată firesce în împrumuturile corespunzătoare, cum arată exemplele citate.

Cei doi *t*, lin (tinichea) și dur (taraf, tacâm), se rostesc deopotrivă, numai că cel din urmă are deja în osmania tendința de a se apropia de *d*: dalac, dandana, darac. Din contra, *d* turec e înlocuit în dialectele orientale cu *t* și tot așa în rostirea vulgară a osmaniei, precum odinioară în graiul cuman.

Cei doi *h* proprii arabei, și anume *ha* dur sau tare aspirat (hac, halva) și *ha* gutural, împrumut de Mauri și limbei spaniole și transcris de alții *kh* sau *χ* (habar, mahmur), sună turcesc absolut ca propriul lor *he*, lin sau ușor aspirat (hayde). Cât privește sonul specific arab *'ain*, el n'are în turcesc nici o valoare fonetică și se redă obicnuit în transcriere printr'un apostrof: *'akyde* și *'akaret* devin românesce acadea și acaret.

Sonurile guturale *kaf* (transcris și *q*) și *ghain* (transcris și *gh*), nu suferă nici o schimbare în românesce: capac, bacal, bardac — aga, бага; dar cel din urmă are deja în osmania tendința de a se atenua sau omite între două vocale sau înaintea unor liquide (ca și ngr. *γz*): *ya(g)urt*, *ya(g)ma*, *tu(g)ra*. Sonurile palatale *kief* (transcris și *k'*) și *ghief* urmăză după aceiași normă: *cherem*, *chibrit*, *berechet*, *ciurechiu* — *gherdan*, *ghiulea*.

Sonul specific turec (care exista și în cumana) *sagyr nun* sau *n* mut, transcris *n̄* și rostit nasal, se confundă în turcismele românesce cu simplul *nun* sau *n* propriu-*ḡis*: *bimbașa* (archaic: *binbașa*), *ienibahar*, *ienicer*.

Cu modul acesta, eliminându-se sonurile spe-

ciale arabeî (doi *s*, trei *z* și doi *h*), sonul propriu persianeî *ža* sau *j* românesc, care mai că nu figurază în turcismele noastre ca și nasala turcescă *ñ*, acele 33 de caractere ale alfabetului arab se reduc în realitate la 24 și chiar la 21 (dacă nu se ține seamă de vocalele fluide). Alfabetul, ast-fel simplificat, e comun turceî, arabeî și persianeî; ba limba vulgară reduce chiar la 18 (unificând sonurile dublului *t, g* și *k*) numărul caracterelor primitive ale osmanliei și anume (după ordinea alfabetului turcesc): *b p t ğ ě d r z s ş g f k l m n v h* (la cari adăogăm varianta guturală *h* și semi-vocala *y*).

Numai aceste sunuri primitive sînt de ținut în seamă, când e vorba de a se studia fonetica turcismelor în limba română. Celelalte subtilități fonetice sînt exclusiv proprii arabeî și deci necunoscute osmanliei și idiomelor influențate de dînsa¹⁾.

§ 21. FONETICA ÎMPRUMUTURILOR. — După aceste observațiuni preliminare trecem la studiul fonetic al turcismelor române.

Răposatul Rudow a făcut cel dintâiu o serie de observațiuni asupra foneticeî împrumuturilor orientale (la sfîrșitul adaoselor sale la ale mele Elemente turcescî). Din nenorocire, nu numai că acel tablou fonetic e plin de erori, autorul admitînd vorbe de altă origine de cât cea turcescă, dar ceea ce este mai grav, nu stabilește

¹⁾ Transcripțiunea acestor caractere e făcută mai ales după Zenker: *y* representă în același timp semi-vocala *i* (*yad, bey*) și sonul obscur *î* (*agyrylyk*), după cum precede sau urmază o vocală ori o consonă; cu *ş* transcriem pe *š*. Am omis (după exemplul lui Miklosich și Korsch) indicarea cantității vocalelor în vorbele arabo-persiane ca fără valoare pentru osmanlia și deci și pentru elementele împrumutate dintr'însa.

o distincțiune fundamentală între turca literară și osmanlia, așa că o serie de fenomene proprii celei din urmă și de-a gata transmise idiomelor balcanice sînt atribuite limbei române.

Asemenea fonetisme familiare osmanliei sînt:

alternarea între *b* și *p*, prima fiind o rostire literară (araba neavînd *p*) iar cea d'a doua vulgară, de unde variante osmanlii ca: paklava și pazar (carî aû trecut deci și în românesce) alătura cu formele mai literare: baklava și bazar;

alternarea paralelă între *d* și *t*, cea din urmă fiind o rostire vulgară pe care osmanlia o împărtășește cu turca orientală și cu cumana: tarak, tefter și tellal în raport cu darak, defter și dellal — de unde variante românesce: talan (cf. dalac), tarac (cf. darac), catifea (arch. cadifè), tenchiû (t.-or. tenk: t.-pers. denk), teșghea (pers. destgiah, vulg. tezgia), testea (pers. deste, vulg. teste), testemel (pers. destimal, vulg. testimel);

alternarea între *k* și *h*: turcesce kavaf, harbuz, kynă, çoha în raport cu ar. haffaf, pers. karpuz, ar. hyna și t. çoka; de aci și românesce dublete ca: casap și hasap (tot așa în neo-grécă), cîrmîz și hîrmîz, chereștea și herestea, culă și hulă (cf. ngr. καζάνι și χαζάνι, καζιάς și χαζιές); invers; curmă d. pers. hurma, ngr. κουρμάς și χορμάς;

alternarea între *m* și *b* (vorbele turco-orientale începătoare cu *m* trec în osmanlia regulat în *b*: giagatai men și muz corespund osmanl. ben „eû” și buz „ghiață”); forma persiană müsülman sună în osmanlia busurman; și tot așa cu formele arabe mabein și mübașir ce limba vulgară le rostesc babein și bubașir, de unde variantele românesce arhaice: babein (la cronicari: mabein), bumbașir (alătura de mumbașir) și

busurman, nume ce vechii noştri scriitori dau Turcilor.

Apoi rostiri fonetice iarăşi proprii osmanliei în raport cu formele literare arabo-persiane: kiavgir, tarabhane şi zarzavat (pers. kiargir şi sebzevat, ar. zarabhane sau şarbhane) au dat în românesce gherghir, tarapana şi zarzavat, cari sînt transiţiuni normale şi n'au nimic a face cu prototipurile lor de origină literară.

Ținînd sémă de aceste constatări indispensabile, fonetica turcismelor române se reduce la următoarele observaţiuni:

Vocalele turcescî *ö*, *ü* şi *y* devin românesce *io*, *iü* şi *i* (acest din urmă sunet mai existînd în albaneza, bulgara şi rusa): karagöz, güle şi kalabalyk devin caraghioz, ghiulea şi calabalîc; *ö* se rostescce une-orî *io*, iar *ü* ca *u* şi chiar ca *i* (forme vulgare): kör, götüre şi güveç devin chior, ghiotură şi ghiveciü.

Un *b*, final sau median, devine *p* (un *b* final se rostescce şi turcescce ca *p*): arap, casap, dulap în raport cu ortografia literară: arab, kasab, dolab; asemenea mertepea, telpiz, tiptil faţă cu mertebe, telbiz, tebtîl. De asemenea *d* final devine *t* (şi tot aşa turcescce): canat, getbeget faţă cu kanad, ğedbiĝed; precum *s* final devine *z*: atlas, miraz, seyiz în raport cu atlas, miras, seyis (cf. turc. talaz din *تالاز*); despre transiţiunea analógă a unui *s* iniţial, veđi § 20.

Un *k*, iniţial sau final, devine une-orî *g*: găitan, gance (obiceinuit: cange), gârbaciü, gavanos în raport cu kaitan, kanĝa, kyrbaç, kavanos; baltag, ciomag faţă cu baltak, çomak (invers turcescce, un *ghain* iniţial înclină spre *k*: kalion, kazeta, kalabalyk).

Un *m* final devine *n*: băcan, susan, taman

în raport cu *bakkam*, *susam*, *tamam* (invers: *madem* din *maden*); aceiași tranzițiune a unui *m* inițial o presintă *năframă* (arch. *mahramă*, mod. *maramă*) și *năstrapă* față cu *mahramă* și *mașrapă* (cea din urmă cu intercalarea unui *t* normal).

Alternarea între *č* și *ğ*: *cephana*, *cance* paralel cu *gephana*, *cange* (haraciū: *ħarağ*) și *gergevea*, *giampara* paralel cu *cercevea*, *ciampara*.

Un *ș* sau *č* turec se conservă intact în românește; une-orî un *ș* final alternază cu *č*: *baciū*, *cerviciū*, *dîrviciū* din (cioban)*baș*, *cerviș*, *derviș* (o asemenea alternare există și în turca vulgară). Redarea unui *ș* prin *s* orî *t* indică fără dîr și pîte un intermediū neo-grec, de ore-ce numai această limbă dintre idiomele balcanice nu posedă sonurile *ș* și *č*: numai așa se explică forme ca *masala*, *saltea*, *sefterea* (*μασαλάς*, *σελτές*, *σαχτερές*) în raport cu turec. *mașalâ*, *șeltè*, *șahterè*; sau *țeft*, *țelebi*, *țol* (*τζίφτι*, *τζελεμπής*, *τζόβλι*) față cu turec. *čift*, *čelebi*, *čul* (cf. *cioltar*).

Dubla consonanță inițială, în araba și în turca, se evită prin antepunerea unui *i* (o caracteristică a acestor limbi): cf. ar. *Iflatun* din *Platon*, turec. *Iflak* și *Ibraila* din *Vlah* și *Braila*. Limba română admitînd grupul consonantic inițial, lăpădă acest *i* eufonic: *schele*, *schingiū*, *ștubeciū*, *Stambul* din *iskele*, *iskenge*, *istubeč*, *Istambol* (cf. *totuși*: *ișlic*).

Protesa unui *s* (cf. *sbiciū*): *sbenghiū*, *scrum* etc. Epentesa unui *b* (*dambla*), a unui *n* (*amande*: *amadè*, *basmangiū*, *boiangiū*), a unui *r* (*arșă* și *arșic*: *așyk* și *hașa*), a unui *t* (*năstrapă*: *mașrapa*) etc.

Elisiunea silabei atone sau a consónei: (inițială în) *cabaz*, *chindie*, *laie*, *lэфă*, *satara*, (i)șlic scurtate din *hokka-baz*, *ikindi*, *alay*, 'ulefe, mu-

sadere, başlyk ; (mediană în) bulubaş şi suman din bulukbaşy, sukman ; (finală în) iadeş, meş, pan-gea, patlagea din yadest, mest, paŋgar, patlyğan.

Metatesă s'a făcut în chitie, mahal, nacafa şi siminechie din formele paralele tichie, hamal, nafaca şi sinamechie; micşunea e o formă metatetică din menekşe.

O amplificare finală se face la câte-va vorbe bisilabice, indicând mai ales nume de rudenie, prin silaba intensivă *-că* (sub analogia formelor desmierdătoare ca taică, maică etc.): băbacă, duduică, nenécă (cf. iacă „bunică“) din primitivele baba, dudu şi ninè; apoi prin analogie: inicer-că. O simplă amplificare derivativă revine în vorbe ca chirie (primitiv chirà) şi magazie (alătura de magaza).

O amplificare ca la vorbele: abac, bageac, baltac etc. (în raport cu formele primitive: aba, bagea, baltà etc.) există probabil şi în turcesce.

Alternarea între vocala simplă şi aspiraţiunea ei şi viceversa (aba şi haba, alaiü şi halaiü, araba şi haraba, arap şi harap — invers: habar şi abar, harman şi arman, harşa şi arşa) nu e specifică împrumuturilor turcescei, ci este o caracteristică generală a limbei.

Incheiăm aceste observaţiuni fonetice cu câte-va cuvinte asupra asimilaţiunii vocalice, un fenomen comun al limbei, în special al limbei române care o aplică pe o scară mai mult sau mai puţin întinsă la toate contingentele ei lexicale.

Acest fenomen lingvistic a fost de curînd studiat de d. Storch sub numele de „armonie vocalică“¹⁾, un termen cu totul impropriu, de

¹⁾ Ad. Storch „Vocalharmonie in Rumänischen“ în Weigand, *Jahresbericht* VII (1900), p. 93—175: studiu excelent ca spirit şi metodă, dar concepţiunea fundamentală pare eronată.

ore-ce în idiomele uralo-altaice (de unde autorul a împrumutat acest termen) se înțelege printr'însul acțiunea vocalei *radicale* asupra *sufixelor* (§ 1) fără nici un raport cu accentuațiunea: pe când acomodarea saŭ asimilațiunea vocalică în românesce (și în celelalte limbî indo-europene) se datoresce totdeauna influenței accentului, fie el principal saŭ secundar. Altminterea, acest fenomen, cel puțin cât privesce turcismele românesce, e parte de origine modernă și parte de provenință locală.

Ast-fel alternéză: carvasara (arch. chervă-sărie), ciriviș (arch. cerviș), marafet (arch. marifet), nișiște (arch. nișaste), razachie (arch. rezachie), revent (arch. ravent), ristic (arch. răstie), siminechie (arch. sinamechie), tipsie (arch. tepsie), tiptil (arch. teptil), zaharea, (arch. zaherea), zarba (arch. zerbaf); — iar pe de altă parte: badana (Munt. bidinea), bucluc (Munt. bocluc), burungiuc (Munt. borangic), chilipir (Mold. chelepir), chimir (Mold. chimer), dușumea (Mold. dușamè), gialat (Mold. gelat), nohot (Munt. năhut), seftea (Munt. saftea), sefterea (și safterea) etc.

Maî observăm că pretinsa armonie vocalică lipsesce tocmaî în majoritatea formelor unde ea există în turcesce: lichea (t. leke), peltic (t. peltek), pingea (t. penge), sedef (t. sedef), tingire (t. tengere). Din contra, în turcesce și românesce: cerceve. testemel, tenekè, tikia, zarzavat.

Cum se vede, asimilațiunea vocalică e cu totul de altă natură și e departe de a avea valoarea unei legi fonetice ca armonia vocalică din idiomele uralo-altaice, deși ambele par a se datorî aceleiași cauze primitive de natură fiziologică: eufonia, un motiv ce variază după loc și timp (cum o arată și formele locale ale ace-

leiași vorbe turcesci): cf. variantele moldovenești: ceti, fimee, vidè cu formele literare muntenești: citi, femee, vedé; și invers: pacat, so-pon cu păcat, săpun.

Iată acuma cele câte-va cazuri de asimilațiune reală, progresivă și regresivă, după cum influența analogică se exercită asupra unei vocale care urmăzează sau care precede:

a) acadea: akyde (formă intermediară *acă-dea); becher: bikiar (ngr. *μπικιάρης*), budulac: budala (alb. budalek), fișic: fișe[n]k (ngr. *φυσέκι*), mindir: minder (ngr. *μιντέρη*), patlagea: patliğan (ngr. *πατλιζάνα*) etc.

b) bidiviū: bedevi, bursuc: borsuk, ceplegea: kaplyğa, duium: doyum, fudul: fodul, mazdrac: myzrak, mosor: masur (ngr. *μασούρη*), sac-sana: seksane, șandrama: sondurma, terezie: terezazi, tibișir: tebașir (ngr. *τεμπεσίρη*), zarnacadea: zerinkadè (ngr. *ζερινκαδές*).

Ast-fel, asimilațiunea jócă în fonetică același rol ca analogia în domeniul general al limbei: ambiū acești factori, de natură psihologică și fiziologică în același timp, concură a explica modificările speciale, cari par a fi refractare le-gilor mecanice ale foneticei.

§ 22. ACCENTUL. — Accentul în limba turcă e uniform și cade de regulă pe ultima silabă (în opozițiune cu fineza și maghiara); dar ne-având o silabă dominantă, tonul nu se opresce pe silaba din urmă și variéază cu schimbările ce suferă vorba prin flexiune sau prin pozițiunea-î sintactică. Chiar în vorba izolată întona-narea ultimei nu e o regulă absolută; ast-fel vorbele următoare aū tonul pe antepenultima: aferin, binbașy, kabaniča; altele mai numeróse

pe penultima: cãnta, òlbett, gãnbaz, yãdest, kòpça, kùka, kùla etc.

Turcismele române aũ în cea mai mare parte accentul pe ultima silabã. Deviaþiunile de la acẽstã normã generalã, dacã nu existã în turcesce, pornesc saũ de la un motiv de diferenþiare semanticã ca: abã și àbã, agã și àgã, bulgùr și bũlgãr, mascarà și mãscarã; saũ accentul modern diferã de cel vechiũ ca în câșlã (arch. câșlã), iãmã (arch. iamã), iùreș (și iurùș), lèfã (arch. lefeà), pastrãmã (arch. pastramã) etc.; saũ, în fine, vorba se intonezã pe ultima orĩ penultima dupã localitaþi: barèm și bàrem, bașcà și bàșca, dușmãn și dùșman, hai-dèm și hàidem, helbèt și hèlbet, sipèt și sìpet (cf. àripã și aripã, bolnãv și bòlnav, vùltur și vultùr).

Problema accentului în limba turcã e fórte importantã, mai ales întru cât privesce raporturile sale cu idiomele balcanice și în special cu limba romãnã. Din nenorocire, nu existã încã o monografie completã asupra cestiunii¹⁾. Din capul locului surprinde contrastul intonaþiunii între maghiara saũ fineza și turca, tóte idiome în carĩ silaba radicalã constituie deopotrivã elementul stabil iar formele gramaticale fiind nisce simple elemente adiþionale. La început pare cã și turca accentua prima silabã adicã cea radicalã, cum dovedesc încã unele proparoxitone (cf. bã-mia, tákia) și cã treptat tonul a înaintat asupra silabelor adiþionale, pãnã s'a fixat în cea mai mare parte asupra ultimei.

¹⁾ Aceea de Bonelli, *Del movimento dell' accento nel turco-osmani* (Roma, 1893) e cu totul insuficientã sub raportul lexical, singurul care ne interesã aci.

În vorbele terminate într'un diftong cu *i* final, accentul cade pe prima din cele două vocale: alây, bèy, bòy, nèy, sòy, serây etc. Accentul originar se menține de asemenea în vorbele străine (còtura, efèndi, hătman, iskèle, iskèmle, kòntoş, kundùra, kuvàta, palàska, şapka, sòba, tràmpa, tulumba), în cele neologice (bandièra, baràta, duzina, kazèta, lira, lokànda, salàta, Italia, Rùsia, Spania) și în formele derivate (hày-de, kapàn-ğa, sàn-ki, tabàn-ğa).

Abstracțiune făcènd de aceste casurî speciale, există totuși un număr însemnat de turcisme românesce, carî nu observă oxitonia caracteristică și quasi-generală. Asemenea elemente par a aparține a unei fase mai arhaice a accentuațiunii turcesce, cel puțin unele dintr'însele. Spre a scòte în relief acèstă accentuare excepțională, alăturăm formele corespundètore neogrecesce, singura limbă balcanică care dă accentului o expresiune grafică:

a) trisilabe: dulàmă (ντουλαμάς), ghiòtura (cf. κουτουροῦ), maràmă (μαχραμάς), tingìre (τεντζερές și τεντζέρι);

b) bisilabe: bùga (μπουγάς), cãlfă (καλφάς și κάλφας), chilă (κιλές), fõtă (φουτάς), mângăr (μαγκούρι), paianță (παγιαντάς), tàftă (ταφτάς), tàvă (ταβάς), tòrbă (τορβάς).

În turcesce silabele unei vorbe neformând un tot indisolubil ca bună-òră în limba franceză, fie-care din aceste silabe își menține óre-cum individualitatea și se rostesc cu un ton secundar. Acest caracter fluid al accentuării osmanlii explică până la un punct abaterile românesce (și probabil balcanice) de la oxitonia obicinuită a împrumuturilor turcesce.

Cap. III : Elementul morfologic

§ 23. SUFIXE. — Sub raportul morfologic sînt importante sufixele turcesci, cari aū devenit atāt de familiare urechiū romānesci, în cāt ele se aninā prin analogie și la vorbe de altā origine. Și acest fapt este comun tuturor limbilor balcanice cari aū fost influențate de turca¹⁾.

Aceste sufixe sînt: *-gi* saū *-ci* (gy, gü, gu), *-i*, *-li* (ly, lü, lu) și *-lyk* (lik, lük, luk), cari aū devenit romānesce *-giū* saū *-ciū*, *-iū*, *-liū* și *-lic*, formānd nume de agenți saū de acțiune și nume abstracte.

I. Sufixul *-gi*, *-ci* (*-giū*, *-ciū*) formēzā substantive și adjective indicānd meseria, îndeletnicirea, deprinderea²⁾.

1. profesiunea (fabricant saū vîndător): abagiū, boiangiū, cafegiū, cherestegiū, giuvaergiū, halvagiū (analogic: pilafgiū, rahagiū), iaurgiū, iorgangiū, papugiū, pastramagiū, simigiū, șalvagiū, tinichegiū, toptangiū, tutungiū, zarzavagiū; calpacciū, topciū, tufecciū.

2. o ocupațiune:

a) cel ce posedă saū îngrijesce: conacciū, duhengiū, hergheligiū, sofragiū, tulumbagiū, ciubucciū, fanaragiū (analogic: masalagiū), narghelegiū;

b) cel ce pōrtă saū duce: bocceagiū, buzduganagiū, iedecciū, chervangiū, chirigiū, harabagiū, surugiū;

c) cel ce cātă din: muscalagiū (analogic: giamparagiū), naingiū, tamburagiū.

¹⁾ Miklosich, *Über die Einwirkung des Türkischen auf die Grammatik der südosteuropäischen Sprachen*. Wien, 1889.

²⁾ Numele de agent în *-gi* corespunde sufixului persian *-dar*: defterdar, haznadar alătura de teftergiū, haznagiū.

3. o apucătură saŭ obicînuință (mai ales rea): haramgiu, inacciu, mascaragiu, tertipgiu, zorbagiu.

Pe cale analogică sufixul se aplică mai întai chiar la vorbe turcesci în accepțiunile enumerate: [profesiune] astaragiu (cf. abagiu), rahagiu (cf. halvagiu); [ocupațiune] binagiu (cf. cheres-tegiu), carvasaragiu (cf. hangiu), sacagiu (cf. surugiu); [posesiune] damblagiu, lefegiu, mahalagiu; [pornire rea] hatirgiu, moftangiu, palavragiu, zamparagiu.

El se alipesc apoi la elemente romanice: bareagiu (cf. caicciu), laptagiu (cf. cafegiu), lampagiu (turc. lampađi, cf. postađi „facteur“), contracciu (bulg. kontrakciia), duelgiu, reclamagiu, scandalagiu (serb. larmađia); cf. Moldovangiu: (Cron. III, 262) cu serb. Dunavđia „locuitor de lângă Dunăre“;—la elemente neo-grecesci: galeongiū, lemongiu, sãpungiu;—la elemente slave: bragiu (cf. bozagiū), darabangiu (cf. turc. daulđu), marfagiu (cf. bocceagiū), pomanagiu (cf. chilipirgiū), povarnagiu (cf. turc. rakiđi), zavergiu saŭ zavragiu (cf. zorbagiu).

Sufixul *-giu* alternază cu sinonimele românesci *-ar* saŭ *-aș* (capugiu: portar, caicciu: luntraș); bidinar (t. badanađi), eizmar (cf. papugiu), ciaprazar și gaitănar (t. kaitanđi), ciubucar (alătura de ciubucciū, cu sens diferit); chiriaș (și chirigiū, cu sens diferit), boclucaș (dar tertipgiū), ciomăgaș (dar duelgiū) etc.

II. Sufixul *-r* formază adjective indicând o asemănare sub raportul colorii: cãrmîziū, chimioniū, conabiū, fistichiū, ghiviziū, ghiurghiuliū, havaiū, limoniū, naramgiū, neftiū, samaniū, singepiū, turungiu aŭ produs pe cale analogică:

cafeniū (cf. samaniū), caisiū, chihlibariū, lilia-chiū, micșuniū, năhutiū, pătlăgeniū.

III. Sufixul *-LI* (*liū*) forméză adjective exprimând :

1. o apartinere „care ține de, care face parte din“ : cazacliū, misirliū, ogiacliū, osmanliū, pazvantliū și cârjaliū ;

2. o posesiune „care are...“ : capanliū, chefliū, hangerliū, iedecliū, nurlīū, tabietliū ;

3. o relațiune : belaliū, catifeliū, ogurliū ;

4. portul saū îmbrăcăminte : binișliū, caf-tanliū : cf. turc. *çakşyrly* „qui porte une culotte“, *şapkaly* „qui porte un chapeau“.

Câte-va forme analogice : giubeliū (cf. *binișliū*), hazliū (cf. *nurlīū*) etc. Sufixul se adaogă (mai rar) și la elemente străine : corajliū (cf. *chefliū*).

Din acest sufix s'a desvoltat românesce o formă secundară *-LIE*, formând substantive cu sensuri corespundătoare : cazaclie „un fel de căciulă“ (*kazakli*), ghimirie „cocióbă“ (*kemerli*), sarailie „un fel de plăcintă“ (*saraily*), zoralie „horă cu sărituri forțate“ (*zorly*).

IV. Sufixul *-LYK* (*-lic* saū *-lic*) și *-LUK* (prima formă în româna, albaneza și bulgara, a doua exclusiv în sêrbesce) forméză mai ales nume abstracte exprimând :

1. o stare generală : ciraclîc, hagianlîc, surghiunlîc ;

2. o calitate (în deosebî rea) : cabazlîc, caraghiozlîc, ciapcânlîc, hainlîc, mardalîc, mascarialîc, mucalîc, murdarlîc, mofluzlîc, pișicherlîc, șiretlîc, tembelîc, zamparalîc, zorbalîc ;

3. o ocupațiune (și folosul ce resultă) : boiangilîc, bozagilîc, giambașlîc, hamalîc, harabagilîc, samsarlîc, telalîc, vechilîc, zarafîc ;

4. un grad sau rang (și un teritoriū anunit): caimacamlie, pašalie, zapcilie;

5. o colectivitate: boccealie, calabalie, giamlic, mezelic, paralie, parmaclie, tamazlie (nume de monete colective: beşlie, ichilie, irmilie);

6. un raport („ce ține de...“): anterlie, berbelic, ciorbalie, (nume de daruri: bairamlie, balgibaşlie, beilic, ramazanlie).

Forme analogice: avocatlie (turc. avokatlyk: cf. vechilie), berbantlie și erailie (cf. zamparalie), senatorlie, varvarlie (Beldiman; cf. zorbalie).

Acest sufix alternază cu sinonimul românesc *-ie*: hainie și hainlie, harabagie și harabagilie, murdărie și murdarlie, surghiunie și surghiunlie; apoi călfie și căvăfie (cf. hamalie), chelie (cf. murdarlie), ghiduşie și pehlivănie (cf. cabazlie).

La sufixele menționate se poate adăoga și *-MAN*, care figurază în următoarele vorbe turcesci: busurman, duşman, talaşman, tergiman... gugiuman și sucman; la primele patru exemple se referă și ortoman, primitiv iortoman. Turcesce acest sufix formază adjective (=ly: dizman sau şişman „gras“, koğaman „enorm“) și colective (=lyk: karaman „popor“ din kara „glotă“; cf. müsülman, turkman etc.).

Vorba BAŞ „cap“ este un prefix special ce constituie obicînuit primul, une-orî și ultimul element al unei compozițiuni și se alătură la vorbe turcesci (baş-ciauş și bulu-baş, baş-salahor și cafeği-başa) sau românesci (baş-boier și portar-başa, baş-căpitan și capudan-başa), dând în ultimul caz compozițiuni cu adjective și o nuanță nefavorabilă (baş-bătăuş, baş-marghiol, baş-neghiob).

Tot un fel de sufix e și elementul pronominal -sy (-si), ce se anină turcesce la un al doilea membru al unei compozițiuni, exprimând un raport de posesiune față cu primul membru: ienicer-agasi, divan-efendisi, Silistra-valesi etc. Acest sufix se conservă sau se lepădă în românesce, după caracterul mai mult sau mai puțin usual al vorbei corespunzătoare.

Sufixele românesce, cari revin mai des în formațiunile secundare ale vorbelor turcesce, sînt:

I. Sufixe diminutivale, foarte numeroase (în număr de 22):

-AC (cf. prostănac): budulac;

-ACHE (ngr. -*acı*: *paidacı* „copilaș“, Costache, Petrance): agache, beicache, cilibidache, fudulache (cf. țafandache);

-AȘ (cf. copilaș, cuțitaș, flueraș): buzdugănaș, caicaș, catiraș, chimiraș, ciobănaș, fermenaș, găitanaș, ghiozdănaș, sipetaș, tulpănaș, zăbunaș;

-CĂ (cf. maică, taică, dădacă, doică): babacă, duduică, nenică;

-CIOR (cf. oscior): fescior, levincior;

-EICĂ (cf. scurteică): ciubeică, ghiordeică, giubeică;

-EL (cf. cercel, cojocel, scaunel): atlăjel, băltăgel, benișel, birlicel, bondocel, bostănel, caicel, capoțel, ciobănel, ciomăgel, coltucel, dovlecel, gârbăcel, gavanoșel, ietăcel, papucel, sânducel, sipețel, tencurel, vătășel, zăbunel; pl. șălvărei, zuluței.

-EȘ (cf. scăueș): sumăeș;

-ICĂ (cf. fetică, păserică): bostănică, sultănică, tîngirică;

-ICIŪ (cf. gădiliciŪ, tremuriciŪ): măscăriciŪ;

-INĂ: arapină, haramină;

-IOR (cf. căprior, frățior): dulăpior, rachior, zarifior;

-IÓRĂ (cf. inimiórá, păióra): abăióra, cutióra, farfurióra, lefușóra, mărămióra;

-IȘCĂ (cf. morișcă): cadișcă;

-IȚĂ (cf. codiță, peniță, porumbiță): cătrăniță, du-

gheniță, fotiță, halviță, odăiță, rachiiță, tulumbiță; bă-băiță, duduiță.

-uc (cf. sătuc): hărămuc;

-ue (cf. ferestruie): dudue.

-uș (cf. ineluș): aguş;

-ușă (cf. curelușă): perdelușă;

-ușcă (cf. femeiușcă): arăpușcă;

-uț (cf. bănuț): cerdecuț;

-uța (cf. mântăluță, stelută): abăluță, bărdăcuță, băsmăluță, catifelută, farfuriuță, gentuță, giubeluță, ieh-neluță, păraluță, perdeluță, saieluță, sarmăluță, tărăbuță, tasmăluță, tiehiuță; duducuță, nenecuță.

II. Sufixele augmentative sînt, din contra, foarte puține (6):

-AIE (cf. flăcăraie): dănănaie;

-ANDRĂ (cf. copilandru): micsandă d. micș-unea (finalul organic considerat ca un sufix).

-ĂŪ (cf. lingău, mîncău): haidău, telălău;

-ILĂ (cf. murgilă, ochilă): arăpilă, chiorilă;

-OIŪ (cf. pietroiŪ): surloiu, tărăboiu;

-ÓNĂ (d. suf. verb. ngr. -ov-): mascaronă (archaic).

III. Sufixele de moțiune sînt tot de origină diminutivală (5 forme):

-CĂ (cf. fică, țarancă): dușmancă, hagică, teleleică;

-ÉSĂ (cf. împărătesă, preotesă): băcănésă, bidinărésă, vizirésă;

-ITĂ (cf. bivoliță, morăriță): băcăliță, mîrzăciță, rachieriță, tătăriță, telăliță;

-ÓIE: agóie, pășóie;

-ÓICĂ (cf. nemțóică): arăpóică, hangióică, hatóică, mahalagióică, moftangióică, samsaróică, telelóică.

IV. Sufixe nominale:

1. concrete (nume de agent):

-AR (cf. argintar, bucătar, portar): arșicar, bidinar, cabazlicar, ciaprazar, ciorecar, ciurecar, găitănar, giolar, ișlicar, ogegar, olăcar, sucmanar, surlar, șăicar, tăbăcar, testemelar, zăbunar.

-AȘ (cf. arendaș, ostaș, meseriaș): buciucaș, chiriaș, ciomăgaș, lefaș, mazilaș, odăiaș, rufetaș, satîraș;

-ER (cf. pivnicer, pälărier, vier): abăger, becer, bogasier, hărăcer, rachier;

-IST (ngr. -ίστης: cf. gornist, bonjurist, junimist): divanist, zeflemist;

-IT (ngr. -ίτης): divanit (alătura de divanist), măscărit (alătura de măscăriciū și mascarónă).

-UȘ (cf. jucăuș, spiriduș): ghiduș.

2. abstracte (nume colective sau de acțiune):

-Ă: bostană, mahală, ulucă; și formele românzate: călăuză, caraulă.

-ĂRIE (cf. bozărie, stufărie): bostănărie, ciubucărie, dulăpărie, căzănărie (veđi -ERIE și -IE);

-ĂRIT (cf. văcărit): beșlegărit, tutunărit (veđi -IT);

-ATICA (ngr. -άτικα pl. d. -άτικον): cantariatica (cf. μαγαζάτικον, loyer d'un magasin);

-CIUNE (cf. uriciune): măscăriciune (archaic);

-ÉLĂ, -IALĂ (cf. albăstrélă, poleială): boială, cânălă; ciomăgélă, igurtélă, mahmurélă, sictirélă, sulemenélă;

-ELNIȚĂ (cf. cădelniță, vîrtelniță): chibritelniță, șerbetelniță;

-ENIE (cf. grozăvenie, vedenie): șiretenie;

-ERIE: boiangerie, bozagerie, ciubucerie, harbuzerie, iorgangerie, mungerie, paciagerie, simigerie, sofragerie, tînichegerie, toptangerie, tutungerie (veđi -IE);

-ETE (cf. vrabete): dovlete;

-ICĂ (ngr. -ική pl. d. -ίκον): bacalica (cf. zaharica), giuvaerica (cf. diamantica) etc.;

-IE (cf. ferărie, pescărie): abagerie, bacălie, becerie, bogasierie, căftănie, călfie, căsăpie, căvâfie, ciobănie, dulgherie, rachierie, salahorie;—(cf. judecătorie, împărăție): agie, beșlegie, căimăcămie, ciaușie, hănie, mîrzăcie, olăcărie, pășie, saigie, vizirie, zapcie:—(cf. frăție, lăcomie): cărdășie, chelie, dușmănie, fudulie, hainie, mahmurărie, moftangie, mofluzie, murdărie, pelticie, surghiunie;—(cf. jucărie): ghidușie, măscărie, pehlivănie, rușfetărie;

-IME (cf. călărime, mulțime): arăpime, arnăuțime, cadînime, ienicerime, mazîlime, tătărime, vechilime;

-ISMĂ (ngr. -ισμα): buiurdismă, harasladismă etc.;

-IT (cf. asfințit, călărit, ciripit): căftănit, căntărit, măhălit, mazilit, saigit, salahorit, sulemenit, tăbăcit:—(cf. morărit, văcărit) căimăcănit, ciohodărit (veđi -ĂRIT);

-URĂ (cf. lovitură): zapciitură.

V. Sufixe adjectivale :

- AŞ (cf. nevoiaş, pătimaş) : boclucaş ;
- AT (cf. buzat) : perciunat ;
- CIOS (cf. uricios) : măscăricios ;
- ÉN (sl. én; cf. bourén) : mofturén, sinonim cu mofturos ;
- ESC (cf. românesc) : agemesc, arăpesc, viziresc, zapciesc, arnăuţesc, bogdănesc, cârjaliesc ;—(cf. domnesc) : agesc, ciauşesc, gelepesc, hantătăresc, mazilesc, păşesc, saigesc, spahiesc ;—(cf. băbesc) : abăgeresc, bogasieresc, harbuzesc, salahoresc, samsaresc, surugesc ;
- ÉSCĂ (în nume de hore : cf. ardelenéscă, oltenéscă, ţigănéscă) : arăpéscă, arnăuţéscă, cadînéscă, cerchezéscă, ciobănéscă, gelepéscă, lăzéscă, tăbăcăréscă ;
- IT (cf. ciuruit) : căngiuit ;
- LOG (cf. fomfolog, terfelog) : moftolog ;
- NIC (sl. -nik ; cf. sfetnic, zavistnic) : mozavirnic, pazarnic ; (cf. datornic) : măscornic d. măscară (archaic).
- OS (cf. fricos, sperios) : bălăbănos, chelbos, duşmănos, hăzos, marafetos ;
- RIŪ (cf. auriŭ, plumburiŭ) : tuciuriŭ.
- ROS (cf. lăudăros, somnoros) : mofturos, năzuros.

VI. Sufixe adverbiale, puţin numeróse :

- ESCE (cf. boieresce, frăţesce) : beşlegăresce, ciobănesce, surugesce ;
- ETICA (ngr. -έτιχα) : sadética.
- IŞ (cf. cruciş, orbiş) : ehiorîş.

Cum se vede, numărul sufixelor românesce, cari se anină la tulpine de origină orientală, sînt fórte numeróse şi covîrsitoare celor de proveninţă direct turcésce. Pe de altă parte, alăturarea sufixelor turcesce (ce-î drept, în casuri mai puţin frequente) la tulpine de diferite origini are o deosebită importanţă lingvistică, ţinînd sémă de caracterul óre cum exterior al influenţei osmanliei. Ambele aceste fapte, de ordine mai mult intelectuală, concură a demonstra intimitatea relativă a contactului etnic şi

procesul de infiltrațiune al elementului oriental în limba română.

§ 24. FORMAȚIUNEA PLURALULUI. — Pluralul vorbelor derivate din turcesce se formeză pe cale analogică după următoarele norme¹⁾:

1. Numele masculine fac pl. în *-i*: bacal, baciū, beiū, călăuz, casap, cioban, dulgher, dușman, hagiū, hamal, moftangiū, mușteriū, pehli-van, salahor, surugiū, telal, vechil, zaraf.

Tot așa numele de plante: bostan, cais, harbuz, liliac, nufăr, salcâm; și de animale: bursuc, catîr; precum și un șir de vorbe ca: ciorapi (cf. colțuni), iminei și papuci (cf. pantofi), ciacșiri și șalvari (cf. nădragi), butuci și tumurugi (cf. buturugi), perciuni și zulufi (cf. peri).

După aceeași normă procedeză adjectivele: abraș, agiamiū, bondoc, caraghioz, chel, chiabur, chior, ciacâr, fudul, hain, mahmur, murdar, peltic, pișicher, zevzec.

Puținele nume masculine în *-ă*: agă, calfă, pașă fac asemenea la plural: agi, călfi, pași (după analogia lui popă, vlădică).

2. Numele neutre fac pluralul:

parte în *-e*: anterie, arcane, baltage, buz-dugane, caice, cântare, capace, cazane, ciaune, ciubuce, gârbace, giamantane, hambare, iatagane, ibrice, ilice, mintene, sahanе, sumane;

parte în *-uri*: alaiuri, alișverișuri, bașșișuri, beciuri, benghiuri, boclucuri, buturi, caimacuri, calupuri, canaturi, câștiuri, caturi, chefuri, chibrituri, chilimuri, chilipiruri, chimiruri, chiu-puri, ciarșafuri, cilicuri, cituri, ciurecuri, cusu-

¹⁾ Cele mai multe din datele acestui paragraf sînt luate din *Gramatica elementară a limbii române* (Iași, 1897) a d-lui A. Philippide: un material bogat și metodic se află aci pus la dispozițiunea cercetătorului (p. 30-35). Cf. și Weigand, *Jahresbericht* IV (1897), p. 82-135.

rurî, dezghinurî, fesurî, fişicurî, fitilurî, giamurî, hapurî, hatîrurî, marafeturî, mărgianurî, mere-meturî, mezaturî, mezelicurî, mofturî, naiurî, pervazurî, rafturî, soiurî, tacâmurî, taifasurî, tainurî, talazurî, telurî, téncurî, tighelurî, toiurî; şi colectivele: calabalic, parmaclîc, tamazlîc;

parte în *-e* şi *-urî*: acarete şi acareturî, amane-
nete şi amaneturî, arşice şi arşicurî (şi arşici),
capóte şi capoturî, cerdace şi cerdacurî, coltuce
şi coltucurî, conace şi conacurî, divane şi diva-
nurî, găitane şi găitanurî, giuvaere şi giuvaerurî,
halate şi halaturî, hangere şi hangerurî, iatace
şi iatacurî, maidane şi maidanurî, metereze şi
meterezurî, satîre şi satîrurî, sipete şi sipeturî, ta-
vane şi tavanurî (şi tavanî, cu alt sens), tulpane
şi tulpanurî, zimbile şi zimbilurî.

3. Numele feminine fac pl. în *-e*: ciorbă,
fotă, giantă, havră; în *-î* şi *-e*: dulamă, năframă,
tarabă; iar în *-î*: odaie, tingire.

Cele mai multe dintr'însele terminându-se
în *-á* sau *-eá* (*-iá*) îşi modeléză ast-fel pluralul:

(după căţea, măsea, nua, stea, surcea) —
boiele, cafele, narghilele, perdele; abale, agale,
basmale, parale, sacale; şi tot aşa masculinele:
beizadea, farfara, haimana, mascara; (după argea,
mărgea) — ipîngea.

Vorbele curmale, nazurî şi nurî au numai
pluralul; léfă face la pl. lefi (cf. plăţi) şi lefurî
(cf. hacurî); ocă: ocî, ocale sau rămâne neschim-
bat; dulap, tavan şi uluc fac pl. în *-i* şi în *-urî*,
cu sensul diferenţiat.

Vorbele agă şi paşă pot avea un întreit
plural: agî şi paşî, agale şi paşale (din agá şi
paşá) şi chiar forma turcésă a pl. agalarî (în
cronice, în bulgara, sërba şi albaneza) şi paşarî
(macedo-rom. păşălar).

În flexiune, toate vorbele populare au încercat modificările fonetice după prototipurile vechi ale limbei: arman face la pl. armene (de unde sing. și armén), boiele din boia (după gălbenele), liliicii din liliac, feligene și mintene din feligén și mintén, gavanóse din gavanos (cf. óse), gente din géntă (cf. gene din génă); ciomag face ciomege (după toiag), dar baltag conservă vocala finală, din cauza caracterului său mai puțin popular.

Vorbele agă, babacă, ducă etc. fac la genitiv: agăi sau aghi, babacăi și babachi, ducăi, duduchii și chiar ducii (după analogia cu bunică, doică).

§ 25. PARTICULE. — Interesante sînt și numeroasele particule (adverbe, conjuncțiuni și mai ales interjecțiuni), cari sînt și astăzi foarte populare și unele caracteristice: aferim! ama! aman! bre! carnaxi! haide! halal! haram! helbet! Apo! abitir, aff, amandè, barem, bașca, giaba, hici, peșin („îndată“), sanche, sîc, taman; și forme compuse: ciat-pat, get-beget, ghioj-ghióre, goj-gogea, hurduz-burduz, techer-mecher; în fine, locuțiuni adverbiale: buluc, tabla-bașa, urdu-belea; cu diumul, cu ghiotura, cu toptanul.

Iată și următoarele cari, din cauza caracterului lor local ori sporadic, n'au putut fi trecute printre Vorbele populare.

Adverbe:

chez „toemai“ în cântecele dobrogene (Burada, 176: *Chez fata cadiului, Nepóta mpératului*; 211: Dar fata de unde o ia? *Chez* din tîrg din Dobrogea). — KEZ, idem.

evet „da“ în poesia populară (Alexandri, 136: Turcii toți *evet* dicea). — EVED, oui; bulg. serb. evet.

ioc „nu“, în jocul păpușilor și aiurea (Teodorescu, 121: Para în pungă *ioc*, Mîncare de loc; Bogdan, *Povești*, 118: la alt negoț nu se pricepe nici *ioc*). — YOK, non.

Popular e și compusul **dibioc** „nu se află, nu se pomenesce“ (Marion, 49: c'ășa cărcimăriță *dibioc* în tótă mahalaua). — **DIB YOK**, il n'y a pas (litt. pas de fond).

Interjecțiuni:

alalah! strigăt de admirațiune entusiastă în bala-dele nóstre și care nu-î de cât forma reduplicată a lui Allah! strigătul războinic al Mahometanilor (Alexandri, 167: *Alalah!* caî arăpescî! *Alalah!* caî tătărescî!).

avalim! bravo! într'un cântec din Covurluiu (Etymologicum, 2141: *Avalim* Tudor vitéz, Mulți 'ți mai mor de necaz!). — **EVALLA!** (ar. eyvallah „j'en jure par Dieu!“) oui! soit! (finalul sub acțiunea sinonimului *aferim*): bulg. vallaha! serb. vallaa!

dur! „stăi!“ într'o colindă (Teodorescu, 74: *Dur, dur, dur!* negrule, *dur!* Că nu-î fur, ca să te fure). — **DUR** (imper. d. durmak), arrête-toi! alb. serb. dur! „stăi!“

ghelai! vino! în poesia populară (Alexandri, 116: *Ghelai* tu cu mine, Că te-oîș purta bine; Burada, 150: Tu fată a cadiului... *Ghelai!* *ghelai!* până colea). — **GEL**, (imper. d. gelmek), viens! serb. gel! bulg. ela! ngr. эла!

hairusum (airusum) să-î fie de bine! sinonim cu halal! (Marion, Universul d. 1893, No. 15: *hairusum* d'ășa nevastă! Ibid. 1894, No. 21: *airusum* să-mî fie!). — **HAIR OL SUN**, que bien te fasse!

ișala! expresiunea resignării musulmane în privința celor viitoare: 1. de o vrea D-đeî! corespunzând românescului „bun e D-đeî!“ (Zilot, 37: Nazîrul iarăși îî se făgăduia cu *ișala!* cum obișnuiesc Turcii de ție... Teodorescu, 568: Turcii din gură striga: *Ișala* și mașala! 606: Impăratul d'auđia, *Ișala!* că le țieea); 2. (ironic) bravo! (Alexandri, Teatru, 352: să nu crînesci cióră... *ișala!* am închis baragladina! 433: o mie cincî sute galbenî!.. *ișala!* mașala! m'am făcut chiabur!). — **INȘALLA** (ar. in șa'allah „s'îl plait à Dieu!“) j'espère, peut-être; bulg. ișalah! serb. inșalah! alb. ișala! span. oxalá!

mașala! exclamațiune turcescă de admirațiune sau preservativ împotriva diochiului (litt. ce o vrea D-đeî): bravo! sinonim cu *aferim*! (Stamatî, 348: îî striga toți într'un glas: *aferim* și *mașala!* C. Negruzzi I, 24: Arnăuți strigară *mașala!* închinându-se până la pămînt; Teodorescu, 654: Tótă nunta 'mî chiuia, Letin țieea *mașala!*). — **MAȘALLA** (ar. ma șa'allah „ce que dieu veut“), à

merveille! bravo! bulg. serb. maşala! macedo-rom. maşala! (într'un descântec de diochiu).

salamalic! formulă de salutare a Orientalilor şi care se obicînuiesc numai între musulmani: SELAM ALEKIM (ar. salam 'aleikum), que la paix soit sur vous! alb. bulg. sêrb. salamalek (selam alekim). Vorba revine la cronicari şi în cântecele populare (ca subst. corespunde turc. SELAMLYK, salutation):

a. în cronică, şi sub formele literare „salamalechi“ şi „selamalichim“ (Dionisie, 188: Pazvand aŭ făcut *salamlichiu*l său hiritisma către capigiŭ; 200: după *salamlichiu*l ce aŭ făcut agalele capigiulu; Cron. anonimă 140: Banul Cornea, îndată ce aŭ vêdut pe Hadim-saip al Impêratulu, nimic alt n'aŭ mai căutat, măcar un *selamalichim* de la Musaip s'auđă, ci aŭ încălecat pe cal şi aŭ luat crângul în cap. Revista II, 329 [Istoria Voevodulu Hangerli]: Decî după ce aŭ intrat (Turcul) Şi *salamu-alechi* i-aŭ dat (lui Vodă)...

b. în poesia populară, şi sub formele „salamanic“ şi „selamalic“ (Marian I, 138: Carabet gróznic pășia Şi la dînşii când sosia, A strigat *salamanic!* Vulpian, 21: Iar Căpitan-Paşa *salamanic* îi da, Şi din gură o întreba; Teodorescu, 545: Tu *selamalic* l'eî da (Turcilor) Şi l'eî dice cu gura...; 564. Mai d'aprópe când venia [ciauşul], Babei *selamlic* îi da).

Rêpsunsul la acéstă salutare, ALEKIM SELAM, denotă românesce ironic o mâncare turcésă (Alexandri, Teatru, 671: vreî şi selém? .. *alechim-selém?*... bucate turcesci? cum nu! Adă şi *alechim-selém!*).

Spre a putea aprecia cum se cuvine importanţa semantică a unor particule atât de răspândite ca barem, başca, giaba, haide etc., observăm că printre împrumuturile lexicale ungurescî nu figuréză nici-una de o circulaţiune mai generală (bătâr = barem şi minten[aş] = pe-şin avênd numai valóre locală); că singurele particule slavone: ba, da, iar... aŭ importanţa sintactică (pe lângă ad-verbale aeva, aidoma, tocma=taman, nesam-netam=techer-mecher); şi în fine, că gréca modernă rivaliséză, sub acest raport, cu turcésca: pe lângă

adv. „măcar“, sinonim cu barem și el însuși de origină orientală (ngr. μακάρι și μαγάρι d. turc. și cuman. magar „fortasse“, de unde alb. bulg. sêrb. magar și măkar), gréca modernă a dat limbei române un șir de particule caracteristice: agale (ἀγάλι), alabàbula și arababùră (ἀλλαμπάμπουλα „pêle-mêle“, de provenință italiană ca și alivanta=tumba d. it. tombolo), alandala (ἄλλ' ἀντι ἄλλα „altele în loc de altele“), anapoda (ἀνάποδα), anocato (ἀνωκάτω, arababură), sêrta-fêrta (σέρτα-φέρτα „allées et venus“) etc.

Acéstă constatare, pe lângă cea făcută cu ocasiunea sufixelor, ne îndreptătesce a afirma, că influența turcescă nu are, în totalitatea extensiunii sale, un caracter superficial și transitoriū (cum s'a susținut în atâtea rînduri) și că dacă multe turcisme sînt expuse să pèră definitiv din limba nóstră, apoi unele particule și sufixe orientale cu rădăcinii adînci în graiul popular vor rezista de sigur acelei disparițiunii treptate în evoluțiunea limbei.

§ 26. VERBE. — Pe calea directă limba română n'a dobîndit din turcesce nici un singur verb, lucru remarcabil și care 'și găsesce pôte explicațiunea în finala Infinitivului (-mak saŭ -mek), care nu e susceptibilă de a fi româniată.

Altminterea, o stare analogă reflectéază influența maură în Spania: din araba, spaniola n'a moștenit direct nici un verb, ci din substantivele împrumutate ea a format verbe originale și conforme cu spiritul limbei.

Tot ast-fel cele mai multe forme verbale ale nóstre de acéstă categorie sînt derivațiuni din substantive turcesci: arcănesc, băcănesc, boiesc, căftănesc, călăuzesc, cănesc, căntăresc, cășăpesc, cătrănesc, chefuesc, chiaburesc, chiorêsc, conăcesc,

ciomăgesc, dulgheresc, fîsticesc, fudulesc, huzuresc, mazilesc, murdăresc, schingiuesc, sulimenesc, surghiunesc, tăbăcesc, zăpcesc, zoresc — toate după norma conjugării IV (afară de unicul amanetez). Câteva altele se formeză direct după analogia verbelor neo-grecesci, ca meremet-isesc, zeflem-isesc etc.; sau și cu prefixe ca DES-: desăxănez, desbogasieresc, descotorosesc, destoiesc, desturlăcesc; și mai ales cu ÎN-: încălîfez, închiaburez, încărdășesc, închiriez, încondur, îndoloresc, înrăfturez, însăxănez etc.

Patru verbe (bășcăluesc, chefăluesc, bareci-luesc și zorbăluesc) au admis silaba verbală maghiară -LU (cf. burzuluesc, chezășluesc), pe când sufixul verbal unguresc -UI se regăsește în che-fuesc și marafetuesc; verbele giugiulesc și pin-gelesc au suferit acțiunea analogică a lui fudulesc (cf. și sängeclesc); de asemenea, fesuresc și gebrăresc datoresc tot analogiei forma lor amplificată.

Alte verbe, în fine, puține la număr, ne au venit prin mijlocirea bulgareii. Acastă limbă, ca sërba și albaneza, a adoptat pentru Infinitivul ei aoristul (tot așa și româna în verbele neo-grecesci: afur-*is-ire*) și sufixul -*is* al aoristului verbelor derivate din grecesce îl adaogă la Infinitivul (-sam) sau la aoristul verbului turec (-disam). Ast-fel „atîrdisesc“ și „cortorosesc“ corespund verbelor bulgăresci atardisam și kurtulisam, direct derivate din turec. artyrmak (aorist: artyrды) și kurtalmak; după aceeași normă analogică a procedat „ciracladisesc“ în raport cu turec. çiraklamak (aor. çiraklady + sufixul aoristului grec -*si*). Asemenea verbe conțin deci la Infinitiv un îndoit sufix aoristic, de aci lungimea lor caracteristică, conținând un minimum de patru silabe.

Cap. IV : Elementul semantic

§ 27. ACCEPȚIUNI METAFORICE. — Sub raportul sensului, un număr însemnat de vorbe orientate au dobândit în românește o accepțiune figurată, ce pare a fi străină de limba originară : e în majoritatea casurilor, o eflorescență ideală proprie pe noul sol în care au fost resădite, ceea ce dovedește în același timp ce rădăcinii adânci au prins acele expresiuni în mintea poporului. Ast-fel, spre a ne mărgini la câteva exemple :

abraș, în sens de „piază rea“, rezultând din superstițiunea populară pentru caii abrași ;

benghiu pătrunse asemenea în sfera superstițiunii ca preservativ în contra diochiului ;

balama, aplicată articulațiilor corpului, deveni sinonim cu „picior“ ;

boeluc căpătă sensul metaforic de „belea“ cu o nuanță materială (deja în turcesce) ;

catran, primitiv termin de marină, aplicat apoi unei stări de excitare morală („a se cătrăni“) ;

coltuc, cu o bogată evoluțiune semantică : perniță, colț de pâine, gest de refuz cu cotul („a arăta coltucul“), toate deducțiunii metaforice de la sensul primitiv „subțioră“ ;

lichea, de la înțelesul material de „pată“ trecu la cel moral de „om pătat, secătură“ ;

mehenghiu „iscusit, șiret“ înseamnă la adică „probat, pus la încercare“ după analogia metalelor supuse la piatra de probă numită mehenghiu ;

mușama, în sens de cocoloșire a unei fapte rele („a face mușama“) ;

meși, în sens de curaj („nu-î da meșii să . . .“) ;
nuri, litt. „lumină“, se aplică feței luminoase și pline de grații.

Comparațiunii luate din sfera faunei (bursuc)

și a florei: bostan și dovléc, aplicate familiar capului (cf. tîgvă); fisticul a dat naștere lui fisticîu (fig. bizar) și lui fîstîcesc (litt. a se se face verde ca fisticul: cf. sfeclesc); apoi din cercul meseriilor, și anume:

de la cizmarî noțiunea de „a înșela“ (calupciû, papugiû, pingesc: cf. înșel, litt. a pune șeua, deci a acoperi calul);

de la croitorî, noțiunea de muștrare, dojană („a trage cuiva un ibrișim, un tîghel“), metaforă luată și de la bărbierî („a trage cuiva un perdaf“);

de la dulgherî, noțiunea de linie dréptă („a umbla ca pe ciripie“);

din sfera calului: ciapcân „șiret, șmecher“ (litt. cal ce umblă în sărite) și giambaș, litt. saltimbanc care își riscă viața (ambele deja în turcesce);

din jocul de cărți, terminul de coz („frumósă coz“), iar din jocul în arșice expresiunea „puiû de giol“ (Ispirescu: să dea puiû de giol la inel);

din sfera spectacolelor populare: cabaz e la adică scamator și măscăriciû e pur și simplu bufon sau paiată, mucalit însemnază „actor“ și pehlivan „atlet“; caraghioz era numele arlechinului într'o farsă foarte răspândită, care se reprezenta cu mai multă sau mai puțină rezervă (de unde sensul figurat al vorbei „perdea“ ce servia de cortină acestui teatru primitiv).

Ironia jôcă un rol însemnat în domeniul împrumuturilor turcesci: marafet e propriu „știință, talent“, ađi cu sensul de viclenie, nazurî; tot așa tertip, primitiv „proiect, plan“, iar ađi in-trigă, chichițe. Vorbe ca aferim, agiamiû, babalic, berechet (în sens concret), chiolhan, cirac, fudul, habar, hal, halal, hatîr, haz, palavră, tairas etc. sînt întipărite de acea ironie optimistă

și caracteristică, ce p^ortă la noi numele turcesc de „zeflema“. Bufonul are o într^ogă sinonimică: cabaz, caraghioz, ghiduș, măscăriciū, mucalit și soitariū. Spiritul umoristic culminează în fecunditatea semantică extraordinară ce a dobândit în românește expresiunea *most*, pe când turcesce sfera vorbei e f^orte mărginită, fiind pur și simplu un sinonim cu „giaba“. Ironia poporului, care n'a cruțat de parodiare o bună parte a elementului slavo-grec, urmărit de spiritul satiric al Românului până și în domeniul terminologiei religioase, a găsit în contingentul turcesc o adev^orată mină de exploatare și de rezultatele ei beneficiază în permanență literatura umoristică.

§ 28. GENERALIZAREA SENSULUI. — Elementul militar a jucat un rol însemnat și soldatesca a fost unul din factorii principali în transmiterea turcismelor: de aci fenomenul remarcabil al generalizării în domeniul limbei a unei serii de terminii ce făceau parte la început din sfera exclusiv militară (unele, ca alaiū și chilipir, deja în turcesce):

alaiū, primitiv „regiment“, apoi paradă domnească și la urma urmelor mulțime de omeni, și cu o nuanță nefavorabilă (cf. laie);

beșlégă, odini^oră căpitan de beșlii, dobândi înțelesul de bătrân, mai ales nevoiaș (cf. *betrân*, primitiv soldat veteran);

buluc, companie de soldați, apoi generalizat în „gl^otă, dr^oie, grămadă“; tot așa bulubașă, comandantul unui buluc, ajunse mai-marele unei șetre de țiganii;

buzduganul, odini^oră unul din insigniile Domniei, trecu în domeniul basmului, unde deveni arma favorită cu care se luptă Feții-fru-

moși, iar sinonimul seü, topuzul, își găsi în cele din urmă un refugiü într'un joc de copii;

chilipir însemna la început prada soldaților în războiü, apoi lucru ușor (sau ieftin) dobîndit;

dandana era sinonimul lui alaiü, ambele însemnând o pompă militară, din care n'a persistat în limbă de cât gălăgia ce o însoția;

deliü, soldat vitéz din corpul deliilor, apoi înalt de stat, om bine făcut (cf. mai jos: levent);

duium era jaful în războiü, mulțimea de prinși tîriți în robie;

iamă e primitiv prada dușmanului și iureș, năvala soldaților la luptă;

léfă, primitiv „soldă“ (în special solda lunară a ienicerilor), de unde lefegiü corespunde întocmai lui soldat; tot așa la Romani, *stipendium* însemna la început solda legiunilor, apoi cu sens generalizat;

levent, voluntar din corpul călărașilor levinți, a dobîndit sensul general de „sdravên, puternic“ (întocmai ca slav. *voinik*. primitiv „oștén, războinic“).

salahor se numia säténul care (scutit de dări) lucra la repararea unei fortărețe;

tain era anume merticul de proviant dat ienicerilor...

Apoi generalizarea numelor proprii, ca: Agem, Arnăut, Cifut, Fez, Halep, Misir, Mosul, Tarabulus etc.

§ 29. REMINISCENȚE ISTORICE. — La începutul secolului nostru localitățile mărginașe cu Dunărea aü fost bântuite de faptele nesăbuite ale câtorva rebeli în contra Porții, fapte ce aü lăsat un răsnet stăruitor în limbă. Cel mai faimos dintr'acești haini a fost Pazvantoglu, Pașa al Diului

(Vidin), care, vrënd să rësbune mörtea tatälui sëu, fost aian al oraşului, ucis de serascher, se puse în 1803 în fruntea a 10000 de Cârjaliî, cari comiseră excесе nemaî pomenite, tăiând, ardënd şi prädând pe toţi cari le cădeaû în mânã. Sub Alexandru Moruzi, Pazvantoglu nãvãli cu cetele lui în Oltenia (în Tîrgu-Jiû şi în Craiova) şi cine scãpã de sabie şi de foc, fu ciuntit fãrã cruţare. Pãnã astãdî, numele de *pazvangiû* şi de *cârjaliû* denotã pe omul cumplit, al cãruî cuget e aţintit numaî la jaf şi la omor.

Dupã exemplul lui Pazvantoglu, patru cãpeteniî, poreclite Dahîi adicã vitejî, îşi recrutarã un corp de bosniacî luxos echipaţi şi, sub numele de *Cabadahi*, îi trimeteaû prin oraşele şi satele sërbescî reclamând o ðecime din recoltã şi constringënd pe locuitorî la angarale¹⁾.

O altã cãpetenie a lui Pazvantoglu, anume Manaf Ibrahim, care „în ţãrile turcescî dëdese grözã mare cu ardere de foc, cu prãdî, vër-sãri de sânge“ (Zilot), intrã sub Mihail Suţu în Mehedinţi cu cetele lui de *manafi* şi surprinse Clénovul într'o ði de bîlciû, omorînd şi jãfuind tãlhãresce pe toţi cei adunaţi acolo. În acelaşi timp un alt cãpitan de Cârjaliî, Carafefiz, cu cetele lui de *carafefizi*, dãdu foc Calafatului.

Dintre eroiî Zaverei, figura ce a lãsat o amintire mai durabilã în imaginaţiunea poporului, a fost cãpitanul arnãuţilor din oştirea lui Ipsilant, faimosul *Bimbaşa Sava*, care, trecënd în partea Turcilor, petrecea o viaţă de Paşã, rëmasã proverbialã: pãnã astãdî „a trãi ca Bimbaşa Sava“

¹⁾ Boué, *La Turquie d'Europe*. Paris, 1840, vol. II, p. 159 şi vol. IV, p. 256 urm. Zallony, *Essai sur les Phanariotes*. Marseille, 1824, p. 229: Un homme brave est, selon les boyards phanariotes, un fat, un rustique, un rodomont, enfin dans leur langage, un *kabaday*.

însemnéază a duce un traiu plin de belşug şi fără grijă. El peri, tăiat de Turci, în Bucuresci şi tragicul său sfârşit intră în domeniul poeziei populare, române şi bulgare (Teodorescu, 484):

Fóie ş'o lalea,
Ciauş că-î venia
Bimbaşii Sava;
Ciauş că-î venia,
Temenea 'i făcea,
Din gură 'i dăcea:

— Paşa Chihaia,
Chiamă pe Sava,
Cu delibaşa,
Căpitan Ghencea,
Ca să bea, să bea
Ciubuc şi cafea.

Cap. V: Elementul lexical

§ 30. CARACTERISTICA LUI. — Turcismele introduse în limba română nu provin toate din aceeaşi epocă. În afară de influenţa cumană anterioară stabilirii Turcilor în Europa (influenţă incontestabilă, dar care nu poate fi precizată din cauza întimei sale afinităţi cu osmania), introducerea elementului oriental s'a făcut, în răstimp de peste 3 secole, prin contact direct între Turci şi Români.

În acest lung interval se pot fixa două perioade succesive şi anume: un prim strat de turcisme din sec. XV—XVII şi altul din epoca fanariotă, sec. XVII—XVIII. Caracterul lor distinctiv e gradul de circulaţiune al stratului corespunzător şi mai ales starea provisorie sau permanentă a elementelor sale.

Într'adevăr, mai toate turcismele din ultima perioadă, de ordine politică şi socială, au intrat definitiv în domeniul istoriei odată cu dispariţiunea Domnilor fanarioti şi deci şi a influenţei imediate a Turcilor; o parte dintr'insele au rămas, dar neavând timp când să prindă rădăcini în limbă, au dobândit în gura Românului o uşoră

nuanță de ironie și aș căzut în sfera comicului, devenind o mină bogată de exploatare pentru literatura umoristică. Această sorțe curiosă a împărțit-o de altminterea elementul turc recent cu cel contemporan neo-grec, a cărui ultimă fasă contrastéză în serioșitate și persistență cu grecismele anteriore epoței fanariote.

Cu totul diferit e caracterul turcismelor din prima periódă: ele aș pătruns în viața poporului, se bucură de o mare respândire și aș prins o formă definitivă în limbă. Ast-fel: amanet, basma, cântar, chirie, cusur, dușman, fotă, léfă, maramă, odaie, para, soiū etc. aș încă o viață lungă înaintea lor și nu se prea prevede terminul disparițiunii lor din graiul românesc. Numărul sufixelor și al particulelor turcescī, cari aș intrat în limba noastră, dovedesc asemenea o circulațiune intensivă (§ 23 și 25). Pe de altă parte, persistența turcismelor în poesia populară din Muntenia, Moldova și Bucovina (spre a nu mai vorbi de Dobrogea) — ca și în cântecele bulgare, sërbe, albaneze și neo-grece ¹⁾ — arată în de ajuns, că influența orientală nu s'a mărginit numai asupra Curții și claselor înalte, că ea n'a fost o simplă importațiune oficială (cum o credea răposatul Rössler), ci rezultatul necesar al unor raporturi intime și îndelungate.

Turcismele din Muntenia sînt în genere comune și Moldovei cu restricțiunile următoare:

În Moldova s'a conservat une-orī forma primitivă mai corect ca în Muntenia, unde a fost ore-cum românizată: bacal, badana, derbeder,

¹⁾ Elementul lexical turc a pătruns și în dialectele grecescī chiar din acele regiuni, cari n'aș stat niciodată sub dominațiunea osmanlie. Cf. G. Meyer, *Türkische Studien* I, 4.

duşamè, magaza, meidén, nohot, tiutiun reproduc mai exact prototipurile lor de cât formele muntenesci corespunzătoare: băcan, bidinea, derbedeũ, duşumea, magazie, maidan, năut, tutun.

Unele turcisme foarte populare sînt înlocuite în Moldova (în total sau în parte) cu corespunzătoare de origină grécă sau slavă: ciorap (călţun), caldarîm (pavea), ciarşaf (prostire), dud (agud), tibişir (cridă), peşchir (prosop), tavan (sofit, alătura de bagdadie); dar şi vice-versa, însă mai rar: babacă şi nenecă (proprii Moldovei), duduca (domnişoră), dughiană (prăvălie). Aci trebuie să adăogăm cele câteva împrumuturi directe de la Tătari şi cari sînt proprii Moldovei (§ 6).

Alte-orî figuréză în cele două ţări cuvinte diferite dar de aceeaşi origină orientală: bostandovléc, capangă-căpcană, haraba-chervan.

Dar o asemenea consideraţiune geografică s'ar putea aplica la tóte elementele lexicale ale limbei.

În fine, unele turcisme foarte răspândite, odată introduse în limbă, aũ dat naştere la o serie de derivaţiuni proprii românesce pe lângă cele direct importate din limba originară. Ast-fel aba (afară de formele directe abagiũ, abaie şi habaciũ), a produs în românesce o întregă familie de derivate: abager, abageresc, abagerie, abăióră, abăluţă; chirie (pe lângă chirigiũ), chiriaş şi închiriez; chel (pe lângă chelbaş şi cheleş), chelbe, chelbos, chelboşesc, chelie; cioban: ciobănesc (adj. şi v.), ciobănie, ciobănaş; duşman: duşmănesc (adj. şi v.), duşmănie, duşmănos; fudul: fudulache, fudulaş, fudulesc, fudulie; halva (pe lângă halvagiũ), halvagerie, halviţă, halviţar, halviţarie; tabac: tăbăcar, tăbăcăresc, tăbăcărie, apoi tăbă-

cělă, tăbăcesc, pe lângă tărbăcělă, tărbăcesc (dintr'o formă diferențiată : tărbacă).

Tot așa sufixele -giū și -lic, ajungând de tot familiare urechii Românului, au provocat la rîndul lor forme derivate necunoscute limbei turcescî (§ 23).

Acéstă influență nu trebuie negreșit exagerată. Firea celor două popóre era prea profund diferită în credințele și aspirațiunile lor, pentru ca elementul oriental să fi putut pătrunde în sfera intimă a vieții, în cugetul și sufletul Românului. Mai tóte turcismele sînt de ordine materială și se rapórtă, afară de politica și de arta militară, la nume de plante, animale și minerale, la casă, îmbrăcăminte și nutriment, la meserii, comerț și industrie. Viața religiósă și intelectuală au rămas cu desăvîrșire străine de acest contact secular : bilanțul elementului osmanliū nu conține nici o noțiune de ordine pur abstractă, nici un verb propriū-dis.

În acéstă privință, e interesantă o comparațiune între influența turcescă din țările române (și din Balcani) și cea arabă din Spania. Condițiunile istorice și psihologice fiind mai acelési, un asemenea paralelism presintă o mare analogie. Într'un singur punct influența maură va diferi cu totul, sub raportul intelectual, căci araba fu, înaintea latinei, organul sciinței în evul-mediū și Universitățile din Cordova, Sevilla și Toledo au radiat asupra Europei confundată în barbarie. De aceea influența arabă asupra limbei spaniole nu se mărginesce numai la nume de imposite, de măsuri și greutăți, de stofe și meserii — ci ea se resfrînge în terminologia sciințifică (botanică, chimie, astronomie, medicină) și în cea artistică, mai ales în arhitectură. Nu-

mai elementul religios lipsește, pentru ca această acțiune culturală să se pótă compara, în totalitatea ei, cu influența exercitată de Grecia asupra Italiei antice. Abstracțiune făcând dar de acești terminii de ordine intelectuală, acțiunea limbei arabe asupra celei spaniole se confundă absolut cu a elementului osmanliu asupra vocabularului românesc. „Ni la grammaire, ni la prononciation ne s'en sont ressenties. Le génie de ces deux langues était trop différent pour que l'une exerçât sur l'autre une action tendant à la modifier... Le vocabulaire seul a été enrichi de mots arabes. Sauf quelques rares exceptions, ce sont tous de termes concrets, que les Espagnols ont reçu avec les choses qu'ils désignaient. De ces substantifs se sont formés des verbes, et de ces verbes de nouveaux substantifs; mais tout cela s'est fait suivant les règles de la langue espagnole. C'est donc bien à tort qu'on a voulu quelquefois dériver des verbes espagnols directement de l'arabe“¹⁾.

§ 31. ROLUL LUI CULTURAL. — Odată această rezervă făcută, trebuie accentuat rolul cultural al influenței otomane, sub care raport ea rivalisază întru câtva cu al elementului grec, superióră fiind influenței maghiare atât sub raportul numeric cât și sub al circulațiunii.

Intr'adevăr, din toate elementele străine cari în decursul timpurilor au îmbogățit fondul latin al limbei noastre, slava a exercitat fără îndoială acțiunea cea mai intensivă și cea mai durabilă. Insufleții de aceeași credință cu Românii, Slavii au lăsat urme neșterse în viața religioasă și

¹⁾ Dozy-Engelmann, op. cit., Introduction.

sufletescă a poporului nostru, urme consacrate prin vechimea și profunda lor infiltrațiune. Imediat după slava vine influența grăcă, cea anterioră epocii fanariote, a cărei acțiune a fost mai mult de ordine intelectuală, resfrângându-se în domeniul religiunii, școlii, jurisprudenței etc. Rolul jucat de elementul grec în sfera învățămîntului și a legislațiunii se completează orecum cu acțiunea seculară a elementului turc în domeniul politice și al artei militare.

Intrăga epocă fanariotă este sub dependența imediată a vieții politice și sociale a Turciei. Curtea și societatea înaltă respiră o atmosferă absolut orientală și acesta nu numai în ceea ce privesce administrațiunea și ceremonialul oficial, dar în viața de toate zilele, în îmbrăcăminte și în mâncări, în felul de a fi și de a simți al claselor boieresci, se observă un contrast profund cu traiul anterior și cu viața noastră modernă. Acea calchiare a modei orientale a durat peste un secol și cu tot caracterul ei provisoriu și nepopular, ea constituie un capitol curios și interesant din istoria civilizațiunii noastre.

Ne vom încerca a face, în paginile de mai la vale, un tablou cât se poate de fidel al acelei societăți turcite cu despotismul ei ridicul, cu eticheta-i severă, cu portu-i bizar și cu toate apucăturile caracteristice epocelor de umilire și decadență a spiritului național. După această descriere a vieții artificiale, în care a vegetat boierimea noastră grecizată peste un secol și din care n'a rămas așî de cât urme puțin apreciable, va urmă sintesa, după ordinea categoriilor, a influenței elementului turc în rezultatele-i durabile, așa cum ele s'a răsfînt asupra poporului și în parte asupra țărâniimii noastre.

În corpul însuși al lucrării se va stabili o strictă demarcațiune între acest element arhaic și transitoriu și între cel permanent și popular prin introducerea divisiunii în Vorbe populare și Vorbe istorice, îmbrățișând ast-fel în totalitatea rezultatelor ei acțiunea seculară a elementului turcesc în trecut și în prezent.

§ 32. TURCISME ÎN MACEDO-ROMÂNA. — Dintre dialectele limbei române, cel istrian a rămas cu totul străin de influența turcescă, căci Românii din Istria, astă-dî aprópe slavizați, au pornit (după părerea lui Miklosich) nu din Orient, ci dintr'o regiune sudică locuită de Bulgari, ceea ce explică numărul preponderant de slavisme în graiul lor.

Dialectul macedo-român e din contra foarte bogat în elemente turcesci și stând chiar astă-dî sub influența imediată a administrațiunii și justiției otomane, el a adoptat o serie de termeni speciali și necunoscuți limbei daco-române. Aceste turcisme dialectale, existente cele mai multe în albaneza și în gréca modernă, se rapórtă :

1. la resortul administrativ : vilaiete „provincie“ (vilayet), sangiac „district“ (sangak), valiú „guvernator“ (vali), megelise „consiliú“ (meglis), cogea-baş „primar“ (hoğabaşy), caimacan „sub-prefect“ (kaimakam), zăbit „administrator“ (zabyt), ghiumbruche „acsiz“ (gümrük) ;

2. la domeniul religios : imarete „spital“ (imaret), vacăfe „fundațiune religiósă“ (vakf), bairame „serbătóre turcescă și petrecere la o nuntă“ (bairam), curbane „jertfă“ (kurban), sunete „circumcisiune“ (sünnet) ;

3. la justiție : mefchemée „tribunal“ (mehkeme), chiatip „grefier“ (kiatib), arzoaltă „petițiune“ (arzi-hal), zăndane „închisóre“ (zyndan) ;

4. la arta militară: aschère „oste“ (asker), barotă „praf de puşcă“ (barut), ciadîr „cort“ (čadyr), talime „exerciţiū militar“ (talym), topă „tun“ (top), tufèche „puşcă“ (tüfek) etc.¹⁾

5. la noţiuni abstracte: avae „aer“ (hava), dunaia „lume“ (dunya), ihtibare „stimă“ (i'tibar), ihtizae „nevoie“ (iktiza), mărăze „întristare“ (maraz), nămuze „onóre“ (namus), săate „oră“ (sahat), zămane „timp“ (zaman), zănate „artă“ (zanat), zărare „pagubă“ (zarar);

6. la categorii diverse: ahure „grajd“ (ahor), aslanu „leū“ (aslan), bilbilu „priveghetóre“ (bülbül), cubèe „cameră“ (kubè), laļă „moş“ (lalà), madene „metal“ (maden), paiá „zestre“ (payè „rang“), şamdan „sfeşnic“ (şamdan), sufra „masă“ (sofra), zaerèe „merinde“ (zahire).

§ 33. LIPSA TURCISMELOR ÎN ARDÉL. — Sub raportul circulaţiunii cel mai mare număr de elemente turcesci îl posedă graiul daco-român, şi anume în Muntenia, Moldova, Bucovina şi (mai puţin în) Basarabia. Cât priveşte Ardélul, afară de oraşele limitrofe cu Muntenia, turcismele sînt ca şi necunoscute şi în locul lor figuréză echivalente maghiare, mai rar săsesci ori nemţesci. Ast-fel „chibrit“ se aude la Braşov, Sibiu şi pînă în Banat, dar mai obicînuite sînt echivalentele românesci „apringióre“ şi „lemnuse“, ori sinonimul nemţesc *raepelt* (Reibholz) saū cel maghiar *ghiufă*.

Iată o serie de asemenea paralelisme turco-maghiare: barem-batăr (bátor), catifea — barşon (bársony), basma — chescheneū (keszkenö), chibrit — ghiufă (gyufa), ciarşaf — lepedeū (lepedö),

¹⁾ Cf. Mihăilénu, *Studiū asupra dialectului Românilor din Macedonia*. Bucuresci, 1889, p. 57.

dulap—almar (almárium), gialat—hoher (hóhér), lulea — pipă (pipa), mezat — cochivechi (kótyave-tye), perghel—țircălam (cirkalom), peșchir — chin-deu (kendö), rachiu — palincă (pálinka), rîndea — gialău (gyalu), saltea — strojac (Strohsack), tain—mertic (merték) tutun—duhan (dohány).

Apoi formele alternante, sinonime turco-maghiare deopotrivă cunoscute și la noi: berechet — belșug, calup — șan, gavanoș (chiup) — borcan, hărăciu — bir, leș — hoit, soi — ném...

§ 34. TURCISMELE BĂNĂȚENE. — În graiul Românilor din Banat întîlnim din contră o serie de turcisme, cari însă, după părerea noastră, n'aun venit de la Turci, ci direct de la Sărbii din acele părți. La prima vedere, constatarea pöte surprinde. Intr'adevăr, Banatul a stat peste un secol și jumătate (1526—1716) sub stăpânirea Turcilor și ar fi cu neputință ca, în acest interval, să nu fi venit în atingere desă cu populațiunea indigenă. Dar un fenomen analog revine în slovena, ale cărei turcisme s'aun propagat asemenea printr'o filieră sërbo-croată; de aceea Miklosich a omis, în monografia sa, slovena dintre idiomele slave direct influențate de turca.

Cercetând elementul oriental în glosarul bănățen adunat de Weigand¹⁾, constatăm analogii fonetice și semantice între turcismele Românilor din Banat și ale Sărbilor, cari nu mai lasă nici o îndoială despre caracterul proveninței lor.

Ast-fel Bănățeni röstesc: bábăluc (în Rom.:

¹⁾ Weigand, *Jahresbericht* III (1896), p. 311—332. Incă un argument öre-cum topografic despre caracterul sërbesc al turcismelor bănățene e faptul, că ele lipsesc cu desăvîrșire în graiul Românilor din țara Crișului și a Murășului, graii studiat în timpul din urmă tot de Weigand, *Jahresbericht* IV (1897).

babalic), băglăma (în Rom.: balama), bașce și bașcevan (turc. bagče și bagčevan), dolaf (în Rom.: dulap), întocmai ca Sërbiî: babaluk, baglama, bașca și bașcovan, dolaf etc. Asemenea forme ca argelă (în Rom.: herghelie) și atagan (în Rom.: iatagan) nu pot veni de cât de la formele sërbescî corespundătoare: ergele și atagan ¹⁾).

Sub raportul sensului, analogiile sînt și mai decisive: baș în sens de „tocmai“, bărăbar „egal“, bucluc cu înțelesul primitiv de „gunoiu“, burma „inel de logodnă“, divan „convorbire“ și divănesc „a conversa“ nu există de cât în sërbesce: bokluk, barabar, burma (prsten), divaniti (zboriti).

Ast-fel fiind, nu ne sfim a considera celelalte turcisme din glosarul bănățen ca împrumuturi făcute de-a dreptul din sërbesce. Așa: arambașa, „căpitan de tâlhari“ (serb. arambașa), avlie „curte și cimitir“, sinonim cu ogradă (serb. avlița), bunar „fîntână“ (serb. bunar), bărdac „cană de rachiu“ (serb. bardak), cărăboi „vitriol“ (serb. karaboia), condur „zestrea miresei“ (serb. kondura), dovlece (serb. dulece), hănger (serb. hanțar), ibrișin (serb. ibrișim), inat „ciudă“ (serb. inat), maframă (serb. mahrama), măscăresc „a înjura“ (serb. maskariti), misir „țesătură fină de bumbac“ (serb. misir), morut „violet“ (serb. mor), peștimală „șorț mare“ (serb. peștemali), podrum „pivniță“ (serb. podrum), socac „uliță“ (serb. sokak), tamam și tamam (ambele sërbescî).

Dacă analizăm turcismele, relativ puține la număr, aflătoare în cel mai vechi dictionar bănățen, de la sfîrșitul secolului XVII-lea, care a

¹⁾ (cf. *turama* „turcime“ la Vulpian, 77 (din Banat): Cătă frunză și iarba, Tot mai multă *turama*).

fost studiat de Hasdeu și Crețu (cel din urmă reproducându-l întreg în „Revista Tinerimii“ din 1898), ajungem la un rezultat identic: la filiera sârbescă se mai adaugă aci și un intermediu maghiar (ortografia însăși a vocabularului e ungurească), căruia se datoresc următoarele vorbe cu accentuarea caracteristică a acestei limbi:

ăbă „*pannus rusticanus sphiensis*“ (ung. ába);
 ăfium „*herba soporifera* (ung. áfium);
 csütură „*mortarium*“ (ung. csutura);
 gòrbaes „*scutica*“ (ung. korbács);
 kòboz „*lyra*“ (ung. koboz) etc.

Majoritatea însă a acestor elemente orientale au venit, ca de obicei, prin mijlocirea Sârbilor din Banat:

gějtan (gějtenyel) „*zona*“ — serb. gaitàn;
 hãjda „*agedum*“ — serb. hãjda;
 hëmbâr „*granarium*“ — serb. hambâr;
 ibrik (lãsat fãrã traducere) — serb. ibrik;
 ibrishin „*filum sericeum*“ — serb. ibrișim;
 konàk (fãrã traducere) — serb. konàk;
 kotùnë „*magale*“ — sârb. katùna „*métairie*“;
 lefegsiu „*stipendiarius*“ — serb.?
 mejdàn (fãrã traducere) — serb. mejdàn;
 mejmùcã „*simia*“ — serb. maïmùnçe;
 meshinã „*pellis ovina*“ — serb. meșin;
 mëtràk „*baculus*“ — serb. matràk;
 Misir „*Aegyptus*“ — serb. Misir;
 mosòr (fãrã traducere) — serb. mosòr;
 olàk (olëkar „*cursor*“ și olëkãresc „*cursorrem ago*“)
 — serb. ulàk.
 sulimàn (fãrã traducere) — serb. sulimàn;
 tipsie (fãrã traducere) — serb. tepsia.

Iată principalele din aceste pretinse turcisme bănățene (cu citate din scriitorii locali sau din cântecele populare):

AIDAMAC „*bîta*“ (Țichindél, 403: proptindu-se în *aidamacul* lui gróznic cu carele lovia lei și urși) — serb.

haidamak „toiag“ (numai în sërbesce cu acest sens); la noi și aiurea, vorba are sensul de „vagabond“.

ARGELAR „hergheligiū“ (Marienescu, 68: Unde 'și béu ciobanii banii Și *argelarii* 'și mănă cai); — serb. ergele, cu sufix românesc.

ARMIG „armăsar“ (Vulpian 34: Cu soră-sa ce 'mî lu-cra? De doi *armigi* o lega); vorba se aude și în Valea Crișului (Frîncu-Candrea); — turcul AR[G]AMAK „cheval de race arabe“ e cunoscut și în Dobrogea (Crăsescu I, 226: plecase călare pe un *arhamac* turcesc). Vorba însăși e tătărăscă, de aceea revine la Ruși (argamakū „armăsar de soiū“), la Poloni și la Ruteni (rumak): de la cei din urmă, de la Ruteni, aū căpētat'o probabil Moși și Bănățenii.

AVLIE „curte, ogradă“ (Vulpian, 84: porțile le deschidea, Nunta 'n *avlie* tuna); — veđi mai sus.

BĂBALUC, în locuțiunea „din băbăluce“, adică din moși strămoși; — veđi mai sus.

BĂCA „veđi bine!“ (Tichindél, 279: este în Alcoran scris, iarăși întrăbă dervișul, că totți Turcii sînt frați unul cu altul? *Baca!* cum n'ar fi dacā este? rēspunse Sultanul); — serb. baka d. turc. bakmak „regarder“.

BĂRĂBAR, de unde BĂRĂBĂRESC „a se împăca unii cu alții“; — serb. barabar „asemenea“ (turc. barabar „également, ensemble“) și barabariti „a se asemēna“.

BUCLUC „bălegar, gunoiū“ (Mangiuca, Călindar d. 1883: dacā în Aprilie cade néuă, atunci se îngrașă pămîntul mai bine de cāt de *bucLuc*); — serb. bokluk (ca și ture.) „fumier, ordure“.

BURMA „inel de logodnă“ (Hodoș I, 56: Fă-mē *burme* și inele La mândra pe degețele); — veđi mai sus.

CABANIȚĂ, haină țărănescă lungă; — serb. kabanița „zeghe, zăbun“.

CĂLAI „cositor“ (Convorbiri XXVI, 451); — serb. kalai (turc. kalay) „étain“.

CARVAN „chervan“ (Marienescu II, 256: De un *carvan* domnesc și negustoresc, Ce-î acoperit cu pocrov negrit); — serb. id. (turc. kervan).

DIVĂNEȘC „a sta de vorbă, a conveni“ (Hodoș I, 62: Să ne *divănim*, Unde să ne întîlnim; Șeđetőrea I, 274: da unde ți-e fata să *divănesc* eū cu ea?); — serb. divaniti „a convorbi“ d. divan „adunare“ (cf. rom. cuvîntare cu lat. conventum).

DUGHIAN „prăvălie“ (Hodoș I, 181: Și se duce la *dughian*, Să ia la drăguț duhan); — serb. dučan (ture. dukian); în Moldova: dughiană.

GHIUTURA „ghiotura“ (Hodoș I, 35: I-ași da bani cu *ghiutura*); — serb. diutura (ture. götüre) „en bloc“.

INAT „pică, pizmă“ (Hodoș I, 123: Cine are *inat* pe noi, Otrăvi-s'ar până Joi); — seb. inat (ture.-ar. i'nad) „entêtement“, ngr. *ωάτι* (= *πεισμα*), mer. inate „încăpățănare, necaz“. Graiul muntén cunóșce numai forma derivată *inacciu*.

MĂRĂMIȚĂ, diminutiv identic cu „mărămióră“ (Vulp. 40: *Mărămița* cea nouă Părea că e ruptă 'n două); — serb. maramița (veđi mai sus: maframa).

MARMAZIŪ „(vin) purpuriŪ“ (Simeon Dascălul I, 412: miere multă și bună de care fac mied așa de bun, cât se potrivește *marmaziulŪ*; Vulpian, 34: Tot rachiŪ d'al *marmaziŪ*, Care'i tare și bețiŪ); — serb.(?): cf. ture. mor „bleu foncé“ și mazy „noix de galle“.

ORTAC „tovarăș“ (Hodoș I, 176: Li-aș striga că's blestemați, Dar cu toțiŪ 'mî sînt *ortaci*; Coșbuc: să-și plângă pe *ortacul* lor); — serb. ortak (ture.) „compagnon“, euman. ortak „socius“.

PĂIVAN „pripon“, de unde PĂIVĂNESC „a priponi calul“ (Vulpian, 35: Voinicu că 'mî sosese, Murgu *păivănesce*); DESPĂIVĂNESC (Id. 57: Că [murgu] mi-e *despăivănat*, Fuge cu șaua pin sat) și ÎMPĂIVĂNESC (Ibid.: El murgu *împăivănia*, Cu fata 'n luptă se da); — serb. paivan „funie de cai la pășune“, litt. funie de legat picioarele calului (ture. paivant = pers. paibend „entrevue“ d. pa „pied“ și bend „lien“); ruten. poivan „funie lungă“.

PODRUM beciŪ „pivnița“; — serb. podrum (ture.) „cave à vin“ (d. *ὀπόδρουμος*).

RACHIE „rachiŪ“ (Bibicescu, 330: Un acătŪ de *rachie*, De *rachie* marmazie); — serb. rakiia (ture. raki) „eau-de-vie“.

Conchidem dar că, în graiul bănățén n'a persistat nici o singură urmă despre o directă influență turcésă și lăsăm pe séma istoricilor explicațiunea acestuî fenomen interesant¹⁾.

¹⁾ Ne mulțumim a reproduce, ca explicațiune provisorie, ur-

§ 34^a. CONSIDERAȚIUNȚI LITERARE. — Turcismele considerate din punctul de vedere literar sugeră următoarele observațiuni.

În vechile texte religioase nu se află nici o urmă de element osmanliu din cauza lipsei complete de noțiuni abstracte în aceste împrumuturi; de aceea literatura teologică este în principiu exclusă din bibliografia noastră ¹⁾.

Cu atât mai bogat e reprezentat acest element la cronicari (mai ales la cei moldoveni): cel mai vechiu, Moxa, e de pe la 1620, cel mai recent, Zilot, de la 1821, așa că literatura analitică îmbrățișează două secole și coprinde peste douăzeci de scriitori, între cari primele nume ale vechii noastre literaturii: Ureche, Cantemir, Costinesci, Neculce.

Negreșit, sub raportul numeric, se observă

mătoarele două importante pasaje din „Temișana sau scurta istorie a Banatului temișan“ (publicat de A. Treb. Laurian în Magazinul istoric IV. 285): Ahmet, după ce luă Temișora, trimise pe Hasan să percurgă ținutul; și așa Turcii luară Lipova, Cinada, Micloșul, Ciacova, Jamarta, Beșchereciul, Căcânda și toate celelalte locuri întărite, de la Mureș până în Tisa. *Lugoșul, Caransebeșul, Mehadia și ținuturile muntoase*, cari acum se numesc Clisura și Almaș, până unde Caraușul dă în Dunăre, *rămase atunci în pace*, fiindcă Turcii se vedea Domnii peste tota țara și castelele cele vechi și caduce, cari se mai afla, nu era de nici-o importanță. Ibid. 286: Sub domnia turcească se schimbă fața Temișorei: în Temișora, ca și în Belgrad și la Buda, se puseră Pași cu câte două tuiuri. . . în Ciacova, Verșeț, Jamarta, se puseră Bei; în diversele districte zapcii pentru strângerea veniturilor și în Temișora haznadar; și în fie-care sat câte-un serdar. . . Pre lângă contribuțiunile mari puse pe omeni și pe vite de tot genul, disciplina cea despotică a Turcilor, introducerea mahometanismului, construirea giamiilor în locul bisericilor creștine apăsară pe Români. . . *Mulți fugiră din șesurile dominate de Turci și trecură în părțile muntoase ale Amlașului și Lugoșului. . . dar în locul lor se întinseră Sârbii cei învâțați cu jugul turcesc.*

¹⁾ Cele câte-va turcisme din Viețile Sfinților de Dosofteiu (ca cobuz, corban, năut, raft etc.) nu derivă direct din turcesce, ci prin mijlocirea rusei sau sârbei în cari erau scrise textele utilizate de scriitorul religios la alcătuirea operei sale.

o progresiune din ce în ce mai mare a elementului oriental în aceste anale ale trecutului nostru, progresiune ce merge paralel cu caracterul mai mult saū mai puţin arhaic al analistului: ea apare la Ureche, se accentuează în operele Costinescilor, devine însemnată la Neculcea şi Mustea şi culminează în scrierile lui Cantemir¹⁾, Enache Kogălnicenu, Văcărescu şi Beldiman.

Până la ce grad extrem a putut merge această introducere, oficială şi literară, a turcismelor, ne arată două curioase documente, ambele publicate de Kogălnicenu în Archiva românească (primul anonim, iar al doilea atribuit lui Beldiman): Istoria oştirii ce s'a făcut asupra Moreii în 1715 şi Jurnalul mergerii boierilor deputaţi la Țarigrad în 1822²⁾. Dar pe când aceste relaţiuni istorice, ca şi Istoria împăraţilor otomanî de Văcărescu, aū mai mult un caracter literar, Condica de obiceiuri a Logofetului Gheorgache şi mai ales Descrierea Moldovei de Cantemir posed o înaltă valóre culturală, ce va fi scósă în relief atât în partea a doua a acestei Introduceri cât şi în cursul studiului însuşi.

Nu mai puţin bogate în turcisme sînt documentele, fie ele pur istorice (ca cele coprinse în Archivele publicate de Kogălnicenu şi Hasdeu, în Istoria d-lui V. A. Urechiă şi în Uricariul lui Codrescu), fie ele de ordine culturală,

¹⁾ Literatura orientală a influenţat profund spiritul domnescului scriitor: sintaxa turcescă cu periódele-î enorme şi cu verbul final se oglindesc în a sa *Istorie ieroglifică*.

²⁾ Tot aşa biograful lui Mavroghene, Pitarul Hristache (1818), scrie adesea într'o formă ibridă, care aduce aminte de faimosul stil epistolar germano-francez din timpul lui Frideric-cel-Mare:

Din *damuit* şi din *chiafir*,
Şi din *as* şi din *caldir*...
A dice *al* şi nu *az*...

ca foile de zestre (de la cea mai veche din 1669 și până la cea mai nouă din 1821), inventare (catastiful averii mănăstirii Galata din 1588), condici (de la cea mai veche din 1693 a lui Brâncovenu și până la cea mai nouă din 1813 a lui Caragea) și tarife vamale (de la cel mai vechi din 1761 și până la cel mai recent din 1870).

Acest material abundent, completat cu Teatrul lui Alexandri, cu Nuvelele istorice de Costache Negruzzi și Odobescu, cu Romanul lui Filimon și cu Scrisorile lui Ghica, va servi să illustreze influența arhaică a elementului turcesc.

Pe de altă parte, literatura populară (cântece și basme din toate țările române) cu operele lui Pann, Ispirescu, Créngă și Jipescu, și literatura beletristică contemporană (Gane, Delavrancea, Crăsescu, N. Xenopol) completată cu scrierile umoristice ale lui Orășanu, Caragiale și Marion, vor procura doveștile cele mai autentice despre continua circulațiune a aceluiași element în diferite pături ale societății române din secolul nostru.

Cap. VI: Elementul onomastic

§ 35. NUME DE PERSÓNE ȘI DE POPÓRE. — Principalele nume etnice ce le-am împrumutat de la Turci sînt:

Agem „Persia și Persian“ (arhaic), Arap „Negritén“, Arnăut „Albanez“, Bogdan „Moldova și Moldoven“ (la Turci cari au împrumutat numele de la Moldoveni), Cazac, Cazâlbaș, sinonim cu Agem (arhaic), Cerchez „Circasia și Circasian“, Cenghenea „Țigan“ (ironic), Cifut

„Evreu“ (ironic), Ciutac „Dobrogén“ (ironic) Habeş „Abisinia şi Abisinian“ (archaic), Iflac „Muntén şi Muntenia“ (la Turci), Tatar, Turc.

Apoi nume geografice (afară de menţionatele Agem, Bogdan, Cerchez, Habeş şi Iflac) ca: Anadol „Asia-Mică“, Azac „Azov“ (archaic), Bugiac „Basarabia de Sud“, Crîm „Crimeia“, Misir „Egipt (şi Egiptén)“, Sacâz, numele turcesc al insulei Chio, Şam „Damasc“.

De la acestea derivă o serie de nume proprii, cari din personale au devenit patronimice, ca¹⁾:

Agemolu (Agem), Arnăutu, Bagdat, Cazacu, Cerchez, Cifut (Cron. III, 235: Cifut Manolache Postelnic mare), Hăbeşescu (numele unui Hatman sub Petriceicu-Vodă), Misir, Tataru (Tătăranu, Tătărescu), Turcu şi Turculeţ (căpitan moldoven care călăuzi pe Sobieski în fuga-i din ţară); apoi Caraiman sau Caramanliu, Filibiliu (turc. Felibe „Filipopole“), Halepliu (din Halep) şi Lehliu („Polon“).

Alte nume proprii derivă de la diferite ocupaţiuni:

a) militare: Beşléga şi Beşlegenu, Chihaiia, Ciaşescu, Mazilu, Seimenu, Solacolu;

b) civile: Bacalu („băcan“), Bacalbaşa („stăroste de băcani“), Bacaloglu („fecior de băcan“), Burazan („trîmbiţaş), Catargiu („care mîna câtîri“), Chebapce („care gătesce fripturi“), Cioban, Condur şi Condurache sau Conduratu („cizmar“), Gialep („negustor de oi“), Hamangiu „care ţine o baie“, Maimarolu („fecior de arhitect“), Mehtupciu („scriitor“: cf. Grămăti-

¹⁾ Izvóre: *Arhiva istorică* I, 89—90; *Şeşetóra* II, 11—16 şi *Anuarul Bucureşilor*.

cescu), Papazoglu („fecior de popă“: cf. Popescu), Rahtivan („îngrijitor de rafturi“), Saegiū („strîngător de oierit“), Samurénu, Şapcaliū („care pòrtă şapcă“, adică europén).

Alte nume, după porecle:

a) bune sau favorabile: Aslan („leū“), Balaban („şoim“: cf. Socolescu şi Şoimescu), Zăgănescu („vultur“); Beiu („Domn“), Cilibiū („nobil“: cf. Boierescu), Mîrzescu (mirza = bey); Hagiū (Hagiade, Hagiescu, Hagiopol), Hazu, Hurmuzache („mărgăritărel“) şi Urmuzescu (cf. Mărgăritescu); Caracaş („cu sprîncene negre“) şi Samurcaş („cu sprîncene de samur“), Caragea şi Carageale („negrişor“: cf. Negruţ);

b) rele sau nefavorabile: Baltag şi Buzdugan, Cazan, Ciacârescu, Cianac, Ciolac, Cioltariū şi Ciuchină, Culoglu („fecior de rob“), Saftian, Şeitănescu (= „Drăculescu“, porecla Cantacuzinescilor), Tăuşanu (tavşan „iepure“; cf. Epurénu).

Altele, mai puţine la număr, reprezintă chiar nume orientale, ca: Aman, Amzea (Hamza), Asan (Hasan), Calenderu („derviş“: cf. Dîrviciū în baladele bucovinene), Cantemir („sânge-fier“, nume tatar), Eminescu (emin „intendent“; la Bulgarî Eminovič), Hadîmbu („famen“) etc.; şi numele feminine: Sultana şi Sultânica.

Sufixul -oglu (reduc -olu sau -ol) înseamnă „fiū“ şi corespunde grec. -pol şi rom. -escu sau énu: cf. Bacaloglu, Maimorolu, Papazoglu; Hagiopol şi Hagiescu, Beşlegénu şi Samurénu; forme diminutive: (turcesce) Caragea, (grec.) Hurmuzache, (rom.) Turculeţ.

§ 36. NUME TOPICE. — Afară de numele cetăţilor ocupate de Turci (Akkerman sau Cetatea Albă, Bender sau Tighinea şi Cule sau Turnu)

carî revin adesea la cronicari, harta topografică a României (abstracțiune făcând de Dobrogea și de Bugiac) e presărată de un șir de localități cu nume turco-tatare carî derivă¹⁾:

1. în majoritate, de la nume proprii :

Aslan, loc în Iași; Bacal, loc în Fălciu; Bagdat, sat în Rîmnicu-Sărat; Bairac și Baraietar (sau Bairactar), loc în Prahova; Balaban, movilă și insulă în Ialomița; Baș-ciauş, sat în Iași; Becher, insulă în Ilfov; Beiu, sat în Teleorman; Bondoc, loc în Ilfov (Bondoci, sat în Olt); Buibaşa, sat în Ilfov; Bursuci, sat în Tutova (Bursucani, sat în Covurluiu, și Bursuceni, sat în Botoșani); Buzdugan, loc în Vâlcea; Caraiman, munte în Prahova și sat în Dolj; Cazac, sat în Némț (Cazaci, sat în Dîmbovița și Argeș); Căzânesci, sat în Olt, Mehedinți, Argeș, Ialomița, Vâlcea; Cerchez, pădure în Mehedinți (Cerchezeni, sat în Botoșani); Ciacâr, târg în Brăila; Ciauș, sat în Rîmnicu-Sărat și Buzău (Ciaușar, vale în Mehedinți, și Ciaușesci, sat în Argeș); Cilibiū, sat în Iași (Cilibie, sat în Buzău); Cioban, vale în Dolj și măgură în Gorj (Ciobănesci, sat în Vâlcea și Dîmbovița); Ciochină, târg în Ialomița; Ciomăgesci, sat în Argeș și Olt; Conduratu, târg în Prahova; Copuz, sat în Ialomița; Hadîmbu, sat și schit în Iași; Hagiū, movilă în Brăila (Hagieni, târg în Ialomița, și Hagiesci, sat în Ilfov și Vlașca); Haimanale, sat în Buzău, Ilfov și Prahova; Harap, loc în Bacău; Hermeziū, sat în Iași; Lehliū, sat în Ialomița; Mahala, sat în Olt și Dîmbovița (Mahalale, schit în Vâlcea); Martalogi, sat în Argeș; Mazil, pârîu în Mehedinți; Mieșunesci, sat în Ilfov și Némț; Mîrza, sat în Dolj (Mîrzănesci, sat în Teleorman, Mîrzasca, pârîu în Vâlcea, și Mîrzesci, sat în Iași); Rahtivan, sat în Prahova; Șaitan, pădure în Ialomița; Salahor, sat în Tecuci; Spahiū, sat în Gorj; Suliman, sat în Ilfov; Sultan, sat, vale și dél în Prahova; Tataru, târg în Brăila și Prahova, sat în Rîmnicu-Sărat și Iași, pârîu în Buzău, lac în Brăila și munte în Prahova (Tătărăni, sat în Dîmbovița, Prahova, Vâlcea; Tătărășeni, sat în Dorohoiu; Tătarea, sat în Co-

¹⁾ Frunzescu: *Dicționar topografic al României*. București, 1872.

vurluiu; Tătărei, sat în Dîmbovița și Olt; Tătăresci, sat în Tecuci și Teleorman; Tătărăși, tîrg în Sucéva); Turcu, movilă în Ialomița, Dolj și Muscel (Turcenî, sat și munte în Gorj; Turcesci, sat în Vâlcea și Argeș; Tureoica, movilă în Ialomița; Turculeț, dél în Rîmnicu-Sărat).

2. puține numai, de la nume comune :

Băcani, sat în Tutova (Băcănesci, sat în Némț); Beciù, sat în Buzëu, Olt și Rîmnicu-Sărat; Beilie, sat în Buzëu și Ialomița; Caraula, sat, dél, vale și pârîu în Dolj; Cătun, sat în Vlașca, Dîmbovița, Prahova, etc. (Cătunaș, sat în Argeș, și Cătunenî, sat în Vlașca); Cerdac, sat în Putna și Rîmnicu-Sărat, munte în Némț; Cherestea, loc în Rîmnicu-Sărat și Putna; Cișmè, sat în Botoșani (Cișmele, sat în Covurlui); Han, movilă în Ilfov; Liliēcî, sat în Ilfov; Meterez, munte în Dîmbovița; Mizil, tîrg în Buzëu; Odaie¹⁾, sat în Botoșani, Tecuci și Teleorman (Odăi, sat în Prahova, Ilfov și Buzëu; Odăița, sat în Teleorman); Salhana, sat în Prahova; Schele, tîrg în Gorj.

La acestea s'ar putea adăoga localități în Brăila și Vlașca, cari, fiind raiele turcesci, aũ păstrat pînă astă-dî numiri de sate și tîrguri, ca : Asan-Aga, Mola, Muftiù, Naip, Nazir, Vizir.

Un exemplu de turcire a unui nume înainte românesc oferă CòZIA, plaiù și mănăstire în jud. Vâlcea. Actul de fundare din 1388 numesce aceeași localitate *Nucet*²⁾, așa că „Cozia“ e simpla traducere a vorbeii (turc. koz „nucă“): cf.

¹⁾ Odaia Banului, sat în Buzëu; Odaia Popei, sat în Covurlui; Odaia Protopopului, sat în Ialomița; Odaia Sêrbilor, sat în Fălciù; Odaia Turcului, sat în Dîmbovița; Odaia Vizirului, sat în Brăila, și Odaia Vlădicăi, sat în Ilfov.

²⁾ Hasdeù, *Istoria Critică* I, 129: „Bine am voit Domnia mea a ridica din temelie mănăstirea... la locul ce se chêmă *Nucet* lângă Olt, ce se numesce *Cozia*“. Și aci se chêmă „Nucet“ diferite sate în Dîmbovița și Prahova, precum și mănăstiri în Dîmbovița și Buzëu, iar *Nuci*, un dél în Rîmnicu-Sărat.

Arachoba, sat în Grecia (din sl. oréchŭ „nucă“) și tot acolo satul *Καρβα*, litt. Nucă.

Cap. VII: Elementul folkloric

§ 37. PROVERBE ȘI DICĂTORI. — Influența orientală nu s'a mărginit numai în sfera vocabularului, ci s'a întins și în unele domenii ale literaturii populare, ca proverbe și snóve. Acțiunea spiritului oriental asupra paremiologiei române, ca și asupra celei balcanice, e destul de importantă. Indicațiunea cea mai veche o aflăm în cronicarul Neculce (II, 257) care, vorbind de prieteșugul ce făcu Antioh-Vodă cu Leșii, observă: „Nu face ca tată-sěu Cantemir-Vodă, să se puie împotriva unei crăii cu o mână de ómenii slabi: paza bună trece primejdia rea, mielul blând sughe la două mume, capul plecat nul prinde sabia...“¹⁾

Cele două din urmă proverbe, cari sună așa și în turcesce, precum și câte-va altele mai jos enumerate, sînt destul de vechi și caracteristice spre a merita o atențiune specială din partea etnografului. De aceiași natură sînt proverbele ca: Apa trece, pietrele rămân, Ce e scris omului trebuie s'o pătimescă, Mai bine o învoială strîmbă de cât o judecată dréptă, Sărută mîna ce nu poți mușca etc., importante sub raportul social, politic și religios.

¹⁾ O mențiune și mai veche la Miron Costin (I, 304), care, vorbind de firea nesătiósă a Domnilor și a Impăraților, citéză proverbul turcesc: „Dece derviși pe un covor pot încapě, iară doi împěrați într'o țară nu încap“. Cantemir, în *Descrierea Moldovei* (p. 32), citéză proverbul turcesc relativ la caii moldovenesci: 'Ağem dilberi Bogdan bargiri mes 'udir „Un tînăr Persan și un cal moldovenesc sînt mai laudați de cât toți ceilalți“.

Unele din aceste proverbe par a fi însă de origină modernă și mijlocitorul lor a fost Anton Pann, ale cărui cărticele des citite sînt direct influențate, ba une-orî literal traduse din turcesce. Ast-fel: Cine caută prietenî fără cusur, fără prietenî rămâne, Cine se grăbesce, curînd ostenesce, Cu mai marii tēi daravere să n'aibî, Limba taie mai mult de cât sabia, Nebunul are inima lui în gură și înțeleptul are limba lui în inimă, Nu cine trăiesce mult scie multe, ci cine umblă mult...¹⁾ Același caracter de importățiu-ne îl aŭ proverbele ce figuréză mai jos sub numerele 11—16.

Omitem în enumerațiunea de mai la vale proverbe de un caracter prea general, ca: Bate fierul, până e cald, Calu de dar nu se caută pe dinți, De cât la anu un boŭ, mai bine ađi un oŭ, Limba óse n'are și óse sfăramă, Lupul își lépédă pērul, dar năravul ba, Munte cu munte nu se întîlnesce, dar om cu om se întîlnesce, Pescele de la cap se împute, Plete lungi și minte scurtă, Sătulul la flămînd nu crede—ce le regăsim la mai tóte popórele, și decî și la Turci.

Pentru proverbele române ne servim de colecțiunile lui Pann, Ispirescu și Zanne; pentru cele macedo-române de bogata culegere ce figuréză în recenta operă folklorică a lui Papahagi²⁾.

Paremiologia turcésă merită o atențiune

¹⁾ Cf. Decourdemanche: Qui cherche un ami sans défaut, reste sans amis, Qui va vite, se lasse vite, Avec un plus grand que toi ne traite point d'affaires, La langue tue plus de gens que l'épée, Le fou tient son coeur sur la langue, le sage tient sa langue dans son coeur, Ce n'est pas en vivant longtemps, c'est en voyant beaucoup, qu'on apprend quelque chose...

²⁾ P. Papahagi. *Din literatura populară aromână*. București, 1898, p. 415—715 (proverbe).

mai d'apropo. Literatura orientală e foarte bogată în proverbe sau „cuvinte din bătrâni“ (*atalar sözü*), cum le numește, o expresiune interesantă ce figurază și la Cantemir-Vodă („cuvînt bătrîn“ ad. proverb). Cele aflate în Gramatica turcescă a lui Jaubert și în cărticica publicată în 1865 de Academia orientală din Viena¹⁾ ofer deja curioase analogii cu proverbele noastre și cu cele balcanice. Dar prima colecțiune însemnată de proverbe turcesci se datorește lui Ahmed Midhat Efendi, publicată în 1870 la Constantinopole și urmată, în 1873, de o colecțiune analogă a lui Ahmed Vefyk Efendi. Fie-care dintr'însele conține un număr de vr'o cincî miî proverbe și dicătorî turcesci, în cea mai mare parte de origină populară²⁾.

La Bulgari, Albanezi și Grecii moderni s'affă paralele la mai tôte proverbele mai jos citate. În privința paremiologiei balcanice, se pot găsi amănunte bibliografice abundante în recenta operă a d-lui Politu, profesor de mitologie la Universitatea din Atena³⁾. Introducerea la această vastă publicațiune comparativă, în care și proverbele românesci ocupă un loc de onóre, conține un bogat material bibliografic, relativ

¹⁾ Jaubert, *Grammaire turque*, II ed. Paris, 1833, p. 336—376 (textul turcesc cu traducerea franceză). — *Osmanische Sprichwörter* herausg. durch die K. K. orientalische Akademie. Wien, 1865 (textul original cu o transcripțiune și o versiune literală).

²⁾ Textul primei colecțiuni, cea mai importantă, a fost reproduș în original și în traducere engleză de: Rev. E. I. Davis, *Osmanli Proverbs and quaint sayings*, 4300 sentences in turkish, printed in roman characters, with english translation, explanations... (the turkish original is also given in an appendix). London, 1897. — Cărticica lui Decourdemanche, *Mille et un proverbes turcs* (Paris, 1878), conține numai traducerea franceză a proverbelor citate.

³⁾ N. G. Politu, *Studii despre viața și limba poporului elen* (Μελέται περί τοῦ βίου καὶ τῆς γλώσσης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ): *Proverbe* (Παραμύθια), tom I. Atena, 1899.

mai ales la popóarele balcanice, ceea ce ne dispensează de a mai reveni asupra acestui punct.

Trecem acum la enumerarea proverbelor și dicătorilor nóstre, cari ofer trăsuri de asemănare cu cele orientale¹⁾.

1. A băga mâna în miere și a nu-ți linge degetele nu se póte.

Var. mcr.: Care's bagă mâna în niare, dzéditle va's alingă; — ture. „bal tutan parmagyny yalar“, litt. (cine) mierea atinge, degetele-și linge.

2. Apa curge (trece), pietrele rămân.

Varianta macedo-română „Apa cură (tréte), arina (chetrile) arêmâne“ corespunde întocmai proverbului turcesc „seil geçer (güder) kum kalür“, adică apa trece (se duce), nisipul rămâne. Cf. despre acest proverb: Hasdeu, *Etym.* 1265 și Zanne I, 101.

3. Banī albī pentru ڃile negre.

Var. mcr.: Paraț alghi tră dzili lai; — ture. „ak akçe kara gün içindir“, banī albī sînt pentru ڃile negre.

4. Barba lasă să se ducă, capul să trăiască.

Ture. „sakal başyna kurban olsun“, litt. barbă pentru cap jertfă fie.

5. Bătaia e din raiū.

Ture. „dayak ğenetten çykma der“, bătaia (litt. bēțul) e scósă din raiū — Turcii cređînd în efectele ei salutare.

6. Cămașa e mai aprópe de piele.

Var.: Cămașa e mai aprópe de cât anteriul; saū: Tot fi mai aprópe cămașa de cât sumanul (Seđétórea I, 219).

¹⁾ Proverbele românesce se citéză obicînuit sub forma aflată în cele două colecțiuni publicate de Anton Pann; la cas contrar, se indică în parantese provenința.

Var. mer.: M'aprópe ñi-u cămeşa de tuti strañli;— turc. „gömlek kaftandan yakyn“, litt. cămaşa de căt caftanul mai aprópe.

7. Capul plecat nu-l taie sabia.

Var. istorice: Capul tăiat nu-l prinde sabia (Neculce II, 257); Capul plecat de sabia nu va fi tăiat (Văcărescu, 255) și interesanta explicațiune a proverbului de același, în Istoria Imperiului otoman, p. 96. Alte var. la Zanne (II, 38—40) care crede proverbul originar din Evanghelie, fără însă a cita nici pasajul nici textul corespunzător. Var. sərbescă: Pokorn glav sabliã ne sjece;—turc. „eylen baş kesilmez“, capul plecat nu se taie. Var. orientală mai sună: „aman deyene kylyğ olmaz“, litt. (pe cel ce) aman strigă, sabia nu-l ajunge.

8. Capul solului nu se taie (Golescu).

Turc. „elçiye zeval yok“, litt. solului vătămare nu.

9. Cât țî-e pătura, atât te întinde.

Var.: Cât țî-e plapoma, te întinde; Nu te întinde mai mult de cât țî-i oghialu. Var. mer.: Cât ț-u cerga, ahât s'ti tinďă;—turc. „yorganyna göre ayagyny uzat“, după lungimea plapomei picioarele întinde-ți.

10. Ce e scris omului trebuie să pătimescă.

Var. (Ispirescu): Omul nu póte scăpa de ce-i este scris în frunte; cf. Pann, p. 160: Trebuie să trăiască omul cum i-o fi scrisă la cap. Una din multiplele formule ale fatalismului oriental, care a prins așa de adînci rădăcini în sufletul poporului nostru (§ 39). Turc. „alynen yazusy başe gelir“, litt. (ce-i) pe frunte scris (ad. ursita), la cap vine (ad. se împlinesce).

11. Cel ce umblă pe drum cu gândul acasă, își pierde căciula în tîrg.

12. Cine bate la pórta altuia, trebuie să bată și la pórta lui.

Aceste douë proverbe figuréză numai la Anton

Pann, care pare a le fi tradus pur și simplu din turcesce. Corespunzătorile lor orientale sună ast-fel la Decourdemanche: L'homme qui laisse sa tête au logis, perd son turban dans la foule — Ne frappe pas à la porte d'autrui, si tu veux qu'on ne frappe point à la tienne.

13. Cine este sfânt, pe așternut môle nu dórme.

14. Cine plânge pe altul, ochiî lui își scurge.

15. Cine se închină la două credințe, acela nici o lege n'are.

16. Cine trăiesce nădăjduindu-se, móre jin-duindu-se.

Aceiași observațiune ca la ultimele două proverbe de mai sus s'aplică și acestora: ele s'au răspândit în popor pe cale cărturărăscă; — turc. „'azizi ilm yuşmak döşekde yatmaz“, omul învățat pe așternut de puf nu dórme; „el için aglayan gözsüz kalyr“, cine pe altul plânge, ochiî își scurge; „iki kibleye tapanda din olmaz“, (cine) la două altare se închină, credința n'are; „ümidla geçinan ağlykdan ölür“, (cine) cu nădejdea petrece (trăiesce), de fóme móre.

17. Cine scupă împotriva vîntului, își scupă mustățile.

Variante la Zane (II, 723); — turc. „rüzgyara tüküren yüzüne tükürür“, (cine) la vînt scupă, mustățile 'și mânjesce.

18. Cióra când aŭ întreat'o: ce pasere-î mai frumósă? ea a arătat pe puiî eî (Golescu).

Turc. kuzgune „güzel kimdir?“ demişler, „benim yavrularym“ demiş, adică: pe cióra, ce pasere mai frumósă? întreat-aŭ; puiî mei! răspuns-a.

19. Cu o flóre nu se face primăvară.

Var.: Cu o flóre numai vara nu se face (Golescu); cu o flóre nu se face vara (Ispir.); — turc. „bir çiçekli bahar olmaz“, cu o flóre vara nu se face.

20. Cu o lingură de miere mai multe musce
prindî de cât cu o bute de oțet.

Turc. „bir fuçy syrkedden ziade, bir damla balla,
sinek tütlür“, litt. cu o butie de oțet nu atâtea, câte cu
o picătură de miere, musce se prind.

21. Cu răbdare și cu tăcere se face agurida
miere.

Var. mcr.: De aguridă s'fați niare, ma cu arăv-
dare; grec modern (Politu, 138): 'Αγάλια ἀγάλια γίνεται ἢ
ἀγοριδα μέλι, încet-încet se face agurida miere;— turc.
„sabr ile kuruk halva olur“, cu răbdare agurida dulcetéă
se face.

22. Cu rudele să beî, să mănâncî, daraveră
să n'ăî.

Var.: Cu rudele bea și benchetuesce, dar neguță-
torii nu face;— turc. „hysm ile ye iç, alyşveriş etme“, cu
rudele bea, mănâncă, negoț nu... De aci la Albanezi:
Me ñerin evet ha e po, dănămarăyă mos „cu rudele
mănâncă și bea, daravere nu“; la Grecii moderni: Μὲ
τὸ φίλο σου φάγε πιέ, καὶ ἀλισβερίσι μὴν κάνης, cu pietenu-těă
mănâncă-bea și daravere nu face.

23. Cu vreme și cu paie mușmulele se móie.

Turc. „zeman ile ve saman ile muşmular irişar-
ler“, cu vremea și cu paie mușmulele se coc.

24. Dacă vreî să trăiescî liniștit, să nu veđî,
să n'auđî, să tacî.

Turc. „rahat isteyen adam sagyr kör dilsiz olağak“,
în pace trăiesce omul, rămâněnd surd, orb și mut.

25. De cât doî „ți-oiŭ da“ mai bine un „na“.

Turc. (în traducerea franceză de Decourdemanche):
Un tiens vaut mieux que deux tu l'auras.

26. Doî cârmaci înnécă corabia.

Turc. „iki reyis bir gemi batyrylar“, doi cârmaci
o corabie fac să se scufunde.

27. Doi pepeni într'o mână nu se pot ținea.

Var. mer.: Doi himunicî (pépini) sumsuorâ nu se
pórtă; — turc. „iki karpuz bir koltuga sygmaz“, doi har-
buzî nu 'ncap sub o subțioră. Cf. proverbul analog:
„iki kylyğ bir kynagirmez“, două săbii nu intră într'o tēcă.

28. Eū mare, tu mare . . .

Turc. „sen çelebi ben çelebi (atö kim kaşör)“, eū
boier, tu boier (cine va țesela calul?) saū: „sen aga ben
aga (bu inegi kim saga)“, eū mare, tu mare (cine va
mulge vaca?).

29. Fuge de plóe și dă în noróie.

Var. mer.: Care fudze di ploie, dă di grandine; —
turc. „yagmurdan kaçan doluya ogrady“, fugind de
plóe dai de grindină.

30. Găina bea apă și se uită la D-đeū.

Var.: Găina, când bea, se uită în cer (Golescu);
Găina, de e pasere, când bea apă, tot se uită și ea la
D-đeū (Isp.). Var. mer.: Gălyina, țe-î gălyină, bea apa
ș'mutrėști la Dumnidzăi; — turc. „tavuk bile su içerken
göye bakar“, găina, când bea apă, privesce la cer.

31. Găina vecinului e mai grasă.

Turc. „komşu taugu komşuya kaz görünüür“, a ve-
cinului găină o găscă ne pare.

32. Găsesce sat fără câini, umblă fără ciomag.

Var. mer.: Aflași hóră fără câni, imni fără lemn; —
turc. „köpeksiz köyi bulmuş çomaksyz oinar gezer“,
litt. fără câini sat a găsît, fără ciomag se plimbă.

33. Haram veni, haram s'a dus.

Var. mer.: Harami vini, harami s'dus; — turc. „ha-
ramden gelen harame gider“ (id.).

34. Ii intră p'o ureche și'î ese pe cealaltă.

Turc. „bir kulagyndan girer birinden çykar“, p'oreche intră, p'una ese.

35. In țara orbilor chiorul e împărat.

Var.: Chiorul între orbii este împărat (alte variante la Zanne II, 521,657). Var. mer.: Chiorlu intră orghi este amiră;—turc. „körler memleketinde bir gözlüi padişah ederler“, în împărăția orbilor cel cu un ochiș padişah se numi.

36. La orașul ce se vede călăuză nu trebuie.

Turc. „Görinen köyi kulaguz istemez“, satului ce se vede călăuză nu trebuie.

37. Limba izbesce în dintele ce te dore (Golescu).

Turc. „dişin agrydygy yere dili dokunur“, la dintele ce dore într'acolo limba se îndreptă.

38. Lupul când îmbetrănesce, îl latră câiniș.

Var.: De lupul bătrân câiniș își bat joc (Golescu);—turc. „kurd koğayınğa köpein maşarasy olur“, de lupul îmbetrănit câiniș își bat joc.

39. Mai bine o învoială strîmbă de cât o judecată dreptă.

Turc. (Decourdemanche): Accomodement vaut mieux que le meilleur des procès.

40. Mai bine șeđi strîmb și vorbesce drept.

Turc. „eyri otur dogru söile“, litt. strîmb șeđi, drept vorbesce.

41. Mângâierea săracului e mórtea.

Turc. „fakiriñ tesliyesi ölüm dür“, a săracului mângâiere mórtea este.

42. Mătura veche ajunge la grajd.

Var.: Mătura, pân' e nouă, o ții în cuiș; dacă se

încechese, o aruncă după uşă (Golescu); — ture. „eski süpürgey dama atarlar,“ mătura veche la grajd s'aruncă.

43. Mielul blând sugă la două mume.

Var. mer: Nielu dulţi di la două mumă ni sudzi. Proverbul sună așa și turcesce; la Albanezi: keng i bută pi dū măma (id.).

44. Nu sciū, n'am văduț...

Ture. „ne bilürüm ne gördüm...“, je n'en sais rien, je n'ai rien vu (voilà les reponses les plus sages).

45. Numai miere ȕicend gura nu se îndulcesce.

Ture. „bal bal dymegle agyz tatlylanmaz“, miere miere ȕicend, gura nu se îndulcesce.

46. Ochiul stăpânului îngrașă vaca.

Var. mer.: Ochiul a Domnului u ngrași tutiputa; — ture. „aganyn gözü ineyi semiz eder“, litt. al stăpânului ochiū vaca grasă face.

47. Oțetul tare vasul seū 'și strică.

Ture. „sert sirke kendi kabyna zarar eder“, oțetul tare vasului vătămare aduce.

48. Picând, picând, baltă se face.

Var. mer.: di chicută chicută s'fațe baltă (bari) mare; — ture. „damlaya damlaya göl olur“, picătură la picătură lac se face.

49. Sărută mâna ce nu poți mușca.

Var.: Mâna ce n'o poți mușca, sărut'o ș'o mângâie (alte var. la Zanne II, 244—245); — ture. „osyramadygüñ eli öp başyna ko“, mâna ce nu poți mușca sărut'o și pune-ți-o pe cap (în semn de respect).

50. Și-a găsit tingirea capacul.

Var. mer.: Se arucuti căpachia di-ș află tingirla;— ture. „tengere yuvarlanmyş kapagyny bulmyş“, tingirea s'a rostogolit (și) capacu a găsit.

51. Socotéla d'acasă cu cea din târg nu se potrivește.

Ture. „evdeki hisab bazara uimaz“, socotéla de-a casă cu cea din târg nu se brodesce.

52. Țiganul când s'a făcut împărat, întâi pe tată-său l'a spînzurat.

Var. mer.: Ghiftul ș amiră intră, tatu-su ninte spînzură;— ture. „turke beylik vermişler iptida babasyny öldürmüş“, litt. când Domnia se dă turcului (ad. turcomanului, perfid și crud), întâi pe tată-său îl omoră.

53. Unde nu-î cap, vaî de picioare.

Var. mer.: Iu nu-î cap ca vaî di ciciori;— ture. „aklsyz başıñ zahmetini ayaklar çeker“, litt. la capul fără minte picioarele sufăr.

54. Vorbă mare să nu ȃie, căci gardul are ochi și zidul urechi.

Ture. „her söz söyleme ki yerin kulagy var“, vorbă mare să nu ȃie, căci pămîntul are urechi.

Alte proverbe aū maî mult forma orientală (întrodusă maî ales prin Anton Pann):

Chelului ce-î lipsesce? tichie de mărgăritar (var. mer.: ȃe tu hiera, căsidoșe? chilipoș di mărgăritare).

Cine păzesce sofraua, mănâncă ciorbaua.

Maî bine peșingea pe ipîngea de cât cu toptanul și baniî la anul.

Copilul numai ce mănâncă e halal, ce îmbracă e haram.

Următorele două mi-aū fost comunicate de răposatul Ispirescu :

Pirpiri (ușor) cosac, saxana (greu) bricég, adică: iffliu, lefter de parale.

Cioc selém (multă sănătate) de la jupân Ibriam, că și-a făcut căciula șalvarî, adică: tronc Marico, fa!

§ 38. LOCUȚIUNI ȘI IDIOTISME. — Afară de proverbele propriu-zișe, mai sînt o sumă de locuțiuni și de idiotisme de origină orientală¹⁾. Enumerațiunea de mai la vale nu are pretențiunea de a fi completă.

1. „a ajunge cuțitul la os“, a ajunge durerea și suferința la culme, corespunde locuțiunii analoge turcescî „le couteau a touché les os“ (Decourdemanche).

Doinisie, 186 [despre cumplitetele împilări ale Hangerliului]: lăcuiitorî nu mai avea de unde să mai dea, că le ajunsesse cuțitul la os... Zilot III, 82 [despre jafurile lui Alexandru-Vodă Suțul]: *cuțitul a ajuns la os*, sîntem pustie turmă...

2. „ape“, în sens de dispozițiune: în ce ape s'adapă? (Alexandri, Teatru, 1433: Iorgule... nu ești în *apele* dumatiale) corespunde idiotismului turec. „ne sularda der“, en quel état (litt. en quelle eau) se trouve-t-il? c'est à-dire que fait-il? que pense-t-il?

3. „a bea tutun“ e o traducere literală după „tütün içmek“, fumer (litt. boire) du tabac — după care s'aŭ modelat locuțiunile analoge din neo-grécă (πίπειν καπνόν), din bulgara (piša čubuk) și din albaneza (pi duhan). Caracterul particular al fumatului oriental, care era mai mult o sôrbere de cât o aspirațiune (§ 89), a dat nascere

¹⁾ Intr'o materie așa de delicată, se pôte une-orî să ne înșelăm despre provenința direct turcescă a cutării sau cutării expresiunii idiomatice. Facem dar alăturările de mai la vale cu ôrecari reserve. Multe idiotisme figuréză în corpul lucrării, la vorbele corespunđtore: V. abanos, arșic, chef etc.

acestei locuțiunii. Tot așa locuțiunea „a trage cîubuc (tabac)“ reproduce frasa turcescă „çibuk (enfiye) çekmek“, priser (litt. tirer) du tabac, fumer (litt. tirer) une pipe.

4. „a pune calupul“, a înșela („a mânca calupul“, a fi înșelat) corespunde turc. „kalyb etmek“, jouer un tour, duper (litt. faire la forme du cordonnier). Expresiunea figurată e împrumutată din sfera relativă la meșteșugul cizmăriei, care a procurat limbei și alte metafore analoge: „a pune cuiva pingéua“ sau „a pingeli pe cineva“, ad. a-l înșela, pe când „papugiul“, cizmarul de papuci, a devenit tipul viclénului sau al șarlatanului.

5. „a învîrti dulapul“, ad. a umbla să înșele — dulapul fiind róta cu ajutorul căreia femeile trăgeau borangicul — corespunde turc. „dolab çevirmek“, intriguer, litt. tourner la roue.

6. „foc de scump“ ad. foarte scump, corespunde locuțiunii analoge turc. „ateş pahasine“, à un prix exorbitant, litt. à un prix feu.

7. „a o întorce pe fóia cealaltă“, ad. a schimba vorba, sună întocmai ca turc. „ol yapragy çevirelim“, tournons l'autre feuille, c'est-à-dire changeons le discours.

8. „a veni cuiva de hac“, a o scóte la capăt, a dovedi pe cineva, corespunde perfect turc. „hakynden gelmek“, châtier, soumettre, vaincre, (litt. venir de droit), de unde și bulgăresce „ot hak doiğ“ (cu dativul ca și român.), vaincre.

9. „a înghiți hapul, ad. a o păți, corespunde turc. „habb yutmak“, avaler la pilule, fig. être perdu.

10. „a eși la maidan“, a se da de față, a veni la ivélă, a se descoperi; și „a scóte la maidan“, a face cunoscut... reproduce pur și simplu idiotismele turcesci: „meydana gelmek“, se produire

(litt. venir au jour) și „meydana çekarmak“, révéler (litt. faire sortir au grand jour).

11. „a mânca bătaie“, ad. a primi saŭ suferi bătaie, reproduce idiotismul „agağ (dayak, kötek) yemek“, recevoir la bastonade, litt. manger (des coups de) bâton... cf. a mânca o palmă cu „ta-panğa yemek“, recevoir (litt. manger) un soufflet.

De asemenea, locuțiunea analogă „a mânca păpară“ (mcr. u măcă păpară) corespunde turc. „paparysyny yemek“, être molesté, tourmenté (litt. manger la *papara* ou la soupe au fromage).

Tot în legătură cu acest idiotism stau locuțiunile pentru „a minți“: a mânca borș și a mânca haram, corespundând lui „hâlt yemek“, mentir (litt. manger le mélange) și „haram yemek“, voler (litt. manger de l'argent illicite).

12. „a nu fi de nasul cuiva“ și „a scôte pe nas“ (cf. Pann, p. 113: o să-î iasă toate pe nas) corespund locuțiunilor turcesci: „(bu çiçek) senüñ burunuñ iëün deildür“, (cette fleur) n'est pas pour ton nez, c.-à-d. c'est trop beau pour toi... și „(anamdam emmediyim) süd burunemdan çykar“, (le lait que j'ai sucé de ma mère) me sort par le nez, c.-à-d. j'ai souffert mille tourments.

13. „unde șede?“ în loc de unde locuiesce? —ca bulgar. gde sēdi?“ și ngr. πὸς καθέται; — corespunde turc. „nerede oturior?“ où loge-t-il? (litt. où est-il assis?): în această locuțiune, ședere e identificată cu locuința, din cauza vieții sedentare a Osmanliului și a societății noastre din epoca fanariotă (§ 91).

14. „a tăia prețul“ după turc. „paha kesmek“, fixer (litt. couper) le prix... ca și vechiul idiotism „a tăia nartul“ după „nark kesmek“, taxer (litt. couper) le tarif.

15. locuțiunea „tîrgul păduchilor“ în Bucurescî, pentru Hala vechiturilor, reproduce idiomul turcesc „bit pazary“, marché de vieilleries à Constantinople (litt. marché des poux).

16. „dór nu daŭ Tătariŭ“, locuțiune ce exprimă o urgență extraordinară, un zor mare, reproduce în tocmaŭ pe turc. „sanki tatar ony kovar“, on dirait qu'un tatar (c.-à-d. un courrier) lui donne la chasse (se dit de qn. qui se presse et agit avec précipitation). O variantă turcescă măi sună: „ardeňyzden tatar me kovar“, avez-vous donc un tatar à vos troussees? (se dit à qn. qui se presse fort), corespunđend locuțiunii românesce „parcă'l alungă Tătariŭ...“

Alexandri, Teatru, 51: cuconasu era grăbit, *parcă'l alungăŭ tătariŭ* din urmă; ibid. 288: *îți daŭ cât ceri, număi te cară îndată din casa asta — dór nu daŭ tătariŭ!* 464: *iaca vin... măi stăi, că dór nu daŭ tătariŭ!* 508: *iaca mă duc, mă duc... dór nu daŭ tătariŭ!* 658: *adă rēvașu și nu răeni așa, că nu te alungă tătariŭ...* 808: *ho, țară! nu daŭ tătariŭ!*

Cum se vede, în aceste locuțiuni, terminul „tătar“ n'are nimic a face cu némul turcesc ce pórta acest nume, ci el se referă la călărașii tătari, cari erau curieri fôrte dibaci. Totuși, în mintea poporului, alusiunea etnică în locuțiunea de măi sus nu pare a se fi șters cu totul, cum o arată variantele paralele:

Alexandri, Teatru, p. 1717: de odată ne-am pornit, *ca și când ar fi năvălit Tătariŭ*; p. 1000: *ian poftim, fraților... ce ședeți în picióre? că dór nu vin Turcii...* (cf. Neculce II, 200: *staŭ satele pe marginea țării leșesci pline de ómenŭ și le spuneaŭ Moldovenii: fugiți! fugiți! că vin Turcii în țara noastră*). Șeđetőre I, 218 [prov.]: *dóră nu daŭ Turcii!*

Aci se pot adăoga cele câteva idiotisme traduse din turcesce:

PUNGĂ, sumă fixă de 500 lei vechi, reproduce pe ture. *kisè „bourse et somme de 500 piastres“* (ngr. *πovγῆ*, id.). Terminul figurază nu numai în vechea noastră istoriografie, dar a persistat în prosa populară și în cântecele bătrânesci. Iată câteva exemple:

Neculce II, 188: Gheorghe Ștefan-Vodă aŭ dăruit Impăratului moschicesc o cruce ferecată cu aur și cu pietre scumpe, de 400 de *pungă* de bani, ca să-i deo óste să vie în Moldova; *ibid.* 294: poruncit'aŭ Vezirul lui Antioh-Vodă să grijescă 300 de *pungă* de bani, să-l puie Domn în Moldova, că alții dau 500. Stancescu, Basme, 116: Domnița nu stătu mult la gânduri, chemă p'al de vinde róbe și-i dădu 2 *pungă* de galbeni pe una, ș'o cumpără.

Alexandri, 179:

Trei țile [boierii] se sfătuiră,
Luî Iordachi să-l înșele,
Trimîțendu-i măgulele
Ș'un poclon de 10 *pungă*...

Teodorescu, 676:

Tudorel se 'mbogăția,
Dar la biruri mi-l punea...
Și da Tudor, tot mai da.
Tot pe ani 5 *pungă* de bani...

PÓRTĂ, sinonim cu „Impărăție“, la vechii noștri cronicari, e o traducere după „Babi (humayum)“.

Neculce II, 182: Petru-Vodă Rareș, când era închis în cetatea Ciceiului, în țara unгурescă, avea nevoie de Nemți si de Unguri; iară fiind Dómna lui Sërbóică, de némul Despoților, fata lui Despot-Craiă, aŭ scris o carte sërbescă la Impăratul turcesc și Vezirul cu rugămintea, și aŭ slobođit cartea pre o feréstră gios din cetate, și aŭ învêțat pre o slugă a lor Sërb ce avea să se ducă cu cartea la *Pórtă* la Vezirul; *ibid.* 298: acel Vezir Baltagiul îndată și aŭ trămis la Hanul tătăresc de l'aŭ chemat la *Pórtă* la sfat și aŭ și stricat Turcii pacea cu Moscalii.

POTAR-BAȘA, al căruî sens și funcțiune corespundea lui Capugi-bașa, precum subalternii sei, portarii și portăreii, s'aŭ modelat după capugii Saraiului (Fortino III, 295).

§ 39. OBICEIURI ȘI CREDINȚE. — Dintre obiceiurile orientale adoptate la noi, vom releva aici numai trei caracteristice, rezervându-ne a vorbi despre celelalte în paragraful consacrat etichetei.

Maî întâi, curiosul obicei de a-și aprinde o rogojină d'asupra capului, când boierii doriau să presinte un arz sau jalobă Sultanului (iar țaranii când aduceau Domnului vr'o plângere): aprinderea rogojinei era menită să atragă atențiunea Impăratului său a Domnului și simboliza focul ce mistuia inima jeluitorului.

Iată câte-va exemple din cronicariii noștri.

N. Costin II, 92: Dimitrașco-Vodă a rînduit câțiva boieri să meargă la Țarigrad cu pîră asupra lui Nicolai-Vodă... Dat-au boierii ruca la singur Impăratul, *aprindeîndu-și o rogojină în cap*... Axinte II, 123: acel Ianio a îndemnat pe boieri să dea ruca adecă răvaș de jalobă la singur Impăratul; și așa într'o di, venind Impăratul de la Scudari, că mersese să se închine... la giamiile cele mari împărătesci, i-au ținut calea boierii și *aprindeînd rogojina în cap*, au dat rucăua. Neculce II, 226: după ce s'au mazilit Dimitrașco-Vodă, s'au dus maștiha acestor boieri, Vornicésa lui Chiriac Sturzii, la Țarigrad, de au zăbovit jumătate de an, și *și-au aprins rogojină în cap*, de l'au pîrit la Impăratul pe Dimitrașco-Vodă: II, 303: sosind boierii la Țarigrad, au socotit vreme și au păscut prilejul și când au eșit Impăratul la giamié, ei *și-au aprins rogojină în cap* și au dat arz la Impăratul, jăluind pe Nicolai-Vodă ce le au făcut...

Obiceiul oriental, practicat numai la Țarigrad, se introduse și în țară, unde deveni foarte popular în timpul Domnilor fanarioți, ale căror nedreptăți strigătoare provocau o protestare desperată și blestemul mulțimii.

Zilot, în Domnia a treia a lui Alexandru-Vodă Suțul (Revista III, 82), vorbește de jafurile acestui fanariot, cari impinseră obștea Țirgoveștenilor a porni la Țarigrad și a se jeluî Portii:

Mămăligă la traistă și bețigaș în mână,
 Supunerea la inimă, *în cap cu rogojină*,
 Așa mic, mare, să plecăm...
 Cuțitul a ajuns la os, sîntem pustie turmă.
 Așa cu o gură să strigăm : Prea înalte Impărate,
 Veți *rogojină aprinse în cap*, în grab fă-ne dreptate!

Fil. 326: nenorociții țărani, desperați de asupririle ciocoilor, intrară în Bucuresci pe la 8 ore de dimineață, tocmai pe când Domnitorul [Grigorie Ghica-Vodă] se afla în Divan și ca să atragă mai mult atențiunea publică, unul dintr'înșii făcu un sul de rogojină și dându-i foc la partea de sus, îl puse în cap, apoi scoțînd jalba din sîn, o puse în vârful unui proțap lung și intră în Curtea domnescă. Ghica, XIII: s'au sculat Țirgoviștenii [cărora Suțul le răpise moșia orașului, ca s'o dea fiicei sale de zestre] cu mic cu mare și au venit la Divan la Bucuresci *cu rogojină aprinse în cap și cu jalba în proțap*...

Obiceiul este eminentemente turcesc. Intr'adevăr, în Orient, sclavul dispune de două mijloace spre a face cunoscut stăpînului inaccessibil tiraniile subalternilor seî. Când Sultanul ese din saraiu ca să încalece, nenorocitul i se presintă îmbrăcat cu un caftan de hârtie, ceea ce însemneză că, dacă s'ar scrie pe acea hârtie plîngerile jeluitorului, ele n'ar putea să încape; sau imploratorul i se înfățișeză cu o lampă sau cu o rogojină aprinsă în cap, ceea ce (după graiul alegoric al orientalilor) va să dică că suspinele smulse de amare suferințe se ridică la cer să strige rîsbunare ¹⁾.

Un alt obicei, de aceeași origină, se referă la îngrijirea particulară ce se da la noi înainte

¹⁾ D'Ohsson VII, 138: autrefois les suppliants tenaient d'une main leur placet et de l'autre, *une petite natte fumante sur leur tête*, pour faire connaître qu'ils étaient victimes de l'oppression.

Hammer, X, 78; cf. 372: toute la ville était dans la plus grande agitation (1665); une troupe de mécontents des provinces asiatiques *portant sur leurs têtes de flambeaux allumés*... se réunirent sur l'hippodrome...

cişmelelor făcute din caritate publică, pe cari locuitorii din oraşe şi de la ţară le împresurau cu zid, le dedeau nume cunoscute şi le împodobiau în fel de fel de chipuri. Aşa erau, la Bucureşti, cişméua Mavroghene, în capul podului Mogoşoie; cişméua Văcăresci, Filaret, Brâncoveni la St. Elefterie; cişméua din grădina Cişmegiū, cişméua roşie la spatele bisericeii cu Sfinţi etc.

Mateiū din Pogoniana, Mitropolitul Myrelor, între alte sfaturi ce adresază lui Şerban-Vodă, îi dă şi pe acela de a face punţi şi fântâni pentru călători (Tesaur I, 371): „Fă şi puţuri şi fântâni pentru călători, ca să capeţi glorie de la D-deū şi onóre de la ómenī; e mare facere de bine, să pótă cel însetoşat să bea apă şi să se răcoréscă când este ostenit...”

Obiceiul acesta a izbit deja pe un bun observator contemporan, care îl consideră ca emanamente oriental¹⁾.

O altă datină curioasă, des menţionată în basmele turcesci şi asemenea particulară Orientului, era frecatul piciórelor înainte de a adormi²⁾.

Dintre credinţe, fatalismul oriental se reflectază la noi într'un şir de locuţiuni proverbiale, ca: aşa a fost să fie! aşa i-a fost scrisa! cum îi va fi norocul! cui i se croiesce rău, rău îi merge tot mereu!

Tóte aceste expresiuni îşi aū formule co-

¹⁾ Bauer, *Mémoires* p. 215: C'est une particularité qu'on ne rencontre que dans la Turquie et dans les pays orientaux.

Ubicini, *la Turquie actuelle*, p. 358: La charité a semé sur les bords des routes ces fontaines où le voyageur altéré et fatigué par une longue marche trouve une eau pure pour étancher sa soif.

²⁾ Sion, *Suveniré contemporane*. Bucureşti, 1888, p. 29: boierii, cocóne, chiar Vlădicii şi Mitropoliţii, nu puteau adormi, până nu le desmierda cineva epiderma de la picióre cu uşóre frecături.

respundătoare în turcesce: bun e Dumnezeu! (*Allah kerim*), de o vrea Dumnezeu! (*inş Allah*), așa i-a fost să fie! (*olagan olur*) și în fine, termenul „scrisă“ în sens de „sôrte“ coincide cu turc. *yazu*, écriture, destinée (cf. § 37, prov. 10).

Este cunoscuta resignare după preceptul fundamental al Islamului: convins că nu pöte fi părăsit de Providență și că în orî-ce nenorocire un Dumnezeu bun și înțelept veghiază asupra-î, Turcul nu-și pierde cumpëtul cu schimbările sôrtei și, nepăsător, repetă într'una: „bun e Dumnezeu!“, „de o vrea Dumnezeu!“ și „era scris!“

Acastă credință în predestinațiune saü fatalism oriental (*kysmet*) se află ast-fel formulată în Coran: Alesul ca și osînditul e dinainte ursit la fericire saü nenorocire eternă, fiind unul și altul încă în sînul mamei lor, și „Dumnezeu a scris pe fruntea fie-cărui om numărul ðilelor sale“¹⁾. O îndoită consecuență rezultă din această doctrină: pe de o parte indolența caracteristică a orientalului, pe de alta o mare putere de resignare.

Fatalismul, sub forma-î orientală, este adînc înrădăcinat în poporul nostru²⁾ și n'are a face cu fatalismul biblic, așa cum el se manifestă la vechii cronicari, cari, față cu nenorocirile cumplite ce bântuiaü țara și cu despotismul ne-

¹⁾ Cantemir, *Moldova*, 127: Plures inter Moldavos sunt, et infima plebs fere tota, qui credunt, cuilibet mortalium a Deo praestitutum esse fati diem, qui nisi expletus fuerit, neminem mori neque in bello cadere posse: quae res adeo illis addit animos, ut quasi rabidi nonnunquam in hostem ruant. Cf. *Ist. imp. otom.* p. 55.

²⁾ Alexandri, *Poesii populare* p. 4: Românul are mare plecare a crede în sôrta. Intîmplările lumii îl găsesc totdeauna pregătit a primi lovirile lor, căci el se întărește în credința mîngăietöre, că așa i-a fost scris! așa i-a fost zodia! așa i-a fost să fie!...

omenos al Domnilor, se mulțumiau cu stereotipe formule de resignare¹⁾).

Pe lângă completa resignare în voia sorței, concepțiunea populară a Norocului și a repartișării bunurilor pămîntesci pare a fi de aceeași origină. În basme, Norocul stăpînesce întreaga viață a omului: el apare într'însele personificat când ca tîner și când ca bătrîn; săracul și bogatul, feciorul de împărat și fata sîrmană sau arăpóica își au fie-care Norocul lor particular; adesea omul pornesce în căutarea lui²⁾).

Românii din Macedonia au moștenit (odată cu terminul caracteristic *căsmete* „sorțe, noroc“) aceeași credință, ce se oglindește și la dînșii într'un număr de dicțori: Unde dă, dă! și unde nu dă, nu dă! Fă-mă cu noroc și aruncă-mă în gunoiu... Dórmă, dar Norocul îl lucrăză...³⁾.

§ 40. SNÓVE ȘI BASME. - Cartea cea mai răspîndită în Turcia și cea mai citită după Coran e pînă astăzi colecțiunea de snóve ce pórta numele lui Nasradin-Hođa⁴⁾ și care la noi au fost popularizate de Anton Pann sub titlul „Năsd răvănile lui Nastratin Hoge, culese și versificate“⁵⁾.

Nasr-eddin, rostit de Turci Nasradin și ro-

¹⁾ Veđi modul cum cronicarul anonim, tradus de Amiras, judecă alternativele din viața indiviđilor și a popórelor într'un pasaj remarcabil pentru o asemenea concepțiune (Cronice III, 135).

²⁾ L. Șăineanu, *Basmele*, index s. v. fatalitate, noroc, ursită.

³⁾ Papahagi, p. 459.

⁴⁾ Originalul turec în numeroase edițiuni sub titlul *Latha 'if-i Hođa Nassr-eddin Efendi*, Glumele lui Nastratin Hoge. Prima edițiune turcescă apără la Stambul către 1837, care în curînd fu urmată de traducerea neo-grécă și de cea română. Traducere franceză de Decourdemanche: *Les plaisanteries de Nassr-eddin Hođa*, traduits du ture. Paris, 1876. Cf. Kunos, Die Spässe des Hodja Nassreddin, ein Beitrag zur Kenntniss der türkischen Volkslitteratur (în „Die Donauländer“ I, 1899, No. 4 și 5).

⁵⁾ Prima edițiune a traducerii lui Pann apără la București în 1853.

mânizat în Nastratin, care jôcă în Orient un rol identic cu Pepelea ca tip de naivitate și prostie, a fost un personaj real, un mare învățat contemporan cu Timur-Lenk, faimosul cuceritor tătar¹⁾. Celebru mai întâi prin știința sa, Nasr-eddin ajunsese în cele din urmă tipul legendar al spiritalului oriental, pe séma căruia Turcii au grămădit tóte pățaniile hazlii său istețe²⁾:

Nastratin era un Hogeia (dascăl său învățat),
Care a rămas de basm până astăzi tuturor,
Pentru că era din fire cam p' o ureche, năsdrașan;
Nu-l găsești însă în faptă să fi fost vr'un viclén.

Aceste glume, traduse de A. Pann din turcesce într'o limbă populară, au fost mult citite și deși cuprinsul lor se află în mare parte și în alte literaturi, ele se răspândiră la noi sub forma lor orientală. Glumele circulau de sigur înainte de Pann, introduse pe cale orală, și așa se explică completa românizare a unora dintr'însele ca snóve indigene, așa cum figurează ele bunăoară în colecțiunea lui Ispirescu.

Marea popularitate a lui Nastratin-Hogeia la noi o dovedește faptul că a ajuns proverbial³⁾.

Iată câteva exemple :

Alexandri, Teatru, p. 414: să mai aud iar vr'un obraznic dicând, că sémén cu *Nastratin Hogeia*, ca mai deunăzi; p. 745: ai ghicit ca *Nastratin Hogeia*; p. 1096: acei Irođi pe cari 'i-ai vėđut d-ta, nu erau Irođi, cum

¹⁾ Cantemir, *Ist. imp. otom.*, p. 72—75.

²⁾ O sórte analogă a împărtășit'o la noi un alt învățat, elenistul Cacavela, dascălul lui Cantemir-Vodă, care a devenit asemenea un reprezentant legendar al literaturii bufone (Gaster, *Lit. pop.* 167 urm.).

³⁾ Asemenea la Turci: „Hođa Nassr-eddin zamanıyndan“, de pe vremea lui Nastratin Hogeia, ad. fôrte vechiú. La Români din Macedonia e familiar proverbul: zuru gumarlu al Nastradin Hogeia (ad. măgarul lui Nastratin Hogeia), care se aplică celor ce se laudă că n'au absolut nici-un vițiu (Papahagi, p. 518).

nu sînt e  *Nastratin-Hogea*; p. 1440: d'apoi de cine e vorba? ... de *Nastratin-Hogea*? ... p. 1627:  n sănătatea lui *Nastratin-Hogea*! Bogdan, *Povești*, p. 126: o prietenie n stru nic  că nici *Nastratin-Hogea* nu le o mai putea strica. Gorovei, *Cimilituri*, p. 20 [barabule]: N'am găsit cui   i r steie, Ci am găsit pe *Hogea* (ad. pe *Nastratin Hogea*) pe ouă.

Prima glumă, cu care se deschide colecțiunea lui Hogea Nasr-eddin Efendi — el întrebă de pe amvon pe credincio ii musulmanii, dac  sci  despre ce are să le vorbéscă — a c p tat un caracter cu totul local devenind la Ispirescu cunoscuta sn v : Sci i voi ce  ice în cartea asta?

Anecdota cu b bele de nisip (ce Hogea punea în fiecare  i din postul mare al Ramadanului) deveni la Ispirescu sn va „Neajunsurile socotelii cu bobii“: Pascele apucă fără veste pe părintele Mu at; el pusese în buzunar 48 de b be de porumb c te  ile are postul mare  i scotea în fiecare  i c te unul; preot sa cre nd că-i place părintelui să ron ae în post,  i mai pusese un pumn.

Anecdota despre disputa iunea lui Hogea cu cei trei călugări cre tini se atribue lui Cacavela, care pune unui hoge turc cunoscutele trei întrebări: unde e buricul p m ntului? Câte stele sînt pe cer? c t  e ad ncimea mării?

Anecdota despre mosafirii nepofti i (carii se pretind invita i de altul de c t de stăpânul casei) deveni la Ispirescu  nt ia sa sn v   ntitulat  „P par “.

Altă sn v , „Bob rnacul N m ului“, cu cele două întrebări relative la albirea anterio r  a părului din cap sau din barbă, corespunde variantei turcesci ce figuréză în traducerea lui Pann sub titlul „Osebite anecdote.“

Alte din aceste anecdote au trecut pe séma  iganilor: *Nastratin* e prins fur nd din grădină

și pretinde, că vîntul l'a aruncat acolo. „Dar, ȕise atuncî grădinarul, cine a pus legumele în sac? — Tocmai la asta mă gîndiam, cînd ai venit, rîspunse Hogeaa¹⁾. De asemenea anecdota despre gîscele cu un singur picior...

Tot așaa de populară a ajuns anecdota de o vrea D-deu! coprinsă între cele traduse de Pann. Anecdota e o simplă ilustrațiune a proverbului turcesc: Să nu pornesci la drum fără un Dómne-ajută (*bismillah!*), ca să nu te găsescă fel de fel de bebele. Iată pe scurt acéstă anecdotă caracteristică pentru credința orientală a fatalismului.

Nastratin Hogeaa ȕice nevastei, că a doua ȕi se va duce să lucreze la vie; ea îi spune să ȕică: de o vrea D-deu! „D'o vrea, de n'o vrea, rîspunde el, tot mă duc la vie“. A doua ȕi, ducîndu-se la lucru, se pomenesce luat cu de-a sila de ómeniî unui Pașă, să le arate drumul la alt sat, și 'l țin pîna tîrȕiú. Abia la mieȕul nopții ajunge dînsul ostenit acasă și bate la ușă:

Cine e, întrébă nevasta, tu ești Nastratinul meu?
ȕise el: Sînt eú nevastă, de va vroi Dumneȕeú!

Trecînd la basme, vom face numai cîte-va observațiuni în trecăt, materia fiind abundantă și dificilă în același timp, de óre-ce împrumutarea unor asemenea elemente e problema cea mai delicată din domeniul folklorului.

În basmele nóstre, ca și în cele turcescî, Chelul e una din figurile cele mai populare: el e totdeauna norocos, conform proverbului turcesc (*keller bühtlü olur „chelul e norocos“*). Astfel sînt: *Cheleș-Impérat*, eroul unui basm muntén,

¹⁾ Ea se află deja sub forma românizată la Anton Pann, *Povestea Vorbei*, p. 11.

care, după sfatul calului său, se face urît și sărăcăcios, dar între toți pețitorii el prinde mărul de aur aruncat de Domnița și o ia de soție ¹⁾; de asemenea, *Chelbea Năsdraivanul* eroul unui alt basm muntén ²⁾).

Tot astfel Arapul „buzat“ care scapă pe eroii din mâna balaurului: în basmele turcesci, ca și într'ale noastre, Arapii sînt negri, urîți și răi „cu o falcă în cer și cu una în pămînt“; dînșii jăcă un îndoit rol, de doftori și de uriași năsdraivani.

Alte personaje din poveștile noastre pórta nume turcesci:

BILMEM, eroul unui basm muntén, care rămâne mut până se descoperă vitejia sa ³⁾): numele său corespunde lui „Nu-sciú“ și homericului *Oððεις* „Nimeni“, pretînsul nume al lui Ulyse; — *bilmem*, je ne sais pas.

CARACĂZ-VITÉZUL, numele celui mai mic fecior de împărat într'un basm muntén, care se preface în muscă, ca să afle ce vorbia mama zmeilor omoriți de dînsul; apoi trimis de Roș-Impărat să-î aducă pe fata lui Peneș-Impărat, el însuși o ia de soție ⁴⁾); — *karakyz*, fille noire.

DELI-SATÎR, eroul unui basm moldovenesc care conține motivul mortului recunoscător ⁵⁾); — litt. Vitézul cu satîrul.

SEFER-IMPĚRAT, personaj legendar a cărui împărăție era învecinată cu Țara dînelor ⁶⁾); — *sefer* (ar.), voyage, guerre; bulg. sefer „războiú“, serb. sefer „călătorie“, ngr. *σεφερι*, luptă.

Colecțiunea de basme turcesci a lui Kunos ⁷⁾

¹⁾ Șăineanu, *Basmele Române*, p. 287.

²⁾ Stăncescu, *Alte basme*, p. 101.

³⁾ Șăineanu, p. 982.

⁴⁾ Ibidem, p. 501.

⁵⁾ Ibidem, p. 622.

⁶⁾ Ibidem, p. 175.

⁷⁾ Kúnos, *Oszmán török népköltési gyűjtemény* (Colecțiune de basme osmano-turcesci), Vol. I. Basme osmano-turcesci culese din gura poporului. Budapest, 1887 (Edițiunea Academiei ungare de Științe); Vol. II. Basme și Căntece osmano-turcesci, culese din gura poporului și traduse, Budapest, 1889. — Basme turcesci culese în

presintă interesante analogii¹⁾ cu poveștile românesci: Cerbul-Domn corespunde Cerbului vrăjit, Cele trei Năramze-Peri devin la noi Cele trei Rodii aurite, Copiii cu părul de aur (cu episodul inițial caracteristic: oprirea de a se aprinde lumină), Cenușotca, Fata cea mai frumoasă din lume e Cosinziana...

Dar fondul acestor povești: ține, caî năstrăvanî, propunerea de enigme, limba paserilor etc. nu presintă nimic particular și constituesc acele elemente comune ale fantasiei populare, ce le întilnim în toate timpurile și în toate țările.

§ 41. CÂNTECE ȘI MUSICĂ. — Melodia trăgănată și melancolică cu care lăutarii reciteză unele din baladele noastre, o melodie caracteristică pentru totă poesia populară din peninsula balcanică, a fost direct influențată de ariile cântecelor turcesci, de așa-numitele „manèle“.

Asemenea și refrenul obicînit în doinele și cântecelele noastre din bătrîni: *bre! aman, aman!* sau *ah! aman, aman!*²⁾ este iarăși o imitațiune după poesia populară turcescă.

limba originală și traduse ungurese cu o prefață de Vámbéry. Budapesta, 1889 (Edițiunea Societății Kisfaludy).

Cf. asupra acestor publicațiuni folklorice, recensiuina lui Pozder în „Ungarische Revue“ d. 1890 (p. 355—362) și studiul lui G. Jacob, Zur Grammatik des Vulgärtürkischen (în „Zeitschrift der deutsch-morgenländischen Gesellschaft“ d. 1898, p. 695—729), cel din urmă pornind de la materialele adunate de Kúnos.

Volumul de basme a fost tradus și englezese de Nisbeth Bain: *Turkish fairy-tales*, translated from the hungarian version. London, 1896.

¹⁾ Traducătorul englez, amăgit de analogiile generale ale basmelor noastre cu cele turcesci, reproduce 4 basme din Ispirescu sub titlu „four semi-turkish tales from Ispirescu“: Statu-palmă, Barbă-cot, Porcul fermecat, Făt frumos și merele de aur și Tinerețe fără bătrânețe—primele trei revenind pretutindenea, iar ultima apröpe fără analogie în literatura folklorică.

²⁾ d'Ohsson V, 419: Les Turcs se servent dans leurs chants érotiques d'exclamations répétées *ah! va! aman!* qui marquent les angoisses et le désespoir d'un amour malheureux.

Iată câte-va citațiuni și exemple :

Alexandri, Poesii populare, p. 127 : Acéstă baladă [Badiul] se cântă pe o arie cam sêrbéscă, cu trăgănituri de glas orientale, și lăutarii adaogă la sfîrșitul ariei un soiū de suspin pe cuvintele turcesci : *bre, aman, aman!* Teodorescu, p. 644 : Aci, ca și în mai multe părți ale cântecului [Kira], se repetă refrenul : *bre, aman, aman!* Ibid. 121 (bragiul cântând pe aria unei manele) :

Ah! aman, aman!
De la Giurgiu viū,
Turcesce nu sciū...

Alexandri, Teatru, p. 126 :

Să ne ducă 'n Beligrad
Și de-acolo 'n Țarigrad,
Ah! aman, aman!...
Și de unde-am fost boierī,
Să fim robī la ienicerī,
Ah! aman, aman!

Instrumentele musicale și ađi încă obicei-nuite de lăutari sînt: cobuzul, naiul saū muscalul, dairéua și giamparalele. Un taraf de lăutari se compune din 3 executanți : unul ține lăuta saū dibla și execută melodia, al doilea îl acompanéază cu cobza saū cobuzul și marchéază ritmul pe córdele instrumentului, cântând vorbele ; iar al treilea, cu naiul saū muscalul, adaogă ariei executate fiorituri mai mult saū mai puțin stridente.

Alte instrumente sînt fluerul ciobănesc saū cavalul cū viersu-ī duios și neiul cu sunetul seū dulce și plăcut.

Despre musica Curții și vechile instrumente practicate de boierī : § 59.

§ 42. JOCURI DE COPII ȘI DANȚURI. — Iată principalele din aceste jocuri pe de-a 'ntregul saū în parte de origină orientală.

Jocul în 3 armene ce se jocabă cu parale, precum odinioară jocul în firfirci, numit „iasic și tura“ și corespundând modernului „pajură saū număr?“ Cirica saū jocul în 5 pietre, în care piatra cea mai răsărită se numește „topuz“, precum la jocul în nuci, nuca cea mai grea pörtă numele de „beg“.

Zmeul obicinuit are un birlic pe lângă spe-teze și cap, iar zmeul turcesc are forma unui ou cu două spe-teze în chip de cruce și se prinde cu coinacul.

Cunoscutul joc în arșice are o întregă nomenclatură turcescă: armén, beiū, giol, ichiū, lenghiū, siciū, vizir. De asemenea varietățile sale: jocul în beiū bun, jocul în armén și jocul în sbenghiū.

La Româniī din Macedonia, nomenclatura jocului pörtă un caracter oriental mai puțin pronunțat: arșicul se numește la dînșii *mişic* (Bitolia) saū *ip* (Vlaho-Clisura), ichiul *alumâl*, iar aruncăturile-ī variate: duti „om“, laki „hoț“, [ca]-zacă „armaș“ și ciur[la] „Domn“¹⁾.

La Turci, jocul cu osciórele oilor („aşyk oyunu“) e unul din cele mai răspândite; și la dînșii diferitele părți ale arșicului pörtă nume diferite, cari adesea coincid cu ale nóstre: partea de sus se numește *bey*, cea de jos „kyahya“; una din cele două cavități *ekmekgi* „brutar“, cea d'a doua *hyrsyz* „hoț“; lovitura pörtă numele de *yek* și cine a nemerit'o, câștigă jocul²⁾.

Jocul era tot așa de răspândit la Greci (*ἀσ-τράγαλοι*) și la Romani (*tali*), la cari partea găunosă

¹⁾ Papahagi, p. 126-131 și Weigand, *Aromunen* II, 283.

²⁾ Barbier de Meynard s. v. aşyk; Vambéry, *Skizzen aus Mit-telasien*, p. 86; Id. *Das Türkenvolk*, p. 191 (consideră jocul la Turci de origină străveche) și *Die primitive Cultur des tatarischen Volkes*, p. 148.

se numia κῶνον (*canis*) și aruncătura cea mai bună Ἀφροδίτη (*Venus*): Veneris jactus laetissimus dicebatur (Horatius).

Cum că jocul la noi a fost împrumutat de la Turci, o dovedește, în afară de nomenclatura lui, împrejurarea topografică că acest joc în arșice e cu totul necunoscut Românilor din Transilvania.

Danțurile jucate până astăzi după masa de cununie¹⁾: arcanul, ciaușul, chindia, giambarale, irmilicul, mușamaua, năframa și zoralia.

§ 43. JOCUL PĂPUȘILOR. — Farsa populară turcăscă, cunoscută sub numele de *Karagöz* sau *Caraghioz* (după personajul ei principal, poreclit „Ochiu-Negru“) și care formă una din distracțiunile favorite ale vechii noastre societăți (§ 63), trebuie să se fi bucurat și la noi de o mare răspândire, cum dovedește pe de o parte numele bufonului generalizat în limbă (*caraghioz*), iar pe de altă parte și mai ales Jocul păpușilor la Vicleim, care nu este alt-ceva de cât o adaptare relativ modernă a farsei turcesci la împrejurările locale²⁾.

Relațiunea dintre acest joc profan și datina religioasă a Vicleimului sau a Iroșilor, relațiune devenită intimă și mergând până la o quasi-identificare, se datoresce unei simple coincidențe. Acastă introducere de subiecte profane și triviale în cercul unei reprezentațiuni eminentemente religioase este modernă și se explică prin caracte-

¹⁾ Sevastos, *Nunta la Români*, p. 280.

²⁾ Primul text a fost publicat de G. Dem. Teodorescu, *Poesii populare*, p. 120-132; o analiză amănunțită la Olănescu, *Teatrul la Români*, p. 95-101. Alexandri face adesea alusiuni la acest joc în piesele sale „Ioan Păpușeriul“ și „Iași în Carnaval“. Despre Vicleimul însuși și originea lui: Dr. M. Gaster, *Literatura populară*, p. 490-496.

rul carnavalului, care tolera orî-ce excentricitate.

O amalgamare de asemenea natură, și care corespunde unei apucături cunoscute a spiritului popular, nu pôte datà la noi de cât de la începutul secolului nostru saũ cel mult de la sfîrșitul secolului trecut.

Venețianul Del Chiaro care, pe la 1715, vëduse în Bucurescî (și încă „fără perdea“) o asemenea farsă, pe care o descrie ca „una mascherata troppo scandalosa, poichè rappresenta gli atti della piũ nefanda e abominevole lascivia“, nu amintesc încă nimic despre raporturile ei cu Vicleimul. Acest dascãl al beizadelelor lui Nicolai Mavrocordat nu se pôte îndeajuns mira, cum asemenea jucãuși obscene erau primiti în casele boieresci. El citézã cu acéstã ocaziune cele douë personaje ale farsei, cari aũ persistat pãnã astãzi: unul care ține în gurã un cioc de barzã, numit „Clonța“ (ađi „Paiatã“), și altul, bëtân și cu barba falsã, numit pãnã astãzi „Unchiașul“¹⁾.

Dintre elementele caracteristice ale Jocului păpușilor, primul care izbesce e cinismul fără sémën al dialogului, trivialitatea extremã a personajelor:

Ia întrebați boierii și cocónele,

Cum sã jucãm păpușile:

Așa orî așa?

Cu perdea orî fără perdea?

Interesante sînt mai ales particularitățile lingvistice ale jocului nostru, cari meritã o deosebitã atenziune.

¹⁾ Del Chiaro, *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia*. Veneția, 1718, p. 60.

Parodiarea limbei neologice către care înclină până și mahalagióicele :

COCÓNA MARIȚA. — Bon sor, Musiũ Paiasă!

PAIȚA. — Bu jor, Madaramo, bu sor!

COCÓNA MARIȚA. — Mersi de adio, Musiũ Paiasă!

Apoi rostirea particulară a limbei române de către némurile străine reprezentate prin tot atâtea tipuri sociale: Țiganul ursar, Ovreiul marfagiũ, Turcul bragagiũ, Muscalul Pazmanski...¹⁾:

ȚIGANUL. — Buna remea, dumnea-hóstră! Ma cunoșceĩ, boieri și cucóne?

OVREIUL. — Asa si traeseĩ, cunoscut la iũ cine estĩ?

TURCUL. — Daĩ un litra iaurt pa datoria...

MUSCALUL. — Mi ti dam un cinstita înghețata, fasul sleita...

In fine, intercalarea de vorbe și de frase străine :

TURCUL. — Moscov bre, ioc vađut?

MUSCALUL. — Șto, Asan, iũ glumit, Dar la tine murit?

Lăsând la o parte alte particularități sociale — ca accentuarea satirică a costumului din trecut (rococo), a destrăbălării clerului (Popa bét), a modei de a se sulemenii (Baba) etc. — ne mărginim numai la cele mai sus relevate spre a stabili pe temeiul lor intima conexiune între Jocul nostru al păpușilor și farsa turcescă Karagöz.

Satirizarea stării sociale revine și în jocul păpușilor din Rusia (numit *vertep*, litt. „hírtop, peșteră“), care se reprezintă în 3 rînduri: înainte de Crăciun, la Șt. Vasile și la Bobotéză. Biciuirea abuzurilor de tot felul e și aci

¹⁾ In „Ioan Păpușeriũ“ de Alexandri. personajele se numesc : Vasilache țiganul, Jupân Leiba din țirgul Cucului, Pilaf-Aga (Turcul) și Moscov-Ghiaur (Cazacul).

însoțită de trăsuri cinice, dar particularitățile lingvistice lipsesc aprópe cu desăvîrșire. „Ces mystères sont accompagnés de pièces satyriques, dans lesquels la liberté la plus absolue est accordée aux acteurs de bois; ceux-ci ne se font pas faute de blâmer les fonctionnaires, de dire du mal de propriétaires et de plus haut placés du pays, et de raconter toute la chronique scandaleuse des environs. C'est l'usage et personne ne s'offense de cette licence passagère“.¹⁾

Maî mulți călători francezi din secolul nostru, cari vëdură reprezentându-se acéstă farsă la Constantinopole, ne-aũ lăsat câte o scurtă descriere despre „Karagöz“ în ale lor Călătorii în Orient²⁾. Dar până în timpul din urmă nu se cunosea nici-un text autentic. Orientalistul ungar Kúnos a publicat, în original și cu o versiune maghiară, primele 3 variante ale acesteï farse³⁾. De atunci s'a produs asupra materiei o mică literatură bibliografică, din care relevăm monografiile importante ale lui Luschan și Jacob⁴⁾.

Farsele, numite Karagöz, sînt numeroase și constituiesc un întreg repertoriu pentru fie-care

¹⁾ Revue des traditions populaires I (1886), p. 84-85: les marionettes en Russie. Despre marionetele din occident: Magnin, *Histoire des marionettes*, 2 ed. Paris, 1862.

²⁾ Gérard de Narval, *Voyage en Orient*, 3 ed. Paris, 1851 (vol. II, p. 198-212); Théophile Gautier, *Constantinople*. Paris, 1853 (cap. XII); Parmentier, *Voyage dans la Turquie d'Europe*. Paris, 1890 (p. 166-169).

³⁾ I. Kúnos, *Harom Karagöz-játék* (Trei farse Karagöz). Budapest, 1886. Aceste farse se intitulază: „Jocul de baie (*Hammam oyunu*), „Lupta de întrecere a cântăreților“ (*Uruşma oyunu*) și „Caraghioz ca logofet“ (*Karagözün yazığı*). Ele aũ fost în parte traduse și în nemșese de culegător în „Ungarische Revue“ din 1887 (p. 425-435: Über türkische Schattenspiele) și în „Ethnologische Mittheilungen aus Ungarn“ din 1892 (p. 148-158: Türkisches Puppentheater).

⁴⁾ Fr. v. Luschan, *Das türkische Schattenspiel* în „Internationales Archiv für Ethnographie“ din 1889. Dr. Georg Jacob, *Karagöz-Komödien*, 3 Hefte, Berlin, 1899 și *Das türkische Schattentheater*. Berlin, 1900 (ultima publicațiune conținënd bibliografia materiei).

din cele 30 de nopți ale Ramazanului. Variantele culese și publicate până astăzi de Kúnos, Luschan și Jacob au scos la ivelă numai o parte din bogăția acestui teatru popular. Materialul cunoscut până astăzi e de ajuns însă spre a ne familiariza cu acest gen al folklorului oriental.

Originalar probabil din China și transmis Turcilor prin mijlocirea Persilor, Jocul păpușilor a devenit la dînșii una din distracțiunile cele mai populare în timpul carnavaului de Ramazan. Preparativele pentru un asemenea spectacol primitiv se reduc la următoarele: într'un colț de odaie, un covor alb figurază scena, separată de public prin o perdea albă transparentă. Sub covor se află o scândură cu candelă de luminat păpușile, ale căror umbre se resfrîng pe perdea. Ca și chivotul nostru de Vicleim, cușca acestor păpuși e felurită împodobită.

Cele 2 personaje principale ale farsei sînt: Karagöz și Hagi-Aivat (Hageivat), corespunzînd întocmai, ca sens și ca funcțiune, Paiatei și Unchiașului din Jocul păpușilor. Pe cînd Hagi-Aivat comentază aparițiunea păpușilor cu vorbe alese, într'un stil literar, Karagöz îl întrerupe din cînd în cînd și face publicul să rîdă prin triviale glume și jocuri de cuvinte¹⁾. Hagi-Aivat, isteț și naiv în același timp, un fel de Pepele, e pururea batjocorit de protivnicul seü Karagöz, prost dar fudul, imaginea fidelă a Osmanliului neaoș și grosolan, în opozițiune cu Turcul efendi care și-a asimilat cultura europeană. Acest contrast social se reflectă, sub raportul lingvistic, în cele două forme

¹⁾ Iată un exemplu: Karaghioz are nevoie de bani, îi cere al-tuia, scusându-se că medicul l'a oprit să-i porțe cu sine, ca nu cumva să capete „gălbinare“. Cf. Pann: Cînd nu-ți sună 'n buzunare, pătimesci de gălbinare [galbeni n'are].

paralele ale limbei turcesci: pe când Hagi-Aivat, ca om instruit și umblat prin țări străine, se exprimă în turca literară (*efendi*), cea împregnată de neologisme arabe și persiane (o formă savantă către care înclină și femeia turcă), Karagöz se servă numai de turcesca vulgară (*osmanli*) și, ignorant ca Turcul de baștină, răstălmăcesce neologismele adversarului seǔ cu ironia proprie a omului din popor ¹⁾).

Intr'o variantă analizată de Jacob (II, 23—26) se parodiază costumul și apucăturile occidentale, mai ales ale Francezilor. Acolo întâlnim personaje ca „Fransoa, Madmoazel Mari, Madmoazel Jan“ etc. Salutarea sună (ca și în jocul nostru): Bonjur, Musio!

Tipurile cari revin în această farsă, se presentă fie-care cu individualitatea lor caracteristică: nobilul efendi, polițaiul coruptibil, turcul tembel, o hanîmă etc.; apoi figurî împrumutate din cercul cafenelelor și al băilor; în fine reprezentarea diferitelor naționalități din capitala Imperiului: Armeni, Arnăuți, Greci, Ovrei spanioli... În acest mod, figurile farselor constituiesc un mosaic din cele mai variate și Luschan a numărat până la 50 tipurile ce forméză inventarul unui Karagöz.

O mină nesecată de umor oferă modul cu care aceste némuri străine de Turci rostesc *osmanlia* și acele rostiri particulare sînt interesante pentru studiul dialectelor turcesci. Ast-fel:

Arabul *Hagi Kandil* („Hagi Candelă“) întro-duce sunetele guturale și finețele consonantis-mului seǔ; sonurile străine le înlocuesce cu ale

¹⁾ Sub raportul fisic, Caraghioz e chel ca și eroul analog din jocul persan: *Kēčel pehlivan*, Vitézul chel.

sale: neposedând b și ă, le rostesc ca p și ș, y (î) devine i, iar ö și ü se rezolvă în o și u.

Greul *Nikolaki* înlocuiește cu sibilante palatalele ce-î lipsesc și rostesc: z, ț și s pentru ǵ, ǧ și ș.

Ovreiul spaniol, *Meșterul Zakaria*, accentuează sfârșitul propozițiunii. Tot așa Arnăutul *Bairam* și Arménul *Hagi Serkiz* (Hagi Serghie)...

Intr'o variantă publicată de Kúnos se reflectă, în dialogul dintre Hagi-Aivat și Karagöz, această babilonie lingvistică:

HAGEIVAT. — Sciï grecesce, Domnule?

KARAGHIOZ. — Da.

HAGEIVAT. — *Elado! Elado!*

KARAGHIOZ. — Sciï bulgăresce, Domnule?

HAGEIVAT. — *Pedi suda!*

KARAGHIOZ. — Sciï ovreesce, Domnule?

HAGEIVAT. — *Venaki!*

Tot astfel, în Jocul păpușilor, Turcul și Muscalul recurg la formele familiare limbilor ce grăesc:

TURCUL BRAGAGIÛ (vădând pe olténul iaurgiũ): Sabalae-roșin ciapkîn arza la olu cu varza.

PAZMANSKY MUSCALUL. — Zdrasti, bolgogras Marița, care a ținut ulița, starski pazarova?

TURCUL. — Ne akit saer, bre! Saban saer okut.

Cum se vede din cele spuse, elementul lingvistic (neologisme, etimologii populare, jocuri de cuvinte, vorbe și frase străine) jăcă un rol însemnat în aceste producțiuni ale unui teatru primitiv.

Și la noi, înainte, Jocul păpușilor era cunoscut sub numele de *Karaghioz-perdè* sau spectacul

colul lui Caraghioz¹⁾ și până ađi, în Dobrogea, păpușile se jócă numai de țiganî (ca odinióră în Turcia) și ele representă Turci și cadîne²⁾. Caracterul de relațiune intimă între ambele aceste producțiuni, între farsa turcescă și jocul românesc, se află indicat în piesa lui Alexandri „Iașii în carnaval“ (Act. III, sc. 3 și 8):

LEONIL. — Irod! Irod!

ALECU. — Păpușile românesce... tot să stai să le privesci!

TURCUL. — (lui Alecu) Hei, *banabak!* nu-ı jucam la mine *Karaghioz?*

ALECU. — Ba jucam, efendi...

ALECU. — Păpuși! păpuși!

LEONIL. — Irođi! Irođi!

TURCUL. — Ei *banabak*... haide joca la mine *Karaghioz*.

(Păpușeriı așeză cușca pe două scaune în fața publicului; Alecu se pune în dos; măscile s'adună împrejur...)

TURCUL. — Ei! gata, captan?

ALECU. — Gata, *efendi*...

ALECU. — Măi, copii, cum vreți să spun: de-a dreptul? orı pe de lături?

TOȚI. — De-a dreptul! de-a dreptul!

ALECU. — Bine, fie și de-a dreptul. Tăceți chitic de acu (el scóte o păpușă mică și o închină publicului prin cușcă).

Dar nimic nu dovedesce măi mult răspândirea cea mare a farsei turcesce la noi în țară ca generalizarea în românesce a numelui ce pórta bufonul, primul personaj al piesei: *Karagöz*, rostit popular *Karaghioz*. În limba noastră, *caraghioz* e terminul cel măi familiar din bogata sinonimică turcescă a bufonului: cabaz, ghiduș, măscăriciú, mucalit și soitariú.

¹⁾ Olănescu, p. 102.

²⁾ Burada, *O călătorie în Dobrogea*, p. 18.

Cantemir îl cunósce încă ca nume propriu (Istoria ierogl. 407): Mascara cu ochi negri — *Caraghioz*, păpușă de mascara vestită.

Dar în limba modernă s'a șters orî-ce urmă de provenința dramatică a vorbei, care astăzi însemnéză (ca subst.) bufon în genere și (ca adj.) comic, burlesc. E un rest interesant din sfera spectacolelor populare, cărora se datorește perpetuarea în limbă a terminilor sinonimi: cabaz, măscăriciū și mucalit (§ 28). Nicî-unul însă n'a avut un trecut mai bogat în succese teatrale ca „caraghioz“, care, după ce a desfătat două secole înalta noastră societate, pe Vodă și pe boierî, a încercat apoi o curioasă transformare și, sub acest nou aspect, continuă încă a distrage clasele populare:

Cușca de hârtie ce noi o purtăm,
Strigând la păpușe cu glas sunător,
Este chiar teatrul micului popor,
Și cu-a noastre glume noi îl desfătăm.

§ 43^a. DULAPUL ȘI GIAMALA. — Pe când Jocul păpușilor era o petrecere de Crăciun, la Pasce era o altă distrațiune: *dulapul* (numit în Moldova „scrînciob“), care astăzi e rezervat mai ales tinerilor și copiilor din clasele de jos ale populațiunii, dar avea înainte la noi un caracter mai serios. În secolul trecut, după mărturia lui Sulzer (III, 399), persoane în vîrstă și chiar nobile de ambe sexe nu se rușinaū să se așede pe acest lęgăn și să fie învîrtite în public. Pe de altă parte, stăpânirea însăși autoriza asemenea spectacole „pentru mîngâierea și privela norodului“ (document din 1790).

Dulapul de Pasce este o imitațiune după „Bairam sallynğak“ (scrînciob de Bairam) ce se ridică

în curtea giamiei, unde mulțimea se dă în dulap, plătind câte un bănuț sau doi celui ce l'a durat. Ce rol important jôcă această distracțiune printre clasele populare în Turcia, dovedesce împrejurarea că una din farsele ce constituiesc repertoriul lui Karagöz pörtă titlul de „Dulapul lui Caraghioz“. Asemenea petreceri se fac la Turci nu numai în curțile giamiilor, ci și în stradele mari ale Capitalei; ele sînt menționate de unul din cei mai vechi călători în Orient¹⁾.

Obiceiul a persistat la noi pînă astăzi, dar cercul său se restrînge din an în an, pînă ce, ca multe alte datini din vechime, va fi răpit de curentul civilizațiunii.

O mască colosală ce se arăta pe ulițe și prin bîlciuri la vremea Moșilor, purta numele de *Giamala* și venia de-a dreptul de la Turci, la cari un joc de străvestire pörtă un nume identic: *Giamala* era spaima copiilor și paița publicului. Ea fu introdusă în timpul lui Caragea-Vodă, de unde și numele „giamala lui Caragea“.

Iată cum o descrie d. Olănescu (p. 130): O namilă de păpușă cu un cap cât o baniță, are 2 obraze de giam ori de oglindă; trupul i-e făcut din cercuri de butie lipite cu hârtie, cu pânză roșie, cu tot felul de lolôțe de cârpe, de panglici și de pîr de cal; pörtă cămașă cu alțițe, fotă, șorț, bete cusute cu fluturi și cu arniciu roșu, iar în cele 4 mâini — câte 2 de fiecare obraz — ține un baston și un mânunchi

¹⁾ Du Loir, *Voyage* (Paris, 1654), p. 194: Dans les grandes rues il y a des machines rondes [adică *dolab*], comme une meule de moulins sur lesquelles ils mettent des enfants pour tourner, les jeunes garçons se brandillent à des cordes qui sont attachées à d'autres plus petites roues qui tournent pareillement. On y dresse aussi des jeux d'escarpolletes ornez de festons de verdures; et chacun, pour un aspre ou deux, peut prendre ces divertissements...

de florii. Giamala, purtată de omul ascuns înăuntrul ei, se mișcă, saltă, jăcă, vorbește, își plăcă mutra d'asupra privitorilor, atingându-i cu bețul orii cu florile, cântă de lume, spune păcăleli orii după felul și chipul fiecăruia îl ia peste picior.

§ 44. INJURĂTURI. — Modul de a înjura al popórelor nu e lipsit de importanță etnologică, de órece adesea în acele expansiuni prea libere se manifestă temperamentul particular, pornirile caracteristice ale omului din popor.

La noi, ca la Ungurii și la popórele balcanice, nimic n'a fost cruțat de profanare: chiar vorbele cele mai sfinte se asociază, în gura Românilui, cu expresiunile cele mai triviale și mai obscene. Crucea, Legea, Dumneđeú, Hristos, Maica Domnului, sfinții etc., nimic nu scapă de batjocură și de hulă¹⁾.

Acéstă ciudată particularitate o constată deja la 1646 pentru Moldova călugărul minorit Bandinus²⁾, iar Sulzer o relevéză pentru Muntenia, observând cu óre-care exagerațiune (II, 356): „In privința înjurăturilor, Muntenii întrec pe tóte nemurile de sub sóre, afară de Italiani. Vorbele murdare sînt deopotrivă familiare celui mai mic băiat de țaran ca primului boier și chiar cocónei sale, și precum e obiceiul și aiurea la ómenii fără educațiune, chiar în societate cu damele dînșii 'și exerséză spiritul cu jocurile de cuvinte cele mai necuviincióse, făcênd să alterneze mur-

¹⁾ Șăineanu, *Semasiologia limbii române*, p. 112—124.

²⁾ Bandinus, *Codex* (ed. V. A. Urechii), p. 329: Scortationis et fornicationis turpi ac impudica voce alios, etiam bestias, increpare convitiari, quod leges, parentes etc. Valachis, Ungaris et Saxonibus familiare est... Raro per sanctam Trinitatem aut Deum jurant, sed vel per sanctam Crucem, Deiparam et Sanctos, vel per fortunam bonam, per lac maternum, per barbam, per candelam accensam, per sanctam Venerem etc.

dăriile cele mai mari cu înjurăturile cele mai triviale... Spre a înjura mai energetic și cu unele adaose, se servesc de verbul latin favorit... care se conjugă după III și sună aprópe ca italianesce. Cu acéstă vorbă obscenă nu se cruță nimic din ceea ce înjuratul ține de bun și venerabil în sine: crucea lui, pomana lui, legea lui, sufletul lui, mama lui... Și pentru ca acéstă nostimă vorbă să nu facă prea puțin efect, nu lipsesc a o repeta la sfârșitul înjurăturii și rostesc acéstă repetiție cu o voce trăgănată și fină de falset...“

Pornirea la înjurături obscene și execrabile e comună întregului Orient și ea pare a veni de la Turci, la cari surugii sînt deprinși a adresă și vitelor aceléși obscenități, ca și la noi¹⁾.

Cea mai comună dintrînsele, înjurătura turcésă prin excelență, este *sictir* („hai sictir! a da cu sictir“), care, pierdându-și trivialitatea primitivă, a ajuns să fie rostită în împrejurările cele mai neînsemnate, ca maghiarul „bassama“ (baszoma) și înjurătura corespunđătoare românescă²⁾.

Formula completă, care revine adesea când e vorba de Turci, sună *anasyni sictim!* (corespun-

¹⁾ Boué II, 146: Il paraissait que les peuples chrétiens ont adopté cet usage (de jurer) des Turcs. En Serbie, on n'épargne, pas plus que les Hongrois, la croix, les saints, Jésus-Christ et Dieu même. Les conducteurs de chevaux (en Turquie) sont même tellement habitués aux jurements obscènes, qu'ils ne disent pas un mot à leurs bêtes sans l'accompagner d'un bon *avradini siktim*, s'ils sont Turcs, ou d'un *iebenti mati*, s'ils sont Slaves. Les autres jurements usuels des Turcs sont surtout *pezeveng*, *ghiaour*, *domouz*...

²⁾ d'Ohsson IV, 372: Le jurement national *anasyni siktim* est si commun qu'on le prononce presque à tout moment, même pour les choses les plus indifférentes: il est dans la bouche des enfants de l'âge le plus tendre, et même dans celle de beaucoup de femmes, le plus souvent néanmoins comme un mot de gentillesse.

đënd rus. „ibi tfoi matı!“) litt. mama luı..!, sau *avradini sictim!* cu același sens ¹⁾).

Iată câteva exemple:

Dionisie, 222 : Turcii, dacă 'au vëđut că le mănâncă copiii și fetele Calmucii, i-au cuprins mirare de au fost đicënd *anasini-sictim!* ce legheone de ómenı au adus ghaiur muscal să ne mănânce copiii! Hristache(1818) : De nimenı nu vrea să scie, De *avrad* și de *anasina*... Aricescu I, 42 : Turcii nu-l ajunseră să-l taie și clătinau din cap đicënd : *avradini sictin!* cu puscile. Delavrancea, Sultánica, 205 : ienicerii prind pe Miu de cıafă : bre, ghaiur, *anasina sictir!*

Teodorescu, 121 (Jocul păpușilor) : [Bragagiul] Bre, *avradini sictir*, ghaiur! 129 : [Muscalul vede pe Turc] Tureski... ibi tfoi...! [Turcul] *Anasini sictim*, ghaiur!...

In balada „Ilincuța Sandului“ (Teodorescu, 648):

Unde Turcii mı-o vedea,
Inimióra le venia,
La obraz se 'nveselia
Și din gură suduia :
— *Anasini*, Ilinca,
Mult ne-ai secat inima!

Alte înjurături sınt : (bărbătesc) codoș, pezevenghiu, pușchiu; (femeiesc) : codoșcă, magmuză, paciaură... In privința porecelor : § 106.

¹⁾ Cf. *anasyny*, mater ejus (d. ana „mamă“) și *avradyny*, femina ejus (d. 'avrad „ırfă“ : ar. avret „parties secrètes du corps“).

B. CULTURA

SECȚIUNEA I: POLITICA

Cap. I: Raporturi cu Pórta

§ 45. TRACTATE ȘI RELAȚIUNI. — Raporturile politice între țările române și Turcia se află stipulate într'o serie de hațișerifuri și firmane ¹⁾, ce au urmat într'un interval de peste 4 secole (1391-1802). Textul primelor tractate ne este cunoscut după còpiii posterióre făcute, direct sau indirect, după originalele conservate în archiva imperială din Constantinopole.

Intre primul hațișerif din 1391 și cel următor din 1460 (ambele relative la Muntenia și reproduse de Fotino) s'a introdus, pe lângă urcarea tributului de la 3000 la 10000 de galbeni, îndatorirea din partea lui Țepeș de a da Porții un număr de 500 copii spre a fi crescuți în legea lui Maho-

¹⁾ Ele sînt reproduse în primul volum din *Acte și Documente relative la Istoria renascerii României* de Ep. Ghenadie și D. A. Sturdza. Bucuresei, 1888. Cele mai importante sub raportul politic (după primele din 1391, 1460, 1511 și 1634) sînt hațișerifurile din 1774 (Uricariu IV, 433—446) și 1784 (Raicevich, 270) precum și firmanele din 1792 (Uricariu III, 131—144) și 1802 (III, 181—205), cest din urmă resumând pe tóte cele-lalte. Cf. *Recueil d'actes internationaux de l'Empire ottoman. Traités, conventions et autres documents recueillis et publiés par Gabriel Noradounghian. Paris, 1897.*

met (aşa-numiţii „agemoglanî“), o îndatorire ce încetă odată cu acest Domn.

În haţişerifurile pentru Moldova din 1511 şi 1634 se observă, de asemenea, ore-carî diferenţe ca sporirea peşcheşului de la 3000 la 10000 de galbeni şi omiterea articolului anterior relativ la un număr de şoimî şi iepe fătătore.

Amestecul Turcilor în daraverile ţării a fost provocat de rivalităţile dintre pretendenţi, cari se adresară Turcilor să le sprijine candidatura. Continuuale certuri între Dănesci şi Drăculesci grăbiră această usurpare a drepturilor ţării, aşa că după 1526 Pórta, din propria ei autoritate, impuse Domnii întâiu Munteniei şi apoi Moldovei. De la Petru Rareş şi Dómna Chiajna baniî deveniră mijlocul cel mai eficace spre a ajunge pe tron: Petru Cercel, Aron-Vodă, Petru Şchiopul îl cumpărară cu sume enorme. Fie-care Domnie nouă deveni atunci o ocasiune de stórcere şi un mijloc de îmbogăţire ¹⁾.

Acastă corupţiune fu alimentată de dese schimbări ale Domnilor şi mai ales de recrutarea lor exclusivă printre dragomaniî Fanarului. Din diferite motive, străine în tot cazul de religiune ²⁾, Turcii neglijând învăţarea limbilor grăite de nemusulmani, importanta funcţiune de tâlmaciî sau dragoman se concentră în mâinile nobleţei grecesci din Constantinopole, cultă şi rafinată: „căci la această dregătorie — dice Văcă-

¹⁾ Xenopol, *Istoria Românilor* III, 524.

²⁾ Nu-î adevărat că Coranul interdice sectatorilor sei învăţarea limbilor străine — o afirmaţiune emisă de Zallony şi repetată apoi de toţi istoricii noştri — ci fenomenul îşi găseşte o explicaţiune suficientă în mândria naţională a Turcilor faţă cu popóarele nemahometane. Ei nu creðură de dignitatea lor să-şi însuşescă idiomele grăite de naţiunile creştine şi lăsară pe séma unor subalterni de altă credinţă sarcina şi folósele unei asemenea cunoscinţe.

rescu (p. 269) — este trebuință de pricopselă multă și de știință de limbă de îndestule și de minte subțire“. Pörta, vrënd să le resplätescă serviciile, dete primuluı terziman fanariot, luı Nicolaie Mavrocordat, tronul Moldoveı în 1711 și de atunci Domnia țarilor române fu rezervată Mavrocordăților, Ghiculescilor, Moruzilor, Sușilor și Ipsilanșilor.

Ast-fel tronul acestor țări, de când ajunsese un obiect de venalitate pentru Turci, a fost dat tuturor nımurilor — Nemți (Iancu Sasul), Poloni (Miron Barnowski), Italieni (Gaspar Grazziani), Evrei (Aron-Vodă), Armeni (Ión-Vodă cel Cumplit), Arnăuți (Ghiculesci) și Țigani (Răzvan-Vodă) — până s'a monopolizat în folosul dragomanilor Fanaruluı.

Aceștia, obținënd Domnia cu mari sacrificii bănesci, cum se urcaı pe tron, prima lor grijă era să-și scötă însutit sumele cheltuite. Atunci se inaugură sistema ilimitată de impozite, care împinse pe țaranı — singura clasă a populațiunii ce suporta aceste nevoi și greutateı — la desperare și emigrare, împopolând cu coloniı laturile mărginașe din Serbia și Bulgaria. Și acéstă stare de lucruri nu luâ sfirșit de cât odată cu reînființarea Domniilor pămîntene.

§ 46. TOLERANȚĂ. — Articolele 7 și 8 din primul tractat între Moldova și Turcia sună:

Moldoveniı vor putea cumpëra și ținea o casă la Constantinopole pentru șederea solilor lor, unde vor putea face și o biserică;

Turciı nu vor putea cumpëra, nici stăpâni pămînturi în Moldova, nici a se aședa în țară, nici a avea saı a face giamı nici într'un chip ¹⁾.

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 120: Turcae etiam mercaturae gratia quam

Simpla alăturare a acestor două articole pune în evidență caracterul eminentemente tolerant al Turcilor. Într'o vreme când totă Europa tremura dinaintea Semi-luneî, Turcii lasă țărilor vasale nu numai exercițiul liber al cultului lor, dar și dreptul de a li se interzice, lor suzeranilor, orî-ce traiu pe pămîntul supus; și pe când raiaua își putea construi bisericii pe solul otoman, Turcii erau opriți să-și facă o giamie în țara creștină. O trăsură de toleranță remarcabilă și unică! Până astă-dî capitala Turciei e acoperită cu bisericii ce aparțin la diferite secte și religii, până astă-dî cultul lor se practică cu totă pompa, și cu toate acestea, nu se vede încă în Europa nici o singură giamie, niciieri nu răsună încă afară din Turcia glasul muezinului din vârful minarelei!

Turcii au păzit cu sfințenie în timp de secole interdicerea cultului lor pe pămîntul românesc și până astă-dî nu se află urmă de giamie în tot coprinsul Munteniei și Moldovei. Ei erau dar nevoiți, când voiau să se róge, să se retragă într'un loc îndepărtat, unde întorcându-și fața spre Meca, își făceau rugăciunea în totă taina ¹⁾.

plures, Iasziis, aliisque in oppidis degunt; sed his nullibi licet vel fundum emere, vel domum in aliquo oppido aut pago, multo minus aedem sacram construere, aut publicas secundum suam superstitionem preces fundere, neque institit othmannica aula unquam, ut id principes moldavi permetterent: utinam aeternum mutescat!

¹⁾ Del Chiaro, 110: Stanno essi Turchi nella Vallachia con molto ritegno, e piúosto in qualità di forestieri, che di padroni del paese. Non vi hanno l'esercizio pubblico della loro legge, giacchè in tutta la Vallachia, siccome nella Moldavia, non ritrovasi ne pur una benchè piccola moschea... Dal che bene si scorge la sopraffina politica dell' Imperio Ottomano per conservarsi la divozione di quei popoli, e per render loro men aspra la rimembranza della perduta libertà. — Tot ast-fel, în raportul misionarului Baksich despre Munteni (Iorga, *Călători*, *Ambasadori* etc.): I Turchi di questo principato

„Tóte elementele populațiunii își aũ bisericile lor pe pãmîntul românesc (exclamă Sulzer I, 291), numai Turcii — și cine póte citi acésta fără să admire toleranța și moderațiunea lor? — numai ei, stãpãni ai acestei țãri, acești preținși barbari, țin într'atãta la cuvîntul lor, în cãt preferã să se róge în tãcere și să n'atingã libertatea cultului acordatã exclusiv acestei țãri prin ridicarea fie mãcar și a unei singure giami! O purtare ce nu e turcescã și care presupune o mare abnegațiune saũ multã reflexiune și un spirit de toleranță și de blãndețe demn de un creștin . . .“

Și cu tóte acestea, numãrul Turcilor aflãtori în țarã, în trecët pentru negoț saũ în permanență pentru paza ordinii, nu era mic.

Turcii, cari din motive diferite erau siliți să petrecã în țarã, aparțineau la una din categoriile urmãtore:

funcționari oficiali ai Divanului, ca Divanefendi și chiatipul saũ logofëtul sëũ;

musica turcescã a Curții, compusã din mehterbașa cu mehteri și se;

poliția turcescã alcãtuitã din baș-beșliagã cu beșlegi și beșlii lor;

(Valacchia) non hanno quell' ardire che usano nelli Stati ottomani, quando vi dimorano, ma sono necessitati caminar con ogni umiltà . . .

Boué II, 61: Comparés à tous les autres peuples de la Turquie, il n'en est pas un seul qui, mis à la place du Turc, saurait peut-être gouverner des nations si disparates avec autant de justice, d'impartialité et de tolérance religieuse.

Ubicini, *Turquie actuelle*, 346: Le catholicisme est plus libre à Constantinople et à Smyrne qu'à Paris et à Lyon . . . Le jour de la Fête-Dieu, toutes les églises de Péra et de Galata sortent processionnellement, précédées de la croix et de la bannière, et escortées par un piquet de soldats qui forcent les osmanlis eux-mêmes à se ranger sur le passage du cortège.

diferiți neguțători, ca gélepiî, capanliî etc.; și în fine,

hogiî chemați în țară de Vodă și de boierii fanarioți spre a învăța pe beizadele și pe fiilor turcesce.

Nu mai vorbim de trimișiî cu ordine din partea Porții saū de Turciî cari veniaū pentru strîngerea haraciului, a beilicului și a zahareliî.

Toți aceștia, în cause civile și criminale, eraū judecați de Divan, iar daraverile între Turci și pămîntenî se tranșau de Divan-Efendi asistat de un cadîū din cetățile mărginașe, pe cînd beșliaga supraveghia și pedepsia orî-ce exces din partea Turcilor, cari veniaū în țară.

§ 47. RAIELE ȘI SERHATURÎ. — Muntenia și Moldova eraū înconjurate cu un briū de cetăți turcescî, numite *raiele* și *serhaturî*, a căror aprovizionare cădea în mare parte tot în sarcina țării-române.

Pe malul drept al Dunării eraū: Vidinul, Cladova (Fet-Islam), Nicopole, Șiștov, Rusciuc (administrat de câte un aian), Turtucaia, Silistra și Hîrșova (comandate de un serascher).

Pe malul stîng: Orșova saū Rușava, Adacale, Cule saū Turnu, Giurgiū și Brăila, inclusiv Odaia-Vizirului (administrat de câte un nazir).

În Basarabia turcescă: Akkerman saū Cetatea-Albă (comandat de un ienicer-aga), Ismail saū Smil (de un muteveli), Chilia (de un nazir), Cartalul (de un dizdar) și Timarova saū Reni (de un beșliaga).

În fine, din spre Polonia: Tighina saū Bender, Soroca și Hotin.

Cele mai multe din „aceste locuri a Țării-românescî și a Moldaviei cari s'aū răpit și cu

silnicie s'aŭ stăpânit" (cum sună hatișeriful din 1802), aŭ fost înapoiate țărilor române abia la începutul secolului, după ce stătură sub stăpânirea turcască sute de ani. Intr'adevăr, Giurgiul și Turnul deveniră raiele încă sub Mircea, Chilia și Cetatea-Albă sub Ștefan-cel-Mare, iar Hotinul și Soroca sub Nicolaie Mavrocordat.

Cap. II : Domnul

§ 48. NUMIREA. — Ceremonialul pentru numirea și întronarea Domnilor în epoca fanariotă constituie o dramă în tótă puterea cuvîntului, în care intrigile candidaților formaŭ prologul, primul act Investitura, al doilea Plecarea din Constantinopole, al treilea Intrarea solemnă în Capitală, al patrulea Confirmarea în Domnie și al cincilea Mazilirea, cu un epilog terminat une-orî în adevărată tragedie.

Descrierea acestor diferite peripeții a fost făcută pentru Moldova de către Cantemir în tóte amănuntele și cu o precisiune adevărat științifică (reprodusă în urmă de Carra, Sulzer, Zallony etc.); apoi de către Logofătul Gheorgache cu naiva prolixitate a cronicarului; iar pentru Muntenia de istoricul Fotino ¹⁾.

¹⁾ Veđi alte doue interesante raporturi despre ceremonialul instalării Domnilor în Muntenia, făcute în 1819 și 1822 de consuli prusieni Marco și Kreuchely (Hurmuzache X, Suplem. III, p. 45 și 181). Ceremonia de investitură a lui Ioan Mavrocordat-Vodă a fost descrisă de Daponte în a sa „Geografie istorică“ (reprodusă de Legrand în Bibliothèque grecque vulgaire. Paris, 1882, tome III, p. 247—249). Cf. și Atanasie Comnen-Ipsilante, Τα μετὰ την ἄλωσιν. Constantinopole, 1870 (partea corespundătoare a fost tradusă în Archiva literară și științifică din Iași, vol VII).

Marele maestru de ceremonii în Moldova și în Muntenia (înființat aci de Al. Ipsilante) purta numele de *Marele Logofăt de obiceiuri*: el înregistra ceremoniile locale, novele dispozițiuni politice sau eclesiastice, precum și recepțiunile oficiale.

În cazul unei vacanțe de tron, prin mörte saü destituire, Marele-Vizir, după ce alegea printre numeroșii candidați fanarioți pe cel ce oferia mai mult, presentă Sultanului un raport („talhîș“), în care recomanda pe noul Domn. Dacă raportul obținea aprobarea Sultanului, candidatul era poftit la Curtea Vizirului, la Pașa-Capusi, unde primul ușier, capugilar-chehaiasi, îl introducea împreună cu boierii cari l însoțiau în sala de audiență, numită arzodasi.

Acolo Vizirul, ședând între perne după moda turcescă, făcea noului Domn, care îi săruta mâna și rămânea în picioră la distanță, o cuvântare solemnă, recomandându-i credință și supunere către Impărăție, blândețe și dreptate către supuși saü raielă și trimitere la timp a haraciului și a celorlalte daruri la Curte; la care Domnul mulțumind, promitea tóte acestea. După aceea marele ușier aducea caftanul, o haină lungă înflorată cu aur, cu care Vizirul îmbrăca pe Domn peste cele-lalte haine. Înainte de a se retrage, Domnul săruta a doua și a treia óră mâna și póla Vizirului.

În curte, îl aștepta un cal frumos împodobit și un cortegiü compus din 24 ciauși și mai mulți agi de ai Vizirului. Domnul călare și însoțit de boieri pornia cu tot cortegiul, în aclamațiuni¹⁾ ciaușilor, la Patriarchie, în curtea căreia descăleca pe o piatră pătrată anume destinată pentru acest scop.

După ce Patriarchul, asistat de fruntașii cle-

¹⁾ Aceste exclamațiuni se numiau „alcâș“ și se repetau óri de câte óri Domnul încáleca. Veđi Recordon, *Lettres sur la Valachie*, 122: une exclamation *alkisch* qui correspond à peu près à celle de vive le prince! Cf. Hammer III, 368: aux vizirs seuls appartient le privilège du salut de bénédiction (*alkisch*).

ruului, bine-cuvînta pe Domn, acesta se întorcea la palatul său în urările sgomotoase și repetate ale ciaușilor.

Odată numit, Domnul trimetea pe unul din omenii săi cu cărți domnesci la boierii, pe cari îi orînduia Caimacamii, ca să-l reprezente până la sosirea în țară. Aceștia adunau pe boierii și, cu Mitropolitul în frunte, le făceau cunoscut pe noul Domn și dispunea trimiterea la Stambul de rădvan, carete și care spre a transporta bagajele Domnului și ale suitei sale. Totdeodată un boier era trimis ca mehendar sau purtător de grijă pentru ale călătoriei, însoțit de un bașbulubaș și de mai mulți arnauți pentru pază.

§ 49. INVESTITURA. — Ceremonia de investitură a Domnilor era mai complicată și mai pompoasă de cât a Vizirilor și a Pașilor: ea presenta multe puncte de asemănare cu a Hanilor din Crimeia¹⁾. Motivul acestei distincțiuni trebuie căutat în raportul de suzeranitate anterior epocii fanariote. Intr'adevăr, țările române primiseră de bună voie legăturile de supunere către Pörtă, care din recunoștință le acordă mai multe privilegii onorifice. Domni de mai târziu, deși considerați ca simpli guvernatori sau Bei, având același rang cu un Mirimiram sau Pașă cu două

¹⁾ Hanii, ca vasali ai Sultanului, primiau o investitură analogă cu a Domnilor noștri: o cabaniță de catifea verde blănită cu samur și împodobită cu nouă rînduri de copce de pietre scumpe; apoi o sabie, un hanger și un calpac de catifea verde, îmblănit cu samur și ornat cu două egrete de diamante; în fine, un chimir împodobit cu pietre scumpe, un arc acoperit cu lame de aur și o tolbă brodată cu mărgăritare. Vezi d'Ohsson VII, 444; cf. Hammer XII, 145.

Domni Ardélului, supuși Porții, primiau la investitură un caftan de serasir, o coronă de aur, o sabie cu pietre scumpe, un stég, un tui și un cal frumos împodobit; — iar Hatmanii Cazacilor: un caftan bogat, o căciulă de catifea cu bordurile de samur, un topuz, o sabie și uneori un surguci cu pene de mare preț (d'Ohsson, ibid. 445).

tuiurî, se bucurău totuși de nisce prerogative datorite acelor prime relațiunii politice.

În urma audienței sale la Vizir, Domnul primia pe rînd, în ȕilele următoare, insigniile Domniei, ce i se aduceău cu o pompă mai mare ca la învestitura Vizirilor și însoțită de musica împăratăscă saă meterhanea.

Aceste insignii eraă: două tuiurî saă cåde de cal cu măestrie împletite, semn de autoritate analog cu al Begler-beilor saă guvernatorilor generali și inferior marelui Vizir, care avea rangul unui Pașă cu 3 tuiurî adică putere nemărginită¹⁾; apoi un stég mare împăratăsc cu semiluna, alem-sangiacul, și sabia saă hangerul împodobit cu briliante. Domnul luând stégul din mânia lui miralem-aga, a stegarului împăratăsc, îl săruta cu respect și-l preda cămărașului seă, iar pe aducător îl îmbrăca cu o blană de samur și-l congedia cu daruri.

Meterhanéua cănta în tóte ȕilele, cât sta Domnul la Constantinopole, căte 3 ore la chin-die, adică înainte de apusul sórelui, privilegiu de care nu se bucura nici un Pașă la Constantinopole. Tot astfel onórea de a se da Domnului 2 peici saă pajî din garda Sultanului nu se făcea nici Vizirilor.

După ce Domnul achita sumele promise pentru obținerea tronului, venia ceremonia cea mai impunătoare, audiența la Sultan, într'o ȕi de Marți, când se ținea Divanul împăratăsc.

Înainte de a intra în sala de audiență, un ofițer de ieniceri, Muhzur-aga, îi punea pe cap

¹⁾ Când Domniî Moldovei, începând de la Duca-Vodă, obținură și hătmania Ucrainei, numărul tuiurilor s'a ridicat la 3, adică 2 pentru Moldova și 1 pentru noua provincie (Neculce II, 215; cf. totuși Văcărescu, 266).

cuca saŭ crésta de pene de struț albe și lungi artistic îmbinate în formă de coif, ornament propriu ienicerilor (Domnul făcând parte ca și Sultanul din ogiacul lor); iar marele Tefferdar saŭ Vistiernic îl îmbrăca cu *cabanîta*, o haină de aceeași formă cu mantia de gală a Sultanului¹⁾, iar pe cei 27 de boieri cu caftane. Apoi, însoțit numai de 4 boieri, Domnul era introdus în sala tronului de doi ușieri, cari îl sprijiniaŭ sub brațe de o parte și de alta. La fie-care 3 pași, Domnul se închina până la pământ și rămânea în picioare în mijlocul sălii, unde Sultanul avea lângă el pe marele Vizir, pe cei doi Cadiascheri saŭ judecători supremi, pe Ienicer-aga și alți dignitari înalți. După un ordin al Impăratului, marele Vizir repeta exortarea de credință și de supunere confirmată prin răspunsul Domnului, care se retrăgea pașind înapoi.

În vremea acésta, marele Imbrohor saŭ Comis împărătesc pregătea un cal arăpesc cu frîne de fir și de pietre scumpe, cu harșa brodată cu aur și argint, la șaua căreia atârna de o parte arcul și tolba de săgeți cu sabia împărătescă, iar de alta buzduganul saŭ topuzul, care ținea loc de sceptru și simboliza puterea despotică a Domnului. Acest cal, numit „tabla-bașa“ adică cel dintâiu din grajdul împărătesc, era mînat de 4 iedeccii, însoțit de 2 akkiulahli, soldați cu căciuli albe, și de 2 peici îmbrăcați numai în fir și cu tésuri de argint pe cap. După ce saluta pe marele Vizir și pe cele-lalte agale, Domnul, călare pe tabla-bașa, se ducea iar la Patriarhie

¹⁾ Investitura Domnilor noștri cu *cabanîta* și *cuca* a ținut până la 1832, când fu înlocuită cu *herovanéu* și *fesul*. Cele două distincțiuni mai însemnate, *sabia împărătescă* și *mantia de onoare*, erau coperse sub denumirea comună de „călăciü-caftan“.

și de acolo la palatul său. A doua zi marele cancelar, Reis-efendi, îi trimitea diploma cu litere de aur și cu semnătura împărătească, firmanul său hatișeriful.

§ 50. PORNIREA. — Când era să pornescă din Constantinopole (unde nici un Domn nu putea rămânea mai mult de o săptămână, după ce a fost primit de Sultan), îi se da Domnului din partea Impăratului un înalt dignitar, obicinuit un Capugi-başă sau un Imbrohor, cu însărcinarea de a-l instala pe tron și de aceia numit Schemni-Agă adică Maî-marele scaunului domnesc (mai târziu înlocuit cu un simplu mehendar). În ajunul plecării spre noua sa residență, Domnul își lua ziua bună de la marele Vizir, care îl îmbrăca din nou cu o haină onorifică, așa-zișul caftan de concediu („izn-kaftan“).

Tot atunci noul Domn recomanda Vizirului pe omul său de încredere, pe baș-capuchehaia sau reprezentantul său acreditat pe lângă Divan, care să mijlocască corespondența între dînsul și marele Vizir. Acest post era de cea mai mare importanță pentru siguranța Domniei, de aceia Domnul îl încredința unei rude de aproape sau unei persoane foarte devotate pentru o misiune așa de delicată și anevoioasă: el avea să întreție prin daruri bogate favoarea continuă a meghistanilor sau înalților dignitari ai Impărăției și mai ales să supravegheze intrigile adversarilor și ale rivalilor stăpânului său.

Pornirea din Constantinopole era o ceremonie splendidă.

Alaiul de pornire se orînduia ast-fel: în frunte pășia miliția țării, fie-care corp avînd stégurile și prapurele lor, apoi veniau tuiurile purtate de ofițeri, după cari urmau ómenii Domnului și

boierii îmbrăcați în mantale roșii (colórea oficială a Porții) câte doi-doi după rangul lor, înconjurați de ambe părțile de ciauși, cari aclamau pe Domn de câte ori încăleca și descăleca; apoi caii domnesci său iedecurile (9 orî 12) împodobiți cu harșale de fir și mînați câte unul de iedecii. În mijlocul alaiului, Domnul, îmbrăcat cu cabanița și cuca, mergea călare pe tablașa, înconjurat de peici și urmat de icioglanî său copii de casă; la stînga Domnului, locul de onóre după eticheta orientală, pășia Schemniaga, iar la spatele Domnului veniau 3 stéguri roșii, dintre cari cel de mijloc avea la vîrf semi-luna său alemul. Alaiul se încheia cu un tacâm de musică turcescă, tabulhana, compusă din daule său tobe mari și din surle.

Călătoria se făcea încet-încet, pe conace său stațiuni. Domnul era preces de un boier conacciu și de ciauși, cari mergeau înainte și făceau cunoscut sosirea-î prin locurile pe unde se opria, îngrijind de locuință și de mîncare, atât pentru Domn cât și pentru numerosa lui suită, compusă din peste 500 de persóne. După 25—30 zile de drum, ajungea la orașul cel mai de margine al țării sale — Oltenița său Galați — unde venia să-l întîmpine boierii. Când eșia din ghecit său vadul Dunării, Domnul mergea la saivant, la cortul întins pe malul fluviului, și acolo venia toți boierii pe rînd de-î sărutau mîna și póla hainei. Insoțit de aceștia, purcedea înainte, făcînd la fie-care conac divan de judecăți, ascultînd plîngerile poporului și încredințându-l că-i se va face dreptate. La o distanță mică de capitală — la mînăstirea Văcăresci din marginea Bucurescilor său la satul Șanta două césuri de parte de Iași — se opria Domnul cu suita sa și

aștepta acolo câte-va zile, până să se termine preparativele intrării sale solemne în capitala țării, în București sau în Iași.

§ 51. ALAIUL. — Alaiul complet și definitiv se constituia atunci ast-fel (Fotino III, 254-257):

Merge înainte stindardul catanelor de țară, cu căpitanii și toate catanele armați și călări.

După aceștia urmăzează toate isnafurile ce sînt sub jurisdicțiunea Agăii călări, și apoi Polcovnicul podurilor cu toți podarii înainte puși în două șiruri pe jos și cu securile pe umere.

Toți Polcovnicii Agiei, călări și armați.

Vel-căpitanul Cazacilor pămîntenii, armat și cu stindardul său.

Talpașii Dorobanției cu chiverele, pe jos, cu stindardul lor și cu muzica lor proprie.

Căpitanul de dorobanți călare cu zapcii săi înainte, cu câțiva din brésla Armenilor, și cu stindardul său.

Cazacii de Agie pe jos, cu muzica lor.

Vînătorii asemenea, cu un iedec al Agăii.

Căpitanii de Agie armați, îmbrăcați cu capoturi și călări.

Ciausul Agiei, cu Polcovnicul de Tîrgoviște.

Polcovnicul vînătorilor cu logofetul Agiei.

Aga pe cal frumos împodobit, cu căciula de samur și cu contes.

Stegarul cu stindardul Agiei, cu mulți călări pe lângă el, țîind prapure.

Ispravnicul de oraș cu ai săi.

ORDINUL HĂTMANIEI.

Baş-beșliaga cu toți neferii săi armați și călări.

Călărașii Hătmăniei cu zapcii lor, călări tot câte doi.

Deli și tufecii cu odobași lor.

Vel-căpitanul menzilorilor cu Polcovnicul Hătmăniei.

Postelnicul cel mare

ORDINUL SPĂTĂRIEI.

Lefegii călări cu stindardul lor.

Vel-căpitanul de lefegii cu zapcii săi.

Buciuul Spătăriei cu toba și trîmbița deosebită și scutelnicii Spătăriei armați.

Poterașii toți armați, călări, cu haine verzi deschise, cu funde la baretele lor din cap și cu muzica lor.
Seimenii armați, cu haine roșii, cu funde galbene la barete, cu stindard mare, cu muzică și două iedecuri ale Spătarului.

Căpitanii de Spătărie călări, armați, cu barete și capoturi roșii.

Polcovnicul de potiră cu ciaușul Spătăriei.

Polcovnicul de seimeni cu acela de vânători.

Logofătul Spătăriei cu baș-bulucbașa.

Spătarul cel mare.

Stegarul cu stindardul, lefegii cu prapurele și cu muzicile lor.

ZAPCII DE DIVAN.

Aprodiți vătășiei și ai ciaușiei, și toți copiii din casă ai vătășiei Divanului și ai vătășiei păhărniceilor.

Vătaful de Vistierie cu Vătaful de păhărniceii.

Vătaful de aprodi și ciaușul de aprodi.

ORDINUL PORTĂRIEI.

Portăreii pe jos cu stindardul lor în șir.

Portarul al doilea și al treilea.

Portarul cel mare.

Neguțatorii pămîntenii călări.

Neguțatorii de companie călări.

Starostele de neguțatori.

Lipcanii călări câte doi cu capișii lor.

Și toți boierii pămîntenii călări câte doi după caracterul lor, de la Clucerul de Agie până la Banul cel mare.

ORDINUL ARMĂȘIEI.

Armășeii și pușcașii pe jos câte doi.

Armașul II cu Armașul III.

Armașul cel mare.

Toți lăutarii pămîntenii.

Muzica europenă.

Stindardele domnesci.

Trîmbițele.

Tuiurile.

Iuruc-bairacul.

Sacagii după orînduială cu sacalele.

Salahorii Cămărășiei pe jos cu bastónele în mână.

Iedecurile domnesci trase câte doi după orînduială.

Comisul II		cu Comisul III.
Călărașii		cu Lipcanii.
Vistierul III		cu Postelnicul III.
Logofătul III		cu Logofătul III.
Logofătul II		cu Logofătul II.
Pitarul cel mare		cu Postelnicul II.
Un mare Clucer		cu un mare Căminar.
Un fost Spătar		cu un fost Hatman.
	Beizadelele (dacă sînt).	
Schemni-agasi		cu Divan-efendi.
Un ciauș împărătesc		cu alt ciauș.
Un checeliū împărătesc		cu un alt checeliū.
	Iuzbașa.	
Trei satîrași		și trei satîrași.
	Iamacii Mataragi.	
	Mataragi-bașa.	
	Alaiū-ciaușlar.	
Fustași		și iar fustași.
5 căpitanî de spătărie		5 căpitanî de spătărie.
Orta-cușac cu tabla-bașa		și Orta-cușac.
	Iamacii lui Saraci-bașa.	
	Saraci-bașa.	
Ici-oglandar		Ciaușlar.
	Doi cavași.	
	Doi has-ahirlîi împărătesci.	
Deli-bașa		Ghiuler-agasi.
Baș-ciohodarul		Tufecci-bașa.
	Ciohodari pedestri.	
Un peic împărătesc		alt peic.
Ciohodari		Ciohodari.
Tufecci	DOMNUL ¹⁾	Tufecci.
Spătarul II cu		Vătaful de Divan.
Sabia și topuzul		cu săgéta și cucura.
Stindardul Domnesc cu sfinții Constantin și Elena,		
și cu sfînta cruce de o parte, iar de alta marca Dom-		
nescă.		
	Sangiacul împărătesc.	
Copiii din casă		cu prapurele împrejur.

¹⁾ Domnul cu personalul său încheia cortegiul, după eticheta turcescă: „En Turquie, la place d'honneur n'est pas à la tête, mais à la queue”. Ubcini, *La Turquie actuelle*, p. 142.

Cămăraşul cel mare
Ispravnicul de Curte
Cafegi-başa

Grămăticul cel mare.
Cupariul.
Icî-ciohodarul.

Şi toţi servitorii şi iedeclii Domnului.

In fine meterhanéua pe jos.

Ca element de comparaţiune, reproducem aci şi alaiul cu care Soliman eşi din Constantinopole, în 23 Aprilie 1543, pornind în contra Ungariei:

Alaiul se deschidea de sacagii cu sacalele pline, urmaţi de 2500 catîri purtând haznalele şi bagajele; apoi 900 iedecuri păşind câte nouă-nouă şi 5400 cămile câte şese-şese încărcate cu provisiuni şi muniţiuni. In urmă venia 1000 de gebegii sau armurierii, 500 mineri, 800 topcii, 400 soldaţi de tren cu agalele lor; apoi dignitarii Saraiului (chilargi-başa, haznadar-başa şi capu-aga), urmaţi de cavaleria împărţită între două aripi: la dreapta, erau 2000 spahii cu stindarde roşii, 500 lefegii cu stindarde verzi şi 500 gureba cu stindarde albe; la stînga 2000 silihdari cu stéguri galbene, 500 lefegii cu stéguri vărgate cu verde şi alb şi 500 gureba cu stéguri ver-gate cu alb şi roş. Indărătul acestor trupe ve-nia membrii Divanului (nişangi-başa, defter-darii, cadiascherii şi cei 4 viziri precedaţi de 4 tuiuri), înconjuraţi de suita lor; apoi corpul de vînători împărătesci (dogangii, şaingii, cia-cârgii, zagargii, samsongii), mufefericalele şi im-brohorii cu tot tacâmul lor. Cai anadoleni, per-sienesci şi arăpesci cu zăbale şi scări de ar-gint, cu şele şi harşale de fir, erau mînaţi de seişi şi de seragi. Trei sute capucibaşi călări precedau elita armatei: 12000 de ieniceri, înar-maţi cu iatagane şi suliţi, precedaţi de stéguri roşii cu 3 tuiuri. In fine, 7 stéguri cu dungii de

aur și 7 tuiuri vestiaū apropierea Sultanului: 100 de trîmbițași și 100 de toboșari scoteaū sunete războinice, apoi 400 de solaci formaū un cerc în jurul Sultanului, pe cînd 150 de ciauși făceaū să răsune repetatele lor alcăș! odată cu zîngănitul lăntușórelor de la toiegele lor de argint; în interiorul rîndurilor de solaci eraū 70 de peici, cu coifuri și sulii de aur, în mijlocul cărora Sultanul călăria pe un cal falnic¹⁾.

Acéstă pompă, mai mult saū mai puțin complicată, însoția nu numai pe Domn (pe Dómnă și pe beizadele), la intrare saū eșire afară din capitală, pe orî-ce înalt dignitar turc saū creștin (Pașă, ambasador saū Patriarch) în trecerea-î prin țară, ci aceiași solemnitate se observa la întîmpinarea unui ordin al Porții, și un fast analog nu lipsia nici la scóterea cailor domnesci la ciair²⁾!

§ 52. INSTALAREA. — In sunetul clopotelor, alaiul înainta încet-încet și se îndrepta spre Mitropolie — în Bucuresci la biserica de la Curtea-Veche și în Iași la biserica sfîntului Nicolaie — unde Mitropolitul înconjurat de fruntașii clerului aștepta pe Domn să-l binecuvînteze. De

¹⁾ Hammer V, 361—365.

²⁾ Modul de alcătuire al alaiurilor, cari variaū după împrejurări, se făcea după un anumit ceremonial, ale cărui formule se află, afară de Gheorgache și Fotino, în documentele culese de d. V. A. Urechă. Astfel I, 283 (d. 1782): alaiul ce s'aū orînduit la eșirea d-lui Vel-Post. cu Măria sa Domnița mirésa [ficia lui Caragea]; 285 (d. 1783): orînduiala alaiului cu care s'a adus cinstit consulul rusesc de la conacul d-sale la domnescă Curte; 287: alaiul orînduit la intrarea în Bucuresci a Patriarchului Ierusalimului; 289: alaiul în ziua de Bogoiavlenie [Bobotéză]; 300: orînduiala alaiului prea iubitei Dómniei nóstre [Mih. Suțu] la intrarea în Bucuresci; 301: alaiul Măriei lor Beizadelelor [lui Suțu]; 302: orînduiala alaiului la scóterea domnescilor cai la ciair; 303: orînduiala alaiului la eșirea Domniei afară la biniș; 548 (d. 1784): orînduiala alaiului Domniei la eșirea înaintea prea luminatului hatîșerif împărătesc.

acolo se ducea la Curtea domnăscă și intra în Spătărie sau Divanul cel mare (unde trăsese înainte Schemni-agasi), oprindu-se înaintea tronului. În dreapta și în stânga steteau Mitropolitul, episcopii și boierii, fie-care după rangul său.

După câteva ceremonii religioase curat mahometane ¹⁾, Schemni-aga scotea dintr'un toc aurit hatișeriful său firmanul de numire în Domnie (și de aceea numit „hiuem-ferman“) și Domnul, sărutându-l cu respect, îl preda secretarului său turc, lui Divan-efendi, care îl citia cu glas tare în limba arabă, iar marele Vistiernic îl tâlmăcia apoi pe grecesce și pe românesce.

După citirea actului solemn, Schemni-aga îmbrăca pe Domn cu caftanul ce-l adusese și-l așeza pe tron: în acel moment se descărcau tunurile și meterhanéua începea să cânte. Domnul de pe tron îmbrăca pe Schemni-aga cu o blană de samur, pe Divan-Efendi și pe marele Vistiernic cu caftane, iar acest din urmă îmbrăca pe omenii împărătesci cu blane, cu caftane, cu capoturi sau binișuri, pe fie-care după rangul său. Mitropolitul, arhieriei și toți boierii veniau apoi de săruta mîna Domnului (cei din urmă îi săruta și pîla caftanului) și după ce erau cinstiți cu dulcătă și cafea, fie-care se retrăgea la casa lui și ȋiua se încheia cu ospețe și jocuri. Schemni-aga era condus la conacul său și, după câteva ȋile, bine dăruit, era

¹⁾ Cum era rugăciunea turcăscă pentru viața Sultanului (Gheorghe III, 305: Domnul, închinându-se sangiacului cu o schimă de smerenie și sărutându-l, cu mulțumită au făcut orație prea puternicului Impărat, care pe limba turcăscă se numește dova; cf. Fotino III, 258) și mai ales sacrificiul simbolic „se taie și 2 berbeci sub tuiuri ca pentru semn de biruință“. Acest *curban* se făcea încă în 1819 la instalarea Domnului în Muntenia, cum îl descrie un martur ocular (Hurmuzache X, p. 47).

congediat de Domn, care îl însoția cu boierii săi până afară din oraș.

§ 53. MUCARERUL. — La fie-care 3 ani Domnul fanariot trebuia să cêră Porții confirmarea sa în Domnie, așa-numitul „mucarer“, cu care ocaziune trebuia să vie la Constantinopole să sărute póla Impêratului și să primescă din nou insigniile domnesci. Venirea în persónă fu înlocuită apoi cu un boier înadins trimis saú cu un funcționar special turc. In cas de nevenire, Domnul era considerat ca hain.

In realitate, acéstă ceremonie devenia un noú mijloc de stórcere. Raportul prezentat de marele Vizir era totdeauna confirmat de Sultan, dar spre a scóte mai mulți bani de la capuchehaiele, Vizirul pretexta diferite greutăți întru obținerea confirmării. Lăcomia turcescă odată satisfăcută¹⁾, un capugi-başă (saú boierul trimis de Domn) îi aducea caftanul și hatișeriful adică decretul de întărire. Domnul cu tótă Curtea eșia întru întîmpinarea caftanului și apoi se duceau cu toții la palat, unde se repeta ceremonialul instalării pe tron.

§ 54. MAZILIREA. — Scóterea din Domnie saú mazilirea se făcea de marele Vizir (din lăcomie de bani saú pentru vr'o vină), după ce raportul său fusese confirmat de Sultan.

Resultatul se ținea în cel mai mare secret, ca nu cumva să afle agenții Domnului și pre-

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 112: Confirmatio quoque principatus suas expensas postulat. Est ea, vel minor vel major. Minor, qua saltem hiúkrm feriani vel mandatum dominii datur, viginti quinque millibus imperial., nonnunquam etiam, si vesirius bene erga principem affectus fuerit, minoris redimitur. Major autem, in qua diploma principatus renovatur, posteaquam tres annos princeps scepra tenuerit, fieri debet, eosdemque requirit sumtus, quos novi principis constitutio.

venindu-l, să fugă din țară la dușmanii Porții. Indată ce noul Domn își alegea Caimacamiî, Vizirul trimitea pe un capugi-bașa cu firmane îm-părătesci către Domnul destituit și către reprezentanții celui nou. El pornia în menzil adică cu poșta grabnică până la Bucuresci sau lași și nu comunica nimului scopul misiunii sale, ca să pótă surprinde pe Domn. Ajuns în capitală, mergea întins la Curte și, intrând în Divan, saluta pe boierii adunați și le comunica destituirea și noua numire. Domnul însuși asculta de pe tron citirea firmanului de mazilire, după care mai rămânea 3 zile la palat cu toate prerogativele rangului său, până se pregăteau cele trebuincioase pentru transportul său, a familiei și a averilor sale. La plecare, Domnul era condus de boieri și de fruntașii oștilor până afară din capitală, unde cu respect își luaă ziua bună, rămânând doi din boieri pe lângă Domn ca să îngrijescă mai departe pe drum de locuințe și de hrană.

După ce trecea Dunărea, Domnul destituit trimetea pe ómeniî săi cu daruri către Vizir, ca să pótă merge la palatul său din Constantinople. Dacă dintr'un motiv de corupțiune sau de culpabilitate nu obținea acéstă voie, era ținut aprópe de capitală sub paza lui capugi-bașa sau (în cas grav) aruncat în Edeculè, în închisórea celor Șapte-Turnuri, de unde nu scăpa de cât cu mari sume de bani. Odată pus în libertate, el se retrágea în casele-î de pe Bosfor (Fanarul fiind interđis unui Domn mazilit), unde tráia mai mult în obscuritate, până i se presenta o nouă ocaziune de a reveni pe tron.

Lucrurile nu se petreceau însă totdeauna așa de pacinic. Adesea capugi-bașa venia înso-

țit de un calău (obiceiuit un Arap), care era trimis să ridice viața Domnului prin tăierea capului său prin gătuire. O asemenea jalnică sorțe a avut'o, între alții, Grigorie Ghica și Hangerliul. Tragedia celui din urmă a fost descrisă de un martur ocular într'o pagină de adevărată importanță culturală¹⁾, căci zugrăvesce cum nu se pôte mai bine starea ómenilor și a lucrurilor către sfirșitul secolului trecut.

Cap. III : Curtea

§ 55. PALATUL ȘI MOBILIERUL. — Palatul domnesc consta din 2 apartamente distincte: *selamlicul*, un fel de odaie de mosafir și salon rezervat pentru Domn, care și primia aici visitele, și pentru beizadele cu slugile lor; și *haremul*, adică loc sacru și interzis străinilor de a intra, analog gineceului grec, era absolut rezervat Dómei, Domnițelor și femeilor lor. Intr'ambele era situat *mabeinul*, apartamentul intermediar de care se folosia numai Domnul și a cărui îngrijire era lăsată pe séma unui servitor special al Curții numit „mabeingiu“.

Apoi venia sălile de adunare și de judecată: Divanul mare sau Spătăria, unde era scaunul lui Vodă, și Divanul mic, destinat unor ceremonii mai puțin importante; în fine, un șir de odăi vaste, de iatacuri și de încăperi boltite cu câte un turn circular, numit culă, unde se ținea haznaua sau vistieria domnescă.

Catul de sus, cu ferestrele-și mici și lunguiețe, cu oblóne și zăbrele sau jalusi colorate

¹⁾ Dionisie Eclesiarchul, *Chronograf*, p. 196.

(numite „cafás“), avea un ciardac înalt saú pridvor cu parmaelíc și un balcon cu giamurí și jalusii, numit „sacnasiú“, unde ședea obicînuít Dómna cu femeile ei; iar catul de jos era ocupat de beciurí saú cãmări și de odăile locuite de curtení și de lefegii. Pórta cea mare a palatului domnesc din Bucuresci purta numele de „Pașa-capusi“ saú de intrare principală.

Tavanul era de grinđi și une-orí ornamentat cu stucaturí, bagdadie, iar dușuméua saú pardoséla de scândurí (câte-odată și de cărămiđi) era acoperitá vara cu rogojiní fine, hasure, cu chilimurí de Țarigrad și cu covóre de Persia.

Casele boierescí nu se deosebiaú mult de cele domnescí, ba încá une-orí ocupaú extensiuni și mai vaste, construite în formă de cetate, separate unele de altele prin locurí virane și imense maidane în mijlocul cărora se perdeau acele locuințe isolate. Inconjurate cu zidurí, ele aveaú în fund dependințe pentru numeroșii servitorí, mai ales țigani, carí formaú o adevăratá ierarhie, reproducênd în mic luxul Curții domnescí, precum acésta era o palidá imitațiune a fastului oriental.

Mobila cea mai importantá, în casele domnescí saú boierescí, era *divanul*, un pat de scândurí înfundate, larg și puțin ridicat, care nu lipsia din nici-o cameră și ținea loc de pat, canapea, fotoliú, scaune — tóte pe atunci aprópe necunoscute. Masa era pusă într'un colț și pe lângă pereți câte-va lavițe saú bănci anume destinate pentru străiní¹⁾.

¹⁾ Carra. *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, II ed. Neuchâtel, 1781, p. 156: On trouve aussi chez quelques boyards des chaises et des tables de bois; mais c'est un luxe européen réservé pour les étrangers.

Divanul, acoperit cu saltele căptușite cu postav și înconjurat cu perne de cit, peste cari erau întinse macatură sau chilimuri de lână cu ciucuri pe margini, ocupa trei părți din cameră (afară din spre partea ușii și a sobei) și oferia în toate părțile un loc de ședere, vast și comod. Societatea înaltă de pe atunci își petrecea vécule ședând turcesce pe divan — Dómnul și boierii în selamlíc, iar Dómna și cocónele în haremul lor: acolo mâncau, fumau, jucau și dormiau¹⁾.

Intr'un colț al divanului era *tandurul*, sau aparatul de încălđit, compus din o masă pătrată acoperită cu covor, sub care se aședa un mangal, vas de aramă plin de cărbuni aprinși: cocónele din împrejur luau pe genuchi colțurile covorului, ce întreținea o căldură plăcută și sănătósă²⁾.

§ 56. BOIERII. — A doua sau a treia zi după instalarea noului Domn, boierii se adunau în Divanul cel mare, unde venia Domnul și după ce se aședa pe tron, dăruia boieriile, mazilind pe unii, întărind pe alții sau dându-le grade mai înalte.

Boierii erau de 3 categorii: cei ce având rang căpětau o funcțiune înaltă (mansup), se numiau *halia*, adică în activitate; apoi cei ce obțineau un titlu de nobleță, fără a fi investiți cu funcțiunea corespundătoare, se numiau *paia* și,

¹⁾ Carra, 156: Les Moldaves, les Valaques et les Grecs s'accroupissent tous les jours, les jambes croisées, sur leur sofa et mangent autour d'une table ronde, le dos courbé comme des singes: ce qui est assez plaisant à voir.

Cf. d'Ohsson IV, 365: Lecture, écriture, travail, conversation, tout se fait sur le sofa; et de là tant de gêne et de contrainte dans les visites...

²⁾ Soba fiind o invențiune modernă (c. sec. XII), cei vechi nu cunoseau de cât mangale pe tripede (*brasero*, în Spania).

în fine, boierii puși în disponibilitate erau *mazouls*¹⁾.

În această acordare de ranguri nu se ținea seamă atâta de meritul candidaților cât mai ales de bunul plac și de interesul personal al Domnului, căci el era stăpân absolut pe viața și pe avutul supușilor săi și legea se identifica cu propriul său capriciu. Mavrocordat adusese cu dînsul o droie de fanarioți, cărora le încredință câte-va din posturile cele mai înalte, în afară de Vornic, Logofăt, Agă și Vistier, cari rămăseră rezervate boierilor pămîntenți.

Cei dintâi numiți²⁾ erau Postelnicul (totdeauna grec), care introducea pe boieri înaintea Domnului și marele Vistier, care îmbrăca cu caftane mai întâi pe boierii de clasa I, așa numiții *veliiți*: pe Banul cel Mare (în Muntenia), pe marele Logofăt, pe cei 2 Vornici, pe marele Spătar, pe Hatman și pe Agă; apoi pe boierii de clasa II, de la Sărdar până la Clucer de Agie; și în fine, pe cei de clasa III, simple slugi ale Domniei, creați anume de fanarioți după personalul inferior al Saraiului și cari, prin numărul lor cel mare și prin ocupațiunile lor ridicule, reprezentau fastul oriental al unui despot în miniatură.

Primele trei clase de nobleță se acordaă prin caftane, clasa a patra și a cincea prin „pîtac“ sau diplomă.

Conferirea acestor boierii se făcea, după

¹⁾ Hammer XIV, 52: Les vizirs, les defterdars, le reis-efendi et les juges d'armée étaient divisés en trois catégories: *mazouls* (en retraite), *payelüs* (titulaires) et *bilfiils* (en activité).

²⁾ d'Ohsson VII, 106: Le premier acte de souveraineté du Sultan est d'ordonner au chef des eunuques noirs de revêtir de pelisses de zibeline ses deux vicaires, le Grand-Vézir et le Mouphti, en signe de confirmation dans leurs dignités. Cf. *ibid.* 198.

moda orientală, prin îmbrăcare cu caftane și prin acordarea unor insignii proprii rangului: ast-fel Aga purta mai întâiu baltagul și mai târziu topuzul, iar Vel-Armaș buzduganul. Insigniul general al boierilor, începând de la marele Ban, erau nisce toiege cu gămălia aurită numite „hazrane“, bastóne de abanos suflate cu argint care se dedeau și episcopilor.

Cei boierii, dacă erau tineri, se întorceau acasă pe cai domnesci frumos împodobiți, iar dacă erau bătrâni în carete domnesci cu 6 cai. Imbrăcați cu conteș și cu ișlicul de samur erau conduși cu o paradă mai mult sau mai puțin pompoasă după rangul acordat. Ajunși acasă, li se trimitea meterhanéua Curții de le cânta sub ciardac, pe când bărbier-bașa îi râdea cu briciu-i de mărgian; după aceea veniau iedeclii Curții cu tacâmuri de dulcătă, cafea și ciubuce, de-î cinstia din partea Domnului. Noul căftănit plătia musica și cinstia cu un bun baeșiș pe ómenii domnesci.

Rangurile erau mai adesea onorifice: cel căftănit poseda numai titlul, nu însă și funcțiunea corespunzătoare. Ast-fel de la Reforma lui Constantin Mavrocordat (1748), mai multe boierii vechi trecură de la dignități efective la simple ranguri cu venituri anumite: clucerul, medelnicerul (înlocuit în funcțiune cu ibrițtarul), paharnicul (înlocuit cu cuparul), serdarul, șetrarul, slugerul, stolnicul (înlocuit cu becerul)... ajunseră titluri cu sinecure mai mult sau mai puțin mari. Vechea nobleță devenind pur și simplu titulară, introducerea într'însa devenise o afacere pecuniară.

La început, obținerea acestor ranguri și funcțiuni se plătia cu o dare în bani proporțională;

mai târziu boierii, mai ales cele inferioare, se cumpărau pur și simplu, constituind un venit propriu tesaurului princiar. Acastă venalitate a funcțiunilor conduse la înmulțirea continuă a rangurilor boieresci, așa că în cele din urmă titlaturele ajunseră la un număr ilimitat¹⁾. Unii din Domnii fanarioți, ca Mavroghene, se apucase să boierescă pe ómenii fără nici o rezervă și să-i introducă vrând-nevrând în arhondologie: „Mavroghene (dice Văcărescu) îmbrăca fără de voie pe cine aușia că are bani... umbla prin sate și îmbrăca pe țărani cu caftane și apoi îi punea la închisóre ca să-i dea bani, fapte ce nu le-aș mai vedut Țara-românescă, necinste care n'aș mai vedut'o Domnia Țării-românesci“.

§ 57. IEDECLII. — Fastul saraiului din Stambul cu numărul său ilimitat de dignitari atașati exclusiv la persóna Sultanului²⁾ se vedea apoi reprodus în miniatură la Curtea fanariotului³⁾, de când Nicolae Mavrocordat prefăcuse nisce ocupațiuni domestice în dignități onorifice, dărúind câte un rang de boierie tuturor slugilor Curții sale³⁾.

¹⁾ Și în Franța, sub vechiul regim, burgesi cumpărau fără rușine pergamentele lor de nobleță; cf. Rambaud, *Histoire de la civilisation en France* II, 67: En 1696, Louis XIV annoblit 500 personnes à raison de 5000 livres par tête; en 1702, il fait 200 nobles; en 1711, cent. Pendant le cours du XVII siècle, on a vendu pour cent millions des titres de noblesse... *L'argent, c'est la vraie savonette à vilain.*

²⁾ Deja Bandinus observă despre Curtea lui Vasile Lupu (p. 313): Umbra sed non aemula Turcarum imperatoriae aulae, „umbra iar nu rivala Saraiului...“.

³⁾ Bauer, *Mémoires sur la Valachie*, p. 397: Toutes ces charges inutiles peuvent former un petit tableau du faste asiatique qui règne à la Cour de l'Hospodar. Les dignités les plus éminentes de l'Etat sont confondues avec des emplois frivoles et fantasques qui ne décèlent que l'esclavage du prince et des peuples. Nos souverains en prenant le café, ou étant à leur toilette, n'ont plus guère besoin de grands seigneurs pour se faire allumer la pipe ou se faire présenter les bottes. Les dignités et les emplois, chez un peuple sage, doivent se mesurer sur le mérite du personnage et l'intérêt de l'Etat.

La sfârșitul secolului trecut, d'Ohsson ridica la 12000 de ómenî personalul Saraiului cu garda și serviciul inferior. Și în imperiul bizantin numărul dignităților, administrative și ereditare, trecea peste 10000. La noi, și numai în Moldova, Drăghici urcă numărul boieriilor la peste 3000¹⁾.

Trecînd cu vederea cancelaria domnescă — în care figură între alții un secretar turec, Divan-Efendi, cu scriitorul lui subaltern, chiatipul său mehtupciul; apoi muhardarul care punea pecetea lui Vodă și divictarul care îi ținea călimara — ajungem la casa civilă propriu-șisă a Domnului, formată de boiernași de clasa III, cari aveau sarcina de a îngriji de persóna Domnitorului și de trebuințele Curții.

Ast-fel becerul era primul bucătar domnesc, mabeingiul purta grijă de apartamentul personal al lui Vodă, berber-bașa de barba sa, iciciohodarul de încălțăminte sa, caftangiul de garderoba sa, sofragiul de masa domnescă, gimașirgiul și șamdangiu de rufăria și de lumînările Curții, sofagiul de patură și divanuri, rahtivanul de tacămul cailor domnesci, avînd sub el un seiz-baș sau cap al rîndașilor și un nălbant-baș sau mai-marele peste potcovari.

După ce ibrictarul, mataragiul și peșchirgiul presentaui lui Vodă ibricul, lighianul și peșchirul, ciubucciul și narghelegiu îi aduceau ciubucul sau nargheléua, cafegiul și șerbegiul caféua și dulcéța (cofetarul se numia „șichirgi-

¹⁾ Cf. Taine (*Ancien Régime*, p. 127): Au total, près de 4000 personnes pour la maison civile du roi, 9000 à 10000 pour sa maison militaire, 2000 au moins pour celle de ses proches, en tout près de 15000 personnes, avec une dépense de 40 à 45 millions, qui en vaudrait le double aujourd'hui et qui sont alors le dixième du revenu public.

başa“), după cari buhurdangiul venia cu afumătorile.

Apoi baş-ciohodarul său primul şambelan care avea sub ordinele sale 24 de ciohodari său lachei, îmbrăcați în dulame roșii căptușite cu alb, cu ciaprazuri galbene, purtând căciuli mari de blană și cizme galbene.

Pe lângă acești funcționari în serviciul Domnului, îmbrăcați cu caftane și cu fesuri în cap, numiți „iedeclii“ sau servitori interni, mai erau încă subalternii lor numiți „iamacuri“ și în fine copiii de casă sau icioglanii în număr de 36, sub ordinul a 2 ciauși cari purtau bastóne de argint numite „cioiene“.

Un ciauș special, selém-ciauș, era însărcinat să precédă pe Domn, să-î anunțe sosirea și să răspundă, în numele publicului, la salutarea ce-î adresă: căci după eticheta orientală, dreptul de a întâmpina salutarea aparține exclusiv superiorilor, așa că răspunsul direct din partea mulțimii s'ar fi considerat ca o abatere gravă de la un privilegiu rezervat suveranității¹⁾.

§ 58. GARDA CURȚII. — Casa militară a Domnului se compunea dintr'un cavaz-baş, care sta în picioare afară la ușa lui Vodă, de un portar-baş sau introducător, de un alaiü-ciauș care întocmia cortegiul, de masalagii cari îl escortau, de un mehter-başa sau șeful muzicii domnesci cu mehterii sau muzicanții săi turci²⁾, în fine, de nelipsitul gélat sau calău, obicînit țigan.

¹⁾ Hammer XIV, 67: La politique minutieuse du despotisme s'égaré à tel point, qu'en fait même du salut elle veut encore dominer, qu'elle s'irrite de l'initiative prise par le peuple dans son accueil au souverain, et établit un mandataire pour rendre à ce dernier son salut, suivant le mode et à l'instant qu'il a fixé.

²⁾ Pe lângă muzica turcescă a Curții și a oștirii — mehterha-

Iar garda domnescă o formaă diferiți ofițeri ca satîrgi-bașa cu satîrașii seî, tufecci-bașa cu topcii seî, deli-bașa cu neferii seî, ghiuler-aga, bulucbaș, cârc-sêrdar și odobaș cu neferii lor; tulumbagi-bașa și baș-beșléga turc, însărcinat cu poliția relativă la coreligionarii seî (Coranul interdicînd intervenirea creștinilor în daraverile musulmanilor), avînd sub dînsul un bairactar și 70 de neferi.

În fine, casa Dómnei se compunea dintr'un Vornic de harem, de un baș-ciohodar, de un grămătic și de mai mulți fustași.

Mulțimea slugilor din casele boieresci (obiceiuit țiganî) era o caracteristică a epocii, luxul unei case bogate manifestându-se, ca și la Turci, prin numărul cel mare al servitorilor. Ca și Domnul, boierul își avea cafegiul, chelarul, ciubuciu, logofetul și sofragiul seü.

Modul de a-î chema bătînd în palme era oriental ca și cele mai multe din ocupațiunile lor¹⁾.

§ 59. MUSICA CURȚII. — Mehterhanéua era unul din prerogativele acordate Domniei de Sultan. Ea formă musica Curții și consta din 9 surle saü fluere (zurna), 7 trîmbițe (boru), 4 tésuri

nea și tabulhana — era și o musică nemțescă, compusă din lăutari sași saü unguri și din țiganî

¹⁾ J'aime — scriea prințul de Ligne în 1788 (Langeron, p. 77) — qu'on n'ait point à sonner après des domestiques ou à crier sans cesse; si par hasard ils sont tous en commission, on les appelle comme dans les harems en frappant des mains en signe d'applaudissement.

Alexandri, *Teatru*, 428: CHIRTA. — Bat în palme copilele (bate și ea în palme) Ióno... Ióno!... nici c'a veni ađi surda!.. Ióno! fa!.. se vede c'a adormit strigóica... mai scii ce?.. Ian să videm...

Filimon, 257: Citi pitacul cu sânge rece, apoi bātu în palme, ca să vie sluga să-l îmbrace.

(zil) și tot atâtea dairele, 9 daule sau tobe și mai multe timpane numite tumbelchiri¹⁾.

Mehterhanéua, executată de mehteri sau musicanți turci sub direcțiunea unui mehter-bașa, răsuna de câte-ori Domnul se punea la masă și cânta regulat după amiazi, la asfințit, când purta numele de chindie sau „nubet“. Din cauza numărului preponderant al instrumentelor manuale (timpane, dairele, tésuri și tobe), pentru care cuvânt acastă musică se numia și *tabulhana* adică tacâm de tobe și timpane, execuțiunea era mai mult o lovire repetată și sgomotósă de cât un cântec musical: de aci expresiunea arhaică „a bate meterhanéua“ și „a bate chindia“.

Ast-fel Logofétul Gheorgache, vorbind de primirea ce Grigorie Vodă făcu unui Pașa cu 3 tuiuri în timpul șederii sale la Iași, observă (III, 332):

„In câte zile au fost zăbava Pașei, mehterhanéua Domnului, după obiceiul ce este de bate în toate zilele nubet, ce se chiamă chindie, n'au bătut, fără numai mehterhanéua Pașei au bătut într'o zi după ce au eșit Pașa la cortul seú, fiind și Domnul cu totă boierimea, unde și óre-care luptători și pehliveni au fost; și vrând Pașa ca să audă și pe mehterbaș al Domnului ce meșteșug are, a dis Domnului ca să poroncască lui mehterbaș să dică un pestref, și începând mehterbaș și dicând un scopos ca acela, au foarte plăcut Pașei meșteșugul și dicătura lui; și după ce au sfîrșit de dis, Pașa au

¹⁾ Așa era compozițiunea mehterhanelii la un Domn, Vizir sau Pașa cu 3 tuiuri; aceea a Sultanului era mai numărósă: „Elle est composée de 16 chalumeaux (zourna), 16 tambours (daoul), 15 trompettes (borou), 8 caissettes (naré), 7 cymbals (zil) et 4 tymbals (kioss)“.

d'Ohsson VII, 23.

poroncit de l'aũ îmbrăcat cu beniș de postav
acolea înainte sa“.

Alte instrumente la modă pe atunci erau :
chemanul, un fel de violină pântecósă, și tam-
bura, saũ ghitara orientală, cu care boierii și
cocónele executaũ cele mai frumoșe arii și
cântece turcesci (bestele, manele și samaiele),
preludii saũ uverturi, pestrefuri, și partituri nu-
mite taximuri. Unele din acele instrumente — ca
cobuzul, cavalul, muscalul și naiul — aũ persis-
tat până ađi la lăutari și la ciobani¹⁾.

Cap. IV : Traiul la Curte

§ 60. DOMNUL ȘI BOIERII. — Același Domn
care se degrada până la umilire înainte unui
Han saũ Vizir, era de un despotism fără mar-
ginii față cu supușii săi și reclamă în interiorul
palatului o adevărată adorațiune, transformând
pe boierii mari ai țării în simplii servitori ai
persónei sale. Prevenința acestora trecea peste
orice înjosire. Când fanariotul trecea dintr'o
odaie într'alta, doi saũ trei boieri ținându-l de
brațe, asemenea unui paralic, îl ridicaũ așa că
abia mai atingea pământul cu vârful picioarelor,
alți doi-trei boieri îi țineaũ pulpana caftanului,
pe când el însuși se juca într'una cu nisce mătăni
de mare preț²⁾.

Viața boierului fanariot era imaginea fidelă
a apatiei orientale. Ea se resuma în aceste mo-
mente : se scula de vreme, fuma ciubucul și

¹⁾ Cf. Cantemir, *Ist. Imp. Ot.*, p. 13 nota și mai ales Sulzer II, 431
urm. În privința instrumentelor: Burada, *Calendarul musical* III, 72-78
și Revista d-lui Tocilescu VI, 49-71 („Cercetări asupra muzicii ostă-
șesci la Români“); în fine, studiul nostru, § 41: Cântece și musică.

²⁾ Zallony, p. 44.

sorbia caféua pe divan, se ducea la biserică, la Curte și la Divan; după amiadî dormia ca și Vodă până la ora 5, apoi iar cafea și ciubuc (lucru ce se repeta la fie-care vizită, făcută saū primită), la urmă preumblare saū joc până la 11 de nópte.

Viața cocónei, în haremul ei, nu era maī puțin apatică: se ducea la biserică saū la sindrofié, orī lucra cu ciurul. Copiīi erau lăsați pe séma doicelor și a dădacelor, apoi la 6 anī dați pe mână unuī dascăl care îi învêța anī întregī gramatica grécă și catechismul. Căți-va boierī cu perspective ambițiose angajaū pentru copiīi lor și un hoge, care să-ī învețe turcesce, acésta însă după aprobarea prealabilă a Domnului¹⁾.

Când se arăta în public, Domnul umbla cu capul plecat și cu ochīi pe jumătate închiși, învîrtind cu o mână între degete nisce mêtăniī micī și ținênd în cealaltă un pumn de rubiele ce le arunca noroduluī.

Domnul fanariot nu umbla nicī odată pe jos ca contrar dignității sale²⁾ și nu eșia de cât călare de 2 orī saū de 3 orī pe an (o asemenea cavalcadă se numia *biniș*) cu o paradă anume prescrisă: de câte-orī încăleca și descăleca, pe o piatră din curte destinată pentru acest scop și numită „binectaş“, ciaușīi făceau să rêsune aerul de vivatele lor, așa-đisul alcăș, și ținênd în mână toiége cu clopoței de argint precedaū pe Domn. La asemenea parade, boierīi haliā saū

¹⁾ Sulzer II, 387-398 și Zallony, 198.

²⁾ Altmintrelea stradele de pe atunci — acoperite cu grindī pe jumătate putredite și rêu aședate și numite din acéstă pricină *poduri* — erau aprópe impracticabile: vara, din cauza prafului și iarna, din cauza număróselor gropī saū batace în carī se putea cufunda nenorocitul pedestru. Caldărīmul era încă necunoscut.

în funcțiune purtau giubele roșii cu copci de aur și calpace de samur negru cu fundul roș, boierii paia saū titulari giubele măslinii și calpace cu fundul verde. Numai Domnul și Beizadelele purtau caftane albe și gugiumane cu fundul alb. Toți boierii, ca și Vodă, aveau câte un hanger la brîu.

Petrecerile și distrațiunile la Curtea Domnului fanariot erau întipărite de uniformitatea caracteristică întregului traiu al societății. Danțul (formal interdīs mahometanilor) era una din acele distrațiuni mai ales la balul oficial de Anul nou, dar modul său de execuțiune, mai mult automatic și lipsit de vioiciune, făcea o tristă impresiune asupra străinilor și formă un adevărat contrast cu mișcările pline de viață ale horelor țărănesci. Boierii lepădându-și papucii și giubéua saū cu pulpanele anterioare ridicate în brîu spre a reda piciórelor libertatea mișcărilor, luaū la joc pe cocónele nu mai puțin jenate în complicatul lor costum oriental. În timpul acela meterhanéua Curții întona ariile ei sgomotóse.

§ 61. PARADE ȘI CEREMONII. — O pompă deosebită se desfășura la anumite ocasiuni oficiale, cum erau sărbătorile cele mari Crăciunul, Anul nou, Bobotéza, Invierea și St. Gheorghe. Domnul, însoțit de suita-i de boieri (numită ecpaia saū taifă), mergea la biserică cu un strălucit alaiū. Atunci se observa un ceremonial, ale cărui amănunte pentru Moldova au fost conservate de Logofétul Gheorgache, iar pentru Muntenia de archidiaconul Paul din Alep.

Cea mai curiósă din aceste ceremonii era scóterea cailor domnesci la ciai saū pășune, în ziua de St. Gheorghe. Caii, înșăuați turcesce

și acoperiți cu harșale scumpe, erau mînați de iedeclii îmbrăcați în roș și conduși de marele Comis în costumu-î de gală și călare pe tablașa, urmat de câteva cete de catane și de garda domnască cu stégurile ei. În sunetul muzicii militare, alaiul defila sub ferestrele palatului. Caii erau preumblați unul câte unul pe ulița cea mare a capitalei și apoi duși la locul de pășune afară din oraș, la câmpiile Colentina și Bănésa, unde rămîneau 6 săptămîni. Acest alaiu dice Sulzer, prin falnica îmbrăcăminte a marelui Comis și prin suita numerosă, atrăgea o lume de curioși, parc'ar fi fost un alaiu domnesc sau vr'o intrare triumfală¹⁾.

O altă ocasiune de veselie publică era petrecerea națională a Turcilor, numită „dunanma“, când se nășcea o beizadea sau la aflarea unui eveniment fericit (ca repurtarea unei victorii, ori coprirea unei cetăți): la ast-fel de ocașiune stradele se iluminau cu fanare colorate, magazinele se decorau cu felurite podóbe și se descărcau fișicuri sau focuri de artificii. Cronicarii noștri fac adesea mențiune de asemenea petreceri populare, căci, în calitate de vasali ai Porții, Domnii noștri trebuiau să împărtășescă veselia suzeranului lor²⁾.

§ 62. EXERCITII ȘI SPECTACOLE. — Dintre exercițiile cultivate de Turci și adoptate apoi de Domnii fanarioți, erau încurările de-a călarele, jocul geridului și al halcalei, cari se obicînuiau

¹⁾ Sulzer I, 50. Cf. Gheorgache III, 323; Paul din Alep II, 93; Papazoglu, 48. Obiceiul însuși e curat turcesc: ihrađi erkiani istabli humayun (alaiul cailor împărătesci) la Hammer, *Staatsverfassung und Staatsverwaltung des Osmanischen Reiches* I, 495—496.

²⁾ Veđi doué asemenea mențiuni la En. Kogălnicenu (III, 228) și la Radu-Popescu (IV, 140).

la Turci în cele două sărbători mari ale Bairamului, iar la Domniî noştri a treia şi după Pasce. Iată în ce mod logofetul moldoven Gheorghache descrie acest fel de turnir oriental (III, 321):

A treia şi după Pasci vin toţi egumenii greci de se închină Domnului cu St. Inviere aducând şi poelone câte un miel; şi tot într'acéstă şi saă a patra şi, aŭ fost obiceiŭ vechiŭ, de eşia Domnul afară cu tot alaiul de slujitorime şi cu totă boierimea mari şi mici la halca ori în şesul Bahluiului ori la Copoŭ, scoţându-se toţi caii domnesci. Şi şedând Domnul la saivant şi boierii pe scaune, pe cine din boieri rînduia Domnul, încăleca pe cal domnesc şi se slobođia cu suliţa asupra halcalei (cară suliţe sînt aduse din ţara unгурescă; acolo se fac într'adins pentru acéstă trébă), cu dicetură de mehterhané, şi care lua halcaua în repegiunea calului, venia de se închina Domnului şi-î săruta mâna şi póla. Şi celor mai mari boieri li se dăruiaŭ de către Domn câte o lastră saŭ canavaţă cu fir şi un postav, celor mai de gios postaji şi atlaze, iar celor mai mici postaji; fiesce-căruia se da darul Domnului după cinstea sa, petrecând întru acea şi şi cu alte chipuri de glume, pentru bucuria sărbătorii.

Spectacolele, cu totul interđise mahometanilor în public, erau îngăduite în interiorul caselor şi numai la evenimente extraordinare¹⁾. Un asemenea eveniment era la noi nunta unei beizadele, cu care ocaziune se oferia priveliştea atleţilor saŭ pehlivanilor cu isprăvile lor minunate, iar privitorii făceaŭ haz de execuţiunile saŭ giumbuşurile lor. Radu-Vodă al Munteniei încus-

¹⁾ d'Ohsson IV, 401: On voit chez les Turcs des troupes de bouffons, de farceurs, de comédiens, des lutteurs, des joueurs de gobelets, des danseurs de corde; mais ils ne paraissent jamais dans les places publiques, si ce n'est dans les événements extraordinaires. Tout se passe dans l'intérieur des maisons; et c'est la fête la plus somptueuse qu'un homme riche puisse donner à sa famille et à ses amis à l'occasion de ses noces ou de la naissance d'un enfant.

crindu-se cu Duca-Vodă al Moldovei, au făcut co-piilor lor o nuntă rămasă celebră în amintirea con-temporanilor¹⁾.

Doi din cronicarii noștri cei mai pitoresci, Neculce și Căpitanul, înregistrează cu admira-țiune spectacolele variate ce au împodobit acea nuntă memorabilă. În special e interesantă pentru cultura epocii descrierea cronicarului muntén, care ne face să asistăm la însiși exhibițiunile ace-lor acrobați ai Orientului.

Întru aceste vremi Radul Vodă, având un cocon anume Ștefan, și Duca Vodă den Moldova, având o co-cónă anume Catrina, s'au ajuns în cuvînt și au logodit pre coconi. La care logodnă au fost aicea în țară cu mare veselie, au făcut multe ospete și jocuri, care se potrivia cu o nuntă domnescă, iar nu logodnă. Strîns-au tótă boierimea țarei cu tóte jupănesele și au întins corturile în dél despre Mihaiu-Vodă, în drumul Cotroce-nilor, acolo făcea ospete în tóte dilele. Adus-au pelivani de cei ce jócă pre funii și de alte lucruri; adusese și un pelivan hindiu hărap, carele făcea jocuri minunate și nevédute pre locurile nóstre, iute om era și virtos. Lângă altele de nu le putem lungi, făcea acestea mai ciudat: punea de rînd 8 bivoli și se rēpeđia iute și sārînd peste ei, se da în văzduh peste cap și cădea în picióre de ceea parte; alta: un cal domnesc gras tare, își lega chica de códa-i și-l bătea comișelul cât putea, și nu putea să-l misce de loc; alta: un copac mare den pădure adusese neted și înfipt s'au suit pre dînsul ca o maimuță, deci după multe jocuri ce au făcut în vîrfu-i s'au slobođit de acolo cu capul în jos și au dat în picióre; alta: un tulpan lung de mulți coți îl ținea ómenii în mâini cât era și se rēpeđia iute, și mergea călcând pre tulpan și nu se afunda; alta: se prindea mulți ómenii câte doi în mâini și făcea chip ca de o bute cu mâinile și mai lung, și se rēpeđia iute și întra cu capul prin gaura aceea și nu-l simția ómenii, și de ceea parte cădea în

¹⁾ Veđi descrierea paralelă a lui Neculcea (II, 215) și a lui Const. Căpitanul (I, 351).

picióre. Ca acestea multe făcea, care nu le ținem minte. În scurt, mare veselie s'aũ făcut la acéstă logodnă a coconuluĩ Raduluĩ Vodă aicea la noi.

§ 63. BUFONŢI ŞI FARSE. — Fie-care Domn işi avea măscăriciĩ seĩ, cari îl desfătaũ cu strĩmbăturile lor, de câte ori Măria sa trecea dintr'o cameră într'alta a palatuluĩ ¹⁾. Acelaşi rol de mascara saũ mucalit îl jucaũ obicĩnuit ciauşii domnesci, cari aveau misiunea de a înveseli pe Domn prin glumele lor hazliĩ şi în special cu reprezentarea farsei turcesci *Caraghioz* (Karagöz „Ochiũ-negru“), numitã ast-fel dupã principalul bufon al acestei piese plinã de un comic grosolan. La un asemenea spectacol asista Vodă şi boierimea, delectându-se cu verva cinicã dar plinã de haz a comediantuluĩ domnesc.

Sulzer ne a conservat descrierea unei asemenea reprezentaşunii (II, 402): Unul din ciauşii domnesci care face pe bufonul Curşii, primesce ordinul de la Vodă sã reprezente o comedie... Dupã un mic interval, 6 ciauşii, îmbrãcaşii cu ciacşiri albi saũ roşii, cu toiège ferecate cu argint în mână şi cu căciuli înalte pe cap, deschid scena cu un prolog rostit de cel mai dibaciũ dintr'înşii... Comedia se improvisează românesce, grecesce şi turcesce. Coprinsul şi mersul piesei, judecând dupã intercalatele *bon-mots* românesci, trebuie sã fie hazliĩ şi fórte amuzante, totul în gustul faimosuluĩ teatru de marionete... Spectacolul turcesc nu e de cât un fel de joc de păpuşii: se întunecã sala, se întinde la un colş o pânză finã, îndărãtul căreia se aşezã o masã şi acest

¹⁾ Carra, 182: Dans les antichambres du palais du prince, on trouve à toute heure du jour 2 fous, dont l'emploi est de secouer un grelot d'argent, de faire des contorsions et de rire à gorge déployée, quand son Altesse passe et repasse d'un appartement à l'autre.

spațiu închis se iluminază cu câteva lumînări; în dosul mesei stă un singur ciauș, care cu nisce sfori pune pe masă în mișcare diferite păpuși de carton și gesticulează după vorbele ce spune românește și grecesce, dar mai ales turcesce, așa că acele figurī de hârtie se vęd prin pânză de spectatorī 6re-cum în umbră¹).

Farsa însăși se j6că până astăđi în Turcia, nu numai pe piețele publice și în cafenele, dar și în casele bogăților și chiar în saraiul Sultanului — un grilaj despărțind femeile de restul auditorului. Nimeni nu este cruțat într'înșa: t6te clasele sociale (pași, ulemale, derviși), t6te meseriile și profesiunile defiléză pe dinaintea n6stră și fie-care e marcat cu o trăsură proprie.

Acéstă farsă pare a fi avut în vremea ei mare succes și a fi ajuns destul de populară, cum o dovedesce atât numele bufonului devenit un simplu apelativ (*caraghioz*) cât mai ales Jocul păpușilor (§ 43).

Afară de caraghiozi, măscărici și mucaliți, mai erau și *soitarī* sau paiate cari luaū parte la alaiuri: ei purtau căciuli mari de blană de tigru și c6dă de vulpe atirnată; în fața căciulei aveau oglinđi, cu pist6le la brū și toporase în mâini; ei mergeau pe jos, strimbându-se și rīdēnd cu hohot²).

¹) d'Ohsson IV, 401: Les ombres chinoises, que l'on appelle *chayal-zill* (litt. marionette: ar. hayal și zill „ombre“), sont le divertissement auquel on donne la préférence. Ceux qui gagnent leur vie à ce métier, vont solliciter de porte en porte la curiositė des familles.... Tout s'y ressent encore de la barbarie des siėcles qui ont donnė naissance à ces jeux grossiers: rien de plus indėcent que les gestes de ces figures, soit en hommes soit en femmes, et rien de plus obscėne que les vers qui se rėcitent derriėre la toile. Ces spectacles, malgrė le mauvais goūt qui y rėgne, suffisent cependant pour detendre le front des personnes les plus graves.

²) Olănescu, *Teatrul la Romāni*, p. 132.

§ 64. RECEPȚIUNI OFICIALE. — Altă împrejurare însemnată care scotea pe Domn și Curtea-î din apatia lor obicînită, era trecerea vr'unui personaj important prin capitala țării. Modul de recepțiune al unui Han sau al unui Pașă cu trei tuiuri arată până la ce stare de înjosire ajunsese țara sub domnia fanariotă. Cu tóte că, după ceremonialul investiturei, Domnul român era tratat pe un picior de egalitate cu Hanul și cu nisce prerogative superioare Vizirului, ceremonialul ce se observa la întîlnirea lor (conservat de Logofătul Gheorgache) ajunsese în cel mai înalt grad umilitor pentru dignitatea tronului.

Ast-fel, la întîmpinarea unui Han, Domnul se ducea înaintea-î cu capul descoperit și îngenuchiând îi săruta piciorul ¹⁾. Când un Pașă cu 3 tuiuri trecea prin Iași, Domnul cu tótă boierimea rînduită după clase îl aștepta în picioare „și când sosese Pașa drept Domn (orî călare de va fi orî în cocie), se popresce și merge Domnul de-î sărută piciorul, cum și boierii toți pe rînduélă merg de-î sărută piciorul și la petrecerea Pașei asemenea urméză Domnul cu tótă boierimea; și de unde este să-și ia Domnul diua bună, descalecă iarăși de sărută piciorul Pașei și boierimea tótă de asemenea.“

Ceremonialul turcesc se întrodusesese la Curte în tóte amănuntele caracteristice Orientului. Modul de recepțiune din partea Domnului, când tre-

¹⁾ d'Ohsson VII, 105: Les principaux fonctionnaires saluent le nouveau Monarque en posant les lèvres sur sa robe; mais le Grand-Vézir lui baise le pied...

Hammer XIV, 54: Lorsque le Sultan entre dans la salle, le Grand-Vézir, et, après lui, les jeunes princes vinrent se prosterner devant lui et lui baiser le pied... (cf. sărutarea papucului Papei).

Formula de reverență în epoca fanariotă din partea unui subaltern: Sărutându-ți tălpile, sînt al Măriei tale...

cea vr'un personaj însemnat prin țară era calchiat după regulile observate cu acea ocaziune de ori-care Pașă saŭ Vizir.

Iată, bună-óră, cum Paulus Strasburgh, ambasadorul regelui suedez Gustav-Adolf, trecând prin Bucuresci către Constantinopole, descrie primirea ce-i s'a făcut la Curtea domnescă de către Leon-Vodă (Martie 1632): „Principele, cu capul acoperit, mă aștepta la ușa sălii de audiență, plecându-mi-se după datina turcescă cu capul și ținând mâinile puse pe piept. Două scaune erau aședate la un loc mai înalt, din carii îmi oferi pe cel din stânga, că pre cel mai de cinste la barbarii... La masă, eu și cu tovarășii mei furăm puși la drépta, Principele și cu Românișii seși se aședară la stânga...“¹⁾.

§ 65. ETICHETA. — La Curtea Domnilor fanarioși domniă o etichetă de o rigurozitate extremă, unde cea mai mică abatere era grav pedepsită.

În cele mai mici ale ei amănunte, această etichetă era o imitațiune servilă a prescripțiunilor ceremonioase ale Saraiului.

Așa, de pildă, Domnul și boierii purtau de o potrivă işlice saŭ calpace, dar fundul lor de colóre albă era un privilegiu rezervat lui Vodă și beizadelelor²⁾; de asemenea, numai papucii lui Vodă puteau fi garnisiți pe dinăuntru cu postav roșu; numai Domnul își sigila scrisorile cu céră roșie, iar boierii cu céră verde³⁾.

¹⁾ Cipariu, *Archiv*, p. 11—16.

²⁾ Carra, 160: Il est défendu à la Cour des princes de Moldavie et de Valachie de porter un bonnet de la même couleur de celui du prince et de ses fils, qui est la couleur blanche.

³⁾ Filimon, 220; Paul din Alep (*Archiva istorică II*, 90): E de observat, că în Moldova și în țara Românescă obiceiul vechiu nu per-

Acest caracter simbolic al colorilor e împrumutat de la Turci, la cari albul și verdele (cea din urmă colórea Profetului) sînt colorii preferate, roșul era rezervat mai ales militarilor, iar galbenul și negrul erau considerate ca colorii comune.

Garda domnescă era îmbrăcată în roș și albastru, iar boierii purtau la alaiuri mantale roșii; slugile Curții încăltau cizme galbene, iar boierii cizme roșii¹⁾.

Numai Domnul avea voie să arde lumînări de ceară, boierii trebuiau să arde de se²⁾.

Ca semn de reverență, numai Dómnă, Mitropolitul, episcopi și boierii cei mari săruta^u mîna Domnului, pe cînd ceilalți îi săruta^u piciorul sa^u póla hainei. Domnul însuși săruta Vizirului macatul (care avea un anume loc pentru sărutare) și Hanului piciorul. Obicei^u luat de la Turci la cari inferiorul săruta pulpana

mite niménuⁱ, nici ar cuteza cineva, de a sigila o scrisóre cu ceară roșie: acésta fiind prerogativa numai a Beilor; ceilalți sigilează cu ceară verde.

¹⁾ Hammer XIV, 44 (sub anul 1720): On avait réglé les couleurs des draps dont les pelisses devaient être doublées, et, à cet effet, on avait choisi neuf, à savoir: le bleu, le violet, l'écarlate, le bleu foncé, le bleu clair, le bleu d'azur, le vert foncé, le vert clair et le vert jaune. Le blanc était la couleur des vêtements du moufti, le vert clair celle des vizirs, l'écarlate celle des chambellans, exécuteurs obligés des sentences de mort. Les six premiers dignitaires législatifs et les six premiers fonctionnaires de la Porte portaient des vêtements de drap bleu foncé; les grands oulémas et les hodjagians avaient des vêtements de couleur violette; ceux des fonctionnaires subalternes étaient de drap bleu clair; les tschaousch feudataires et les agas des vizirs se reconnaissaient à leurs vêtements bleu azur; les agas de l'étrier impérial, le maréchal de l'Empire, le miralem étaient habillés de vert foncé; enfin les employés des écuries impériales portaient des vêtements vert de naphte. Quant aux bottes, celles des officiers de la Porte étaient jaunes; les généraux des troupes portaient des bottes rouges, et les oulémas des bottes bleues.

²⁾ Cf. Rambaud, *Hist. de la Civilis. en France* II, 13: Il n'y a que le roi qui ait un bougeoir à deux dobèches et à deux bougies, les bourgeois de la reine n'ont qu'une bobèche et qu'une bougie.

hainei superiorului său¹⁾: sărutarea mâinii fiind considerată la Orientali ca prea afectuoasă și de un caracter intim (ca bună-ora copiii în raport cu părinții lor).

Vechiul obicei al sărutării de mână a Domnitorului a fost desființat în 1834 de Alex. Ghica.

Asemenea diferențe caracteristice existați nu numai între Domn și boieri, ci și între diferitele clase ale acestora.

Diferitele forme și mărimi ale ișlicelor boieresci corespundătoare unor distincțiuni de rang erau de origină orientală: la Turci forma turbanului era reglementată ca semn distinctiv²⁾; de asemenea forma flotantă a hainelor cari 'și au rolul lor în eticheta socială a timpului³⁾.

Tot de provenință turcescă este și obiceiul de a considera barba ca semn de dignitate rezervat unei clase privilegiate⁴⁾. Numai boierii de clasa I, așa-numita Protipenda, avea dreptul

¹⁾ d'Ohsson III, 43: l'Aga des jani-saires baise le premier la robe du Grand-Vézir. . . IV, 356: Il est d'un usage universel de baiser la robe. C'est un hommage de respect et de soumission que rendent par là les subalternes à leurs chefs, les enfants à leurs parents, l'homme enfin d'un rang inférieur à tous ceux qui sont élevés au-dessus de lui dans quelque ordre que ce soit. Cf. Cantemir, *Ist. Imp. ot.*, p. 90 și 232.

Bandinus, 311: Plebeji cum accedunt Principem pedes ejus deosculantur . . .

²⁾ d'Ohsson IV, 119: Ce n'est pas une affaire d'usage, mais un devoir des plus sévères, de porter l'habit et le turban consacrés, pour ainsi dire, à l'état et au grade d'un chacun dans les divers départemens de l'Empire. Cf. și studiul nostru, § 80: Coafure.

³⁾ Boué II, 185: Les musulmans riches ou en charge ont à leurs habits des manches fendues jusqu'au coude et à parties flottantes plus longues que chez les autres, distinction à laquelle on tient beaucoup et qui est interdite aux pauvres.

⁴⁾ d'Ohsson IV, 129: Tous les états et toutes les conditions n'ont pas également la liberté de porter la barbe longue. — Cf. Recordon, 85: Chez les Valaques, comme chez les Turcs, la longue barbe étant un des attributs des premiers personnages de l'État, est regardée comme une marque de dignité à laquelle ils attachent un grand respect.

să porțe barbă: Logofeți mari, Vornici, Hatmanii, Postelnici și Agii erau boieri cu barbe, ceilalți nu.

Turcii au un respect particular pentru această parte a feței și tăierea barbei este considerată ca ofensa cea mai gravă pentru un musulman: jurământul „pe barba mea!” (sakal üstüne) avea un caracter solemn și aceeași valoare sacramentală avea el în gura Domnului fanariot¹⁾.

Între cele 3 clase de boieri se observa o strictă diferență în modul de-a saluta, de a se presenta și de a se așeza.

Ast-fel boierii cei mari se sărutau pe barbă, boierul de clasa II săruta mâna celui de clasa I, iar boiernașul îi săruta pólă anteriorului. Inferiorul se presenta superiorului cu giubéua strînsă la piept și într'o postură umilită²⁾. Iată, bună-óră, cum sînt distribuite rolurile în piesa lui Alexandri „Boierii și Ciocoi”:

Slugerul Trufandache (făcînd temenele, se apropie smerit de Hîrzobénu și-i sărută pólă hainei): La mulți ani, eclambrotate!..

Pitarul Slugărică (se apropie de Hîrzobénu, strîngîndu-și haina la piept și-i sărută cealaltă pólă fórte umilit): Amin! s'ajungeți mare și tare!..

Banul Vulpe, (îmbrăcat în antereu, giubea, șal, fes, ține șlicul într'o mână și merge de sărută mîna lui Hîrzobénu): Să trăiți, cucóne!...

¹⁾ Carra 173: Quand le prince jure par sa barbe, ce serait un jugement irrévocable, s'il n'y avait point d'argent dans le pays. — Cf. Bandinus, 324: Modus jurandi non tam est in nomine Dei quam per... maledictiones, per allegationes barbae, oculorum.

²⁾ d'Ohsson IV, 363: Il convient, lorsqu'on se présente chez les grands, chez les personnes d'un rang distingué, d'être enveloppé dans sa robe et d'avoir les mains couvertes avec le bout de ses manches.

Cf. Cantemir, *Mold.* 55 (modul de a saluta al ienicerilor când trecea alaiul Domnului român):... demissa anteriori vestis ora, quod apud illos summae venerationis signum est.

Aga Némuş (în frac, intră Țanțoș, purtând capul ridicat, însă cum dă cu ochii de Hîrzobénu, începe a-l pleca zîmbind; el se apropie de stăpânul casei și-l sărută pe piept): Vere... Cucóne Iorgule!..

Hatmanul Stîlpénu și Vornicul Hîrzobénu se îmbrățișează împreună...

Filimon, 132: fanariotul se încercă să sărute pulpana anterioară Domnitorului... 276: după ce făcu câteva complimente pline de lingușire, ciocoiul voi să sărute haina principelui, dar fiindcă principele [Ipsilant] refuză cu delicateță acest act înjositor, ciocoiul sărută ciucurii patului pe care ședea fanariotul.

Cel mic rămânea smerit în picioare, altul mai sus pus se puneă sfios pe un colț de scaun și cel egal se aședea comod pe divan. ¹⁾

Posițiunea cea mai comodă și mai obicnuită era cu picioarele încrucișate sub sine, cunoscuta ședere a Turcilor (bagdač kurmak „croiser les jambes“).

Intîmpinarea boierului la Curte era asemenea reglementată: la scară era primit de doi ciauși, cari ridicându-l de subțiori odată cu póla caftanului, urcau ast-fel treptele palatului ²⁾.

Atât boierii în Divan cât și jupănesele lor, când mergeau să salute pe Dómna, aveau scaune mai înalte sau mai jóse după rangul ce-l ocupa ³⁾.

¹⁾ d'Ohsson IV, 363: Quand on est en présence d'un supérieur, on se place toujours sur le devant du sofa, sans s'appuyer contre le coussin ou le dossier; ce n'est qu'entre amis très intimes ou devant de personnes d'un grade inférieur, que l'on se permet quelquefois de croiser les jambes, d'allonger un pied ou de prendre une posture plus commode. La manière de s'asseoir à l'europeenne n'est reçue dans aucune société: elle est réservée au Sultan quand il paraît sur le trône dans les jours de cérémonie, et aux membres du Divan, lorsqu'ils tiennent leurs audiences au Sérail ou au palais du grand-Vézir.

²⁾ Ibid. 366: Un seigneur est toujours reçu suivant son rang, au haut ou en bas de l'escalier, par deux officiers de la maison qui, placés à ses côtés, relèvent les devans de sa robe, le soutiennent sous les bras et le conduisent dans l'appartement du maître qui fait quelques pas à sa rencontre.

³⁾ Cf. Cantemir, *Moldova*, p. 82 și 85.

Numai boierii de clasa I aveau prerogativa la o masala, adică la o torță aprinsă purtată noaptea înaintea trăsorei, pe când ceilalți eșiau cu fanarul, stradele nefiind luminate. Numai cocónele din protipenda puteau eși la plimbare într'un falet sau atelaj cu 4 cai.

Unele din aceste deosebiri erau pur și simplu ridicule: dacă cel bătut la falangă era viță de boier, se lua precauțiunea de a se așterne un postav roșu¹⁾.

Cap. V: Armata

§ 66. PEDESTRIMEA ȘI CĂLĂRIMEA. — Organizațiunea militară din epoca fanariotă este în mare parte modelată după cea turcescă. Dar și înaintea fanarioților s'aun introdus titlurile de Agă și de Serdar, cel din urmă special Moldovei. Corpurile de cavalerie numite *delii* și *beșlii*, înființate sub Mihaiu-Vitezul, din cari cei dintâi formară mai târziu garda domnescă sub comanda unui delibaș, iar cei din urmă, recrutați fiind mai ales din Turci, erau sub comanda unui beșli-agă.

Corpul de infanterie, numit *lefegii*, deveni un apelativ pentru ostașii cari primiau lăfă și tain, adică soldă și o porțiune anumită de pâine și carne, în opozițiune cu slujitorii de scutelă. Corpul de cavalerie numit *saragele*, românizat în „sărăcei“, care rezida în Bucuresci, era o reproducere a regimentelor de cavalerie anadolescă „sariğa“, poreclită așa după colórea galbenă (sary) a stégurilor sau a hainelor lor.

Dar cea mai importantă din toate aceste im-

¹⁾ Ghica, *Scrisori*, p. IV.

portațiunii din sfera militară a fost înființarea corului de *seimeni*, sub Matei Basarab, compus din 2000 de mercenari (Sërbi, Bulgari, Greci, Arnăuți) și modelat după regimentul ieniceresc al segbanilor sau seimenilor (la început simplii căpitani de vînători) cari, ca și pretorienii romani, deveniră apoi fatali Sultanilor și Domnilor. Ca și ienicerii, seimenii purtau la noi cepchene roșii și căciuli de aceeași coloré. Numărul lor îl reduse Ipsilant, în 1775, la 400 sub comanda unui bașbulubaș. În Moldova, seimenii, divisați în agesci și hătmănesci, după cum erau comandați de Agă sau de Hatman, strejuiau la Curtea domnescă, lângă care se aflau cazarmele lor numite odăile seimenesci: ei erau comandați de chehâiele, ciauși, bulubași și odobași, având și un bairactar, ca orî-ce ogiac sau corp de ieniceri (§ 12).

Aceiași întocmire cu ciauș, odobaș și bairactar, o avea și corpul de cavalerie moldovenească al *levinților*, instituit după analogia voluntarilor otomani „levent“, cum se numiau recruții marinei turcesci, originarii fiind din Levant și în special din insulele grecesci.

Corpul arnăuților se împărția în infanterie și cavalerie, comandată de bimbași și de tufecibașă, șeful gardei domnesci. La aceștia mai adăogăm: paicii, cari făceau parte din garda domnescă, sub un vătaf, și corpul de curieri interni numiți „lipcani“ sau tătari litfanii cu uniforma lor leșescă (curierii externi erau călărășii); apoi avgi-bașa sau vânătorul Curții, saca-baș sau vătaful șacagiilor cari figurau la alaiuri odată cu fustașii, cu salahorii cămărășiei, cu tabla-bașa și cu diferitele insignii militare: buciucul sau jumătatea de tuiu al Spătăriei, iuruc-bairacul sau stégul alb de călătorie și sangiacul sau stégul

împărătesc cu semi-luna ce se purta cu tuiurile înaintea cetelor de slujitori.

§ 67. GRADE ȘI ARME. — Gradele militare erau: ciauș sau căprar, numit și chehaià; bulucbaș, sinonim cu „iuzbaș“ ori sutaș, căpitanul unui escadron sau buluc și odabaș, căpitanul unei companii sau odà; cărc-serdarul era șeful jandarmeriei, iar bimbașa comanda o mie de neferi sau soldați, corespunzând gradului modern de colonel; bairactarul sau stegarul regimentului purta stindardul militar, bairacul; în fine, rangurile superioare: Agă și Sërdar.

Armele erau: măciuci sau ghióge, numite baltag, buzdugan sau topuz; apoi săbii: hangere și iatagane; pistóle și puscii: tufec (de unde tufecciú) și șișanea cu părțile lor constitutive: arbiú, beleg, belezic, cobur, condac...

§ 67. TERMINOLOGIA MILITARĂ. — Aci aparțin vorbe ca: *agârlíc*, bagaje; *alaiú*, paradă; *ascher*(liú), miliție și milițian; *atliú*, călăreț; *buluc*, companie de soldați; *călăuz*, comandant; *calcan*, pavéză; *caraul*, strajă; *culuc*, corp de gardă (de unde culucciú „sentinelă“); *dandana*, alarmă; *duium*, jaf; *hargiú*, trupă auxiliară; *hugium*, asalt; *iama*, năvală; *iamac*, recrut; *iureș*, atac; *léfá*, soldă; *mazdrac*, sulită; *mihimat*, munițiune; *ordie*, tabără; *orta*, regiment; *palá*, sabie; *seléf*, briú de arme; *tain*, provisiune zilnică; *zaherea*, proviant; *zorba*, revoluție; *zulum*, pléscă.

Nomenclatura relativă la fortificațiuni: *hindichiú*, șanț; *meterez*, bastion; *tabie*, palancă; apoi: *muhaserea*, blocadă..; întregul aparat pirotehnic: *barut*, pulbere; *cumbara*, obuz; *fișic*, cartușă; *gephana*, arsenal; *ghiulea*, bombă; *havan*, mortieră; *lagum*, mină (de unde lagumgiú) și *top*, tun (de unde topciú); precum și terminii relativi la stingerea focului: cange, saca, tulumbă etc.

Din t^otă această bogată terminologie n'a supraviețuit în limba populară modernă de cât resturi neînsemnate: fișic, ghiulea, tulumbă; altele au părăsit sfera specială militară și au devenit terminii comuni (§ 28): alaiū, dandana, iama, iureș, léfă, tain; iar marea majoritate au intrat în domeniul istoriei.

Cap. VI: Justiția

§ 68. DIVANUL ȘI ADMINISTRAȚIUNEA. — În privința jurisdicțiunii, Divanul sau tribunalul suprem își avea sediul într'o sală specială a palatului și se ținea obicnuit de trei ori pe săptămână: Lunia, Mercuria și Vineria. Domnul însuși preșida, având pe Mitropolitul la stânga, după obiceiul Turcilor „și la Moldoveni acest loc se consideră mai onorat ca la drépta“¹⁾, unde steteau veliții boieri. Pe lângă calemgiī, diecī, logofești și condicariī, figură un Divan-Efendi, un Divan-chiatip sau mehtupciū, apoi un izbașă de Divan și un divictar.

Paicii și ciohodariī steteau la Divan înaintea Domnului, iar mumbașiriī și zapciīi așteptaū să execute sentințele date.

Logofețul Gheorgache descrie (III, 327) în ce chip se urmă rînduiala Divanului, completând astfel datele aflate la Cantemir²⁾.

Instituțiunea Divanului dură până la introducerea Regulamentului organic în 1830.

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 62: a sinistris principis, quae pars Turcarum moribus habetur honoratior... a sinistro latere, quod Turcarum moribus inter Moldavos dextro habetur honoratius.

Bauer, 294: selon la coutume des Turcs qui donnent au côté gauche la préférence. Cf. Cantemir, *Ist. Imp. otom.*, p. 747.

²⁾ Despre organizarea Divanului la Turci: Cantemir, *Ist. Imp. otom.*, 583 și 610.

Organisaţiunea administrativă era asemenea modelată după cea turcă. Ceî doi ispravnici orî administratorî din fie-care judeţ, unul însărcinat cu partea administrativă iar celălalt cu partea judecătorească, corespundeau voevodilor turci şi cadiiilor: ei judecau şi hotărau, pedepsea şi amendau, fixau şi strîngeau dările.

Aşedămîntul ispravnicilor nu e vechi: ei au fost introduşi de Nic. Mavrocordat în locul căpitanilor şi judeţilor de dinainte (numiţi în Moldova pîrcălabi şi şoltuzi), şi din Muntenia noua organisaţiune administrativă trecu în Moldova.

Ispravnicii, puşi sub marele Vistier, erau numiţi de Domn fără îmbrăca caftane. Cum ajungeau la conacul orî la tahtul lor, adică la locul de residenţă, ei numiau pe zapcii, sub-administratorii plăşilor (cei de plaiu se numiau „vătavi“), a căror funcţiune era analogă cu a subaşilor turci¹). Departamentele administrative erau o reproducere adaptată cu cerinţele locale a calemurilor sau biurourilor din administraţiunea otomană (§ 12): calemul capanului, al havalelor, al extracturilor, al condicilor şi celelalte enumerate pe larg de Fotino.

§ 69. PEDEPSE. — Strangularea era considerată la Turci ca execuţiunea cea mai onorabilă: în acest mod se scăpa Pórta de Domniî românî suspectî sau hainî şi un capugibaşă însoţit de un arap împlinia ordinul fatal. Tăierea capului se considera ca o pedepsa infamantă (cf. sfîrşitul familiei Brâncovenu) şi mai mult încă spînzurătórea²).

¹) Fotino III, 264. Despre administraţiunea în genere din epoca fanariotă: ibid. 280 şi 303.

²) Hammer XIII, 134: En Turquie la décollation est considérée comme plus infamante que la strangulation.

Tragerea în țepă era rezervată tâlharilor și furilor.

Alte pedepse de provenință orientală:

1. Tăierea nasului (și a urechilor) o prescrie Codul militar turc pentru ienicerii desertori pe câmpul de bătaie¹⁾.

Cei prinși în războiul său altminterea făcuți captivi suferiau aceeași sortă din partea învingătorului.

La noi vechea legislațiune prescrie aceeași pedepsă infamantă rebelilor, furilor, mofluzilor.

Pravila lui Vasile Lupu, 16: Carele va fura din biserică vr'un lucru ce va fi sfințit, măcar de va fi furat atunci întâi, tot să-l spînzure: iară de nu va fi sfințit lucrul acela ce a fost furat, de i-ar fi atunci întâi, tot să și-i taie nasul, iar de va face și al doilea rînd, să-l spînzure.

Papazoglu, 102: Acei cari se încercau a face răscolă erau slutiți prin tăierea nasului. Cf. Fotino II, 99: Inzestrat cu un suflet răutăcios și neomenos, Radu numit și Vărzarul, îndată ce a ajuns Armaș mare, a început a revêrsa asupra tuturor veninul răutăților sale: nici boier, nici preot, nu scăpa nesupărat și nejăfuit de puterea lui. Omora ómenii prin casele lor, punea de-îngropa în locuri necurate; altora le tăia urechile și nasurile și-i purta astfel pe ulițe și apoi îi trimitea la ocne.

Filimon, 289: A făcut mofluzluc mincinos și m'a lăsat pe drumuri. — Dar bine n'ai dat jalbă la stăpânire? — Ba am dat, da-l'ar prin tîrg cu nasul tăiat!

În special, претендиții la tron erau astfel mutilați de noul Domn, ca să-i facă incapabili de a mai ajunge la Domnie. Iată câte-va exemple din cronicari:

Ureche I, 209: L'aș impresurat óstea leșescă pe Joldea-Vodă și l'aș prins viu; pre carele mai apoi, dacă

¹⁾ d'Ohsson VII, 353.

aŭ sosit Alexandru-Vodă, l'aŭ semnat la nas și l'aŭ dat la călugărie.. 240: s'aŭ tîmpinat oștile la Rēut; și dând războiŭ vitezesce de ambe părțile, aŭ izbîndit Aron-Vodă; și pre Domnișor încă l'aŭ prins viŭ, ce nu l'aŭ omorît, numai i aŭ tăiat nasul și l'aŭ călugărit.

Neculce II, 187: Gheorghe Ștefan-Vodă, după ce aŭ luat pre Dómna lui Vasile-Vodă din Sucéva la mâna lui și pre Ștefăniță-Vodă, pre fiul său, l'aŭ însēmnat la nas puțintel...

Căpitanul I, 347: Fiind Grigorie-Vodă la scaun, pre ceilalți boiari i-aŭ slobođit, iar pre Pîrvan Logofetul l'aŭ tăiat la nas de o parte, pentru căci se numise să fie Domn... 358: închis-aŭ Grigorie-Vodă într'aceste vremi și pre Négoe Postelnic Sécuiianul și i-aŭ tăiat nasul, din ce pricină noi nu scim, cei ce l'aŭ vedut vor fi sciind de ce și cum.

Obiceiul acesta e vechiŭ. Bandinus vorbesce de el ca de o datină caracteristică¹⁾, iar Paul din Alep și ambasadorul suedez Paulus Strassburgh îl menționează adesea în cursul călătoriilor lor.

Archiva ist. II, 69: Femeile și fetele sînt lipsite de ori-ce modestie și cuviință, deși Beiul le taie nasurile, le pune la stîlp și adesea le înnecă... 107: În această țară [Muntenia] este obiceiŭ, că o persónă sluțită la nas cade într'un fel de infamie și nu mai pôte deveni Beiŭ... Ștefan, noul Beiŭ al Moldovei, după ce prinsese pe Dómna și pe fiul lui Vasile-Beiŭ, pe dată sluți nasul junelui principe, pentru ea să nu pótă deveni Beiŭ niciodată.

Cipariŭ, Archiv I, 15: În Valachia, după o veche datină, toți cari umblaŭ după Domnie, în semn de neștersă rușine, se însemnaŭ, tăindu-li-se nara dréptă.

Acéstă pedépsă, înainte des aplicată, a lăsat până astăzi un ecoŭ în limbă: „a tăia cuiua nasul“ e o locuțiune metaforică modernă echivalentă cu a înfrîna semeția cuiua.

¹⁾ Bandinus, p. 325: Particula nasi et auriculae praescinditur, qua praecisa ad Principatum aspirare non datur.

2. Falanga saŭ bastonada, practicată în Orient (Berberia, Algeria și Egipt), de unde trecu, la Turci și de la aceștia la Greci și la Români¹⁾. Obicînuită în tîtă epoca fanariotă, falanga se desființă odată pentru totdeauna sub administrațiunea lui Kisselef.

Bătaia la tălpi se aplica obicînuit ómenilor de rînd, uniŭ Domni însă n'aŭ cruțat nici pe boieri de o asemenea pedépsă: „făcut'aŭ și acest obiceiŭ Grigorie-Vodă (dice Neculce II, 388), de se bătea boieriŭ la talpe turcesce“.

Sub domnia fanariotă se pedepsiaŭ așa brutariŭ, măcelariŭ, cari erau prinși cu măsurî false „cu ocaua mică“ (locuțiune proverbială rămasă în limbă): Aga, care avea inspecțiunea pieței, îi bătea cu nuiete la tălpi saŭ îi țintuia în mijlocul pieței.

3. Bătaia cu buzduganul și cu topuzul era mai cumplită de cât falanga și de obiceiŭ se aplica de Domnul însuși: „Atunce — dice Nicolae Costin (II, 21) — mergînd Vorniciŭ de tîrg, Nicolaŭ Ciocârlan și Ponicŭ, la Duca Vodă, de aŭ cerut numai de cheltuială, ca să cumpere ce ar trebui din tîrg, ca să facă nisce cuhniŭ, i-aŭ bătut cu buzduganul pînă la mórte; și ales pre Nicolaŭ Ciocârlan, cât l'aŭ dus ómeniŭ lui pînă la gazdă, aŭ și murit, nici un cés după bătaie n'aŭ putut trăi; iară Ponicŭ s'aŭ rîdicat; iar de tot sănătos n'aŭ mai fost pînă aŭ trăit“.

4. Țintuirea de stîlp a brutarului care era prins înșelând la cântar: vinovatul era țintuit de sfîrcul urechiŭ la ușa prăvăliei sale, unde sta de dimi-

¹⁾ Reicevich, 80; Sulzer III, 233 și Wolf, 103 (unde se află și descrierea instrumentului).

neță până la apusul sórelui. Acéstă pedépsă e curat orientală¹⁾ și a durat până la Regulamentul organic din 1830.

5. Darea prin tîrg era o pedépsă ce se aplica sub Domniî fanarioți mofluzilor: culpabilul, desbrăcat până la briî, avea mâinile legate cu o funie, de care îl trăgea un arnăut al spătăriei, pe când altul îl lovia cu nuiaua peste spate dîcînd „cine va face ca mine, ca mine să pață!“ și așa îl plimba prin tot orașul²⁾.

6. Pecetluirea cămășii se făcea celor vinovați de mari abuzuri saũ de o cumplită asuprire a norodului: înainte de a fi trimis surghiun la o mănăstire saũ aruncat în ocnă, funcționarului abusiv îi se pecetluia cămașa pe dînsul³⁾.

Obiceiul era curat turcesc. Négoe Spătarul, baș-capuchehaia la Pórtă, a fost supus de Turci la acéstă osîndă: el muri în 1685 la Constanti-nopole cu hainele pecetluite pe dînsul⁴⁾.

De aceiași origină era pedépsa: ungerea cu catran saũ păcură peste tot trupul și expus apoî la căldura sórelui saũ la întepătura țînțarilor⁵⁾.

§ 70. TERMINOLOGIA JURIDICĂ. — Cea mai mare parte din vechea nomenclatură juridică de origină turcescă a eșit din us: *adet*, obiceiũ (juridic) și *dajdie*; *betermea*, învoială; *buiurdiũ*, rezoluție domnescă; *carar*, verdict; *dava*, proces; *geremea*, amendă; *hoget*, contract; *ilam*, sentință; *miraz*, moș-

¹⁾ d'Ohsson IV, 43. Cf. Boué III, 370: Les bastonnades sur la plante des pieds, les *falaka* des Turcs, sont encore fort à la mode en Turquie; on y cloue encore aux portes des boutiques par l'oreille les détaillants ayant employé de faux poids ou de mauvaises marchandises. Cf. Filimon, p. 132 și 339.

²⁾ Filimon, 162 și 139.

³⁾ Filimon, 327 și Ghica, 11.

⁴⁾ Odobescu, *Scrieri* I, 254.

⁵⁾ Filimon, 234 și 323 și Ghica, 41.

tenire; *mumbaşir*, aprod; *satara*, execuţiune; *selemah-césă*, arvună; *sermaia*, capital; *suret*, copie; *tacrir*, interogatoriū; *tahmin*, evaluare; *tertip*, pont; *teslim*, adjudicare; *zapt*, sequestru; apoi *batalama*, chitanţă; *chefil*, cauţiune; *cirac*, client; *sinet*, poliţă; *vechil*, mandatar, *vechilic*, procură; *zapciū*, agent.

Un număr óre-care din aceştî termîni speciali s'a conservat pînă astăzi, mai ales în ceea ce priveşte adjudicaţiunea (amanet, areciū, atîrdisesc, mezat, telal) şi locaţiunea (acaret, căştiū, chirie, hac, vadea).

Cap. VII : Dările

§ 71. HARACIUL. — Raporturile politice între Pórta şi Ţările române se fixase prin hatişerifurile din 1391 şi 1511, cari prevéd între altele şi un omagiū în bani sub nume de peşcheş sau dar.

Acea dare neînsemnată şi voluntară la început, 3000—4000 galbeni, spori succesiv şi se transformă într'un tribut obligatoriu. într'o capitaţie anuală plătită de raia, numită *haraciū* sau bir şi mai târziu „giziè“. De la 4000 galbeni, cum fusese la început, tributul se urcă la 10000 sub Vlad-Ţepeş, la 40000 sub Petru Şchiopul, la 60000 sub Ión-Vodă şi crescu treptat cu slăbiciunea Domnilor români pînă deveni aprópe ilimitat în toiul epoei fanariote.

Haraciul se înainta tesaurului din Constantinople în douë căştiuri şi se număra de Domn lui Hazne-agasi sau vistierului împărătesc.

Prin firmanele din 1792 şi 1802 haraciul e fixat pentru Muntenia la 619 pungî (309500 lei), iar pentru Moldova la 135 pungî şi 445 lei (67945 lei).

§ 72. BAI RAMLÍCUL. — Alătura de haraciū, se

introduse de timpuriu o dare adițională, *bairam-lic* sau poclonul Bairamului, numită mai târziu (în firmanul din 1802) și „hedië“, constând din diferite daruri în bani sau în lucruri ce se trimitea pe fie-care an la numita sărbătoare Sultanului și mai marilor Porții¹⁾.

Acest nou peșcheș e fixat ultima oră prin hatisheriful Sultanului Abdul-Hamid din 1784 la suma de 90000 lei atât pentru Muntenia cât și pentru Moldova. Pe când Condica Moldovei din 1796 îl reduce la 60000 lei (pe lângă un dar ocașional, *ramazanlic*, ce se ridică la 8984 lei), Condica lui Brâncovenu din 1693 îl repartizează ast-fel sub numele de „Poclónele Bairamului“ (p. 602):

10000 taleri poclonul Impăratului, 5000 Valideli, 2500 Cázlar-Agái, 5000 Vizirului, 1000 chehaieli Vizirului, 1000 Caimacam-Pași, 500 chehaieli lui, 500 Reizului, 500 Tefterdarului, 800 la Testrifat; 600 pentru o blană de rís, 1760 pentru 16 pacle po tal. 110, 860 pentru 30 de postaje și pentru 30 de atlaze — Total: 29970 taleri. Acești bani sînt afară de cojócele ce se da la Bairam.

Daponte, secretarul lui Constantin Mavrocordat, ne dă în Cronica sa (1736-1739) o listă mai completă de persoanele cari primesc pe fie-care an, la Bairam, darurile obicínuite din partea Domnilor Munteniei și Moldovei:

10000 lei prea puternicului Impărat, 5000 lei Valideli Sultane, 2500 baș-cadînei, 2500 darisadet-agasi, 1000 haznadarului Sultanului, 300 pentru daruri mărunte Saraiului, 7500 marelui Vizir, 3500 lui chehaia-beiu, 1000 ómenilor marelui Vizir, 500 haznadarului marelui Vizir, 500 la cinci ghedieli icí-aga ai marelui Vizir, 250 lui capigiler-chehaiasi, 200 lui talhîsci-aga, 200

¹⁾ Cf. d'Ohsson VII, 186: Aux deux fêtes du Beyram le Vézir est dans l'usage de donner des présents aux principaux fonctionnaires; il fait remettre à chacun d'eux un paquet contenant des pelisses, des étoffes, des mousselines, du drap, du satin etc.

lui salam-agasi, 150 lui capigiler-bulucbaşi, 2000 lui reis-efendi, 500 lui mehtupci-efendi, 750 lui ciauş-baş aga, 300 lui buiuc-tescheregi, 300 lui cuciuc-tescheregi, 500 lui chehaia-chiatibi, 500 lui beilicci-efendi, 2500 lui defterdar-efendi, 250 chehaieliî lui, 250 haznadarului seû, 100 muhurdarului seû, 100 chesedarului seû, 100 lui mehter-başi, 300 baş-bachiculi aga, 200 lui maden-efendi, 100 lui Ahmet-efendi, 20 la chesedarul lui maden-calfa, 200 chehaieliî lui reis-efendi, 65 la chesedarul lui beiliccalemi, 150 lui Hamza-efendi, 50 lei la chesedarul lui ciauş-başi, 200 lui tesrifagi-efendi, 50 lui ciauşlar-emini, 50 la caraculacul lui chehaia-beiû, 100 zarafilor marelui Vizir, 60 zarafilor lui chehaia-beiû, 20 la baş-iamacul lui haznadar-aga; 260 pentru daruri mărunte, 2500 blana de samur a Sultanului, 750 pântecele de rîs, 2300 blana de samur a Valideliî, 2300 blana de samur a baş-cadînei, 2300 blana de samur a lui darisadet-agasi, 200 câte o blană cu pacea de samur lui hazna-chehaiasi, oda-lalasi, lui baş-aga a Valideliî, lui baş-aga al baş-cadînei, lui baltagilar-chehaiasi, lui iazigi-efendi şi lui cafegi-başa al Sultanului; 74 donlucuri de postav de 4 coţi şi de 10 lei fiecare, 54 donlucuri de atlaze de 10 coţi şi de 10 lei fiecare, 13 donlucuri de postav englezesc de 20 lei fiecare, 9 donlucuri de atlas florantin de 15 lei fiecare ¹⁾.

Atanasie Comnen Ipsilante, mare Spătar sub Ştefan-Racoviţa în 1765, completéză astfel în scrierea-î postumă indicaţiunile lui Daponte relative la cheltuielile Bairam-peşcheşului:

Lui Pap us-saade 100 lei, lui Calfa-efendi 100, perdegiului lui Chehaia-beiû 15, lui mehterler-chehaiasi 25, lui maden-chesedar 50, saghirdiilor lui maden-calemi 32, lui ciauşlar-chiatip 75, lui calauz-ciauş 40, lui doagiaciauş 20, lui amegi-efendi 500, lui tesrifagi-calfasi 100, lui tesrifaci-chesedari 100, lui baş-calfa a lui mehtupci-efendi 100, lui Iflac-chiatip 50, lui mehterhane şehrighiari 22, lui mehterhane sadriali 16, lui mehterhane cule 16. . . Stofe de mătase la dairéua internă. . . Aceste daruri le

¹⁾ Daponte, ed. Legrand I, 422 şi II, 427.

da Domnul Valachiei la Bairamul ramazanului în Februarie, iar Domnul Moldovei la Bairam-curban în Maiu¹⁾.

Pe lângă acest poclon al Bairamului, figurază în aceeași Condică din 1693 (p. 355) o sumă anuală de 4223 taleri, sub numire de „poclonul Hanului“ în care intră nu numai banii dați Hanului și lui Calga-Sultan atât în naht cât și în cojôce de samur, ci și darurile făcute ómenilor Hanului: Vizirului, Haznadarului, Iazagiului, Casap-bașii, Tefterdarului, Chelargi-bașii și Imbrohorului sêu.

Tot așa de bogate sînt poclónenele făcute Vizirilor, Pașilor și ómenilor lor, precum și bacșișurile la agii și trimișii Porții.

O a treia dare, sub numele de „richiabiè“, figurază întăia óră în hatîșeriful din 1784, care o fixază pentru Muntenia la 40000 lei iar pentru Moldova la 25000 lei.

Aceste trei dări obligatorii, afară de mucareul mai sus amintit (§ 53), reprezentaũ de regulă sumele rotunde trimise anual la Constantinopole și de aceea ele figurază laolaltă în ultimele hatîșerifuri. Ele erau mai puțin împovărátore pentru țările române ca așa numitele angarale și havalele saũ sarcini, parte permanente, ca trimeterea anuală a unei sume de oi (beilic), grău (zaherea), lemne (cherestea), miere, cêră, unt, silitră; parte temporare, ca rechisițiunile de caí (menzil) și de lucrători pentru forterețe (salarhó).

§ 73. BEILICUL. — Țările române erau considerate ca unul din principalele depozite de aprovizionare ale Imperiului otoman și în special a capitalei sale, de aceea ele pórtă în firmane și hatîșerifuri epitetul de „cheleruri“ adică gránare.

¹⁾ Ipsilante, Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν, p. 793-794.

Maî ales, de la 1783, de când Crimeia se făcu provincie rusescă, Muntenia și Moldova deveniră aprópe unicele resurse de aprovizionare ale Turciei.

Maî înainte, tóte aceste imposite în natură se plătiaü din banii țării și Turcii însărcinați cu strîngerea lor comiteaü tot felurî de abusurî, în deosebi neguțătorii Lazî, nisce Turci de pe lângă Marea-Négră, despre ale căror tiraniî vorbesc cronicarii Moldovei¹⁾. Prin hatîșeriful din 1774, s'a dispus ca furniturile de oi, provisiuni, lemne și silitră să se plătescă direct de neguțătorii intermediari saü din banii haraciului.

Cea maî însemnată din aceste furnituri erau oile din țară, căutate mult de Turci pentru delicateța cărnii lor, în special varietatea numită „kivirgik“, existentă până ađi în Dobrogea, se transporta peste 60000 la Constantinopole și era anume destinată pentru bucătăria Sultanului²⁾.

La început, ele se ridicaü — ca oi de *beilic* — de agenți turci, de așa numiții beilicci saü (în timp de războiü) de saiegiü lui casap-bașa ; maî târđiü, Pórta trimitea cu firman neguțătorii maî ales greci și armeni, *gelepü*, cari veniaü în țară primăvara să cumpere pentru numbaiaua saü traficul Țarigradului cincî saü șese sute de miü de oi după fiat, adică pe un preț dinainte fixat (la schelele din Brăila saü Galați) și care nu trecea peste a treia parte din valórea reală. Adesea acești gelepî cumpăraü în țară turme întregi de vite cu un preț neînsemnat și le vindeau apoi la Constantinopole cu preț îndoit și întreit, trafic numit „matrapazlîc“.

¹⁾ Canta (III, 190): asuprelele Lazilor care împresurase țara... En. Kogălnicénu (III, 216): Lazii maî cuprinsese tótă Moldova...

²⁾ Cantemir, *Moldova*, 30.

§ 74. ZAHERÉUA. — Tot primăvara veniaū în țară *capanliii*, neguțătorii mai ales turci, însărcinați de Vizir să cumpere pentru capanul împărătesc provisiunile în grâne și alte comestibile tot cu maximul prețului dinainte fixat: vr'o 200000 chile de grâu (arnăut și cârnău), 300000 oca unt și 500000 oca seū saū cirviș¹⁾. Capanliii, ca și gelepiī, în calitatea lor de intermediari oficiali între Pórtă și țară, necăjiaū în tot chipul pe păstori și pe țărani, căroră le plătiaū cu bani adesea calpi²⁾.

Provisiunile în grâne saū zaheréua a fost cerută întâia óră în primăvara anului 1756 și anume 15000 chile de grâu predate la Brăila și apoi transportate la Constantinopole; în 1766, cheltuijala zaherelei se ridica la 50331 lei și anul următor la 58000 lei³⁾. Prin hatisheriful din 1774 s'a dispus, ca acéstă zaherea anuală, numită „mucăiesea“, să nu se mai dea gratuit, ci să se vîndă la reiziī corăbiilor din schelea Galaților conform fiatului saū tarifului de acolo.

§ 75. CHERESTÉUA. — Nu mai puțin importantă era furnitura cherestelei (lemn de stejar, corn, brad), din care se făcea o consumațiune enormă: ea se tăia în păduri, se căra la Galați și de acolo pe Marea-Négră se transporta pe plute la Constantinopole; se întrebuintă apoi pentru poduri peste Dunăre, pentru corăbiī și pentru clădirea caselor mai tóte de lemn⁴⁾.

Un funcționar special, direcci-bașa, era îna-

¹⁾ Aceste cifre sînt coprinse în anaforaua obșteșcei Adunări către Domnul Moldovei Calimah pentru înstrăinarea Basarabiei din 1812 (Uricariū IV, 348 urm.).

²⁾ Reicevich, 58.

³⁾ Bauer, 315.

⁴⁾ Reicevich, 20.

Aga Némuș (în frac, întră șațoș, purtând capul ridicat, însă cum dă cu ochii de Hîrzobénu, începe a-l pleca zîmbînd; el se apropie de stăpânul casei și-l sărută pe piept): Vere... Cucóne Iorgule!..

Hatmanul Stîlpénu și Vornicul Hîrzobénu se îmbrățișează împreună...

Filimon, 132: fanariotul se încercă să sărute pulpana anteriuului Domnitorului... 276: după ce făcu câteva complimente pline de linguire, ciocoiul voi să sărute haina principelui, dar fiindcă principele [Ipsilant] refușă cu delicateță acest act înjositor, ciocoiul sărută ciucurii patului pe care ședea fanariotul.

Cel mic rămânea smerit în picióre, altul mai sus pus se punea sfios pe un colț de scaun și cel egal se aședa comod pe divan. ¹⁾

Posițiunea cea mai comodă și mai obicînuită era cu piciórele încrucișate sub sine, cunoscuta ședere a Turcilor (bagdăc kurmak „croiser les jambes“).

Intîmpinarea boierului la Curte era asemenea reglementată: la scară era primit de doi ciauși, cari ridicându-l de subțiori odată cu póla caftanului, urcau ast-fel treptele palatului ²⁾.

Atât boierii în Divan cât și jupânesele lor, când mergeau să salute pe Dómna, aveau scaune mai înalte sau mai jóse după rangul ce-l ocupa ³⁾.

¹⁾ d'Ohsson IV, 363: Quand on est en présence d'un supérieur, on se place toujours sur le devant du sofa, sans s'appuyer contre le coussin ou le dossier; ce n'est qu'entre amis très intimes ou devant de personnes d'un grade inférieur, que l'on se permet quelquefois de croiser les jambes, d'allonger un pied ou de prendre une posture plus commode. La manière de s'asseoir à l'europeenne n'est reçue dans aucune société: elle est réservée au Sultan quand il paraît sur le trône dans les jours de cérémonie, et aux membres du Divan, lorsqu'ils tiennent leurs audiences au Sérail ou au palais du grand-Vézir.

²⁾ Ibid. 366: Un seigneur est toujours reçu suivant son rang, au haut ou en bas de l'escalier, par deux officiers de la maison qui, placés à ses côtés, relèvent les devans de sa robe, le soutiennent sous les bras et le conduisent dans l'appartement du maître qui fait quelques pas à sa rencontre.

³⁾ Cf. Cantemir, *Moldova*, p. 82 și 85.

Numai boierii de clasa I aveau prerogativa la o masala, adică la o torță aprinsă purtată nóptea înaintea trăsurei, pe când ceilalți eșiau cu fanarul, stradele nefiind luminate. Numai cocónele din protipenda puteau eși la plimbare într'un falet saú atelaj cu 4 cai.

Unele din aceste deosebiri erau pur și simplu ridicule: dacá cel bătut la falangă era viță de boier, se lua precauțiunea de a se așterne un postav roșu¹⁾.

Cap. V: Armata

§ 66. PEDESTRIMEA ȘI CĂLĂRIMEA. — Organizațiunea militară din epoca fanariotă este în mare parte modelată după cea turcésă. Dar și înaintea fanarioților s'aú introdus titlurile de Agă și de Serdar, cel din urmă special Moldovei. Corpurile de cavalerie numite *delii* și *bešlii*, înființate sub Mihaiu-Vitezul, din cari cei dintâi formară mai târziu garda domnéscă sub comanda unui delibaș, iar cei din urmă, recrutați fiind mai ales din Turci, erau sub comanda unui bešli-agă.

Corpul de infanterie, numit *lefegii*, deveni un apelativ pentru ostașii cari primiau léfă și tain, adică soldă și o porțiune anumită de pâine și carne, în opozițiune cu slujitorii de scutelă. Corpul de cavalerie numit *saragele*, românizat în „sărăcei“, care resida în Bucuresci, era o reproducere a regimentelor de cavalerie anadolésă „sariğa“, poreclită așa după colórea galbenă (sary) a ștégurilor saú a hainelor lor.

Dar cea mai importantă din toate aceste im-

¹⁾ Ghica, *Scrisori*, p. IV.

portațiunii din sfera militară a fost înființarea corului de *seimeni*, sub Mateiŭ Basarab, compus din 2000 de mercenari (Sërbi, Bulgari, Greci, Arnăuți) și modelat după regimentul ieniceresc al seibanilor sau seimenilor (la început simplii căpitani de vînătoare) cari, ca și pretorienii romani, deveniră apoi fatali Sultanilor și Domnilor. Ca și ienicerii, seimenii purtau la noi cepchene roșii și căciuli de aceeași colóre. Numérul lor îl reduce Ipsilant, în 1775, la 400 sub comanda unui bașbulubaș. In Moldova, seimenii, divisați în agesci și hătmănesci, după cum erau comandați de Agă sau de Hatman, strejuiau la Curtea domnescă, lângă care se aflau cazarmele lor numite odăile seimenesci: ei erau comandați de chehalele, ciauși, bulubași și odobași, având și un bairactar, ca orî-ce ogiac sau corp de ieniceri (§ 12).

Aceiași întocmire cu ciauș, odobaș și bairactar, o avea și corpul de cavalerie moldovească al *levinților*, instituit după analogia voluntarilor otomani „levent“, cum se numiau recruții marinei turcesci, originari fiind din Levant și în special din insulele grecesci.

Corpul arnăuților se împărția în infanterie și cavalerie, comandată de bimbași și de tufecibașă, șeful gardei domnesci. La aceștia mai adăogăm: paicii, cari făceau parte din garda domnescă, sub un vătaf, și corpul de curieri interni numiți „lipcani“ sau tătari litfani cu uniforma lor leșescă (curierii externi erau călărășii); apoi avgi-bașa sau vânătorul Curții, saca-baș sau vătăful sacagiilor cari figurau la alaiuri odată cu fustașii, cu salahorii cămărășiei, cu tabla-bașa și cu diferitele insignii militare: buciucul sau jumătatea de tuiŭ al Spătăriei, iuruc-bairacul sau stégul alb de călătorie și sangiacul sau stégul

împărătesc cu semi-luna ce se purta cu tuiurile înaintea cetelor de slujitorî.

§ 67. GRADE ŞI ARME. — Gradele militare erau: ciauş sau căprar, numit şi chehaiă; bulucbaş, sinonim cu „iuzbaş“ orî sutaş, căpitanul unui escadron sau buluc şi odabaş, căpitanul unei companii sau odă; cârc-serdarul era şeful jandarmeriei, iar bimbaşa comanda o mie de neferî sau soldaţi, corespunzând gradului modern de colonel; bairactarul sau stegarul regimentului purta stindardul militar, bairacul; în fine, rangurile superioare: Agă şi Sërdar.

Armele erau: măciuci sau ghioge, numite baltag, buzdugan sau topuz; apoi săbii: hangere şi iatagane; pistole şi pusei: tufec (de unde tufeciū) şi şişanea cu părţile lor constitutive: arbiū, beleg, belezie, cobur, condac...

§ 67. TERMINOLOGIA MILITARĂ. — Aci aparţin vorbe ca: *agârlic*, bagaje; *alaiū*, paradă; *ascher*(liū), miliţie şi miliţian; *atliū*, călăreţ; *buluc*, companie de soldaţi; *călăuz*, comandant; *calcan*, pavăză; *caraul*, strajă; *culuc*, corp de gardă (de unde culucciū „sentinelă“); *dandana*, alarmă; *duiūm*, jaf; *hargiū*, trupă auxiliară; *hugiūm*, asalt; *iama*, năvală; *iamac*, recrut; *iureş*, atac; *léfă*, soldă; *mazdrac*, sulită; *mihi-mat*, muniţiune; *ordie*, tabără; *orta*, regiment; *pală*, sabie; *seléf*, briū de arme; *tain*, provisiune dilnică; *zaherea*, proviant; *zorba*, revoluţie; *zulum*, pléşcă.

Nomenclatura relativă la fortificaţiuni: *hindichiū*, şanţ; *meterez*, bastion; *tabie*, palancă; apoi: *muhaserea*, blocadă...; întregul aparat pirotehnic: *barut*, pulbere; *cumbara*, obuz; *fişic*, cartuşă; *gephana*, arsenal; *ghiulea*, bombă; *havan*, mortieră; *lagum*, mină (de unde lagumgiū) şi *top*, tun (de unde topciū); precum şi terminii relativi la stingerea focului: cange, saca, tulumbă etc.

Din tótă această bogată terminologie n'a supraviețuit în limba populară modernă de cât resturi neînsemnate: fișic, ghiulea, tulumbă; altele au părăsit sfera specială militară și au devenit terminii comune (§ 28): alaiū, dandana, iama, iureș, léfă, tain; iar marea majoritate au intrat în domeniul istoriei.

Cap. VI: Justiția

§ 68. DIVANUL ȘI ADMINISTRAȚIUNEA. — În privința jurisdicțiunii, Divanul sau tribunalul suprem își avea sediul într'o sală specială a palatului și se ținea obicînit de trei orî pe săptămână: Lunia, Mercuria și Vineria. Domnul însuși presida, avînd pe Mitropolitul la stînga, după obiceiul Turcilor „și la Moldoveni acest loc se consideră mai onorat ca la drépta“¹⁾, unde steteau veliții boierî. Pe lângă calemgii, dieci, logofeți și condicari, figură un Divan-Efendi, un Divan-chiatip sau mehtupeciū, apoi un izbașă de Divan și un divietar.

Paici și ciohodari steteau la Divan înaintea Domnului, iar mumbașirî și zapcii așteptaū să execute sentințele date.

Logofetul Gheorgache descrie (III, 327) în ce chip se urmă rînduiala Divanului, completînd astfel datele aflate la Cantemir²⁾.

Instituțiunea Divanului dură până la introducerea Regulamentului organic în 1830.

¹⁾ Cantemir, *Mold.* 62: a sinistris principis, quae pars Turcarum moribus habetur honoratior... a sinistro latere, quod Turcarum moribus inter Moldavos dextro habetur honoratius.

Bauer, 294: selon la coutume des Turcs qui donnent au côté gauche la préférence. Cf. Cantemir, *Ist. Imp. otom.*, p. 747.

²⁾ Despre organizarea Divanului la Turci: Cantemir, *Ist. Imp. otom.*, 583 și 610.

Organisațiunea administrativă era asemenea modelată după cea turcăscă. Ceî doi ispravnicî orî administratorî din fie-care județ, unul însărcinat cu partea administrativă iar celălalt cu partea judecătorească, corespundeau voievozilor turcî și cadiilor: ei judecau și hotărau, pedepsea și amendau, fixau și strîngeau dările.

Aședămîntul ispravnicilor nu e vechi: ei au fost introduși de Nic. Mavrocordat în locul căpitanilor și judeților de dinainte (numiți în Moldova pîrcălabî și șoltuzî), și din Muntenia noua organisațiune administrativă trecu în Moldova.

Ispravnicii, puși sub marea Vistier, erau numiți de Domn fără a îmbrăca caftane. Cum ajungeau la conacul orî la tahtul lor, adică la locul de residență, ei numiau pe zapcii, sub-administratorii plășilor (ceî de plaiu se numiau „vătavî“), a căror funcțiune era analogă cu a subașilor turcî¹). Departamentele administrative erau o reproducere adaptată cu cerințele locale a calemurilor sau biurourilor din administrațiunea otomană (§ 12): calemul capanului, al havalelor, al extracturilor, al condicilor și celelalte enumerate pe larg de Fotino.

§ 69. PEDEPSE. — Strangularea era considerată la Turcî ca execuțiunea cea mai onorabilă: în acest mod se scăpa Pórta de Domniî românî suspectî sau hainî și un capugibașă însoțit de un arap împlinia ordinul fatal. Tăierea capului se considera ca o pedepsa infamantă (cf. sfîrșitul familiei Brâncovenu) și mai mult încă spînzurătórea²).

¹) Fotino III, 264. Despre administrațiunea în genere din epoca fanariotă: ibid. 280 și 303.

²) Hammer XIII, 134: En Turquie la décollation est considérée comme plus infamante que la strangulation.

Tragerea în țepă era rezervată tâlharilor și furilor.

Alte pedepse de provenință orientală:

1. Tăierea nasului (și a urechilor) o prescrie Codul militar turc pentru ienicerii desertori pe câmpul de bătaie¹⁾.

Cei prinși în războiul său altminterea făcuți captivi suferiau aceeași sortă din partea învingătorului.

La noi vechea legislațiune prescrie aceeași pedepsă infamantă rebelilor, furilor, mofluzilor.

Pravila lui Vasile Lupu, 16: Carele va fura din biserică vr'un lucru ce va fi sfințit, măcar de va fi furat atunci întâi, tot să-l spînzure: iară de nu va fi sfințit lucrul acela ce a fost furat, de i-ar fi atunci întâi, tot să și-i taie nasul, iar de va face și al doilea rînd, să-l spînzure.

Papazoglu, 102: Acei cari se încercau a face răscălă erau slutiți prin tăierea nasului. Cf. Fotino II, 99: Inzestrat cu un suflet răutăcios și neomenos, Radu numit și Vârzarul, îndată ce a ajuns Armaș mare, a început a revêrsa asupra tuturor veninul răutăților sale: nici boier, nici preot, nu scăpa nesupărat și nejăfuit de puterea lui. Omora ómenii prin casele lor, punea de-î îngropă în locuri necurate; altora le tăia urechile și nasurile și-i purta astfel pe ulițe și apoi îi trimitea la ocne.

Filimon, 289: A făcut mofluzluc mincinos și m'a lăsat pe drumuri. — Dar bine n'ai dat jalbă la stăpânire? — Ba am dat, da-l'ar prin tîrg cu nasul tăiat!

În special, претендиții la tron erau astfel mutilați de noul Domn, ca să-î facă incapabili de a mai ajunge la Domnie. Iată câte-va exemple din cronicari:

Ureche I, 209: L'aũ împresurat óstea leșescă pe Joldea-Vodă și l'aũ prins viu; pre carele mai apoi, dacă

¹⁾ d'Ohsson VII, 353.

aŭ sosit Alexandru-Vodă, l'aŭ semnat la nas și l'aŭ dat la călugărie.. 240: s'aŭ tîmpinat oștile la Rēut: și dând războiŭ vitezesce de âmbe părțile, aŭ izbîndit Aron-Vodă: și pre Domnișor încă l'aŭ prins viŭ, ce nu l'aŭ omorît, numai i aŭ tăiat nasul și l'aŭ călugărit.

Neculce II, 187: Gheorghe Stefan-Vodă, după ce aŭ luat pre Dómna lui Vasile-Vodă din Sucéva la mâna lui și pre Ștefăniță-Vodă, pre fiul său, l'aŭ însēmnat la nas puțintel...

Căpitanul I, 347: Fiind Grigorie-Vodă la scaun, pre ceilalți boiari i-aŭ slobođit, iar pre Pîrvan Logofetul l'aŭ tăiat la nas de o parte, pentru căci se numise să fie Domn... 358: Închis-aŭ Grigorie-Vodă într'aceste vremi și pre Négoe Postelnic Sēcuiianul și i-aŭ tăiat nasul, din ce pricini noi nu scim, cei ce l'aŭ vėđut vor fi sciind de ce și cum.

Obiceiul acesta e vechiŭ. Bandinus vorbește de el ca de o datină caracteristică¹⁾, iar Paul din Alep și ambasadorul suedez Paulus Strassburgh îl menționează adesea în cursul călătoriilor lor.

Archiva ist. II, 69: Femeile și fetele sînt lipsite de ori-ce modestie și cuviință, deși Beiul le taie nasurile, le pune la stîlp și adesea le înnecă... 107: În această țară [Muntenia] este obiceiŭ, că o persoană sluțită la nas cade într'un fel de infamie și nu mai pôte deveni Beiŭ... Ștefan, noul Beiŭ al Moldovei, după ce prinsese pe Dómna și pe fiul lui Vasile-Beiŭ, pe dată sluți nasul junelui principe, pentru ca să nu pótă deveni Beiŭ niciodată.

Cipariŭ, Archiv I, 15: În Valachia, după o veche datină, toți cari umblau după Domnie, în semn de neștersă rușine, se însemnaŭ, tăindu-li-se nara dréptă.

Acéstă pedépsă, înainte des aplicată, a lăsat până astăđi un ecoŭ în limbă: „a tăia cuiua nasul“ e o locuțiune metaforică modernă echivalentă cu a înfrîna semeția cuiua.

¹⁾ Bandinus, p. 325: Particula nasi et auriculae praescinditur, qua praecisa ad Principatum aspirare non datur.

2. Falanga saŭ bastonada, practicată în Orient (Berberia, Algeria și Egipt), de unde trecu, la Turci și de la aceștia la Greci și la Români¹⁾. Obicnuită în totă epoca fanariotă, falanga se desființă odată pentru totdeauna sub administrațiunea lui Kisselef.

Bătaia la tălpi se aplica obicnuit ómenilor de rînd, uniî Domnii însă n'aŭ cruțat nici pe boierii de o asemenea pedepsă: „făcut'aŭ și acest obiceiŭ Grigorie-Vodă (dice Neculce II, 388), de se bătea boierii la talpe turcesce“.

Sub domnia fanariotă se pedepsiau așa brutarii, măcelarii, cari erau prinși cu măsuri false „cu ocaua mică“ (locuțiune proverbială rămasă în limbă): Aga, care avea inspecțiunea pieței, îi bătea cu nuiele la tălpi saŭ îi țintuia în mijlocul pieței.

3. Bătaia cu buzduganul și cu topuzul era mai cumplită de cât falanga și de obiceiŭ se aplica de Domnul însuși: „Atunce — dice Nicolae Costin (II, 21) — mergînd Vorniciŭ de tîrg, Nicolaŭ Ciocârlan și Ponicŭ, la Duca Vodă, de aŭ cerut numai de cheltuială, ca să cumpere ce ar trebui din tîrg, ca să facă nisce cuhniŭ, i-aŭ bătut cu buzduganul pînă la mórte; și ales pre Nicolaŭ Ciocârlan, cât l'aŭ dus ómeniŭ lui pînă la gazdă, aŭ și murit, nici un cés după bătaie n'aŭ putut trăi; iară Ponicŭ s'aŭ rîdicat; iar de tot sănătos n'aŭ mai fost pînă aŭ trăit“.

4. Țintuirea de stîlp a brutarului care era prins înșelând la cântar: vinovatul era țintuit de sfîrcul urechiŭ la ușa prăvăliei sale, unde sta de dimi-

¹⁾ Reicevich, 80; Sulzer III, 233 și Wolf, 103 (unde se află și descrierea instrumentului).

néță până la apusul sórelui. Acéstă pedépsă e curat orientală¹⁾ și a durat până la Regulamentul organic din 1830.

5. Darea prin tîrg era o pedépsă ce se aplica sub Domniî fanarioîi mofluzilor: culpabilul, desbrăcat până la briî, avea mâinile legate cu o funie, de care îl trăgea un arnăut al spătăriei, pe când altul îl lovia cu nuiua peste spate dicînd „cine va face ca mine, ca mine să pață!“ și așa îl plimba prin tot orașul²⁾.

6. Pecetluirea cămășiî se făcea celor vinovați de mari abusuri saî de o cumplită asuprire a norodului: înainte de a fi trimis surghiun la o mânăstire saî aruncat în ocnă, funcționarului abusiv îi se pecetluia cămașa pe dînsul³⁾.

Obiceiul era curat turcesc. Négoe Spătărarul, baș-capuchehaia la Pórtă, a fost supus de Turci la acéstă osîndă: el muri în 1685 la Constanti-nopole cu hainele pecetluite pe dînsul⁴⁾.

De aceiași origină era pedépsa: ungerea cu catran saî păcură peste tot trupul și expus apoi la căldura sórelui saî la întepătura țînțarilor⁵⁾.

§ 70. TERMINOLOGIA JURIDICĂ. — Cea mai mare parte din vechea nomenclatură juridică de origină turcescă a eșit din us: *adet*, obiceiî (juridic) și *dajdie*; *betermea*, învoială; *buiurdiî*, rezoluție domnescă; *carar*, verdict; *dava*, proces; *geremea*, amendă; *hoget*, contract; *ilam*, sentință; *miraz*, moș-

¹⁾ d'Ohsson IV, 43. Cf. Boué III, 370: Les bastonnades sur la plante des pieds, les *falaka* des Turcs, sont encore fort à la mode en Turquie; on y cloue encore aux portes des boutiques par l'oreille les détaillants ayant employé de faux poids ou de mauvaises marchandises. Cf. Filimon, p. 132 și 339.

²⁾ Filimon, 162 și 139.

³⁾ Filimon, 327 și Ghica, 11.

⁴⁾ Odobescu, *Scrieri* I, 254.

⁵⁾ Filimon, 234 și 323 și Ghica, 41.

tenire; *mumbaşir*, aprod; *satara*, execuţiune; *selemah-césă*, arvună; *sermaia*, capital; *suret*, copie; *tacrir*, interogatoriū; *tahmin*, evaluare; *tertip*, pont; *teslim*, adjudicare; *zapt*, sequestru; apoi *batalama*, chitanţă; *chefil*, cauţiune; *cirac*, client; *sinet*, poliţă; *vechil*, mandatar, *vechilic*, procură; *zapciū*, agent.

Un număr óre-care din aceşti terminī specialī s'a conservat până astăzi, mai ales în ceea ce priveşte adjudicaţiunea (amanet, areciū, atirdisesc, mezat, telal) şi locaţiunea (acaret, căştiū, chirie, hac, vadea).

Cap. VII : Dările

§ 71. HARACIUL. — Raporturile politice între Pórta şi Ţările române se fixase prin hatişerifurile din 1391 şi 1511, cari prevéd între altele şi un omagiū în bani sub nume de peşcheş sau dar.

Acea dare neînsemnată şi voluntară la început, 3000—4000 galbeni, spori succesiv şi se transformă într'un tribut obligatoriū, într'ó capitaţie anuală plătită de raia, numită *haraciū* sau bir şi mai târziu „giziè“. De la 4000 galbeni, cum fusese la început, tributul se urcă la 10000 sub Vlad-Ţepeş, la 40000 sub Petru Şchiopul, la 60000 sub Ión-Vodă şi crescú treptat cu slăbiciunea Domnilor români până deveni aprópe ilimitat în toiul epocii fanariote.

Haraciul se înainta tesaurului din Constantinopole în două căştiuri şi se numéra de Domn lui Hazne-agasi sau vistierului împăratesc.

Prin firmanele din 1792 şi 1802 haraciul e fixat pentru Muntenia la 619 pungī (309500 lei), iar pentru Moldova la 135 pungī şi 445 lei (67945 lei).

§ 72. BAIRAMLICUL. — Alătura de haraciū, se

introduse de timpuriu o dare adițională, *bairam-lîc* sau poclonul Bairamului, numită mai târziu (în firmanul din 1802) și „hediè“, constând din diferite daruri în bani sau în lucruri ce se trimitea pe fie-care an la numita sărbătoare Sultanului și mai marilor Porții¹⁾.

Acest nou peșcheș e fixat ultima oră prin hatîșeriful Sultanului Abdul-Hamid din 1784 la suma de 90000 lei atât pentru Muntenia cât și pentru Moldova. Pe când Condica Moldovei din 1796 îl reduce la 60000 lei (pe lângă un dar occasional, *ramazanlîc*, ce se ridică la 8984 lei), Condica lui Brâncovénu din 1693 îl repartisează ast-fel sub numele de „Poclónele Bairamului“ (p. 602):

10000 taleri poclonul Impăratului, 5000 Validelii, 2500 Căzlar-Agăi, 5000 Vizirului, 1000 chehaieli Vizirului, 1000 Caimacam-Pașii, 500 chehaieli lui, 500 Reizului, 500 Tefterdarului, 800 la Testrifat: 600 pentru o blană de rîs, 1760 pentru 16 pacele po tal. 110, 860 pentru 30 de postaje și pentru 30 de atlaze — Total: 29970 taleri. Acești bani sînt afară de cojocéle ce se da la Bairam.

Daponte, secretarul lui Constantin Mavrocordat, ne dă în Cronica sa (1736-1739) o listă mai completă de persoanele cari primesc pe fie-care an, la Bairam, darurile obișnuite din partea Domnilor Munteniei și Moldovei:

10000 lei prea puternicului Impărat, 5000 lei Validelii Sultane, 2500 baș-cadînei, 2500 darisadet-agasi, 1000 haznadarului Sultanului. 300 pentru daruri mărunte Saraiului, 7500 marelui Vizir, 3500 lui chehaiabei, 1000 ómenilor marelui Vizir, 500 haznadarului marelui Vizir, 500 la cinci ghedieli icî-aga ai marelui Vizir, 250 lui capigiler-chehaiasi, 200 lui talhîsci-aga, 200

¹⁾ Cf. d'Ohsson VII, 186: Aux deux fêtes du Beyram le Vézir est dans l'usage de donner des présents aux principaux fonctionnaires; il fait remettre à chacun d'eux un paquet contenant des pelisses, des étoffes, des mousselines, du drap, du satin etc.

lui salam-agasi, 150 lui capigiler-bulucbaşi, 2000 lui reis-efendi, 500 lui mehtupci-efendi, 750 lui ciauş-baş aga, 300 lui buuc-tescheregi, 300 lui cuciu-tescheregi, 500 lui chehaia-chiatibi, 500 lui beilicci-efendi, 2500 lui defterdar-efendi, 250 chehaieli lui, 250 haznadarului seü, 100 muhurdarului seü, 100 chesedarului seü, 100 lui mehter-başi, 300 baş-bachiculi aga, 200 lui maden-efendi, 100 lui Ahmet-efendi, 20 la chesedarul lui maden-calfa, 200 chehaieli lui reis-efendi, 65 la chesedarul lui beilic-calemi, 150 lui Hamza-efendi, 50 lei la chesedarul lui ciauş-başi, 200 lui tesrifagi-efendi, 50 lui ciauşlar-emini, 50 la caraculacul lui chehaia-beiü, 100 zarafilor marelui Vizir, 60 zarafilor lui chehaia-beiü, 20 la baş-iamael lui haznadar-aga; 260 pentru daruri mărunte, 2500 blana de samur a Sultanului, 750 pânțele de rıs, 2300 blana de samur a Valideli, 2300 blana de samur a baş-cadinei, 2300 blana de samur a lui darisadet-agasi, 200 câte o blană cu pacea de samur lui hazna-chehaiasi, oda-lalasi, lui baş-aga a Valideli, lui baş-aga al baş-cadinei, lui baltagilar-chehaiasi, lui iazigi-efendi și lui cafegi-başa al Sultanului; 74 donlucuri de postav de 4 coți și de 10 lei fiecare, 54 donlucuri de atlaze de 10 coți și de 10 lei fiecare, 13 donlucuri de postav englezesc de 20 lei fiecare, 9 donlucuri de atlaz florantin de 15 lei fiecare ¹⁾.

Atanasie Comnen Ipsilante, mare Spătar sub Ștefan-Racoviță în 1765, completează astfel în scrierea-ı postumă indicațiunile lui Daponte relative la cheltuielile Bairam-peșcheşului:

Lui Pap us-saade 100 lei, lui Calfa-efendi 100, perdegiului lui Chehaia-beiü 15, lui mehterler-chehaiasi 25, lui maden-chesedar 50, saghirdiilor lui maden-calemi 32, lui ciauşlar-chiatip 75, lui calauz-ciauş 40, lui doagi-ciauş 20, lui amegi-efendi 500, lui tesrifagi-calfasi 100, lui tesrifaci-chesedari 100, lui baş-calfa a lui mehtupci-efendi 100, lui Iflac-chiatip 50, lui mehterhane şehrighiari 22, lui mehterhane sadriali 16, lui mehterhane cule 16. . . Stofe de mătase la dairéua internă. . . Aceste daruri le

¹⁾ Daponte, ed. Legrand I, 422 și II, 427.

da Domnul Valachiei la Bairamul ramazanului în Februarie, iar Domnul Moldovei la Bairam-curban în Maiu¹⁾.

Pe lângă acest poclon al Bairamului, figuréază în aceiași Condică din 1693 (p. 355) o sumă anuală de 4223 taleri, sub numire de „poclonul Hanului“ în care intră nu numai bani dați Hanului și lui Calga-Sultan atât în naht cât și în cojôce de samur, ci și darurile făcute ômenilor Hanului: Vizirului, Haznadarului, Iazagiului, Casap-bașii, Tefterdarului, Chelargi-bașii și Imbrohorului sêu.

Tot așa de bogate sînt poclónenele făcute Vizirilor, Pașilor și ômenilor lor, precum și bacșișurile la agii și trimișii Porții.

O a treia dare, sub numele de „richiabiè“, figuréază întâia óră în hatișeriful din 1784, care o fixéază pentru Muntenia la 40000 lei iar pentru Moldova la 25000 lei.

Aceste trei dări obligatorii, afară de mucare-rul mai sus amintit (§ 53), representaũ de regulă sumele rotunde trimise anual la Constantinopole și de aceea ele figuréază laolaltă în ultimele hatișerifuri. Ele erau mai puțin împovărátore pentru țările române ca așa numitele angarale și havalele saũ sarcini, parte permanente, ca trimeterea anuală a unei sume de oi (beilic), grâu (zaherea), lemne (cherestea), miere, cêră, unt, silitră; parte temporare, ca rechisițiunile de cai (menzil) și de lucrători pentru forterețe (salarhorii).

§ 73. BEILICUL. — Țările române erau considerate ca unul din principalele depozite de aprovizionare ale Imperiului otoman și în special a capitalei sale, de aceea ele pórtă în firmele și hatișerifuri epitetul de „cheleruri“ adică grânare.

¹⁾ Ipsilante, *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν*, p. 793-794.

Maî ales, de la 1783, de când Crimeia se făcu provincie rusescă, Muntenia și Moldova deveniră aprópe unicele resurse de aprovizionare ale Turciei.

Maî înainte, tóte aceste imposite în natură se plătiaũ din baniî țării și Turcii însărcinați cu strîngerea lor comiteaũ tot felurî de abusurî, în deosebî neguțatorîi Lazî, nisce Turcî de pe lângă Marea-Négră, despre ale căror tiraniî vorbesc cronicariî Moldovei¹). Prin hatișeriful din 1774, s'a dispus ca furniturile de oi, provisiuni, lemne și silitră să se plătescă direct de neguțatorîi intermediariî saũ din baniî haraciului.

Cea maî însemnată din aceste furnituri erau oile din țară, căutate mult de Turcî pentru delicateța cărnii lor, în special varietatea numită „kivirgik“, existentă până ađi în Dobrogea, se transporta peste 60000 la Constantinopole și era anume destinată pentru bucătăria Sultanului²).

La început, ele se ridicaũ — ca oi de *beilic* — de agenți turcî, de așa numiții beilicciî saũ (în timp de războiũ) de saiegiî luî casap-bașa ; maî târđiũ, Pórta trimitea cu firman neguțatorî maî ales grecî și armenî, *gelepîi*, cari veniaũ în țară primăvara să cumpere pentru numbaiaua saũ traficul Țarigradului cincî saũ șese sute de miî de oi după fiat, adică pe un preț dinainte fixat (la schelele din Brăila saũ Galați) și care nu trecea peste a treia parte din valórea reală. Adesea acești gelepî cumpăraũ în țară turme întregî de vite cu un preț neînsemnat și le vindeaũ apoi la Constantinopole cu preț îndoit și întreit, trafic numit „matrapazlíc“.

¹) Canta (III, 190): asuprelele Lazilor care împresurase țara... En. Kogălnicénu (III, 216): Lazii maî cuprinsese tótă Moldova...

²) Cantemir, *Moldova*, 30.

§ 74. ZAHERÉUA. — Tot primăvara veniaū în țară *capanlîii*, neguțatori mai ales turci, însărcinați de Vizir să cumpere pentru capanul împărătesc provisiunile în grâne și alte comestibile tot cu maximul prețului dinainte fixat: vr'o 200000 chile de grâu (arnăut și cărnău), 300000 oca unt și 500000 oca seū sau cirviș¹⁾. Capanlîii, ca și gelepiī, în calitatea lor de intermediari oficiali între Pórtă și țară, necăjiaū în tot chipul pe păstori și pe țărani, cărora le plătiaū cu bani adesea calpi²⁾.

Provisiunile în grâne sau zaheréua a fost cerută întâia óră în primăvara anului 1756 și anume 15000 chile de grâu predate la Brăila și apoi transportate la Constantinopole; în 1766, cheltuiala zaherelei se ridica la 50331 lei și anul următor la 58000 lei³⁾. Prin hatîșeriful din 1774 s'a dispus, ca acéstă zaherea anuală, numită „mucaiesea“, să nu se mai dea gratuit, ci să se vîndă la reiziī corăbiilor din schelea Galaților conform fiatului său tarifului de acolo.

§ 75. CHERESTÉUA. — Nu mai puțin importantă era furnitura cherestelei (lemn de stejar, corn, brad), din care se făcea o consumațiune enormă: ea se tăia în păduri, se căra la Galați și de acolo pe Marea-Négră se transporta pe plute la Constantinopole; se întrebuinta apoi pentru poduri peste Dunăre, pentru corăbii și pentru clădirea caselor mai tóte de lemn⁴⁾.

Un funcționar special, direcci-bașa, era îna-

¹⁾ Aceste cifre sînt coprinse în anaforaua obștescei Adunări către Domnul Moldovei Calimah pentru înstrăinarea Basarabiei din 1812 (Uricariū IV, 343 urm.).

²⁾ Reicevich, 58.

³⁾ Bauer, 315.

⁴⁾ Reicevich, 20.

apoi trebuia să se pedepsescă și să se arăte Domnul rău către norod.

„Dară socoti Domnul mai pe urmă și și-a făcut singur Măria sa un rînd de straie de postav libadè și giubè, și într'o ȃi fără de veste aș eșit îmbrăcat cu ele la Divan. Care într'aceiași ȃi, vèdènd ómeniï Măriei sale, s'aș rușinat cu toșii; căci luase și ei óre-care învățatură de la pămîntenï, și așa peste douè-trei ȃile aș început și ei fiesce-care a pune libadele de postav și giubele. Aceste vèdènd boieriï pămîntenï, aș început și ei a-ș face; și așa în scurtă vreme s'aș rîdicat acea cheltuială nebunescă a straielelor, neȃdicènd Domnul nimèruï nimică; încă mulțămia Domnului că aș făcut una ca acèsta, căci mulți rēmăsese sèracï, ales din cei ce erau în-surașii“¹⁾.

Luxul cocónelor era încă și mai mare și consta mai ales în giuvaeruri de tot felul: cercei, brățări, ghiordane și paftale de aur sau de argint, de mǎrgăritare și pietre scumpe. Gătul și urechile erau încărcate cu scumpeturi și degetele tóte, chiar și policarul, cu inele de diamant.

O femeie nobilă, în costumul ei de gală, purta pe corpul ei o valóre de 20000 până la 30000 de lei vechi, spre a nu mai vorbi de samurul și de cele-lalte blăni scumpe cari puteau să coste

¹⁾ Intr'un cas analog, Turcul era mai expeditiv. Cf. Hammer XVI, 63: Moustafa III tenait toujours une main ferme à l'exécution des édicts qu'il avait rendus contre le luxe des vêtements; il le renouvela vers ce temps (1760) en menaçant de la bastonnade tout homme appartenant aux classes inférieures qui oserait porter des fourrures de lynx ou d'hermine... Le même esprit de minutie presida à l'ordonnance que le Sultan rendit contre le luxe des riches étoffes de Venise qui s'était introduit depuis quelque temps et que les grands dignitaires avaient pris coutume d'offrir en présents à la place de celles fabriquées à Constantinople.

3 până la 4 pungă¹⁾). Prețul cel mai mic al unui șal de Iran sau Persia era de 2500 franci și o malotea obicinuită putea să coste până la 500 de lei vechi²⁾.

§ 86. STOFE. — Stofele aduse din Constantinopole nu erau mai puțin scumpe și variate. Ele erau de mătase ori catifea, de fir și de bum-bac, sadea sau lucrata în aur și în argint.

Ast-fel: alagea de Halep, de Misir și de Șam (șamalagea), atlas de Florența, basma și cit de Tocat, borangic de Brusa, de unde se aduceau asemenea cutniile și tulpanurile; camo-has de Veneția, ghermesut de Alep, giar de India, harea de Chio, hataia de Florența, șaiu de Angora sau enghiur-șal, șalurile scumpe de Iran și Cașmir, sandal de Veneția etc.

Apoi stofele scumpe sau cumășuri numite agabaniu, bogasiu, buhur, calemcheriu, ciatmă, diba, filaliu, giampfes, helaliu, lavdan, musul, șah-mara, șarvana, selimie, serasir (frenghie), sevaiu, taftă, zarpa, zof.

Dionisie Ecclesiarchul vorbind de ieftinătatea mărfurilor sub Alex. Ipsilant al Munteniei, în 1775, pomenesce următoarele stofe (II, 166): Postavul de Englitera bun era cotu 3 lei, saita 7 lei cotu, șaiu 4 lei și jumătate, tropaor 2 lei și jumătate, postav mai de jos 2 zloți și un leu cotu, șamalageua de cele bune 10 lei sau 12, mai jos 8 lei, ghermesut 1 leu cotu, mult 50 parale cotu, nefelele de vulpe perechea 22 lei pe

¹⁾ Sulzer II, 378 și Wolf II, 262.

Cf. d'Ohsson IV, 145: Le luxe est quelquefois si exagéré chez les femmes, qu'elles portent 5 ou 6 bagues à la fois: tous les doigts en sont garnis, même le pouce.

Bandinus, 310: Annulis, torquibus, armillis gemmarum et unicum valore pretiosis nobiliores feminae et virgines utuntur...

²⁾ Ca element de comparațiune se poate utiliza capitolele co-respundătoare din opera lui Friedländer, *Civilisation et moeurs romaines du règne d'Auguste à la fin des Antonins*. Paris, 1865-1874, livre VIII (vol. III, p. 1-163): le luxe romain.

ales, vulpile era una 1 leu și altele toate celea erau ieftine.

Iar sub anul 1815 (p. 224) notéază, din contră, enorma lor scumpire: alagéua próstă 12 lei, șamalagéua 25 lei și 30 lei bucata, postavu tropaor 10 lei cotu, șaiu 16 lei cotu, saita 24, asemenea și bumbac, astar, ibrișim și găitanurile, încă și ghermesuturile, toate celea s'a suit la preț întreit și înșeptit.

E curios că pe când în totă Turcia nu era o singură manufactură de postav ¹⁾, Grigorie Ghica-Vodă înființase una cu destul succes, cum povestesc En. Kogălnicenu (III, 252): „chirhana, adecă postăvărie... au făcut și o bală de postav prea frumoasă de au trămis'o la Impărăție la Sultanul Mustafa peșcheș, ca să vadă ce odor s'au făcut acestui pământ“.

Cap. II : Nutrimntul

§ 87. MÂNCĂRILE.— Nutrimntul acestei societăți sedentare era de o excesivă abundență și varietate, dar confortul tot așa de primiv ca și mobilierul.

Mâncările, foarte numeróse și picante, 15 până la 20 și (la ziafeturī sau zevchiurī) chiar 30 de felurī, se succedau repede, aduse fiind de servitorī pe tablale, pe când meseniī ședeau turcesce pe divan lângă o mescióră rotundă cu piciórele scurte (sofra), sau la Curte grupați în jurul unei mese propriu-dise. Numai ciorba și pilaful, cu care începea și se sfârșia orī-ce masă, se mâncau cu lingurī (mai ales de lemn), celelalte mâncări se luaū cu degetele din castron. Fripturile se aduceau tăiate în felii dispensând

¹⁾ d'Obsson IV, 228.

ast-fel de cuțite și de furculițe: la Curte, puiul, fiert sau fript, era mai întâi rupt cu vârful degetelor de către marele Postelnic și apoi oferit Domnului și celorlalți oșpeți cari îl mâncau cu mâinile. Bucatele se aduceau pe talere de porțelan, farfuri, sau la Curte și de argint. Domnul său stăpânul casei întingea mai întâi lingura-î în compot și apoi era urmat de ceilalți meseni.

Când Domnul se punea la masă, meterhaneua executa diferite cântece; sunetul tobelor și trîmbițelor era semnalul pentru aducerea bucatelor.

Masa domnescă se termina la ora 1 după amiazi, odată cu ciubucul și cafeua, după care Vodă se da odihnei până la ora 5.

Iată câteva notițe istorice relative le oșpețele domnescei extrase din călătoria archidiaconului Macarie la Curțile lui Vasile Lupu și Matei-Basarab.

Despre luxul și belșugul meselor domnesce (II, 70): Banchetul fu sumptuos și servit cu o așa abundență, în cât vinul și mâncările ar fi ajuns pentru a satura o mie de ómeni, ceea ce se întîmplă la tóte mesele urmate după publica asistare a Beiului la o liturghie.

Despre un banchet dat la palatul lui Vasile-Lupu (II, 71): Când se aduceau bucatele de la cuhnie, băteau tobe, sunau fluere și trîmbițe, și bucuria festivă era fórte mare. Banchetul și musica turcescă nu încetară până séra, când ne am întors acasă...

Despre altul dat în Tîrgoviște la Curtea lui Matei-Basarab (II, 90): De câte ori se aducea un serviciu cu bucate de la cuhnie în refectoriu, băteau tobele, sunau trîmbițele și se auđia ascuțitul țipet al fluerelor. De câte ori bea Beiul, sunau iarăși trîmbițele și se descărcau trei tunuri, de se cutremurá chiar pámîntul¹⁾.

¹⁾ Cf. Cantemir, *Moldova*, 95: Parata esse fercula tubarum tympanorumque strepitus indicat.

După ciorba (precedată mai ales la dejun de mezeluri, icre sau sardele) veniau tocanele foarte gustose și cari formau accesoriile orî-cărui prânz: bucățele de carne fierte în untură și drese cu piper sau căței de usturoi (tocana din carne de oie se numia capama, iar cea cu măcriș și mirodenii musaca).

Dintre legume se obișnuiau mai ales pătlăgelele vinete și bamele, pe lângă fasolea și varza cari formeză până astăzi temeiul bucătăriei orientale. După friptura de pasere, de miel sau de berbec, se aduceau cocolose de carne numite sarmale sau chiftelile (după cum erau sau nu înfășate în foi de viță), urmate de compoturi, mai ales de vișine.

Feluritele plăcinte, în deosebii cele înfoiate și gătite cu miere (baclava) sau cu brânză (ciurechiu), erau aduse în sahan sau sinii și purtate de slugi pe tablale. În special prăjiturile, între cari primul loc îl ocupa halvaua, celebră în bucătăria orientală cu ingrediente, colorii (albă, cenușie, negricioasă și roșie) și forme variate.

Orî-ce masă se încheia cu pilaful, care era nelipsit și revenia în toate ȕilele (ca macaronele la Italianii și pudingul la Englezii), cu iaurt și cu pome, mai ales struguri, smochine și pepeni.

Ordinea mâncărilor, gătite de bucatarii greci sau țigani, era cea următoare: supă, tocană, friptură, legume, compot și pilaf.

La Curte și la boieri (ca abluțiunea religioasă la Turcii) se obișnuia, înainte și după masă, a se da mosafirilor de spălat mâinile: o slugă ținându-le lighianul, basin de argint sau de cositor, și alta turnându-le din ibric, vas de același metal, după care se ștergea cu peșchirul sau năframa. Slugile domnesci cari purtau grijă de aceste ser-

viciii, se numiaŭ mataragiŭ, ibrictar ŝi peŝchirigiŭ.

§ 88. BĂUTURILE.— Dintre băuturi, afară de vin ŝi de rachiŭ (mai ales cel dres cu anason sau pe cursă), boierii obicînuiaŭ în timpul veriî ŝerbet, un fel de limonadă cu diferite esențe ŝi mirodenii. La Curte era un slujbaș special, ŝerbegiul, care prepara odată cu ŝerbetul diferite compoturi ŝi dulceturi (cele de pome se numiaŭ peltea, iar cele de chitră tetrea).

Poporul de jos bea iarna salep, vegetal rășinos fiert cu miere sau apă, apoi buză, un fel de de bragă ŝi în fine balbaș sau mied.

Dar băutura cea mai obicînuită pentru tôte clasele, sexele ŝi vârstele, era caféua, deliciul Orientului întreg, care se bea diminéta, după masă ŝi de dece ori în timpul zilei; dar fără zahăr (înlocuit la visite cu dulcéta). Ea se oferia fierbinte, în ceșculețe de porțelan sau filigene puse, ca să nu-și arđă degetele, în alte cesci numite zarfuri, mici suporturi de aramă sau de argint ŝi lucrate une-ori în filigran (cele destinate lui Vodă erau împodobite cu diamante).

Caféua era încă necunoscută în Moldova la începutul sec. XVI ŝi cronicarul Neculce ne a transmis în acéstă privință o anecdotă fórte picantă: „După ce aŭ luat Bogdan-Vodă Domnia, aŭ ŝi trimis pre Tăutul Logofétul sol la Turci. Când aŭ închinat țara la Turci, așa vorbesc ómenii, că l'aŭ pus Vezirul de aŭ ședut înaintea Vezirului pre măcat. Și n'aŭ fost avênd mestii la nădragi, că trăgêndu-î ciobotele numai cu colțunii aŭ fost încălțat. Și dându-î café, nu scia cum o va bea; ŝi aŭ început a închinare să trăiască Impêratul ŝi Vezirul; ŝi închinând, aŭ sorbit felegênul ca altă băutură“.

În epoca fanariotă, un slujbaş ataşat Domnului, și numit Vel-Cafegiū sau Cafegi-başa, primia ca venit o dare anuală de la fie-care cafenea sau tahmis, local unde se măcina și se ardea caféua.

Cap. III: Sociabilitatea

§ 89. FUMATUL. — Inseparabil de caféua era ciubucul sau luléua turcescă compusă dintr'o țevă lungă de 7—8 picioare, din lemn de cea mai bună calitate (antep, iasomie, nuc, trandafir), și terminată la gură cu o imamea, acoperită cu o giuvanea și păstrată în calîfuri; imaméua era o bucățică de chihlibar sau de mărgén, substanțe de cari nu se prinde murdăria.

Mai complicat era ciubucul persienesc sau narghiléua: un borcan de sticlă ca o pară cu fundul lat umplut două treimi cu apă și comunicând cu un borcănaș de tutun, iar în partea-î gólă cu o lulea elastică de piele în serpentină (numită „marpiciū“), având o gură de chihlibar. La fie-care aspirațiune, fumul se cobora în partea gólă a borcanului și prin apă se întorcea apoi până la gură, provocând o clocotire a lichidului.

De aci expresiunea consacrată „a bea tutun“, care din turcesce a trecut asemenea în limba neo-grécă și în cea albaneză.

Tutunul, originar din Equator, s'a întrodus în Turcia la începutul sec. XVII (1605) și de la Turci trecu la Persani, cum arată întrebuintarea narghilelii (descrisă deja în 1633 de Olearius care o văduse în Persia). Marea răspândire a plantei printre popóarele asiatice, sprijinită de pornirea

lor pentru substanțele narcotice, e posterioară descoperirii Americii¹⁾.

Tutunul se purta în săculețe de mătase numite chisele și se vindea în pachete sau boccele²⁾.

Ciubucul a jucat un rol însemnat în societatea din acel timp. Nu numai Curtea, ci și fiecare casă boierescă avea câte un ciubucciū (la Curte și un narghelegiū), care purta grijă de curățenia ciubucelor și le presenta mosafirilor: fie-care salon conținea un mare număr dispuse în mod vertical într'un dulap de sticlă cu tăblițe crestate.

La vizite, se oferia întâi ciubucul, apoi dulcéța (presentată în chisele și conservată în gavanóse) și caféua: ciubucul și caféua (ambele cu caimac) constituind atunci fondul politetei și ospitalității.

Așezați pe divan, stăpânul casei și óspeții săi își făceau tabietul adică fie-care dintr'înșii, în atitudinea comodă a orientalului, se îmbéta cu fumul parfumat al narghilelei și 'și sorbia picătură cu picătură filigénul de cafea: un fel de far-niente particular orientalului, starea de beatitudine a osmanliului, când corpul părea că-și pierduse mobilitatea-și și când viața însăși se trăda numai prin sorbire, la intervale egale, a fumului din ciubuc. După masă, cu imaméua de chihlibar în gură, adormiaū cu toții pe divan „ca pruncii cu sfircul tîței“.

Acéstă îmbétare a minții, într'un grad și mai

¹⁾ Numele chinez, japonez, indian, persan etc. al Nicoțianei reprodus cu puține modificări numele americane *petum* și *tabak* (ar. duhan înseamnă la adică „fum“). De Candolle, *L'origine des plantes cultivées*, p. 114 și urm.

²⁾ Până astăzi s'au conservat unii termeni privitorii la fabricarea tutunului: lucrătorul care îl taie mărunt se numește „căigiū“, mașina de care se servă „havan“, sucitura din foi de tutun „ciulea“ etc.

înalt, se obținea prin unele electuare familiare Orientului, în primul rînd cu afionul său opiul, pentru care musulmanii aŭ o mare pasiune și care se bea spre a provoca pretinse senzațiuni voluptoŭse și visiuni nălucitoare ¹⁾.

Turcul numesce vinul, caféua, afionul și tutunul „cele 4 colóne ale cortului voluptății“ : sorbind primele două, el cade într'un fel de reverie delicióasă, așa-șisul *chef* său stare de quietism oriental, în opozițiune ca starea posomorită și mânióasă a tiriachiului, a bătorului pasionat de vin și de afion, căruia revenia bună dispozițiune odată cu primele filigene de cafea.

§ 90. PARFUMURILE. — La acestea se adaogă parfumurile și mirodeniile atât de prețuite în Orient: moscul, chihlibarul, apa de trandafir ce se turna pe mâinile mesenilor după fie-care fel de bucate; dar mai ales odagaciul, parfumul oriental prin excelență: lemn închis cu fire gălbuș și îmbibat de rășină și de elemente oleioŭse, cu care se parfumaŭ filigenele și lulelele ciubucelor, dându-le un miros aromatic fórte plăcut și pătrundător, asemenea și barba. La plecare, servitorul (care la Curte purta numele special de buhurdan-giŭ) presenta mosafirilor buhurdanul său cățuia din care se exala fumul de odagaciŭ și acéstă aducere de parfumuri era un semn de congediŭ ²⁾.

¹⁾ Cf. Hammer XVI, 64—65: Les teriaki ou mangeurs d'opium... des hommes pâles, amaigris, à la marche indéceise et chancelante, au cou roide, aux yeux éteints... les plus robustes avalent, avec un verre d'eau fraîche, quatre pilules de la grosseur d'une olive. En moins d'une heure ils subissent l'influence de l'opium et sont en proie à une sorte d'ivresse, ou, pour mieux dire, d'extase qui persuade à chacun que les désirs les plus extravagants de son imagination se sont réalisés...

²⁾ Cantemir, *Moldova*, 54: Haec posteaquam secundum solennem ordinem disposita esse kiehaja resciverit, suffitum adferri; et principem suffumigare jubet, quod apud Turcas discessus et valedictionis signum est.

§ 91. VISITE ȘI DISTRAȚIUNI. — Visitele și sindrofiile erau aproape unicele distrații în monotonia aceluï traiu. Boierul, venit în vizită călare, era descălat de o slugă, care îi înlocuia cizmele roșii de drum cu pantofi galbeni. Când intra în salon, toți se ridicau în picioare și rămăneau astfel până ce se aședau pe divan, înaintea căruia visitorul își lăsase papucii în rîndul celorlalți. Imediat slugile aduceau mofirului dulcetta într'o farfurióră de argint ciselat și apă într'un bocal, după care veniau ciubucul și caféua.

Același lucru se repeta în haremul cocónelor cari, în timpul conversațiunii, se jucau într'una cu nisce mătăni scumpe ¹⁾.

Coranul interdice ori-ce fel de jocuri, în special cele de hasard: „cel ce jócă în șah și în dame e tot atât de necurat ca cel ce își móie mâinile în sânge de porc“. Dar asemenea interdicerii arbitrare n'au fost nici odată riguros observate de musulmani, la cari jocurile în șah (șatrang) și în tricrac (tavle sau șes-beș) precum și în zari (cu terminii speciali dubara și epiec), au fost destul de răspândite în orașe ²⁾ și de la ei au trecut și la noi, odată cu diferitele varietăți ale jocului în cărți (ca ghiordum, otuzbir) și cu terminologia lor specială: berlic, coz, fursant, mertepea, rutea. . .

¹⁾ Prințul de Ligne în 1788: Les boyardes ont sans cesse à la main, ainsi que les sultanes, une espèce de chapelet de diamants, de perles, du corail, de lapis-lazuli, d'agate ou d'un bois de rose rare qui leur sert de maintien, comme l'éventail chez nos femmes.

²⁾ D'Ohsson IV, 399: Les Turcs ne connaissent ni le jeu d'exercices ni celui des cartes, plusieurs cependant jouent aux échecs. . . Boué II, 144: On joue dans les villes aux dés (zar), aux échecs (chatrandj), au tricrac (tavli); divers jeux de cartes comme le taroc, le jeu de préférence, et des jeux de hasard, tel que le trentean (otouz bir) . . .

SECȚIUNEA III: COMERTUL ȘI INDUSTRIA

Cap. I: Negoțul

§ 92. MONETE. — Transacțiunile financiare se făceau după o sistemă unitară luată de la Turci și a cărei unitate fictivă era leul: arslani gurus „piastrul cu leul“, nume dat la început talerului olandez (loewen riksdaler), apoi leului de argint bătut pentru întâia oară de Soliman II.

Leul vechi era împărțit în 40 parale sau 120 aspri (akçe), numiți și lescăi, iar în vechime mangări: $\frac{1}{4}$ dintr'un leu se numia ort (la Turci rup), $\frac{1}{3}$ tult (sau leiță), $\frac{3}{4}$ zlot. O piesă de 5 parale (sau 5 lei) se numia beșlic, de 10 onluc, de 13 firfiric, de 20 irmilie, de 60 altmişlic, de 100 iuzluc.

Sumele mari se calculau după pungă (kese), o pungă conținând 500 lei vechi; iar o sumă fixă de 36000 pungă se numia „hazna“.

Monetele mărunte erau cele mai multe de aur: caragroșul sau ichilicul avea valoarea de 2 lei (de aceeași valoare era și galbenul zingirliu), cércliul de 3 lei, nisféua de 4 lei, zarmacupul de 5 lei, timinul de 10 lei, direcliul de 12 lei, misirliul de 17 lei, irmilicul (ca și stambolul) de 20 lei, funducliul de 25 lei și mahmudéua de 45 lei.

Galbenul era împărătesc sau ug (numit și

„magiar“) în valoare de 2 lei $\frac{1}{4}$ și galbenul venețic de 2 lei $\frac{1}{2}$; la Grecii moderni: βενέτικο φλουρι și ούγγρικο sau σερίφι.

Dionisie Eclisiarchul enumără ast-fel, sub anul 1775, banii turcesci cari erau în curs pe vremea lui Alexandru Ipsilant (II, 166): Orțița, orți, leițe, zloți, lei, caragroși de 2 zloți și alții de 2 lei, și alții de 2 lei și jumătate; era galbeni în multe feluri... galbenii împărătesci era 4 lei și 8 creițari, olandezi 4 lei i 15 creițari, venetici 4 lei i 20 creițari...

Iar sub anul 1815 (p. 224): Bani s'a'u suit la prețul mare: leu turcesc de cei noi 50 par., caragroșu ce a'u fost 2 lei și jum. acum 3 lei 15 parale... Asemenea și galbenii turcesci s'a'u suit la preț: stambolu 8 lei, misiru 7 lei, funduciu 11 lei.

Filimon despre monetele cari circula în timpul lui Caragea (p. 93): mahmudéua cu lei 38, dodecarul lei 12, funducul lei 22, nesféua lei 4, cercliul lei 3, galbenul lei 30, sgriptorul lei 12 par. 20, sfanțul lei 2, direcliul lei 12 par. 20, spețul lei 12, crontalerul lei 14, barbuta lei 2 par. 20.

Balada munténă „Badiul“ (Teodorescu, 541):

La intră în odaia mea,
Umple cu galbeni póla:
Tot cu galbeni venetici
De câte o sută și cincî;
Cu mahmudele turcesci,
Cu rubiele arăpesci,
Cu groșe lipovenesci,
Cu dinari moldovenesci
Și cu grivne muntenesci.

Aci se referă o serie de expresiuni relative la monete: calp, calpuzan, naht, peșin, tarapana, viznea etc.

Neguțătorii purtau diferite nume: cei ce făceau daraveri cu vite se numiau gelepi, cu grâne capanlîi, cu blănuri cazacliî etc. Mărfurile erau taxate la carvasară, conform unui tarif special numit când Testamentul vămiî (din 1761)

și când Catalogul vămirilor (din 1792). Vama însăși se numia și ghiumruc, iar deciuiala de la cântărire (în Moldova) mortasipie.

§ 93. MĂSURİ ȘI GREUTĂȚI. — Unitatea pentru stofe era cotul, numit arșin și halep, care se împărția în 8 rupi și rupul în 2 grifi. Alte unități erau testéua și topul, indicând anumite cantități de obiecte, în special de hârtie.

Unitatea de greutate era ocaua, împărțită în litre și dramuri (aceste două numiri luate din grecesce), iar dramul în tenchi. Apoi chila, numită stambólă adică chilă de Stambul, și dimerlia sau banița.

Și uneltele corespunzătoare: cântar, cinghel, terezie, tés.

În vremea veche, stăpânirea regulă prețului consumațiilor de prima necesitate, în primul rând al pâinii și al cărnii, ca să se vîndă cât se poate de ieftin. Aga, intendentul pazarului, examina calitatea comestibilelor (o asemenea degustare se numia „cișniū“), verifica greutatețile și măsurile (acțiune numită „aiar“) și controla vîndarea după nartul său tariful oficial.

Vechile măsuri și greutateți, ca și vechile monete, au eșit din us odată cu introducerea sistemului metric în 1864 și în 1881.

Pentru nomenclatura comercială existentă, a se vedea § 103.

§ 94. TRANSPORTUL. — Mijlóccele de transport erau primitive într'o epocă, când trăsurile propriu-zișe (numite în vechime butci, cocii, rēdvane) erau rezervate femeilor.

Organizarea regulată a poștelor în Turcia datéază abia de la 1840; la noi un început în această direcțiune se face după 1850.

Carele mari de transport purtau numele de chervan și haraba¹⁾.

Poșta, numită „menzil“, avea din distanță în distanță stațiunii său conace, unde poposiașu caii de olac și chirigiui, cari transportau pe călătorii provăduți cu un răvaș de drum, teșche-rea, și cu un blanchet de poștă, inam, ceî din urmă fiind scutiți de ugeretul său plata transportului. Pentru serviciul special cu Pórtă erau călărașii, iar corespondența cu provincia o îngri-jiău lipcanii, curieri analogi tătarilor turci.

Altminterea, boierii, ca și Turcii (la cari trăsurile erau necunoscute) umblau totdeauna călare, fie la visite, fie la parade. De aci impor-tanța excepțională a calului în vechea nóstră societate, în care călăria era unicul mijloc de transport.

Acest animal se bucură de o mare stimă la Orientali, la Arabi și Turci. Existența turco-tatarului era intim legată cu calul, așa că în turcesce expresiunea *călare* e sinonimă cu „per-fect, distins“, iar *pe jos* corespunde lui „josnic, prost, mișel“²⁾.

Luxul unui Vizir sau Pașă se manifesta prin un tacâm bogat, prin harșale scumpe și printr'un mare număr de cai (une-orî peste 300).

Caii noștri erau fórtă prețuiți și în Turcia pentru calitatea și frumusețea lor. Cantemir³⁾

¹⁾ d'Ohsson IV, 185: Dans les bourgs et dans les campagnes les femmes turques font usage d'une espèce de voiture qu'on ap-pelle *araba*. Elle est entourée de balustrades de bois, couverte d'un tapis et trainée par des buffles. Généralement ces voitures peuvent contenir quatre, six et même huit personnes; elles sont assez lon-gues pour servir de lit dans le besoin. Presque toutes sont garnies d'une espèce de matelas couvert de drap où l'on s'assied les jambes croisées, à la manière orientale.

²⁾ Vámbéry, *Cultur*, 191.

³⁾ Cantemir, *Moldova*, 32.

citéză proverbul turcesc „un tînăr persian și un cal moldovenesc sînt mai lăudați de cât toți ceilalți“. Mai ales erau căutate rasa arăpescă (*bidiviă*) și egiptenă (*misir*), cea din Bugiac (*bahmet*) și cea din Dobrogea (*hat*):

Un cal negru dobrogén,
Un cal sprinten voinicesc,
Plătia cât un cal domnesc...¹⁾

Ce importanță avea la Turci și la noi în trecut calul, dovedesce existența unor înalți dignitari la Curtea Sultanului și a Domnului, cari aveau sub a lor îngrijire grajdurile și tacămurile de călărit. După cum la Saraiu era un Imbrohor și un Rahtivan, tot așa figurau la Curte un Comis și un Cămăraș de rafturi. Caii domnesci sau iedecurile (și în primul rînd tablașa) erau podóba orî-căruî alaiu și ei însiși aveau parada lor specială, când la St. Gheorghe erau duși în pompă la pășune (§ 61). Rîndașii sau seziî Domnului și ai boierilor erau originari din Orient²⁾.

De aci o bogată terminologie relativă la cal și călărie, care a subsistat până astăzi. Ast-fel: binigiu, iedecciū, giambaș, hergheligiū; ciair, chiostec, dezghin, sapă; abraș, ciacăr; dalac, tecnefes. Calul de samar purta numele de belghir și saxana, iar turma de cai herghelie (despre tacămul calului și potcovitul său: § 105).

¹⁾ Alexandri, 73.

²⁾ Paul din Alep (II, 95): Merită de a fi observat că cei mai mulți comișei, ce pórta grija cailor domnesci și boieresci, sînt originari din țara noastră și din Egipt, mahometani și creștini. Boierii mai au o mulțime de sclavi negriteni cumpărați, pe cari poporul îi strigă: „Arab! Arab!“ Așa dară el crede, că toți ómenii din țara noastră sînt sclavi negriteni, bunî spre a servi la grajduri, și de aceea ne desprețuesce fórte mult; ast-fel că la sosirea noastră, când vedură pe Patriarchul, manierele și ceremoniile noastre, și observară eleganța cu care citiam grecesce, fură uimiți.

§ 95. NAVIGAȚIUNEA. — Terminii relativi la navigațiune, în mare parte dispăruți din limbă, se raportaū la varietăți de vase ca: acie, boloza, caic, ciam, ghimie, magună, mauză, șaică, sandal; sau la personalul corăbiei: dumengiū „căr-maciū“, ielchengiū „vîslaș“, reiz „căpitan de port“; apoī dunanma „flotă“;

saū, în fine, la marină în genere: cange, palamar, tahtalic, trunchet; calafat, catran; iedec, liman, schele, talaz.

Din acéstă nomenclatură nautică n'a supraviețuit de cât două-trei nume de vase (caic, ciam, șaică) și mai ales terminii din ultima categorie.

Cap. II : Meseriile

§ 96. CORPORAȚIUNILE. — Meseriașii erau organizați în corporațiuni distincte și separate, numite isnafuri, avēnd fie-care câte un staroste sau reprezentant oficial: acela al argintarilor se numia cuiungi-bașa, al băcanilor bacalbașa, al bărbierilor berber-bașa, al bucătarilor ahcibașa, al cavafilor cavafbașa, al cojocarilor (împărțiți în bașcalii și ișlicari) chiurcibașa, al croitorilor terzibașa etc.; tot așa brutarii, cavafii, cherestegii, dulgherii, măcelarii etc. Gradele profesionale erau: cirac, calfă, meșter. Locul de întrunire al corporațiunilor purta numele de „longe“.

Cele mai însemnate din aceste isnafuri, dispărute astăzi, erau: ciaprazarii sau găitănarii, ișlicarii, cojocarii subțiri și tabacii cari formaū o corporațiune însemnată, ce inspira temere Curții și boierilor¹⁾. Apoī isnaful bogasierilor, cherestegiilor, dulgherilor etc.

¹⁾ Distribuirea meseriașilor în isnafuri e veche la Turci: la serbările întocmite în 1582, cu ocasiunea circumceisiunii fiului Sul-

Maî puţin însemnate erau rufeturile sau corporaţiunile maî micî, cum era rufetul astaragiilor, mungiilor, nacaşilor sau zugravilor de binale (cu nacaşbaşa în frunte), apoi rufetul ocnei, al podurilor, al precupeţilor, al zăbunarilor etc.

Aceste isnafuri şi rufeturi se deosebiau prin organisaţiunea lor proprie de așa-numitele bresle sau stări sociale cari plătiau bir (afară de ţărani): mazilî, némuri, păhărniceî, logofeţi de divan, neguţătorî, companiile şi ruptele Vistieriei.

§ 97. PROFESIUNI DISPĂRUTE. — Cele maî multe din aceste îndeletniciri nu maî au importanţa şi desvoltarea lor de odinióră.

Unele, ca işlicariî aû dispărut cu totul, odată cu işlicele şi valórea lor socială. De asemenea şi profesiuni anumite ca suiulgiiî şi cişmegiî sau fintânariî cari purtau grijă de cişmele, havuzuri sau şadîrvanuri şi haznale.

Cei din préjma capitalei se ocupaû cu mungeria sau fabricarea lumînărilor de céră, iar femeile din mahalale urziaû iarna tortul din foile de dud şi vara trăgeaû mătasea din gogoşi şi depânaû borangicul pe róte numite „dulapuri“, pe când fetele din casă coseaû anevato pe gherghel sau cu ciurul gevrele, sanguliî şi bibiluriî.

Altele dintr'aceste industrii se practicaû pe o scară maî întinsă de cât astă-đi. Ast-fel erau :

Boiangiiî cari vopsiaû firele de bumbac şi de mătase (ibrişim), dând firelor şi stofelor colorî viî şi durabile, de aceea cromatica românescă e destul de bogată în numiri orientale de colorî, dintre cari multe aû persistat până astăđi (§ 105) în sfera industriei ţărănesci¹⁾.

tanului Murad III, aû deflat 148 de isnafuri; ele sînt înşirate la Hammer VII, 155—160 şi 402—405; cf. XIV, 329.

¹⁾ Fl. Marian, *Cromatica poporului român*. Bucuresci, 1882, p. 27.

Ciaprazarii, numiți și găitănari, fabricau în bumbac sau mătase bucmele, ciaprazuri sau găitane, șireturi, tasmale și terteluri; iar cusătura pe gherghef sau broderia, rezervată femeilor, se distingea prin alegerea desenurilor și îmbinarea măestrită a colorilor. Sădecarii sau meșterii-argintari brodau în fireturi odórele bisericesci.

Giuvaergii (în frunte cu cuiungi-bașa sau starostele argintarilor) lucrau înainte zarfuri, ghiordane și giuvaeruri închise în cutii și besactele. Până astăzi cei mai buni argintari din Turcia sînt Greci și Armâni ¹⁾.

Ișlicarii, și mai ales cococarii subțiri (în frunte cu chiurci-bașa sau starostele blănarilor) lucrau blănuri scumpe de cacom, samur, sîngép și vulpe neagră.

Mungii și săpungii fabricau, în așa-numitele chirhanele, lumînări de c ră și săpun.

Tufecii, ađi înlocuiți cu armurierii, lucrau diferite arme ca hangere, iatagane, mazdrace, șișuri, șușanele și tapangele.

În fine, tabacii fabricau din piei de capră piei albe, roșii și galbene numite saftian, iar din piei de óie făceau meșini și pielea rusescă iuft, numită în vechime bulgari.

¹⁾ Boué III, 82 : Les Zinzares du Pinde sont surtout renommés pour leur talent de travailler en filigrane.

C. RESULTATE

CATEGORIILE IMPRUMUTURILOR EXISTENTE

Cap. I: Locuința și alimentațiunea

§ 98. CASA. — Orî-ce locuință țărănescă are un ciardac saŭ pridvor și un hambar saŭ cameră de rezervă, în afară de beciul saŭ celarul ¹⁾.

La sătenii chiaburi odaia e pardosită cu scânduri, are adică o dușumea saŭ podélă, altminterea pămîntul e bătătorit și lipit cu lut amestecat cu balegă; de asemenea podina saŭ podéla de sus, tavanul, e din scânduri de brad orî de fag.

Ușa se fixază în balamale de fier, iar ferestrele în cercevele de lemn.

Mindirul saŭ saltéua de lână subțire se află numai la țaranul avut, care o întinde séra pe prispa unde dórme, pe când ȕiua patul e acoperit cu un chilim; altminterea, saltéua lipsesce și e înlocuită cu o cergă de lână saŭ cu o velință.

¹⁾ Ciardacul și hambarul nu lipsese nici unei locuințe țărănesci din Turcia. Cf. Boué II, 263: *ambar*, grange avec des cloisons de branches d'arbres tressés avec des toits en paille... *tchardak*, grange en osier, longue et étroite, pour prendre le maïs.

În casa țăranului nu se află scaune; moșfirii șed pe pături și lavițe, cele din urmă fiind tot un fel de pături și ținând locul vechilor divanuri.

Soba cu ogiacul său coșul e rară în casa țăranescă, unde e înlocuită cu un fel de vatră în mijlocul casei, numită mangal, pe lângă care se încăldesc cei din casă. Țăranii de la câmp întrebuintează ca combustibil tizicul, adică balega de vite uscată în formă de căramidă.

Lumina le o dă fitilul din opaiț, ce se aprinde cu chibrituri; iar giamurile sînt înlocuite cu burduhane sau țiple făcute din pelița din bșica boulu.

Casele din orașe au fost clădite de zidari străini și o mare parte din nomenclatura arhitectonică e de origină orientală: acaret, bina, cat, paiantă; canat, cercevea, ciubuc, pervaz; dușumea, parmaclîc, tavan, uluc; odaie, iatac, gherghir (corespunzînd hambarului țăranesc), beciu, bagiac și ogiac.

Imbrăcămintea și așternutul patului: ciarșaf, iorgan, macat, mindir, saltea; ferestrele sînt provădute cu perdele, iar masa e acoperită cu o mușama. Peșchirul servă orașenului de ștergar pentru față și mâini, iar țărancei și de brobódă.

Mulțimea lucrurilor casei pörtă numele de calabalîc.

§ 99. MÂNCAREA ȘI BĂUTURA. — Hrana țăranului constă din: ciorbă cu carne de óie sau de pasere, mai des ciorbă de borș cu ștevie roșie; pastramă cu mămăligă caldă, ghiuden și sugiuc sau cărnați cu zémă; ciulama de ghebe sau mănătărci, gătită cu grăsime și cu făină (se mănâncă numai de cei mai avuți sătenii); ghiveciu din carne cu legume și grăsime (mai ales la

țăraniî din Mehedinți), iahnie de pesce și în fine zarzavaturî, mai ales pătlăgele (cele roșii sînt mai obicînuite de cît cele vinete) și năhut, mai rar dovlecei sau bame.

Dintre fructe țăranul consumă mult: pepene verde sau lubeniță (numit și harbuz), dovlecî sau bostani (fierți, mai rar copti) și pepene galben sau zemos; caise și zarzări cu cari se acresce orșavul și ciorba din postul Pascelor.

Apoi lăpturi și brânzeturi, mai ales iaurt și cașcaval: cel dintăi, lapte închiegat și acrit cu frunze de stejar, servă a răcori vara; celălalt, o brânză rotundă puțin turtită și bătînd în galben, se face mai ales din lapte de ôie. O altă varietate, numită „telemea“ sau brânză bulgărăscă, se face din laptele din care s'a scos untul.

Dintre dulceturi, țăranul obicînuiesce magiunul, numit în Moldova povidlă: magiunul de prune (numit și pistil) îndulcesce pâinea sau mălaiul țăranului în postul Pascelor și la Crăciun se fac colaci cu magiun; iar magiunul de bozi se consideră de popor ca bun pentru cei slabi de piept¹⁾.

Masa țărănescă rotundă cu 3 piciore nu este de cît vechea sofa boierescă, ce se pune înaintea divanului pe care ședeau ôspeții.

Bucătăria din orașe este mult mai complicată: Ciorba de fasole, fidea, griș, linte, orez, perișore, tăieței; ciorba de trahana, de căpățână de miel cu borș și de iepure cu vin; apoi bulgur, cheșchet, curcut sau păpară, cușcuș etc.

Dintre tocane: capama, ciulama, musaca; cheftea, sarma, ciumlec și ghiveciū sau carne

¹⁾ Dr. Crăinicénu, *Igiena țăranului român*, p. 223.

de vînat cu pesce și cu diferite verdețuri (obicei-nuit și de țăraniî din Mehedinți); apoi iahnie (de boiu sau de pesce), pacea, pilaf și tuzlama.

În fine, plăcinte sau locmale ca: baclavale, cadaifuri, ciurechiuri, lalanghite și saraili.

În bucătăria țaranului se ved vasele următoare: covata sau căpistere, ciauul sau tuciu, cianacul și cazanul. La acestea se adaogă în orase: chiupul sau borcanul, sahanul, sinia, tava, tingirea, tipsia; apoi ibricul, lighianul, sacaua; în fine, fărășul pentru strînsul gunoiului.

Țăranul bea apa cu bărdaca, cu năstrapa și cu tinichéua; iar tivga în care duce apa la câmp se numesce în Moldova matara.

Băutura spirtósă cea mai obiceinuită e rachiul, care pôte fi de prune (țuică), de bucate (basamae), de tescovină (boștină), din mere, pere, gherghine etc. Cel de vișini pörtă numele de vișinap. Săténul bea rachiü de diminéță și înaintea fie-căriî mâncări precum și la munca câmpului.

Vinul, deși interdis de Coran musulmanilor ca impur, e fôrte obiceinuit de clasele de jos în Turcia; de aci un șir de terminî relativî la starea de beție: chef, mahmur, tiriachiü, turlac...

Băuturi dulci sînt balbaș și ravac.

Cap. II: Imbrăcăminte

§ 100. HAINE ȘI POSTAVURÎ. — Țăranul și țărancă aü păstrat o mare parte din hainele bogate ce împodobiau garderoba boierilor și a cocónelor din trecut. Costumul claselor nobile din secolul al XVIII-lea și din prima jumătate a secolului al XIX-lea a trecut prin diferite faze, înainte de a dispăre din societatea înaltă, descin-

dënd treptat de la boierii la neguțătorii și preoții, la lăutarii și țigani, la haiduci și țărani, la cari s'aũ menținut până astăzi.

Ast-fel țăranul (și în parte) țărancă pörtă până astăzi: anteriũ, dulamă, fermenea, giubea, ilic, mintén și malotea; la cari se adaogă hainele țărănesci propriũ-đise: gheba, ipîngéua, libadéua, sumanul și zăbunul.

Varietatea acestor numiri — anteriũ, dulamă, ghebă, ipîngea, șubă, suman, zăbun — representă în realitate una și aceeași haină pentru timpul rece și croită așa că acoperă pe tóte celelalte: „Deosebirea din punctul de vedere al atâtor numiri este în legătură mai mult cu regiunea în care se pörtă de cât cu conformațiunea. Astfel gheba este mai mult haina delenilor, zeghea și sumanul a districtelor muntóse din stânga Oltului și din Moldova; dulama și șuba a districtelor din drépta Oltului; ipîngéua a câmpenilor din districtele din stânga Oltului și mai ales a țărănilor cari fac comerț cu vite...“¹⁾.

În privința colórei acestor haine țărănesci, ce diferă după localități, reproducem constatările aceluiași judicios observator al țărănimii:

„În Oltenia și în județele despre Carpați, mai ales în Olt, Argeș, Muscel și Prahova, în plaiurile județului Buzéu, ale Rîmnicului-Sărat, haina saũ șuba (cum se numesce în drépta Oltului) și zeghea saũ antiriul (cum se numesce în stânga Oltului) sînt albe. În alte județe din stânga Oltului, colórea ghebei (cum se numesce pe aici) este diferită, rar albă și mai numai la ciobani, mai ales civită, și une-orii chiar roșcată și roșie chiar, cum este ipîngéua; ácêsta se vede mult

¹⁾ Dr. Manolescu, *Igiena țăranului român*, p. 179.

în județul Ilfov și în cele de-a lungul Dunării. În județele Moldovei, mai ales în cele de sus, această colóre este în genere cărămișie închisă și chiar négră.

„În tótă țara, dulama, șuba, haina, zeghea, sumanul, ghebea, ipîngéua, antiriul — adică haina cea mai largă, cu nume diferit în deosebitele părți ale țării, are fața împodobită cu găitane: negre în drépta Oltului, în județele muntóse din stînga Oltului de colóre în genere tot négră, dar în multe locuri albăstrue; la Româniî din Moldova asemenea negre, dar la Unguriî de acolo, stabiliți în județele Bacău, Roman etc., verđi“¹⁾.

Țăranul din Dobrogea pórtă ghizluc, cel din Banat cabaniță și căpenég (primul luat prin mijlocirea Sěrbilor, al doilea prin a Ungurilor); țărancă din Banat pórtă giubeică, iar cea din Basarabia burnuz sau scurteică. Țăraniî de la munte pórtă peste brîu chimirul sau cingétórea de care s legate prin curele punga cu tutun, amnarul, cremenea și cuțitul²⁾.

Membrele inferióre și-le acoperă țăranul cu cióreci sau berneveci, la timp rece cu șalvarî sau nădragî și cu poturi; iar țărancă cu fota și fusta.

Cât privesce îmbrăcămîntea capului, săteniî în localitățile de pe lângă Dunăre mai conservă datina turcéscă de a-și rade pěrul până în creștet, respectând în acesta un petec în tótă lungimea firelor lui³⁾.

Țărancă pórtă numeróse și felurite brobóde

¹⁾ Ibidem, p. 86.

²⁾ Tot așa pórtă Turciî în vastul lor chimir, făcut dintr'un șal lungăreț înfășurat de 5-6 ori în jurul corpului, pistótele, cuțitul, basmau, tabacherea.

³⁾ Dr. Manolescu, p. 88.

obiceiuit de bumbac (iar la s erb atorii de borangic): basma, boccea, buiama, cimbel, dirmea, maramă sau năframă, pambri , pe chir,  al, testemel, tulpan. Sub raportul geografic  i etnografic, ac est  bogată nomenclatură se repartisez  astfel: femeile casnice înainte de 30 ani p rt  boccele (cele de colóre albă se numesc în Buz u dirmele), iar după ac est  v rst  testemel (numit în Vlasca pambri , în R mnicu-Sărat buiama)  i maramă (numită în Oltenia c rp , în Teleorman  tergar, în Argeș pe chir, în R mnicu-Sărat  i în Moldova năframă). Femeile casnice  i fetele p rt  de-opotrivă basmale, cele pentru fete fiind pătrate  i cu col urile înnodate sub b rbie¹⁾.  n fine,  r ncele b tr ne în județele de-alungul Dunării p rt  p n  ast dii fes sau scufie ro ie cu un mo  în cre tet.

Un rol însemnat în costumul  r nesc il are în fine fota, din lână négră cu alesătură colorate, purtată mai ales de muntence; ea revine pretutindena sub numiri variate: (cea simplă) pestelc   i vilnic, în Oltenia; (cea dublă) zevelc   i opreg, peste Olt, iar în Moldova catrin e. Fotele se importa  din Turcia  i erau de calit i diferite.

 nc l mintea  r nului se compune din: ciorapi sau colțuni, pantofi (numi i iminei în Moldova  i fileri în Muntenia)  i me i de postav ce se p rt  iarna în loc de  o oni; apoi cizme sau ciob te, tuzluci sau turieci de dimie (numi i  i colciagi), cari înlocuiesc ciorapii c nd se  ncal  eu opinei,  i poturi.  r nca p rt  papuci, numi i în Moldova

¹⁾ Cf. Cantemir, *Mold.* 127: Nihil turpius existimant Moldavi, quam crines feminae matrimonio junctae aut viduae apparere, et capitale habetur detegere in publico mulieris caput; contra, virgines dedecus ducunt, vel subtilissimo linteolo caput tegere: capitis enim nuditatem castitatis signum constituere.

buşmachî. In Bucovina, ţărancele pórtă încă conduri¹⁾.

Postavul ţărănesc, de fabricaţiune domestică, e în primul rînd abaua, asemenea dimia cu şaiacul, apoi sucmanul.

Abaua, un fel de pâslă albă saŭ negricioasă, se fabrică mai ales în Anadol şi dintr'însa îşi faceaŭ haine dervişii şi Turcii de rînd. In Bulgaria, ca şi la noi, ţărancia tórcce din pěr de capră postavul ordinar numit sukno („pănură“) saŭ aba, şi dintr'însul Bulgarul îşi face o haină grósă, une-orî cu glugă, de vreme rea; de asemenea, în munţii din Épir şi din Tesalia, Arnăuţii pórtă mantale de aceiaşi stofă grosolană²⁾. La noi, abaua saŭ dimia póte fi de colóre albă, negră, verde închis, albastru închis, cenuşiu şi castaniu: dintr'însa abagiîi fabrică abale, dulame, ghebe, ilice, ipîngele, mintene, sucmane şi tuzlucî, înflorate cu lănurî şi mētăsurî colorate, cu panglicî şi cusăturî de tot felul, cu bucmele, copcî şi paftale.

Postavul ţărănesc prin excelenţă este apoi sucmanul, pe cînd şaiacul (care nu-î de cît o varietate de aba) servă mai ales la facerea de haine călugărescî, ca şi muhaierul cel lucrat de călugăriţe.

Dintre substanţele textile, bumbacul (depănat, ţesut de-a gata saŭ netors) procură o mare parte din îmbrăcămîntea ţăranului: cămaşa şi izmenele, nădragii şi minténul de vară se urzesc din bumbac, care servă şi la vătuirea zăbunelor.

¹⁾ S. Fl. Marian, *Immormîntarea la Români*, p. 64: Sub „condur“ se înţelege un fel de încălţămînt (usitate mai ales în ţinutul Cernăuţului) carî constă din două părţi: *tălparii* în forma pantofilor şi *cioabotele* în formă de colţunî peste cari se îmbracă tălparii. Conduriî se fac totdeauna din piele galberă.

²⁾ Boué II, 201 şi III, 100.

Cap. III: Domeniile Naturei

§. 101. FAUNA. — Acéastă parte este în genere puțin reprezentată și se rapórtă mai ales la animale străine de solul românesc: buga, bursuc, cacom, catîr, ciacal, colun, fil, maimuță, zagan; câteva păsări: balaban, caragace, gugusciuc, liliac; câțiva pesci: balîc, calcan, șaliu; și insecta: cârcăiac.

§ 102. FLORA. — Plantele de origină orientală sînt, din contra, în număr mare și ele pot fi distribuite în categorii diferite.

specii de lemn: abanos, antep, băcan, calembec, cimșir, odagaciu, salcâm,

zarzavaturî: arbagic, bame, pătlăgele;

salate: marule, mușmule sau moșmone;

fructe: bostan, cais, curmal, dovléc (durma), dud, fistic, harbuz, năhut, zarzăr (pîrga ródelor pórtă numele de trufanda);

ciuperci: chilermenea, mănătărcă;

varietăți de struguri: aslan, ciauș, chișmiș, cioinag, mișchet, razachie (mustul scurs din struguri se numesce ravac).

varietăți de grâu: arnăut, ceplegea.

Plante balsamice sau de ornament, dintre care cele mai căutate în orient sînt lalelele (numite și tulipan): altîngic, ambriboiu, anason, asmaciuc, caranfil, chimion, ciuin, enibahar, indrușaim, iorgovan, iucusucea, liliac, micșunea, nufăr, revent, sabor, sefterea, șiboiu, zambilă, zarnacadea.

Agricultura a rămas străină de influența turcésă (cf. totuși arman), nu însă grădinăria și mai ales florăria. Vase de flori: ghiveciu, saxie; pătul de flori: tarla.

§ 103. MINERALE. — Tot atît de puțin numeroase ca animalele sînt și numirile de minerale:

baga, chibrit, chihlibar, cilic, farfurie, fi-deş, hurmuz, iezm, mǎrgén, peruzea, sedef, stubeciũ, tibişir, tinichea, tuciũ, tumbac, tutea: saũ licide: catran, naft, sacâz.

Cap. IV : Negoţul şi profesiunile

§ 104. NOMENCLATURA COMERCIALĂ. — Dintre terminii comerciali aũ rămas până ađi în limbă: alişveriş, chesat, cişit, dever, muşteriũ, saftea; — dara, ghiotura, testea, top, toptan, trampă; — curama (refenea), chilipir (ghelir), mofluz; — bocceagiũ, mǎmular, samsar, telal; — dughiană, cecmegea, tarabă, tejpghea; magazie, raft, tenc; — zaraf: baş, cusur, naht, peşin, tarapana, vereşie; — ciuruc, furda, marda.

Despre vechile monete, mǎsurĩ şi greutateĩ: § 91 şi 92.

§ 105. MESERII ŞI UNELTE. — Profesiunile şi meseriile venite din Orient sînt destul de numeroşe şi unele dintr'însele s'aũ bucurat în trecut de o desvoltare mult mai însemnată de cît astăđi, ca cojocarii, croitorii, giuvaergii etc. grupaĩ în numeroşe corporaţiuni saũ isnafuri (§ 96). Enumerăm pe cele următore:

băcanul (cu bacalbaşa în frunte) şi unele articole coloniale: băcan (lemnul), cafea, mezeluri etc.; unt-de-lemnul se aduce în tulumuri iar orezul în zimbiluri;

bărbierul (cu berber-başa în frunte) avea mare importanţă într'o epocă când nimeni nu se rădea singur şi când rasul după datina turcésă (tot capul afară de creştetul pentru fes) era la modă; de aci numiri de unelte şi altele

ca: berbelic, cimbistră, muhurdan, perdaf, perciune, zulf;

boiangiul, a cărui industrie era odinioară mai înfloritoare (§ 97), întrebuința colorile cele mai variate și anume: albastru (civit, lagiverde, lualchiu, marmaziu, micșuniu); galben (naramgiu, samaniu, sarariu, turungiu); roș (carmiziu, cicic, cicudiu, conabiu, ghiurghiuliu, ghiviziu, liochiu, pembe); și verde (ciadiriu, fistichiu, havaiu, lahaniu). Cu aceste culori se vopsesc chilimurile sau covorele țărănești cu două fețe, desenate și colorate în mod artistic. Boiangiul obține diferitele fețe cu ajutorul cărmizului, caraboieli, chezapulu, zerdiciapulu etc. De aci și terminii: boia, boiangerie, boiangiu, boiesc;

casapul sau măcelarul (cu casap-bașa în frunte): but, cigher, cirviș, schimbea; satir, zalhana, bucciu, cazangiu, parlagiu, pastramagiu;

cherestegiul vindea cherestele, adică: cușaci, dulap, pardafuri, tahtalicuri, tavan, tinichele;

chirurgul (numit odinioară gerah), la care se raporta vorbe ca nișter, serpengea și tiftic; la acestea se pot adăoga cei câțiva termini medicali: hap, magiun, miambal, revent, sinamechie, tiriac; și bólele: dalac (la vite) dambla (la om) și tecnefes (la cai);

ciobanul, îndeletnicire frecventă la un popor eminent pastoral, cunoște terminii speciali de: (locuințe) câșlă, odaie, otac, perdea și saivan; (brânzeturi și lăpturi) caimac, cașcaval, iaurt, maiă și telemea. Haidăul de boi se servește de ciomagul sau sopa, își adăpostesce vitele în saiele și tamazlicuri și le adapă la olumuri sau vaduri anumite; baciul supraveghează stâna și saegiul face numărătorea oilor. Un cioban chiar sau avut în turme pórta în poesia populară

epitetul de (i)ortoman, un epitet aplicat apoi și haiducului; chindia servă ca mijloc de orientare a țilei atât păstorului cât și țăranului în genere;

cizmarul, numit cavaf și papugiū (cu cavaf-bașa în frunte), cu nomenclatura-î profesională: calup, cirîș, masat, mucava, muștea, pingea și taban; apoi pielării: meșină, saftian, teletin; și feluri de încălțăminte: conduri, fileri, iminei, papuci (bușmachî), postalî etc.

croitorul (cu terzi-bașa în frunte) cöse tigheluri; vechii terminî: capladisesc, hargiū etc.; croitoriî sînt de mai multe categorii ca abagiū, astaragiū, șalvaragiū, zăbunari etc. după felurimea postavului și a hainelor ce le împodobesc cu bucele și șireturi, cu copei și pafale;

dulgherul cu burghiul, ciripia și perghelul face canaturi, chepenguri, dușumele și tavanuri; apoi uluce, martace, parmace;

rahagiul, care a înlocuit pe vechiul șichirgiū sau cofetar, face acadele, cataifuri, corabie-le; apoi cu tahîn și nișîstea prepară diferitele varietăți de halva, halviță și rahat;

șelarul face tacâmul calului: ciochine, cioltare, gebrele, harșale, rafturi, tafturi și teltele; apoi gârbace;

tinichegiul face ibrice, tinichele și acoperă casele cu plăci de tinichea; apoi capange sau capcane;

zidarul, în fine, cu cazmaua și urcat pe schele, face meremetul caselor servindu-se de ciamur, corasan și moloz; le împodobesc cu chenare și ciubuce, neteđindu-le cu bidineua.

Apoi uneltele fabricate de cãldărari: cazane; de cufărari: cutii, sipete și sãnduce, giamantane și gente sau ghiozdane; de timplari: cercevele, pervazuri și dulapuri, lucrate cu rîndeua.

Hamalul se servește de macarale, potcovarul (numit înainte nălbant) întrebuințază caiete, cherpedine, iabașale și menghinele; tabacișii se servesc de durbase și ticnele, iar țesătorii întrebuințază mosore și darace, apoi cu calepele de tort trase pe cicaricuri și dulapuri fabrică borangicul său melezul.

Cap. V: Epitete și generalisări

§ 106. INSUȘIRI FISICE ȘI MORALE. — Calitățile nefavorabile denotă mai întâi defecte fizice: bondoc, chel, chior, ciolac, dizman, peltic, pipiriș, sacat, șasiș, zaif.

Apoi porecelele: babalîc, balcâz, bursuc, dalcauc, gianabet, lichea, tălășman, tembel... precum și o serie de noțiuni relative la prostie: budulac, mangafa, zevzec; ladeșteptă ciune: chiolhaniș, ciapcân, dahiș, ischiuzar, mehenghiș, pișicher, șiret, telpiz; la beție: mahmur, tiriachiș, turlac; la o stare posomorită: matuf, sanchiș, ursuz; la rea voință: avan, dușman, hain; la faufaronadă: farfara, fudul, palavragiș; și la vagabondaj: derbedeș, dulandragiș, haidamac, haimana, iabangiș, telălăș, zamparagiș.

Calitățile favorabile sînt reprezentate în forțe mic număr: chiabur, cilibiș, deliș, ogurliș, sadea...

În fine, următoarele cari derivă de la nume proprii: agiamiș (litt. persan), arnăș (grăș), cârjaliș, ciufut (litt. evreș), ciutac (litt. ture dobrogên) etc.

§ 107. NOȚIUNI ABSTRACTE. — Noțiunile bune sau indiferente sînt puține la număr: berechet, boiș, habar, hatîr (cherem), huzur, nazar, merchez, nurî, ogur, saltanat, șart, soiș, tabiet (chef).

Noțiunile rele saū neplăcute covârșesc ca de obiceiū pe cele bune: belea, bocluc, bozma, chiul, cusur, dandana (tevatură), hal, marafet, maraz, moft, naz, renghiū, rizilie, rușfet, schingiū, siclet, tertip.

Nu numai că noțiunile rele sînt reprezentate în număr preponderant, dar cele bune sînt de ordine mai mult materială: *berechet* e sporul vizibil al productelor câmpului, *habar* e o grijă foarte ușoră, *huzur* e pur și simplu confortul vieții, *hatîr* e o plăcere momentană etc.

Apoi, și această considerațiune e decisivă pentru caracterul lor material, mai tóte aceste noțiuni posed între accepțiunile lor și câte o nuanță ironică (cf. *berechet*), ce le face improprii pentru dicțiunea înaltă și solemnă ¹⁾.

¹⁾ Din contra, graiul macedo-român (ca mai tóte idiomele balcanice) posedă un număr mare de împrumuturi abstracte din turcesce (cf. § 32), ceea ce dovedesce o infiltrare mai profundă a elementului osmanliū ca în graiul daco-român.

D. CONCLUSIUNE

LITERATURA, CRONOLOGIA ȘI CIRCULAȚIUNEA, METODA

§ 108. ISTORICUL. — Vom arunca o ochire retrospectivă asupra lucrărilor întreprinse până astăzi spre a studia influența elementului oriental asupra limbei române.

Prima încercare făcută în această direcțiune de către răposatul istoric Rössler este, chiar ca un început, mai mult de cât modestă. Autorului îi lipsia o cunoștință cât de superficială a limbei române, a originilor și a elementelor ei constitutive. De aceea materialele adunate de dînsul sînt cu totul insuficiente și adesea confuze prin introducerea unor elemente străine de influența orientală (cum sînt, între altele, neologismele franceze buclă și tapaj). De aci provine și caracterul pripit și inexact al conclusiunii, cum că „influența limbei turcesci s'a mărginit asupra Curții principilor și asupra comerțului din orașele mai însemnate de pe lângă Dunăre“ și „că acest element nou n'a fost niciodată atât de puternic, în cât să reiasă din fisionomia limbei române“¹⁾. Ori-cum ar fi însă, studiul lui

¹⁾ Rössler, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Romänischen*. Wien, 1865. Cf. Gaster în „Columna lui Traian“ din 1886, p.

Rössler asupra elementelor turcesci în românește este încă superior monografiei aceluiași scriitor asupra elementelor neo-grece, unde se amestecă mereu limba populară cu cea neologică, aducând prin acésta o scădere însemnată cercetării.

În monografia lui Rössler s'a u străcurat vorbe ne-turcesci și anume :

românesci : acarce (=măcar ce), ahtiat (d. aht), bufniță și buză (onomatopei), ciocârlan și ciocoiu (d. cioc), jümet (jumă=sumă?);

latine : curcubeu (=concurvus), furtună ;

slave : ciocan, ciovică, ciréșă, ciudat, curcan, lele, lubé[niță], tiz, vișin ;

maghiare : criș[an], dorobanț, giulgiu, sobă ;

neo-grece : franzelă, lămâe, năramză ;

albaneze : mazăre etc.

La vorbele următoare s'a rectificat în lucrarea noastră etimologia orientală : beșlii, cabazlic, giamala, haimana, ișlic, mucalit, surugiū, ursuz.

Lucrarea răposatului Cihac, coprinsă în al său Dicționar etimologic, conține deja un material relativ însemnat, dar nu încă îndestulător ¹⁾. Despre acéastă parte a operei sale s'ar putea dice, că conține prea mult și prea puțin : prea mult, întru cât mărginindu-se a înregistra numai limba vie, a admis și un număr de vorbe de mult eșite din us ; prea puțin, de órece n'a înregistrat nici măcar o treime din turcismele aflătoare în literatura noastră istorică, în special în Cronicile din Muntenia și din Moldova, cari, ca scrieri originale ce reproduc cu fidelitate limba

521-524. — Primul care a pomenit de elementul turc în limba noastră, a fost Eliad în al său *Vocabular de vorbe străine*. București, 1847.

¹⁾ Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-roman*. Francfort, 1879; p. 541-631. Se pretinde că, în acéastă parte, răposatul lexicograf ar fi fost ajutat de orientalistul maghiar Vámbéry.

epocei, merită o considerațiune egală cu celelalte monumente ale vechii noastre literaturii.

Vorbele neosmanlii, admise de Cihac printre „Éléments tures“ în Dicționarul său etimologic și cari fură apoi reproduse de Miklosich, Șăineanu, Lobel, Rudow etc., se pot repartisa după următoarele categorii :

a) române : aht (d. ah!), buturug (d. buture), daravere (dare-avere), decî (=de-cî), dică (d. adică), găfăiū (onomatopee), naibă (n'aibă!), nunea (d. [a]lunea), ócheș (d. ochiū), terfelese (tîrfă, arch. térfă);

b) latine : cucor (cicon[ia], famen (feminus), formă „cuptor“ (?), genune (cf. ge[h]na, fr. gène, și suf. -une), mațe (medio-lat. matia „intestine“), teară (tela);

c) slave : agud (iagod), buhai (ruten.), chitaï (pol.), dîrmoz (cf. bulg. drămbăș), dubas (rus. dubasū), ierugă (pol. jaruga), miriște (sl. niriște), obuz (vsl. obozī „bagaje“), sinéță (sl. sviniți), téfer (cf. vsl. tvrūdū);

d) neo-grece : alababulă și harababură (ἀλλαμπά-μπουλα=veneț. alababală „confusamente“, alămâie (λεϊμόνι =it. limone), berbant (μπερμπάντης=it. birbante „coquin“), curm (κορμός, trunchiū : cf. it. troncarea), fustă (d. φουστάνι), franzelă (φραντζέλα, litt. pâine franțuzescă), locandă (λοκάνδα d. it.), năramză (νεράνζι=veneț naranza), portocală (πορτογάλι d. it. portogallo), tavlă (τάβλα d. it. tavola), zarzăr (ζέρζαλον d. pers. zerdalu);

e) maghiare : bechiū (béty), chițcan (siczkány), dric (derék), ghiunghiunea (cf. gönge), șarampăū (sorompó), șip (sip „lulea“), sobă (szoba);

d) albaneze : céfă (ćafa „gât“ d. t. kafa „nuque“; cf. grumaz), moș și moșie (mots); — franceze : dîmicaton (demi-coton); — germane : faer (Feuer, rostit dialectal Faier); — țigănesci : baròs (d. =barò „mare“); — neologism oriental : gin (luat d. franceza);

e) de origină obscură : anger, beregată, căptușesc, culbec, cută, galeș, ghiont, îndrea, mieriū, tapșan, te-huiū, teică, tépă, tererem, terghie, teșmenesc, tivesc, tueș, zimț;

f) în fine. vorbe obscure a căror existență ar avea nevoie de a fi documentată : arș (=artan), băre (=baltă), cucovă (=lebedă), fârfală (=farfara?), vîrță (=perie), vuvă (=dăirea) etc.

La vorbele de mai la vale s'a rectificat în studiul

nostru etimologia orientală; antep, bezmën, bondoc, caraghioz, chezap, coinac, dever, ghiduș, hasran (nu hasan), mertepea, olat, pambriu, soitariu, tablă (nu tablă), tarabă, tighel.

Publicațiunea lui Miklosich, în care grupează diversele elemente turcesci ce au intrat în idiomele din Sud-estul și din Estul Europei (gréca, albaneza, româna, bulgara, sërba, ruténa, rusa și polona), utilizează, cât privesce limba română, materialele aflătoare în Rössler și Cihac; iar în suplamentele publicațiunii, răposatul slavist ține sémă și de adaosele coprînse în prima schiță a lucrării noastre¹⁾. Acéstă publicațiune, ca mai tóte celelalte lucrări ale lui Miklosich, conține mai mult materiale brute de cât elaborarea lor sciințifică (cf. § 17 și 19).

Miklosich, care reproduce întregul material aflat în Rössler și Cihac, mai înșiră de la dînsul, printre elementele orientale românesce, o sumă de

vorbe grecesci: angara, anghinară, barbun, călțun, chefal, dinar, falangă, florin, marghiol, midie, săpun — mai tóte luate din italiennesce;

vorbe slave: bricég (d. briciu), ciocan, ciumă (=t. yumurğak, mer. pușlea, ngr. πανούκλα) etc.

Insuficiența materialului arcaic (așa cum se află la Cihac) a îndemnat pe autorul acestui studiu să încerce o exploatare sistematică a influenței culturale turcesci și să consemneze rezultatele într'o monografie, ce apăru în 1885 mai întâi în Revista pentru Istorie și Archeologie a d-lui Tocilescu²⁾. Acea lucrare preliminară a avut

¹⁾ Miklosich, *Die türkischen Elemente in den südost-und osteuropäischen Sprachen*. Wien, 1884; I und II *Nachtrag*, 1888—1890. Cf. Korsch în „Archiv für slavische Philologie“, vol. VII și VIII.

²⁾ L. Șăineanu, *Elemente turcesci în limba română*. București, 1885. Cf. Tikin în „Litteraturblatt für romanische und germanische Philologie“ din 1887 (vol. VII, p. 468) și Alexics în „Magyar Nyelvör“ din 1890, vol. XIX, p. 407-412.

apoi onórea de a fi pusă la contribuțiune de Picot, Miklosich, Gustav Meyer și mai ales de d. Hasdeu în al seü Magnum Etymologicum.

În prima mea schiță s'aü trecut printre Elemente turcesci un numër de vorbe de alte origini, și anume :
românesci : cercelar (cercel), dadă, drahiu (=drag fiü), Ielele (=ele), îmä (= [ma]mä), nană (nani), sulac (d. sulă), tócă (onomatopee); în fine : diantiü (d. Diü=Vidin);
romanice : berlant (it.), bezea (fr. baiser), sabură (lat.), tabin (it.), trapaor (drap d'or);

slave : bahadıră (rus. bogatyrka), ciaiü (rus. čai), conteș (pol.), cucii (bulg. kuč=t. koč), farij (bulg.=ar. feres), lasca (pol.), lele, pogace (vsl. pogača), zlot;

maghiare : bodirlü (bukdarló), coroiü (karoly), daraban (darabant=germ. Trabant d. traben), duläu (dullö), dolfa (=dolca : dolofan), durd-uliü (durda), hai-duc, ham (hám), iliș (élés), sácälus (szakallás), vamă (vám);

apoi neo-grece : arniciü (ἀρνίσιος, de miel), sertaferta, zimbar (ngr. ταμπάριον=it. tabarro), zinzifil (ζεζεζε-φύλι), zumaricale „bombóne“ (ζυμαρικά, patisserie); țigănesci : caravană (karavana „nädragi“) etc. și 'obscure : artan, bașardină, batal, bostromengher, bulamac, farafastic, ferfen, firfiric, forfota, mahut, patrim, tîrfă : în fine, câteva transcripțiuni greșite : cearac (cearasăul=cérai seul), șifotă (=și fotă).

Am omis din studiul nostru următoarele vorbe, car. aü fost în genere considerate până acuma ca turcesci :

CATARAMĂ, sinonim cu „copcă“ și „törtă“, răspândit și în Ardél (vorba figuréză în Dicționarul bănățen din sec. XVII), probabil de origină maghiară : turc. kantarma „frein, bride“ necorespunđend nici sub raportul formeii nici sub al sensului. Forma primitivă revine în „Cataram-Vodă“ dintr'un joc de copii (Ispirescu, 31).

CHELFANEZ, a snopi în bătăi (Crăsescu I, 227 : dór mort să fiü, să nu-î *chelfănez*), pe care Cihac îl derivă d. t. kefelemek „nettoyer avec une brosse“ (d. kefe „brosse“); dar pe de o parte, nu cunóscem nici-un exemplu de un verb românesc tras de-a dreptul dintr'unul turcesc (§ 26) și pe de alta, sensul figurat nu revine în turcesce, iar cel propriü nu există în romănesce.

CÖFĂ, vadră, doniță (vorba circulă în Moldova și în Ardél) : faptul că e reprezentată în Dicționarul bă-

năţen din sec. XVII (kofë „cantharus“, kofar, kofiezë) exclude derivaţiunea turcăscă obiceiuit admisă: kova (kofa) „seau“, de unde bulg. serb. kova (kofa), alb. kovă, mer. cofe (covă), ngr. κοβάζ. Vorba pare a fi fost împrumutată de la Saşii din Ardél: Kufe „cofă“ (d. lat. cupa): așa s'ar explica și accentul vorbei și răspândirea-i teritorială.

Adaosele publicate de răposatul Rudow la propria noastră lucrare conţin câteva indicaţiuni folositóre¹⁾, pe lângă multe erori și fantasi²⁾. Autorul dovedesce o vastă lectură aplicată din nenorocire la un material steril și negativ, cum e literatura periodică a Ardélului, localitate în care elementul turcesc e ca și necunoscut.

Și totuși, sub raportul materialului propriu-
dis, lucrarea nu-i lipsită de merit și am ținut
sémă de acéstă parte pozitivă a ei.

În aceste „Adaose“, unde s'aũ admis fără discernemînt materialele din lucrările precedente, s'aũ introdus o sumă de *alotria* cu desăvîrșire străine de influența orientală:

vorbe literare cari figuréză exclusiv în poesia artistică, la Alexandri (arslan, caplan, fellah etc.) și mai ales în „Florile Bosforului“ de Bolintinénu (ai, almee, baibuh, kiahîu etc.);

nume proprii de Evreii spanioli culese din „Anuarul Bucureseilor“: Albahary, Algasy, Alkalay etc.;

neologisme occidentale: garafă, lazaret, ulan;

vorbe de diferite origini:

romănesci: alei (alelei), haîhuî și hait (onomatopei); — latine: ferentar (ferentarius); — franceze: bibic (bibî), chiulată (culate); — slave: arapnic, jaf, măgulese; — maghiare: corhană; — obscure: bibil, ghi-birdic.

Din numerósele etimologii rectificate în lucrarea

¹⁾ Rudow, *Neue Belege zu den türkischen Lehnwörtern* în „Zeitschrift für romanische Philologie“ din anii 1893, 1894 și 1895.

²⁾ Cf. cele dîse s. v. *mamamouchi* (din „Bourgeois gentilhomme“ al lui Molière), citat într'una din Scrisorile lui Ghica.

nóstră cităm : boloza, caragace, carafefiz, carapit, cauzilar, ciutac, emriname, olat, ortoman.

Monografia cea mai recentă asupra acestei materii e a d-lui Lobel Efendi, censor-inspector pe lângă Ministerul de instrucțiune publică din Constantinopole¹⁾.

Chiar din titlul cărții sale rezultă ideia ce și-a format-o autorul despre elementul oriental în românesce: limba noastră nu cunoșce nici o singură vorbă arabă sau persană, care să nu fi trecut mai înainte prin filiera osmanlie; adică nici una care să nu presinte, sub raportul formei și al sensului, o influență direct otomană (§ 13). Există probabil, între împrumuturile turco-tatare din limba română, afară de osmanlia, elemente cumane și tătare, dar nicidecum arabe sau persane, din simplul motiv că Româniul n'a venit nici odată în atingere cu aceste popóre.

Principalul izvor lexical al autorului a fost Glosarul răposăților Laurian și Maxim, de aceea lucrarea-i nu oferă nimic care să nu se afle deja în Cihac, chiar și mai ales cât privesce originile orientale. D. Lobel nu aduce nici o citațiune și nici că pare a bănui valoarea istorico-culturală a elementului turcesc.

Pecat, căci de la un așa bun cunoscător al turcei grăite ca d. Lobel ne am fi putut aștepta la o sporire reală a elementelor cunoscute ale osmanliei vulgare, unicul izvor al împrumuturilor românesce.

În lucrarea d-lui Lobel figuréză o sumă de elemente străine, cari n'a nimic a face cu împrumuturile

¹⁾ Lobel, *Elemente turcesci, arăbesci și persane în limba română*. Constantinopole, 1894.

osmanlii și cari se rapórtă la următoarele două categorii:

a) neologisme de origină orientală și venite prin filiera franceză: admiral, alambic, alcali, alcool, alcov, almanach, algebră, ambră, arsenal, asasin, azard, azur, balcon, balsam, calibru, camfor, carat, caravană, cifră, elixir, fahir, gazelă, girafă, gudron, hașiș, mameluc, marabut, mumie, muselină, nabab, nadir, pagodă, paradis, percal, punciu, razzia, salamandră, talisman, tamarindă, zero;

b) vorbe de baștină de diferite origini și anume: române: amăgeu (d. amăgesc), bădăran (d. bade), fit (=quit), hărăiu și orăcăese (onomatopei), olan (d. ólá), órzën (d. orz), pisică (onomatopee);

latine: cămașă, orez;

slave: barabană (rus.), boiar, bolovan, buimac, chinovar (rus.), cloșcă, cocén, diblă, doică, drug (rus.), igliță, lobodă, pită, rēdvan (rus.=Reitwagen), tabără;

maghiare: bādău, darab, dichiciu, dobă, ghimber, maslac, pușlău (pușlama), samă (sameș), șoim;

neo-grece: dram, frențe, piftie, tēmeiu;

obscure: aliman, hoț, lambă, murg, otova, sedilă, semenie (siminoc);

necunoscute: cărau (pyrèthre), teriu (bouillie) etc.

D. Lobel a adus etimologii corecte pentru vorbele: amandea, areciu, balbaș, cărcăiac; din contra, următoarele s'aū rectificat în studiul nostru: balcâz, bazea, bondoc, ciucurluc, dever, furda, haimana, ichiu, raft.

Intr'o cuvîntare, ținută în 1886 la Congresul de orientaliști din Viena, d. Hasdeu releva lacunele lucrărilor anterioare asupra elementelor turcesci în limba română, și anume: lipsa de „cronologie și geografie a cuvintelor, indicarea vicisitudinilor semantice și a circulațiunii relative“¹⁾ — lacune de cari am căutat să țin strict séma, negreșit în limitele actuale posibile, în forma definitivă a lucrării noastre, față de care prima elaborare rămâne o simplă schiță.

¹⁾ B. P. Hasdeu, *Sur les éléments turcs en roumain*. Bucuresci, 1886, p. 11. Despre acéstă broșură veđi § 110.

§ 109. STATISTICA TURCISMELOR ROMÂNE. — Izvorul principal pentru turcisme în vechea noastră literatură îl constituie cronografia, în special cea din Moldova, ai cărei cei mai vechi reprezentanți sînt: Grigorie Ureche (mort c. 1650), Miron Costin (m. 1691) și Neculce (m. 1743). Se observă la acești cronicari o progresiune constantă de infiltrare a elementului osmanliu (și tătăresc) și e interesant de a urmări de aproape această continuă sporire a materialului oriental (cf. § 34^a).

Așa, bunăoară, la Ureche¹⁾, numărul turcismelor este foarte restrîns: el nu trece peste vr'o 20 de termîni. Afară de titulatura turcescă (agă, capegiu, ienicer, vezir) și de cea tătărăscă (Han, mîrzac), întîlnim la dînsul următorii termîni din sfera politică și militară: adet, beșlii, iureș, lefeciu, mazil (mazilesc, mazilie, mazilit), odaie (sensul militar), olac, otac, sangiac... apoi cuvintele: *baibarac* (de origină tătară), bulucesc, *dușman*²⁾, halca și hochim (ultimul cuvînt desîntrebuițat de acest cronicar).

La Miron Costin³⁾ secerișul este incomparabil mai abundant, nu numai ca extensiune ci și ca fond. Afară de turcismele aflătoare la predecesorul său, avem aci de înregistrat:

1. o sumă de nume proprii: Alaman, Anadol, Arap (arăpesc), Beciu, Cazilbaș, Habeș, Misir etc.;

2. un șir interesant de elemente tătare: asaul, Han (hănesc, hănie), bunciuc, Calga, *cășlă*, ciambul, coș, *duium*, mîrzac (mîrzăcie), olat etc.;

¹⁾ Picot, *Cronique d'Urêchi* (glosarul). Paris, 1879.

²⁾ Vorbele rediate prin cursive circulă și astăzi.

³⁾ Șăineanu, *Glosar la operele lui Miron Costin*, ed. V. A. Urechiă (glosarul s'a oprit la litera S). Bucuresci, 1887.

3. vorbe importante sub raportul cultural și cari au supraviețuit în limbă:

Agă (agie), *alaiū*, buzdugan, cabaniță, caftan, Caimacan, celebii, ceprag, *cerdac*, *chindie*, *ciair*, *ciauș*, cirac, *conac*, *culă*, divan, *dughiană* (dugheniță), ermuc, *fănar*, ghiaur, gîmie, hadîmb, *hain* (hainesc, hainie), hanger, haraciū, ienicer (inicesesc), imbrohor, lagum, lefecii, *levent*, mecet, *meidén*, *olac* (olăcar), ordie, paic, Pașă (pășie), *raft*, raiă etc.;

4. vorbe politico-militare: ahtiname, arz (arzehal), balgiū (balgibașa), balimez, berat, buluc (bulucbașa), busurman, capichehaia, capegibașa, câzlar-aga, chihaie, culuc, curugiū, Edicula, el-agasi, hasēchiū, hatișerif, muftiū, musaip, oturac etc.

La Neculce cantitatea turcismelor devine covârșitoare: el formeză în această privință puntea de trecere între predecesorii și urmașii săi. Curentul oriental care ajunge la dînsul destul de considerabil, începe să se reverse în largi pîraie la Cantemir și Gheorgache, și amenință să potopescă limba la Văcărescu și Beldiman.

Omițînd materialul aflat la Ureche și Miron Costin și ținînd exclusiv seama de elementele de un caracter mai general, menționăm aci (afară de numele proprii Agem, Azac, Bender, Bosna, Bugiac, Cerchez, Crîm etc.) următoarele turcisme, cari formeză deja o parte din stocul definitiv al materialului osmanliū:

aferim, agârlie, aman, atlas; bęcălie, bęcșiș, baltag, beciū, beilie, beizadea, belea; cadîn, cafē, calabalic, caraul, cārvasărie, casap, chef, chilă, chirie, cialma, cioltar, cișmē, conac; dambla; felegén, ferman; giambaș; hambar, han, harariū, havalē, hazna, hendechiū, herghelie, hoge; ibric, imbrihor; léfă (pl. lefe), levent, lighén, lipcan; macat, madem, mansup, mărăz, mezil,

mesti, meterez : nafaca, naiu; oca ; para, pehlivan (pehlivanie), perdea; rachiu, rufet; saca, saivan, salahor, salt, saraiu, satara, seimen, serdar, sirmea (=sermaia), subas, sucman, suliman (si fig.), surguciu, surgun (surgunie), surla; shamara, seica, serbet; tabie, tabulhana, tafta, tain, tambura, telpiz (telpijie), tepsie, tergiman, toiu, tult, tulpan, tutun; urdie : zaherea, zaman (des intrebuintat), zapciu (zapcitură), zeefet, zurba (zurbalic).

Celor trei cronicari moldoveni le corespund cronologicesc cronicarii munteni : Const. Căpitanul (mort c. 1688), Radu Grecenu (m. 1700) și Radu Popescu (c. 1729). Sub raportul frecvenței elementului oriental, cronicarii moldoveni sînt incomparabil mai bogati de cît cei munteni.

Iată la ce se reduce, afară de titluri otomane și de nume proprii, vocabularul turcesc al celui mai pitoresc din acești din urmă cronicari, al lui Const. Căpitanul :

alaiu, alem, antiriu, arpalic, arz (magzar) ; bairam, barat, Beizadea, beşlii, buriu, buzdugan ; cadiu, caftan, Caimacan (titlu pămînten), călăuz (sens militar), ciaus, cofterie, conac ; ferman ; giamie ; hain, haraciu, hoge ; iazagiu, imam, işlic, iuzbas ; léfă (pl. left) ; mazil, mecet, meterhanea, minarea ; nafaca ; olăcar, olat ; papuc, pehlivan ; refenea ; salt, saraiu (românesc), seimen, surguciu, surla ; tabulhana, tulpan ; zorba.

Lucru curios ! Pe cînd la cronicarii moldoveni se observă o creştere treptată a vocabularului oriental, la cei munteni din contra el e supus unei continue scaderi.

Ast-fel, la Grecenu, acest vocabular se reduce (în afară de terminologia oficială) la : aba, cabaniţa, cafas, caftan, chilă, chirie, conac, hazna, iureş, lefegiū, otac, salahor, tabulhana, telpiz, zaherea.

Iar la Popescu : caftan, conac, divan, huzmet, menzil, samur, tabie, teptil... adică nu cu mult

superior numărului de vorbe turcesci aflătoare la cronicarul oltén Moxa (c. 1620): alca, bidiviū, hadîm, mahmur, mesti...

Din potrivă, Dionisie Eclesiarchul este iarăși impregnat de turcisme, întocmai ca contemporanul seū biv-vel Stolnicul Dumitrache, pe când ultimul cronicar din epoca fanariotă, ascuns sub pseudonimul de Zilot Românul, observă o înțeleptă cumpătare și dă prin acésta scrierilor sale un caracter mai literar, ceea ce-l apropie de epoca noastră.

Dar pe cât cronicariī munteni se țin ceva mai departe de vocabularul oficial al timpului, pe atît el se etaleză în Condițiile muntene: cea mai veche, a lui Brâncovénu din 1693, ca și cea mai nouă, a lui Caragea din 1813, oglindesc până la exagerare influența covîrșitoare a stilului oficial al epocii.

Dacă supunem unei analize cronologice alte monumente în cari întîlnim cele mai vechi urme ale influenței osmanlii, obținem rezultatele următoare.

În glozele slavo-române: 1536 cofterie, dulamă; 1564 frenghi, 1572 giurè, 1588 feregè¹).

În catastiful averii mănăstirii Galata (1588): atlas, benic, bogasiū, caftan, cergă, ciatmă, cutni, ibric, peșchir, sinie, șirincă, taftă, tepsie, zarba²).

În dicționarul slavo-român (c. 1630): alca, bogasiū, cingherésă, coftarie, colun, epinge, gherdan, giurele, man-găr, mozavir, sahidac, zăgan³).

În fine, în cea mai veche fôie de zestre (1669): agimêsc, botcea, cergă, chepcea, devetue, festec, gherdan, hurmuz, ibric, ibrișim, năframă, naramgiū, năstrapă, patcea, peșchir, șahmara, surmai, taftă, tingire⁴).

¹) Hasdeū, *Cuvente den bătrâni* I, 237-259.

²) *Ibid.*, p. 173-225.

³) *Ibid.*, p. 259 urm.

⁴) Tikin ap. Tocilescu, *Revista* I, 337-344.

Deci, din izvóarele trecutului ce conțin urme mai mult saú mai puțin numeroase ale vocabularului turcesc, trebuie relevate în primul rînd materialul istoric (cronicî, documente, condicî) și cel cultural (inventare, foî de zestre, tarife vamale).

Un alt domeniu, cel teologic și etic, care constituie ramura cea mai bogată a vechii noastre literaturî, a rēmas cu desăvîrșire străin de orî-ce influență orientală. Se póte admite ca un criteriú *a priori*, că o vorbă reprezentată în texte religioase nu póte fi turcescă. Nu cunóscem un singur exemplu *sigur* de contrariul acestei constatări. Cele două-trei exemple curioase: măscăriciú și sinonimul sēú ghiduș, primul în Cazania lui Varlam (1643) și al doilea în Viețile Sfinților de Dosofteiú (1683), precum și formele ascrumez „a face scrum“ și toiesc „a face toiú saú sgomot“ (ambele la Dosofteiú), nu fac excepțiune la acéstă constatare generală, căci ele nu sînt vorbe turcescî propriú-đise, ci formațiuni secundare curat romānescî, primele două diminutive iar ultimele două derivațiuni verbale. Afară însă de aceste câteva casurî de o natură cu totul particulară (formațiuni secundare aparținēnd mai mult vocabularului indigen), nu cunóscem nici-un turcism propriú-đis în întrēga literatură teologică a trecutului; și cu atát mai puțin a prezentului, căci scrierile religioase moderne sînt saú reflexe arhaice, saú remanierî dupá vederî neologice. Acest fenomen își află o explicațiune suficientă în împrejurarea, că vocabularul nostru teologic este o reproducere servilă a celui slav, că el dobîndise o formă deja stereotipă când influența turcescă începuse a deveni populară și în fine că acésta din urmă,

de ordine mai mult materială, era puțin aptă pentru o dicțiune solemnă ca cea religioasă.

Transițiunea între literatura veche și cea modernă o formeză poesia populară și o explorare sistematică a elementului oriental în acest important domeniu va putea confirma infiltrarea influenței osmanlii printre straturile popoului românesc din Bucovina, Moldova, Muntenia și Dobrogea.

Fondul *comun* al acestui vocabular poetic se poate reduce la următoarele categorii:

1. o terminologie óre-cum tradițională, care revine în cea mai mare parte și la cronicari și care formeză substratul cântecelor istorice:

agă, alaiü, arap, arnăut, atlas, baltag, beü, bumbara, buzdugan, cadîna, cadiü, caftan, caic, călăuz, ca-tran, cialma, chilă, chindie, cișmea, ciubuc, conac, cuca, culă, cutnie, deliü, divan, dușman, ferman, gelat, gerid, giamie, ghiaur, gugiuman, hain (și hainesc), halca, han-ger, haraciü, harem, hazna, iatagan, ienicer, léfă (și lefegiü), levint, lipcan, mahmudea, mazdrac, mazil, me-cet, Misir, nisfea, olac, orta, pală, pașă (și pașà), peș-cheș, rafturi, raià, rubea, samur, sandal, sangéc (și sân-geclesc), saraiü, seléf, sêrdar, sofà, spahiü, Stambul, Sultan, taftă, tain, temenea, tipsie, topuz, vâtaf, Vizir, zaherea, zurba:

la cari adăogăm terminii tătăresci speciali Mol-dovei: arcan, badie, bahmet, haraba; Bugéc, Crîm, Han, Mîrzac...

2. vorbe relative la traiul țaranului:

anteriü, baibarac, basma, beciü, beniș, borangie, cazan, ciardac, cergă, chebă (gheba), chimir, ciacșiri, condur, covată, fermenea, fotă, giubea, hambar, her-ghelie, ilic, ipingea, lulea, malotea, maramă (năframă), năstrapă, pafta, papuc, rachiü, rávac, saia (haină), șalvari, su(c)man, testemel, tulpan, zăbun:

la cari adăogăm vorbele ciobănesci: baciü, caval, cioban, cobuz, haidăü, ortoman, saia (staul);

precum și terminii proprii acestei poezii: at, belghir, bidiviū, cilibiū, haramin, misir (cal)...

3. cuvinte din limba usuală ca :

băcălie, belea, cafea, chef (și chefuesc), ciarșaf, habar, hal, ibrișin, lalea, liliac, macat, masat, micșunea, năut, soiū, ténc, toiū, ziafet; și verbele: co(r)torosesc, găitănesc, schinginesc, zoresc etc.

În afară de acest fond comun, constatăm următoarele particularități lexicale.

Poesiei populare din Bucovina (după colecțiunea Marian) îi aparțin :

alaciū, beilie (= angara), bezedea, buga, burungiu, cadîn (= hadîm), dughiană, habaciū, harhalic, subaș, zurbagiū; și numele proprii: Balaban, Carabet și Dîrviciū (= Derviș).

Celei din Dobrogea (după colecțiunea Burada) îi aparțin :

aian (și aienesc), arimbașa (= harambașa), beilie (de oi), boaz, calpac, canară, cimber, coftarie, ghimuruc, ghiul, ghiviziū, ghizluc, parcea, parmac, pazarghian, poș, raiz, reizicol, saegi (saigesc, saigie), turaliū (galbeni), zavalăș (epitetul haiducului Tudor).

Celei din Moldova (după colecțiunea Alexandri) îi sînt proprii :

arnăut (grăū), baș-agă, buluc (adv.), Bogdan (= Moldova), boloza, buzdugea, căpitan-pașa, casap (și căsăpesc), cazacliū, căzlariū, dezghin, dimerlie, gherdan, irmilie, imbrohor, iurușesc, iuzluc, miralaiū, nefer, perdea (de oi), stambólă, șușanea, tufecciū, urdie, zambólă.

În fine, celei din Muntenia (după colecțiunea Teodorescu) îi sînt particulare :

bairac, bașă, bașbafir, beșlic, beșliū (beșlégă), boccealic, cadîlic, caimacam, caragros, chiabur (și chiaburesc), chiul, chesăgiū (și chesăgesc), ciadiriū, ciauș, cioltar, ciododar, delibașa, dulgheresc, ghebra (și ge-

brăresc), ghiuler-aga, irmiziū, (și irmizele), iuzbașa, miraz, nacafă, nafea, odalîc, salavat, saxana, zapciū, zarafir, zarpa.

Trecând la literatura modernă, genul literar mai bogat în vorbe turcescî e cel dramatic, în special comedia: sub acest raport Teatrul lui Alexandri și al lui Caragiale formeză un izvor prețios, ambele completându-se reciproc. Primul oferă tabloul societății noastre sub influența încă covîrșitoare (deși în ajun de a dispărea) a civilizațiunii orientale¹⁾; celălalt prezintă starea de tranzițiune către o nouă epocă de cultură fără ca procesul dintre trecut și prezent să se fi terminat definitiv: la primul respirăm încă atmosfera monotonă și servilă a Orientului, la celălalt asistăm la ciocnirea plină de agitări febrile și de comice peripeții între cele două culturi opuse. Prin desfășurarea acestui conflict psihologic, inerent epocelor de tranzițiune și bruscelor transformări sociale, Caragiale a deschis literaturii naționale un nou izvor al comicului: lumea mahalalelor, al cării graiū e plin de veleități neologice și de reminiscențe orientale. Pe urmele maestrului a pășit apoi Marion care, în schițele-i din „Viața la mahala“, reproduce une-orî cu mult haz limba adesea artificială a acestei pături sociale.

În fine, genul umoristic propriū-dis nici nu pôte fi conceput fără o dosă abundantă de vorbe turcescî. Domeniul umorului, ca și al comicului,

¹⁾ Fôrte interesant pentru aceeași epocă e și romanul lui Filimon „Ciocoi“, un tablou cultural, exact și consciincios, despre societatea română dintre anii 1814—1830.

Deasemenea, „Scrisorile“ lui Ghica conțin amănunte prețioase (deși nu totdeauna exacte) despre aceeași epocă curioasă și astăzi atât de puțin cunoscută.

e inundat de un bogat vocabular special, în care majoritatea o formeză contingentul turec și cel neo-grec. Ambele aceste elemente aũ pierdut, odată cu suprapunerea culturii occidentale, caracterul lor real anterior și devenind astfel superflue în noua stare de lucruri, ele aũ căzut prada spiritului satiric. O lectură fie și superficială a operelor lui N. T. Orășanu ar putea da o idee de bogăția acestei mine nesecate, care pare a spori într'una. Cu timpul se va stabili de sigur (dacă acésta nu s'a făcut încă) o limită strictă între elementele serioase și cele comice (saũ ajunse astfel), fie acestea turcesci saũ neogrecesci. Și o asemenea limită va reflecta două epoce diferite în cursul influenței orientale: una, mai veche, care a avut timp să prindă rădăcinii în limbă; și alta, din epoca fanariotă, superficială și transitorie...

§ 110. CRONOLOGIA ȘI STRATIFICAREA. — În discursul ce d. Hasdeu a rostit în 1886 la Congresul orientaliștilor și mai târziu în cursul *Mag-nului Etymologic*, d-sa a emis principiul de stratificare în considerațiunea istorică a influenței orientale, stabilind că limba română cată să poséda un șir de urme avare, precenge, cumane, mongole (tătare) etc. anteriore venirii Turcilor în Europa și deci mai vechi de cât împrumuturile osmanlii. Acest principiu, foarte legitim în sine, presintă însă deficultăți insurmontabile, îndată ce-î vorba de a veni la realitatea faptelor. Într'adevăr, cunoscințele în privința acelor resturi de idiome orientale sînt cu totul imperfecte (cumană) și chiar nule (avara, pecenega); iar întru cât privesce elementele tătare propriu-dise, influența lor nu tocmai veche se limitéză la un anumit teritoriũ linguistic. Pentru ingeniosita-

tea fără sémën a d-lui Hasdeu asemenea difficultăți sînt din contra ispite și puternice îmboldiri. D-sa dibue prin originile întunecate ale graiului românesc și scôte la ivelã o sumã de documente lingvistice despre influența directã a Avarilor, Pecenegilor, Cumanilor, etc. Și aceste resturi de un caracter atît de venerabil, o argumentare dibace cautã a le presenta ca tot atâtea achizițiuni științifice. D. Hasdeu însotescce obicînit demonstrațiunile sale etimologice de conclusiuni istorice fôrte importante.

Din închiegarea opiniunilor sale rêslețe în acéstã direcțiune resultã o adevãratã teorie, ce am putea-o numi „turanicã“ și care pôte figurã alãturea de cunoscuta sa teorie traco-dacã. Ea pôte fi ast-fel formulatã: orî-ce termin de un caracter arhaic (cf. accè, aslam), dialectal (cf. armig), fôrte popular (cf. baier, pajurã) sau ce ține de sfera pastoralã (cf. baciũ, cioban, balegã) — termin care ar indica o prevenință orientalã — trebuie neapãrat sã-și afle originea, nu în osmanlia, ci în vr'unul din dialectele turanice medievale (avar, peceneg, cuman, mongol, tãtar...)

Negreșit cã maestrul n'a avut ocasiunea sã aplice teoria-ĩ în tot domeniul limbei, Etimologicul oprindu-se la jumëtatea literei B; dar în partea publicatã se aflã date suficiente spre a cunósce și aprecia acéstã nouã doctrinã. O discuțiune seriósã a etimologiilor turanice ale d-lui Hasdeu se impune cu atît mãi mult cu cãt d-sa (precum am đis) nu lipsesce a deduce dintr'însele consequențe istorice de mare interes nu numai pentru noi dar și pentru etnografia popórelor balcanice.

Sã luãm dar în de aprópe cercetare vorbele românesci considerate de d. Hasdeu ca avare,

pecenege, cumane, tătare... și să vedem întru cât ele resistă unei analize obiective a faptelor.

Incepem cu originile cumane ca cele ce prezintă un caracter întru câtva mai pozitiv, deși dificultățile și incertitudinile în această privință nu sînt mai puțin serioase (§ 9).

D. Hasdeu atribue o origină pozitiv cumană archaismelor moldovenesci *acce* și *aslam*. Despre cel dintăi d-sa se exprimă ast-fel (Etymolog. s. v. *acce*):

Nu de la Turci de-a dreptul aș putut Moldovenii să ia acest cuvînt, ci din vr'o altă limbă turanică în care el să aibă sensul general de monetă, fie de aur, fie de argint sau de aramă. În adevăr, în dialectul turc al Cumanilor cari stăpâniseră Moldova în curs de vécuri, *akče* însemna „pecunia“, „ban“. Este una din vorbele cumanice rămase în limba română până în sec. XVI și mai încóce.

La acesta ne mărginim numai a observa (după cele spuse la § 9), că aci nu póte fi vorba de vr'o influență cumană, deórece Ioan-Vodă bătînd banul moldovenesc din 1573, n'a făcut de cât să introducă în țara sa moneda măruntă turcescă „akče“, care circula de mult în imperiul otoman și în provinciile învecinate.

În privința lui „aslam“ d. Hasdeu este și mai explicit. D-sa revine în două rînduri asupra acestuî cuvînt, întăi în menționatul discurs și apoi în Etymologicum, susținînd ast-fel cu o îndoită certitudine originea-î cumană.

Le mot *aslam* „usure“ indique un rapport très intime entre les Roumains et les Comans, à l'époque de la prépondérance politique de ces derniers sur la rive gauche du Danube.

Cuvîntul cuman *astlan* „usure“ nu se află nici în dialectul turc osmanli, nici în cel uigur, nici în cel djagataic, ci numai și numai la Cumanî. Despre con-

secințele curat istorice ale acestei etimologii, a se vedea notița mea „Sur les éléments tures“ (veđi pasajul reprodus mai sus). Aci voiŭ apesa asupra următoarelor două puncturi:

1°. Până la proba contrarie *aslam* aparținând numai graiului din Moldova, fără a-i se găsi vr'o urmă în Ardél saŭ la Munteni, rezultă că Psaltirea Scheiană, mai veche de cât cea Coresiană, a fost scrisă de un Moldovén.

2°. Disparițiunea Cumanilor de pe țiirmii Dunării fiind anterioară sec. XIV, urmază că cu mult înainte de 1350, adecă înainte de data descălecării Maramureșanilor lui Bogdan-Vodă, Moldova era locuită deja de Români.

Fără să dovedescă un raport intim între Români și Cumanii, vorba *aslam* nu e mai veche de cât sec. al XVI-lea (judecând după textele religioase); iar cele două puncturi din concludsiunea d-lui Hasdeu cad dinaintea următoarelor două constatări:

1. vorba figurază în giagatai și în rusesc (§ 9);

2. vorba nu pôte fi un împrumut direct oriental din cauza existenței sale (ca și exclusivă) în texte religioase moldovenesci, ci e pur și simplu reproducerea formeii vechii rusesci *oslamă*, reflexul imediat al giagat. *aslam* „camătă“, un termen familiar multor dialecte tătare și decii și cumaneii.

Și constatând acestea, facem cu totul abstracțiune de elementul fonetic: fiind aci vorba de un împrumut vechiŭ (probabil anterior secolului al XII-lea, după părerea d-lui Hasdeu), dintr'o formă cumană *astelan* saŭ *astlan* nu putea resulta una românescă „*aslam*“.

Despre vorbele ARMIG „armăsar“ (un provincialism bănațén), BAIER și PAJURĂ, d. Hasdeu le crede de origină avară, pecenegă saŭ cumană,

fără a se decide pentru vr'una din ele. Ast-fel despre cel dintâiu d-sa țice (Etymol. s. v. *armig*):

Bănățeniî vor fi moștenit pe al lor *armig* de la Cumanî, de la Pecenegî sau chiar de la Avariî, căci cu Tătarii propriu-diși ei mai că n'au avut a face nici odată, iar de la Turcii osmanliî nu puteau să-l capete.

Bănățeniî nu posed un singur element orientat în întregul lor vocabular (§ 34); în Codex Cumanicus nu figuréză nici-un *armig*; dacă Pecenegiî sau chiar Avariî vor fi cunoscut acest termin, nimenî n'o pôte sci. Positiv este că astădi la Românî vorba circulă numai în Banat și în valea Crișului alb; dintre popórele înconjurătoare o posed numai Poloniî, Rușiî și Ruteniî, ceea ce indică imediat o origină tătara. Se pôte dar stabili următorul itinerar: giagat. *argamak* „cheval de race noble“ a produs pe de o parte pe rusul *argamakū* și pe polon. *rumak* (= *aramak*, din cauza caracterului fluid al lui *g* intervocalic), care trecu la Rutenî sub aceeași formă; aceștia în fine îl împărtășiră Moșilor și Bănățeniilor. Nu pôte fi dar aci vorba de un împrumut direct, ci de reflexul slav al unei vorbe tătare.

Și mai interesantă e expunerea d-lui Hasdeu relativă la vorba „baier“ (ibid. s. v.):

Latin nu este, turcesc nu pôte să fie; dar totuși e turanic, adecă rémas la noi de la Pecenegî sau de la Cumanî de prin sec. IX, înainte de separațiunea Românilor în cele trei ramuri. În dialectul turc orientat sau așa-numitul *djagataic*, care se deosebesce de turcul occidental sau osmanliu mai mult de cum se deosebesce limba română de cea italiană, *bai* există până astădi cu ambele înțelesuri esențiale de „lien“ și de „amulette“: *bay*, lien, charme, enchantement (Vámbery). Din turanicul *bai* Româniî trebuiaū să facă dintâi pl. *baiuri*, după care s'a format apoi un noi singular

analogic: *baiur* sau *baiură*, *baior* sau *baioră*, întocmai după cum din vechiul grec γρόφ, prin pl. gripturi, Românul a ajuns la sing. sgriptor. O paralelă și mai interesantă ne oferă cuvântul „pajură“ sau „pajoră“ sau „pajeră“, care nu este de cât pers. pażan „falco milvus“ (Vullers), adus nouă ca și *baier* de către Pecenegi sau Cumanii sub forma paż, de unde Românii iarăși prin pl. pajuri au căpătat sing. pajură, pajoră, pajeră.

Vorba *baier* (vechiu-românesce *baer*), care revine în dialectul macedonén (*baieru* „salbă“) și istriian (*baieră* „plete“), pretutindenea cu sensul fundamental de „legătură“, nu pôte deriva dintr'un izvor oriental:

1. din cauza caracterului său pan-românesc, cele câteva urme cumane (de pecenege nici vorbă nu pôte fi) mai mult sau mai puțin probabile lipsesc în macedo-româna și în istriano-româna;

2. vorba figurază în texte religioase din Moldova (și încă cu sensul secundar de „amulet“), ceea ce exclude o derivațiune imediat orientală;

3. vorba nu pôte fi nici măcar tătară sau giagataică, nefiind reprezentată în dialectele slavice de la Nord și neaparținând exclusiv Moldovei, cum e cazul cu împrumuturile directe din idiomele tătare (§ 6);

4. în fine, diferența cea mare între giagatai și osmanlia presupusă de d. Hasdeu e exagerată: fondul ambelor e identic și raporturile lor mutuale corespund bună-ora celor ce există între graiul muntén și cel bănățén.

Mentinem dar până la probe positive că forma primordială a cuvântului e *baier* (iar nu „baiu“) și că adevărata-i origină trebuie încă căutată.

Același lucru îl repetăm în privința etimologiei persane a lui „pajură“.

Nu există românește nici-un singur persianism, care să nu fie reprezentat și în osmanliă; nu știm și nu se poate ști dacă Cumanii și Pecenegii posedau acest termen; dar trecând peste toate acestea, dintr'o formă pažan (cf. sinonimul arhaic „zagan“) nu putea rezulta în românește de cât *pažan*, silaba ultimă fiind intonată și deci inseparabilă. O formă ipotetică pecenego-cumană „paž“ e o aserțiune subiectivă și nedemonstrabilă.

La aceste considerațiuni generale s'ar mai putea adăoga și împrejurarea, că vorba nu pare a fi tocmai veche (n'am întâlnit-o de cât în Istoria ieroglică a lui Cantemir) și că e limitată la graiul daco-român ¹⁾.

O serie specială de termeni orientali, cărora d. Hasdeu se încercă a le da o antichitate cât mai îndepărtată, se referă la păstorit: baciū, cioban, balegă...

Pe baciū și pe cioban d. Hasdeu i-a considerat în totdeauna atât de vechi, în cât i-a raportat într'o vreme la originile dace, odată cu dulău și ortoman (Columna pe 1873 și 1874). În urmă însă a revenit asupra tracismului acestor termeni și s'a mulțumit cu o provenință medievală.

Înainte însă de a supune discuțiunii noua părere a d-lui Hasdeu, să stabilim aproximativ cronologia celor două cuvinte.

Terminologia noastră pastorală constă din diferite stratificațiuni linguistice, în cari se pot distinge următoarele serii cronologice:

¹⁾ Din același motiv nu putem admite etimologia cumană (Hasdeu, *Cuvente* I, 311) a sinonimului „sorliță“ (d. sar „vultur“), o vorbă cunoscută numai în Ardeal și în Banat („șurliță“), și nici pe cea persană (ibid. I, 270) a lui „bléndă“ (d. belend „înalt“), o vorbă ce pare a aparține exclusiv Munteniei.

a) latine: vită, boū (berbece, taur), vacă (vitel), óie (miel), capră (ied), cal (armăsar), iapă (mânz), turmă, păstor, păcurar, pășune, lapte, caș, chiag, unt, zer, staul;

b) române (obscure): brânză, urdă, strungă, traistă, mocan, cârlan, jintiță (cocârță);

c) slave: bivol, buhaiū, țap, cirédă, stână, tîrlă, izlaz, suhat etc.

d) maghiare: berbință, dulăū (düllö = pers. tule; cf. copoiū, ogar), imaș (*nimaș: nyomás), sălaș „adăpostul ciobanilor la munte“;

e) turce: caimac, iaurt (și igurțélă), cașcaval; câșlă, odaie (de vite), otac, olum, perdea (de oi), saia, saivan; ciair, herghelie, tamazlic; caval, chindie; ortoman ¹⁾; apoi haidăū, saigiū, vâtaf — la cari adaogăm (cum vom demonstra mai la vale) baciū și cioban.

Cum se vede, nomenclatura pastorală împrumutată de la Turci nu reprezintă nici-una din noțiunile fundamentale ale păstoritului, ci mai mult calități și sinonime de ordine secundară. Așa:

alătura de vorbele de baștină „lapte“ și „brânză“ figuréză calități de lăpturi și brânzeturi: caimac, iaurt cașcaval (cf. telemea);

¹⁾ Vorba *ortoman* sau *iortoman* (cum ea sună în cântecele din Muntenia) însemna la început „avut în turme“ și presupune o formă primitivă *iort* „turmă“ (păstrată încă cu acest sens la Ruteni și la Poloni): în osmanlia *yurt* însemneză „possession, biens-fonds“ iar în tătara „cort nogai“; sensul pastoral al vorbeii saū există în turca vulgară (căci numai un împrumut osmanliū ar putea explica circulațiunea vorbeii în Muntenia și în special în Oltenia), saū specificarea acestui termen e curat românescă (ca la odaie și odalic, otac, perdea și saivan): într'un cas saū într'altul, ciobaniū munteni transportară vorba, ca multe altele de această categorie, în graiul rutén și polon. Din sfera-i pastorală, aceiași vorbă trecu apoi la haiduci cu sensul de „voinic, puternic“ precum (în sens invers) *chiabur*, primitiv „puternic“, ajunse apoi să însemneze „fôrte avut“, vorbind de sătenī a căror bogăție și putere stă tocmai în numărul cel mare al vitelor.

alătura de „stână“ sinonimele câșlă, odaie, otac, perdea, saia și saivan ;

alătura de „pășune“, terminul special ciair (ca slavicul izlaz și maghiarul imaș) ;

alătura, în fine, de terminul pan-românesc „păstor“ echivalentele cioban și vătaf, ambele cu o circulațiune mai mărginită.

Caracterul lor secundar rezultă și din faptul că sînt ca și necunoscute în vechea noastră literatură: singurele exemple citate de d. Hasdeu la cuvîntul „baciū“ sînt luate exclusiv din sfera poeziei populare (și a basmului) ; același lucru s'ar putea dice și despre „cioban“, pe care nu l'am întîlnit de cît în Istoria ieroglifică a lui Cantemir.

Ast-fel fiind, nu pricepem sollicitudinea archaisantă a d-lui Hasdeu pentru acești termini și motivele istorice cari îl îndemnă a susține (Etymol. s. v. baciū) :

Cuvîntul nostru „cioban“, sinonim cu romanicul „păcurar“, deși persian de origine, totuși ne a venit nouă forțe de demult prin Turani, nu însă despre miadădi de la Turcii Osmanlii (după cum 'și închipuesce Cihae), ci despre răsărit: de la acele triburi din vécul de mijloc cari l'au lăsat de asemenea Rușilor și Polonilor și dintre cari Pecenegii și Cumanii în specie au trăit printre Români secolii întregi.

Sub raportul formal, e indiferent dacă vorba „cioban“ se trage de la Osmanlii sau de la Tătari (fondul lor lingvistic fiind absolut analog) ; nu tot așa însă stau lucrurile sub raportul etnografic. D. Hasdeu susținînd originea exclusiv tătară a vorbei și anterioară contactului cu Turcii osmanlii pe de o parte, e nevoit s'o dăruască nu numai sêrbei și bulgarei, dar pînă și turcei ; pe de altă parte ridică ast-fel o barieră între acest

termin turcesc și ceilalți referitori la sfera pastorală și prin această isolare dă vorbeii un relief istoric ce nu-l posedă în fapt. Am spus mai sus, că vorba „cioban“ lipsesce aproape cu desăvârșire în vechile texte; dar și circulațiunea-i actuală este mărginită: Ardelenii, ca și Bănățenii, nu o cunosc și posed în locu-i echivalentul latin „păcurar“, odată cu Românii din Istria, Dobrogea și Macedonia. În realitate dar, nu numai „păstor“ (care există pretutindenea) dar până și sinonimul său „păcurar“ se bucură de o extensiune teritorială mai mare de cât „cioban“, care revine asemenea și la Macedo-Românii (alătura de „picuraru“).

Conchidem dar că vorba „cioban“, necunoscută vechii noastre literaturii religioase și străin fiind la Românii din Ardeal și din Banat, întrunesc condițiunile istorice ale unei derivațiuni directe din turcesc: el nu-i altminterea de cât un fragment din seria importantă de terminii pastorali românesce originari din osmanlia (§ 105).

Despre originea orientală a vorbeii „baciū“ d. Hasdeu dice (ibid.):

În toate dialectele turco-tatare tulpina *bak* însemnează „regarder, surveiller“, de unde prin sufixul -çi: bakçi „surveillant“. La Români acest cuvânt a dobândit forma *baciū* și sensul restrâns de „surveillant de la bergerie“, cu cari ambele, ca un fel de pecete curat românească, el a trecut apoi la Slavi și la Unguri. În secolul X, când s'a făcut despărțirea între Daco-Români și Macedo-Români, sensul strict ciobănesc al baciului se pare a nu se fi fixat încă pe deplin, și de aceea în dialectul macedo-român cuvântul însemnează „surveillant de la boucherie“.

La acestea observăm:

1. o formă „bakçi“ nu există: numele de agent de la verbul „bakmak“ sună *bakygy* „celui

qui regarde, qui voit, qui observe, qui soigne“; dar nici de la bakëi, și nici de la bakygy, s'ar putea vr'odată deduce al nostru *baciù*: de la formele menționate derivațiunea ar suna infailibil „bacciu“ și „bagăgiu“ (tot atât de puțin admisibilă e și etimologia dată de Lobel: bağy „sœur aînée“);

2. observațiunea relativă la sensul vorbei în macedo-româna cade ast-fel de la sine;

3. la Româniî din Banat, al căror graiû nu cunósce nici un turcism direct, vorba a fost importată de ciobaniî munteni (mențiunea-î cea mai veche în Dicționarul bănățén din sec. XVII: *bacs*, opilio; *bacse*, frater major natu).

Cât priveșce originea însăși a vorbei, ea nu e de cât turcul (ÇOBAN-)BAŞ „maître-berger“: la Româniî din Macedoia (și la Sêrbî) çoban-baş are chiar sensul lui „baciù“. Sub raportul formal, un ș final turc trece adesea românesc în ç (cf. cerviciù d. cerviș, dîrviciù d. derviș; cf. arniciù d. arniș=ἀρνίσιος); din punctul de vedere al sensului, vorba corespunde întocmai: „întâiul cioban“. Evoluțiunea semantică în macedo-româna „cel ce strînge seul la „zalhana“ nu pôte fi de cât rezultatul izolării ulterioare a lui „baş“ de „cioban“: baş „mai-marele“ stânei, apoi capul zalhanalei, o generalizare ce revine și la sinonimul sêu „vâtaf“, primitiv cioban care păzesce stâna, apoi căpetenie în genere și în special militară.

Prin lungile migrațiuni ale ciobanilor românî la Nord și la Sud, vorba *baciù* se respândi pe de o parte la Unguri, Poloni, Moravi și Slovaci, iar pe de alta la Sêrbî și la Bulgari.

În fine, reproducem și argumentarea d-lui Hasdeù relativă la etimologia vorbei „balegă“.

Este una din vorbele cele ciobănesci lăsate la Dunăre prin invasiunile popórelor turanice din vécul de mijloc. In diferite dialecte tătare circuléză până astăzi cu același sens *balgas*, *balgaș* etc. De la Români a trecut cuvîntul la Sêrbi (*balega*) și la Albanezi (*baigă*). Ruténul „belega“ póte să vină de adreptul dintr'un dialect tătăresc.

Dintr'o formă tătără „balgàs“, care există altminterea și în osmania (*balgãm* „flegme, pituite“), n'ar putea veni niciodată vorba *balegă*, cu accentul pe prima silabă, ca și în varianta-i macedonénă *bàlică*: acésta în privința formei; apoi circulațiunea vorbeii (cunoscută în Ardél și în Banat) precum și faptul că revine în texte religióse sînt tot atâtea motive ce se opun unei derivațiunii orientale.

Și acésta cu drept cuvînt, căci vorba pare a fi indigenă.

Deja rēposatiii Laurian și Maxim susțineau (Glosar, 51) că „e luminat ca ȃiua că cuvîntul *balegă* vine din *bale*... de la secrețiune pre gură până la secrețiune pe ședut nu este decăt un pas...“ Și credem că nu s'ar putea face vr'o obiecțiune seriósă acestei etimologii, care corespunde fórte bine sub raportul formal și semantic. Respândirea cea mare a vorbeii și caracterul ei pastoral încă vin în sprijinul unei originii indigene

In acest mod, nici una din dovedile linguistice aduse de d. Hasdeu în favórea unor resturi în românesce de idiome turanice dispărute nu resistă datelor actuale ale sciinței. Prin acésta infirmare a rezultatelor obținute până acuma nu voim să contestăm într'un mod peremptoriu existența în limba nóstră a unor resturi cumane și tătare, dar până astăzi, cu tótă munca depusă în asemenea scrutări, rezultatele nu pot fi considerate de cât ca problematice în cel mai înalt

grad. Și dacă e legitim a se admite *a priori* existența în limba română (ca în bulgara și în maghiara) a unor elemente ante-osmanlii, nu trebuie însă admisă de cât cu cea mai mare rezervă aplicarea acestei supozițiunii istorice în domeniul faptelor.

Dintre diferitele némurii orientale cari s'aũ cioenit în cursul vécurilor cu popórele din valea Dunării, numai Turcii (osmanlii saũ tãtãri) aũ lãsat în idiomele din rãsãritul Europei urme numeroase și positive, pe când tóte celelalte — Huni, Avari, Pecenegi, Cumanii etc. — aũ perit cu sunet și ecoul lor îndepãrtat pare a fi amușit pentru totdeauna...

§ 110^a. EXTENSIUNEA TERITORIALĂ. — Am stabilit mai sus, cã împrumuturile turcesci lipsese cu desãvîrșire Românilor din Ardél, Banat și Istria (§ 32—34). Circulațiunea elementului oriental se face dar în coprinsul urmãtor: în Bucovina, Moldova (prea pușin în Basarabia), apoi în Muntenia, Dobrogea și la Românii din Macedonia. Ceii din urmã nefiind încã studiași sub raportul contactului lingvistic osmanliu, nevoiși sîntem a-i lãsa de o cam datã la o parte și sã ne mulțumim cu cele câteva date emise înainte asupra lor (§ 32). Materialul lexical din Bucovina coincide în cea mai mare parte cu cel din Moldova, iar materialul din Muntenia cu cel din Dobrogea. În realitate dar, examinarea turcismelor române din punctul de vedere extensiv, revine pe de o parte la stabilirea elementelor comune cari se bucurã de o circulațiune generalã în țãrile numite, iar pe de alta la diferențierea acelor elemente cari aparțin unuia saũ altuia din cele douë centre topografice, Muntenia și Moldova.

In acest mod obținem următorul tablou comparativ (omitiînd nomenclatura specială poeziei populare și basmului):

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
arman	adet(iu)	cianac	
arpagic	amandea	ciapcân	
asmă	arcan	cimber	
asmaciuc	arșin	cimșir	
	avan	cinghel	
babalic	babacă	ciolac	
baldîr	bagdadie	ciorap	
batalama	bageac	cioreci	
becher	baibarac	ciortan	
beșlegă	balcâz	cirac	
bozma	benghiu	ciripie	
bucciū	besectea	cișit	
bucmea	bindisese	ciucurluc	
budulac	bostan	ciufut	
burghiu	boștur	ciulea	
burii	buluc (adv.)	ciuin	
	bușmachî	ciuruc	
caiă	cabaz	ciutac	
căigiū	cafas	conabiū	
caldarîm	caifet	culă	
capangă	calangiū	cumaș	
caragace	călêp	curama	
caranfil	capcană	dăinuiese	danga
cărdășesc	casap	dahiū	dezghin
cat	câșlă	dalcauc	dimerlie
cauc	chelimet	dever	duducă
cărcăiac	cherem	dizman	dughiană
cecmegea	chertic	dovléc	dulandragiū
ceplegea	chișléc	dud	
cercevea	chiulug	duium (adv.)	
chepeng	ciair	dulamă	
chervan	ciamur	făraș	fesfesea
chesat	cic(a)ric	farfara	fetnegea
chiostec	cimbistră	fermenea	
chiul	cobuz	filer	
chiulhan	condac	fitil	
ciam	coz	furda	

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
ghilbaş	gavanos	pardaf	pangea
ghimirlie	gherghir	parlagiũ	pervaz
ghiobec	ghiduș	peșchir	peștimal
ghiuden	ghigelie	pirpiriũ	pistil
ghiveciũ	ghiol	poturi	ręgea
gianabet		razachie	rușfet
harar	hac	renghiũ	
havuz	halaturĩ	rĩdea	
haznà (de apă)	halep	sabor	saivan
	haraba	saià (staul)	sanche
	harbuz	samaniũ	sapa (calului)
	hasà	sanchiũ	schingiu(esc)
	hicĩ	satara (belea)	sugiuc
	hindichiũ	saxie	surduc
	huzur	sefertas	surghiun(esc)
	imireĩ	sefterea	
	irmilie	serpengea	
inacciũ		șaliũ	șișanea
indrușaim		șasiũ	
iorgan		șiboĩ	
iorgovan		șiș	
iucusucea		talaș	taban
laf	lagiverde	tamachiar	tălășman
	locma	taman	tasma
magiun	maraz	tarla	teltea
magmuză	matara	tavan	tertel
maimuță	matuf	tecnefes	trampă
mămulăr	melez	telemea	
martac	merchez	tembel	
masat	micșunea	tenchiũ	
miambal	muhaier	terezie	
miraz		terlicĩ	
mișchet		tetrea	
muhurdan		tibișir	
muscal		tiftic	
muștea		tivilichie	
nălbant	nacafa	trahana	
nipar	nenécă	turlac	
	nufěr	tuzluci	
olum	odagaciũ	veresie	
orșav	ogeac	viran	
otac			vișinap

MUNTENIA	MOLDOVA	MUNTENIA	MOLDOVA
zarpa	zarif	zefliū	zuluf
zeflema	zarnacadea	zevzec	zurba

Aci se pôte adăoga vorbele speciale basmelor muntene: abitir, dam, salafiū, saltanat, saxana, șart, tărîm, tevatură etc. și acele nume de colorî ce sînt particulare descântecelor: ghiurghiuliū, ghiviziū, naramgiū etc.

De asemenea, expresiunile caracteristice în graiul mahalagiilor: cabul (și cabulipseș), giugiuc și giungiurliū, înglindiseș („a se îmbêta“), levent (fig.), mangafa, papugiū (fig.), pastrama-giū etc.

În fine, cele cîteva vorbe proprii limbei capilărescî: babacă și nenécă, gigea și giugiulesc, tali.

După acéstă eliminare a vorbelor de un caracter local limitat, dăm mai la vale tabloul elementelor comune, cari forméză stocul fundamental al turcismelor române (cu omiterea particulelor, a vorbelor eșite din us sau rare și a celor relative anume la lumea orientală), elemente reprezentate în mare parte fără echivalente corespundătoare.

Aba	arnăut	basma
abanos	arșic	beciū
abraș(iabraș)	atlaz	belea
acaret(ecaret)	Bacal(băcan)	beltea(peltea)
afion	băcan(lemnul)	berechet
age(a)miū	baciū	bidiviū(bididiū)
aiar	bașîș	bina
alaiū (halaiū)	badăna(bidinea)	boccea
alișveriș	bağa	bocluc (bucluc)
amanet(emanet)	balama	bogasiū
antiriū (antereū)	bam(i)e	boiă
arap (harap)	bardac(ă)	boiū

bondoc (bunduc)	chi(h)limbar	dam(b)la
borangie	chilă	dandana
(burungiuc)	chilim	dara
bulgăre	chilipir	darae(tarae)
bulgür	(chelepir)	deliü
bumbac	chimir (chimer)	derbedeü
bursuc	chindie	(derbeder)
Cafea	chior	dimie
caimac	chirie	divan (patul)
cais	chisea (chesea)	dulap
calabalic	ciacâr	dulgher
călăuz(ă)	ciapraz (cepraz)	duşman
calfă	ciardac (cerdae)	duşumea (duşamè)
calp	ciarsaf (cersaf)	Farfurie
calup (calîp)	ciaun (ceun)	fileş
canat	ciauş	fişic
cănesc	cilic	fistic (fistec)
cange	ciob	fotă
căntar	cioban	fudul
carpac	ciochină	Găitan
caraghioz	(cinchină)	gârbaciü
caraul(ă)	cioltar	gebrea
câşmîz	ciomag	gherghef
caşcaval	ciorbă	gherdan
cătiü	ciriş	(ghiordan)
catifea	cişmea (ceşmè)	ghiotura (adj.)
catîr	cit	ghi(o)zdan
catran	ciubuc (cibuc)	ghiulea
cătun	civit	giaba (adv.)
cavaf	colan	giam
caval	coltuc (cultuc)	giamantan
cazan	conac	(gemandan)
cazma	condur	giambaş
cegă	copeă	giamparale
cerviş (ciriviş)	co(r)torosesc	giantă
chebă (ghebă)	coşcogea	giubea
chef (chief)	(gojgogea)	giuvaer (juvaer)
chel (chiel)	covată	Habar (abar)
chenar	curmal (hurmäl)	hagiü (agiü)
cherestea	cusur	haham
(herestea)	cutie	haide! (aide!)
chiabur	Dairea	haimana
chibrit	dalac(talan)	(aimana)

hain	mahmur	para
hal	maidan (meidén)	parmac(lîc)
halal (alal)	mangal	pastramă
halat	marafet	patlagea
halva (alva)	maramă	pehlivan
hamal (mahal)	(năframă)	peltic
hambar (ambar)	mărgean	perdaf
han	marole (marule)	perdea
hap	masala	peruzea
haram (aram)	mascara	pezevenghiû
hareciû (areciû)	me(h)enghiû	pingea
harşa (arşa)	meremet	pişicher
hatîr	meşină	Rachiû
havră	mezat	raft
haz	mezeà	ravac
herghelie	mindir (minder)	refenea
(erghelie)	mintén	revent
Iabaşa (ievaşea)	mofluz	rup
iadeş (iedeş)	mof*	Saca
iahnie (ihnea)	moloz	sacâz
iamă	mosafir (musafir)	sadea
iatac (etac)	mosor	saftia (seftea)
iaurt (igurţelă)	mucalit	saftian
ibric	mucava	sahan
ibrişim	(macava)	sala(h)or
ilie (ilec)	murdar	salcâm
ipîngea	muşama	saltea
(epîngea)	muşteriû	samsar
iureş	Naht	samur
Lalea	năhut (nohot)	sarma
léfă	naiû (neiû)	satîr
leş	năstrapă	schele
levant	naz	serum
lichea	nazar	sided (sedef)
liliac (flórea)	nurî	simit
liliac (paserea)	Oca	sinet (senet)
liman	odae	sipet
lulea	ogur (ugur)	soiû
Macara	olac	sopa
macat	Pacia(v)ură	su(c)man
magaza	păfta	suliman
(magazie)	paiantă	surlă
mahala	papuc	surugiû

susan	tavă	tulpan
Şaiac (şiiac)	telal	tulumbă
şaică (şeică)	ténc	tutun
şal	tertip	(tiutiu)
şandrama	teşghea (tjghea)	Uluc (ă)
şiret (rafinat)	testea (tistea)	ursuz
şiret (găitan)	testemel	(hursuz)
Tabac	(tistimel)	vadea
tabiet	tichie (chitie)	vataf (vătaş)
tabla	tighel	vechil
tacâm	tingire	Zăbun (zobon)
taftă	tinichea	zaif
taftur	(tenechea)	za(l)hana
tahîn	tipsie	(salhana)
tain	tiptil	zambilă
talaz	tizic (tezie)	(zambul)
tamazlic	toiû	zar
tarabă	top	zaraf
taraf	torbă (tolbă)	zarzavat
tarapana	trufanda	ziafet
tas (tés)	tuciû	zor

Un şir de vorbe de origină turcăscă se află cele mai multe înregistrate în Vocabularul lui Polysu (de la care au trecut apoi în Dicţionarul lui Pontbriant, în Glosarul Academiei şi în opera lui Cihac), a căror circulaţiune n'a putut fi sprijinită prin nici o citaţiune. Existenţa lor îndoielnică saû cu totul trecătoare ne a făcut să le omitem din corpul însuşii al lucrării (care conţine materiale exclusiv autentice) şi să le înşirăm aci, mai mult din dorinţa de a fi cât se pôte mai complet.

Asemenea expresiuni isolate sînt:

acmac, prost (la Polysu, Pontbriant, Glosar şi Cihac): în adnotaţiunile lui Polysu şi **acmăcie**, prostie; — ar. АНМАК, sot: bulg. serb. id.

aralic, interval, în locuţiunea „a face cuiva aralic“, a-î face loc, a-î da răgaz (la aceeaşi lexicografi); — АРА-ЛЫК, interstice (d. ara „milieu“); alb. id., serb. araluk.

- arsiz**, nerușinat (Cihac); — ARSYZ, éhonté (d. ar. „honte“); alb. arsáz „semeț“.
- bacalim**, 1. int. om vedea (Polysu); 2. subst. promisiune, perspectivă (Ghica, 365: se întorse cu făgăduieli, *bacalimuri*); — BAKALYM, id. (d. bakmak „regarder“).
- băhtisesc**, a se plictisi (Polysu); — BYKMAK (aor. bykty), se dégoûter; bulg. băhtisam.
- balos**, miere (Polysu); — BAL, miel (sufixul e obscur).
- becriû**, desfrînat (Rössler, Cihac) și **becrilic**, desfrî-nare (la aceiași); — BEKRI, ivrogne; BEKRILYK, ivrognerie; bulg. serb. becriia.
- bent**, mocirlă (Pontbriant, Cihac); — pers. BEND, digue; bulg. bent „bassin“, mcr. bent „mocirlă“.
- bolbòl**, cu belșug (Rössler, Pontbriant, Polysu); — BOL BGL, abondamment.
- boș**, gol (Cihac, care citează și locuțiunea „zidul șede în boș“, la muraille n'est pas assise en pleine); — BOȘ, creux, vide.
- cafaltic**, gustare saû dejun, litt. ce vine înainte de cafea (Polysu); — KAVALTY (kahve alty), déjeuner.
- capladisesc**, a căptuși cu mătăsarie o giubea (Costinescu); — KAPLAMAK (aor. kaplady), mettre une doublure; ngr. καπλαδίζω, doubler.
- casnă**, un fel de gumă (Cihac); — KASNY, galbanum.
- cehrea**, grimasă (Codrescu, Cihac); — pers. ÇEHRE, mine, visage; serb. čehra, id.
- checiû**, chee de șurupuri (Cihac); — EGEÇ, crochet; serb. engëç, id.
- ciap**, înșelăciune (Polysu, Rössler); — ÇEP, trompeur.
- ciarcliû**, rotat (Polysu); — ÇARKLY, muni de roues (d. pers. çark „roue“).
- cicriciniû**, chirurg care drege scrintituri (Barcian?); — ÇYKRYKÇY, chirurgien (qui remet les membres disloqués); bulg. čakrekëia „bailleul“.
- curiac**, mică curătură în mijlocul unei păduri (Polysu); — KORU, forêt, défends; bulg. kuriia și koriiaak „pădure“.
- daldisesc**, a risca în joc, a urca miza (Polysu, Costinescu); DALMAK, enfoncer; serb. daldisati „a scufunda“.
- dîr-mîr** (**tîr-mîr**), arababură (Cihac); — TARMAR, confus.
- dubara**, dublă aruncătură în jocul în zarî (Cihac); — DUBARA (pers. dubare „deux fois“), double deux au jeu de trictrac.

epièc, aruncătură în care cad doi ași, în jocul în zari (Glosar); — **HEP YEK**, doublon au jeu de trictrac (d. hep „tout“ și yek „as“).

furda, flecărire (?) (Cihac); — **FORTA**, bavardage.

gabara, fluturaș pe cusături (Gorjan); — **KABARA**, paillette.

ghium, ibric de aramă (Cihac); — **güm** (gügüm), aiguiere de cuivre; alb. gyum.

giumèrt, galantom, darnic (Gorjan); — **gömert** (pers. gevanmerd), liberal, généreux.

gomènă, palamar, otgon (Cihac); — **GOMENA**, câble (d. it. gomena); ngr. γομένα.

gul, hamul dinapoï la catîri (Cihac); — ar. **GULL**, carcan, joug.

ienicimă, fată sau femei de curînd prostituată, litt. modă nouă (Polysu, Rössler), — **YEŃI ÇYKMA**, nouvelle mode qui vient de paraître, nouvelle invention.

ivilichiù, svelt (Glosar); — **EVVELKI**, premier.

langavie, ornament architectonic de flori și fructe (Glosar, Cihac); — **YILAN KAVI**, serpent, sinueux, en zig-zag (d. yilan „serpent“).

locmagiun, electuar împotriva neputinței bărbătesci (Polysu); — **LOKMAĞUN**, aphrodisiaque.

luchiùm, tencuială de haznale (Cihac); — **LÖKÜN**, sorte de ciment.

mangialic, pîrghie (Cihac); — ar. **MANGYLYK**, grue.

mauză, povară mare, mașină (Polysu); — **MAVUSA**, bâtiment de transport.

muftagiù, avar (Polysu, Rössler, Cihac); — **MUHTAĞY**, mendiant.

muhaiar, nehotărît, nesigur (id.); — ar. **MUHAYER**, qui a le choix libre.

palašcă, patrontaș (Cihac); — **PALASKA**, giberne (d. ung. palaszka = vsl. ploskva „ploscă“), ngr. παλάσκα.

paraliù, chiabur (Polysu); — **PARALY**, id.

sagéc, ciucure (Cihac, care aduce și forma derivată **săgecar** „ciaprazar“); — **SAĞAK**, frange.

sahîn, grăsime (Cihac); — ar. **ŞAHM**, graisse.

taban, scândură lungă și subțire (Cihac); — **TABAN**, poutre, traverse.

tedaric, provisiuni de vînat (Gorjan: *tedaric* de fîn „fourrage“); — ar. **TEDARÛK**, provision, préparatif.

terbiè, sos (Gorjan: *tèrbie*, suliman de bucate); — TERBIYE (ar. terbiyet), asaisonnement (des mets), sauce.
tescherea, rîndea (Cihac); — pers. DESTERE, petite scie.
tocmac, ciocan mare; pl. tăieței (Cihac); — ТОКМАК, maillet.

turluc, cuptor pentru arderea cărbunilor (Stamati s. v. Kohlenmeiler); — ТОРЛУК, fosse dans laquelle on éteint le charbon.

tușar, precupeț (Cihac); — ar. TŪĞGAR, marchand.

Maî toți acești terminî aũ fost de o întrebuițare rară și mărginită: fórte puțini numai (ca luchium, tocmaci etc.) se maî aud astăzi în Moldova; marea lor majoritate însã par a fi simpli parasiți, cari aũ dus o existență îndoielnică spre a cădea apoi într'o desăvîrșită uitare.

§ 111. METODA. — Influența turcescă directă, sub raportul politic, încetă efectiv la 1821, odată cu epoca fanariotă; dar acțiunea ei se prelungi încă aprópe un deceniũ pânã la ocupațiunea rusă a Principatelor (1828 — 1834), când, sub administrațiunea lui Kisselef, Regulamentul organic desființã o sumă de elemente ale trecutului, de ordine politică, administrativă, judiciară și militară, cari se resimțiau încă de influența seculară otomană.

Dar viața socială cu manierele și portul oriental, cu eticheta și rangurile ei, cu sistema-i de monete și măsuri, durã cam pânã la 1850. În acéstã privință o comedie ca „Boierii și Ciocoi” de Alexandri (a cării acțiune se petrece între anii 1840 și 1850) e de mare importanță culturală și ne póte da măsura transformării radicale operată în organismul nostru social după acéstã dată, când contactul direct cu ideile și instituțiunile din Occident devine o realitate istorică de o continuă durabilitate.

Un deceniũ maî târziu și societatea nóstrã

trece printr'o adevărată metamorfoză: toate elementele caracteristice ale vechii societăți dispar ca prin farmec sub acțiunea cotropitoare a curentului occidental, sau mai bine ȕis francez. Ruptura între trecut și prezent se face într'un mod atât de brusc, achizițiunile culturei europene se substituiesc atât de repede unor instituțiuni seculare, încât prezentul pentru alte popóre forméază pentru noi un trecut adesea îndepărtat sub raportul social, politic și lingvistic.

Acéstă reacțiune necesară a dat o lovitură de mórte instituțiunilor trecutului nu numai de origină turcésă, ci și celor derivate dintr'un izvor slavo-grec. Tóte elementele culturale din sfera administrațiunii, justiției și armatei, ce poporul român și le-a însușit în evoluțiunea-ı seculară — slave, grece și turce — au eșit atunci din circulațiune și au căutat un refugiú în domeniul istoriei.

Nu aceeași sórtă au avut'o însă elementele din sfera socială: părăsite de clasa nobilă, schimbătoare și mlădiósă, cele mai multe dintr'ınsele — și în primul rînd costumul — au trecut asupra părții conservátore a națiunii, asupra clasei țărănesci, la care persistă și astăđi și va persista mult timp încă. Și tot așa cu celelalte categorii ale împrumuturilor existente, fie în orașe fie la țară.

Se impune dar, pentru o apreciere mai rațională a influenței străine, acéstă dublă considerațiune: a vorbelor istorice sau dispărute și a vorbelor populare cari circulă și astăđi.

Derivațiunea orientală se face une-orı pe cale indirectă, prin mijlocirea uneia din idiomele balcanice. Ast-fel, forma vorbelor nóstre turcesci

derivă direct din bulgăresce (§ 26), precum elementele turcesci din Banat se datoresc imediat Sârbilor sau Ungurilor din această provincie (§ 34).

Alte-ori, când aceleși elemente romanice se află și în turca și în greca modernă, e mai greu de hotărît itinerarul prin care au intrat în românesce. Astfel : angara (t. angariya = ngr. ἀγγαρεία), bacala (t. bakala, ngr. μπακαλας = it. bacallao), marghiol, piftie (pers. pihti = ngr. πιφτιή) etc.

Iată câteva din aceste filiere intermediare.

Prin intermediu slav : calic (vsl. kalika = pers. kalak „difforme“), ciobotă (rus. čobotŭ d. tatar. čabata = pers. čabatan „grosses bottes“), șagă (bulg. șagŭ = t. șaka „badinage“), șofran (vsl. șaf-ranŭ : fr. germ. safran din ar. za'feran), tăgârță (sl. = t. tagarğyk „besace“), telégă (rus. telêga = t. talika „voiture“), toiag (vsl. toiagŭ = t. toyaka „gros bâton“), topor (vsl. toporŭ = pers. tabar „securis“).

La acestea adăogăm :

ROMANI pl. ómenŭ bunŭ cari trăiesc la răsărit între necredincioși și de mila cărora se aruncă în timpul Pascilor găóce de ou în rîuri (Mangiuca, Calendar pe 1883 : *Pascile Rocmanilor* și *Pascile Blajinilor*) ; — rus. (dialectal) rochman „milos“ din ar. raħman „miséricordieux“. De la Româniŭ din Bucovina, cari au primit-o de la Ruteni, vorba trecu la Huțianŭ din Galiția : rach-man și rachmanski velykden „Pascile Rocmanilor“, sêrbătóre ce se ține în onórea lor 25 zile după Dumineca Pascilor (cf. Miklosich, *Wanderungen*, p. 18 și 21). Moldoveniŭ numesc aceiași sêrbătóre „Pascile Blajinilor“ (sl. blažinŭ = ar. raħman), un epitet de un caracter cu totul general, ceea ce exclude ori-ce alu-siune mitică : cf. asupra Rocmanilor, Marian în *Revista critică literară* IV, 129—132 și *Șeđetórea* I, 28—29.

TĂLMACIŭ, sinonim cu dragoman sau tergiman ; — vsl. tlŭmač „înterpres“ n'are a face cu sinonimul sêu tlŭkŭ (cf. Cihac), ci derivă de-a dreptul de la giagat.

tilmaç, cum. telmaç „interpres“: vorba orientală stă în raport primordial cu tat. til „limbă“.

Prin intermediu maghiar: dulău (düllö = pers. tule „chien de chasse“), coroiu (karoly = t. karagu), ham (hám = pers. ham „harnachement“), pezmet (peszmét = pers. peksemet „biscuit“), salaş şi sălaşlucesc (szállás = t. salaş „tente, chaudière“), şoim (sólyom = t. şahin), vamă şi vameş (vám = ar. vam „dette“).

La acestea adăogăm :

CIOTURĂ, găletă (în Moldova) şi ţevă de lulea (în Ardél); — esútoră „embouchure d'un tuyau de pipe, cruchon de bois“ d. t. çotura (çotra) „cruche ou bouteille en bois de forme plate (d. it. ciotola); bulg. serb. çutura „tîvgă de apă“. Circulaţiunea şi sensul vorbeii indică o directă proveninţă maghiară, iar nu osmanlie.

CIZMĂ, sinonim cu moldov. ciobotă, existând şi în istriano-româna (luat aci din sêrbesce): accentul şi circulaţiunea vorbeii indică şi aci o imediată derivaţiune maghiară (de unde provin şi alţi termîni profesionali ca astrăgaciū bedrég, dichiciū, şan): — csizma „botte, bottine“ = t. çizmè, id. (çizmeği = cizmar), de unde sêrb. cizma, alb. şi mer. eizme.

Unii termîni (primitiv turcesci) ca Beciū şi chepenég; aū fost alternativ împrumutate de la Turci şi de la Ungurî: existenţa lor simultană în Dobrogea şi în Ardél indică această dublă proveninţă paralelă.

Prin intermediu neo-grec: măcar (§ 25), taifas (ταιφας, assemblée, troupe = t.-ar. taifa „suite, cortège“), ţucal (τζουκάλι = t. çukal „pot“), zarzăr (ζέρζαλον, abricot = t. pers. zerdalu „petit abricot“) etc. O filieră analogă revine în acele vorbe turcesci, în cari palatalele primitive sînt rediate în românesce prin sibilante corespundătoare: ş prin s şi ç prin ţ (§ 21).

Tot din neo-gréca se trage şi **farmazon** „necredincios,

perfid“ (litt. francmason), sens ce revine deja într'un document al lui Mavroghene din 1787 (Urechia, Istoria III, 108: uniți din făcătorii de rele și *farmazoni* au semănat multe feluri de vorbe neadeverate spre spaima norodului); — *φαρμασόνος*, nelegiuit (d. fr. franc-maçon), mer. farmazon „ipocrit, om rău“, rus. pol. farmazon, t. farmason. Vorba dobîndi de timpuriu un sens nefavorabil din cauza apucăturilor misterioase ale francmasoneriei, introdusă la noi de către Greci în ultimul pătrar al secolului trecut: de aci *farmazon* „panglicar, scamator“ și *farmazonă* „vrăjitoare“ (Créngă I, 232: fata lui Roș-Impărat este o farmazonă cumplită).

În fine, un intermediu sas sau german indică vorba „lăută“ (germ. Laute = t. lauta): cf. Hasdeu, Etymologicum s. v. alăută.

Mai rămâne să considerăm în trecut materialul de natură literară sau artificială, ce ne a venit (direct sau indirect) din Orient și care ni s'a transmis prin trei canale diferite.

1. Neologismele orientale ce le datorim contactului recent cu cultura franceză și dintre cari unele se află menționate în corpul lucrării cu ocaziunea dubletelor lor, populare sau istorice. Ast-fel:

alcov (cf. cubea), amiral (emir), arsenal (tersana), azur (lazor), beduin (bidiviu), bezoard (panzehru), calibru (calup), caravană (chervan), caravanseraiu (carvasara), carmin (cărmiz), gudron (catran), hazard (zar), hordă (urdie), jupă (giubea), magazin (magaza), mascară (mascara), moschee (mecet), nabab (naip), odaliscă (odalic), sirop (ciorbă), sorbet (șerbet)...

Restul acestor neologisme, abstracțiune făcînd de terminologia științifică, se reduce la următoarele: ambră, asasin, balsam, camfor, carat, fachir, felah, felucă, garafă, iradea, muezin, meschin, mumie, razzia, șerif, talisman, tarif.

2. Neologisme poetice împrumutate direct

din Orient. Singuriî dintre poeții noștri cari au tras în sfera fantasiei lor lumea orientală, au fost Alexandri (în câteva Legende istorice) și mai ales Bolintinénu, în „Florile Bosforului“. Acest din urmă a recurs la izvorul însuși de inspirațiune și a introdus, în poeticele sale descrieri; un număr ore-care de terminî relativî la viața orientală ca :

CERCHEZ, tunică de formă circasiană (I, 234: Feregeua se 'mlădie pe kiahiul, bogat *cerchez*).

DALGA, tunică de mătase cu ciucuri de fir (I, 293: Anteriû de selimie cu *dalga* de fir deschis); — *dalga* „casaque“.

GIN, demon, duh (I, 299: *Giniî* fantasticii ce 'n nópte se adună): — ar. gîn „génie, démon“.

HALATCA, sclavă de harem (I, 248: L'ale *halaicci* cântece de dor); — ar. halayka „esclave, servante“.

HURIE, fecióră promisă de Mahomet în paradis musulmanului fidel; fig. ființă răpitoare, dîină (Bolintinénu I, 241: *Hurie* eșită din ale mării spume; 248: *Hurióra* edelului dulce...); — ar. huri „nymphé“.

IAȘMAC, vëlul turcócicelor (I, 234: Sub *iașmac* adus din Șam); — *yașmak* „voile des dames musulmanes“.

TALICĂ, trăsură ușoră și elegantă (I, 336: O *talică* se oprește, ocolită de cavazi); — talika „petit chariot à un cheval“ (de unde rus. telêga).

Dar mai ales BÛLBÛLI „priveghetóre“, paserea favorită a poeților din Orient, revine sub diferite forme: *biulbiuliță* (Bolintinénu I, 352: Cântă, biulbiuliță bună, Prelungesce somnul tēū), *bulbulucă* (I, 273: Amoros ca plânșul dragei bulbuluce) și *biulbiulină* (Alexandri II, 313: O frumoasă biulbiulină începuse a cânta)...

Restul acestui vocabular poetic (ascher, câzlar, ciflic, elcovan, feregea, gianfes, giar, hadîn, hanîmă, imam, namaz, sandal, selemie, siléf; și numele proprii: Anadol, Boaz, Șam) se regăsește printre vorbele istorice; tot așa cei câțiva terminî întrebuițați de Alexandri ca: Aliotman (și la Eminescu), chiafir, hairêt (= hiğret) etc.

3. În fine, neologisme recente orientale care n'au ajuns încă a fi populare: HAMAM „baie cu abur uscat“: *hammam* „bain“; BECTEMIS, calitate superioară de tutun (Gane III, 198): ar. *pek temiz*, id. (litt. fort et propre); IMAM-BAILDI, un fel de mâncare gătită cu pătlăgele (citațiunii la Rudow): *imam bayildi* (litt. pâmouison de l'imam) „l'aubergine accommodée au beurre“.

Câteși trele aceste serii de terminii orientali sînt de natură cu totul artificială și sînt astfel lipsiți de orî-ce interes lingvistic. Ca importațiunii pur literare și recente, ele n'au nimic comun cu fondul popular și istoric al influenței osmanlii. Le-am menționat aci tocmai spre a stabili acéstă radicală deosebire.

În timpul din urmă cunoscînțele nóstre relative la epoca fanariotă s'au înmulțit nu numai cu o sumă de documente indigene, ci și cu relațiunile cronicarilor contemporani greci, scóse treptat la lumină de d-nii Legrand și Erbicénu. Mai ales d. Erbicénu și-a câștigat merite reale prin numeroásele sale traduceri din limba neogrecă după scrieri apărute în secolul trecut. Ne am folosit de tóte aceste materiale, numai întru cât ele privesc pe Români, căci, în totalitatea lor, ele ar putea procura materia unui glosar special, analog celui proiectat (și neexecutat) de Legrand la cronica lui Daponte, glosar care ar oglindi mai mult limba grecă din secolul al XVIII-lea de cât pe cea română.

În traducerea acestor cronicari, d. Erbicénu a adoptat o sistemă de transcriere cu totul eronată și care ar putea conduce la confusiunii regretabile. Se scie că greca modernă nu posedă sunetele b è ĝ, pe cari le înlocuesce cu mp, ts

și tz: traducătorul hărăzesse ¹⁾ limbei române toate aceste lacune ale alfabetului romaic.

Așa transcrie (p. 59): gembegizii, *τζεμπετζίδες*, în loc de gebegii; p. 43: ghemgizii, *γεμιτζίδες*, în loc de ghemigii... Tot ast-fel: otzac (în loc de ogiag), ghezigiü (iazigiü), ghiovas (iova), țephane (gephane), țasit (ciașit)...

Dar d-sa conservă nu numai fonetismul ci și formațiunea pluralului grecesc, ca: actenamede, cumbarade (în loc de actinamele, cumbarale), chiatapiđi, chirzaliđi, spahiđi pentru chiatipi, cârjaliđi, spahii... ba chiar (p. 75): bairachiile, țandiriile (*μπαιράκια, τσαντίρια*) în loc de bairacurile, ciadîrurile.

Ca să se pótă vedea mai bine inconvenientul unei asemenea procederi, cităm frazele: (p. 73) a scos *tugicle* (*τοβγια*); p. 62: să anunțe *musdenul* (*τον μουσδέν*); p. 81: nu găsesse *ghiuni* multă (*τογιοβνι*) în loc de *tuiurile*... *mujdea* (traducătorul reproducând finalul acusativilui)... *duium* (traducătorul luând silaba inițială drept articol)...

La acestea se adaogă traduceri incorecte sau imaginare ale vorbelor turcesci: (p. 181) *ghemzii* (cit. ghemigii), tradus cu „ómenî fără căpătâiü“ (în loc de „marinari“); p. 139: *rufeti* (cit. rufeturi), tradus cu „întruniri de ómenî la privelisti“ (în loc de „corporațiunii“); *huzur* „plăcere, chef“ (în loc de „liniște“) ... p. 9 și 295: șapte gulade după *Ἑπτα γουλάδες* în loc de Șapte Tururi sau Edicule...

Maî întregul material lexical coprins în cronicariî greci se află deja la cronicariî noștri și exemplul acestora (carî sciaü binișor grecesce și turcesce) ar fi fost destul de instructiv pentru traducător.

Am făcut aceste observațiuni dintr'un îndoit punct de vedere: maî întâi, fiindu-ne témă ca procedarea unui bărbat așa de meritos să nu găsească imitatori, continuându-se astfel o anomalie atât de regretabilă²⁾; apoi, să nu ni se

¹⁾ Exemplele de maî la vale sînt luate din *Cronicariî greci carî au scris despre Români în epoca fanariotă*. Bucuresci, 1890.

²⁾ Rêposatul Sion, în traducerea lui Fotino, s'a luat după ace-

pótă imputa, că n'am tras din activitatea d-sale tot folosul, de órece formele adoptate de traducător sînt incompatibile cu spiritul limbei române.

§ 112. CONSIDERAȚIUNEA FINALĂ. — Slavii și Grecii erau popóre de aceeași credință și de același datinî cu Româniî, de aceea influența lor se resimte în tóte manifestările vieții religioase, sociale și intelectuale. O influență de altă natură a suferit limba noastră în curs de secole din partea Turcilor, un popor străin prin religiune, străin prin aspirațiunî. Ce ordine de idei s'aú putut împrumuta în asemenea împrejurări? Limba este, în acest cas, oglinda cea mai credincioasă: ea n'are de înregistrat nici o noțiune religioasă sau intelectuală propriu-đisă, nici un verb originar (dar câteva sufixe și particule). Lumea, suprafața pămîntului, corpul omului și sufletul seú, viața de familie — în tóte acestea nu se află nici o urmă, nici un reflex al elementului turcesc.

Iată dar, din capul locului, o diferență importantă, sub raportul ideal, între influența turcă și cea slavo-grecă. Fiind ast-fel, nici vorbă nu póte fi de vr'o influență artistică sau literară, deórece ambele acestea îmbracă la popórele ortodoxe un vestmînt aprópe exclusiv religios.

Despotismul oriental a rămas stereotipat în numeroasele dări, cu cari aceste țări aú fost împovărate în diferite rînduri și dintre cari unele aú rămas pînă astăđi neșterse din mintea țáranului. Enumerarea lor este o istorie în miniatură a suferințelor trecutului.

iași normă, care numai sciințifică nu póte fi: pe o singură pagină (III, 247) se află transcrieri ca tablam-pașa, cemezi-bașa, cumpara... în loc de tabla-bașa, gebegi-bașa, cumbara... cf. II, 157: kiliț-caftan = căláciú-caftan...

Luxul oriental se oglindesc în multiplele numiri de stofe și materii, din cari multe au persistat până astăzi. Acea pestriță varietate de costume și scumpeturi făcea din reprezentanții nobleței nisce adevărate bazaruri ambulante. Acele splendori ale aristocrației noastre trecute au descins treptat toate gradele ierarhiei sociale: după ce făcură fala boierilor și a cocónelor, se abătură pe rînd la preoți și haiduci, la lăutari și țigani, până ce se fixară în coliba ospitalieră a țăranului și a țărancei, spre a duce acolo o viață mai durabilă...

Regnul animal, ca și cel mineral, e puțin reprezentat; din contra, cel vegetal numără un contingent important.

Vorbe relative la casa și d'ale casei. la bucătărie și la produsele gastronomiei orientale, la băuturi și la aparatul fumatului.

Cea mai mare parte a terminologiei comerciale, multe numiri de meșteșuguri, de industrii, de unelte și dichisurile respective (unele privitoare la păstorit și la țesut).

Vorbe aparținînd sferei militare și juridice dispărute în mare parte; câțiva termini de marină și mai tot ce privesce calul.

Un număr de substantive și de adjective cu nuanțe mai adesea nefavorabile.

Afară de această influență pur materială și afară de acțiunea culturală (destul de însemnată, dar astăzi cu totul dispărută), menționăm acțiunea spiritului oriental asupra paremiologiei române, numirile câtorva jocuri sociale și de copii, și a instrumentelor musicale dintre cari unele au persistat până astăzi la păstori și la țiganii lăutari.

Cu modul acesta, resumând elementele

positive și negative, influența turcească îmbrățișează:

pe om, sub raportul traiului său material: nutriment, îmbrăcăminte, locuință; industrie, comerț, comunicațiune;

Natura, reprezentată mai ales prin regnul vegetal;

Statul, cu privirea specială la politică și la arta militară (și acesta numai în trecut);

societatea: jocuri, melodii, hore etc.

Din contra, domeniile înalte ale religiunii, științei și artei, precum și cercul intim al familiei, au rămas cu totul neatinse de lumea orientală.

Iar sub raportul cronologic și topografic am ajuns la următoarele concluziuni:

Ipotesa despre existența în românesce a unor elemente pre-osmanlii (avare, pecenege, cumane, mongole) n'a fost încă confirmată prin nici un fapt irefutabil (exceptând cele două-trei nume topice cumane);

Imprumuturile tătare, în special nogaice, au un caracter cu totul local (Moldova);

Limba română nu cunósce nici un singur arabism sau persianism, care să nu fi trecut mai întâi prin filiera osmanlie;

Graiul Românilor din Istria, Banat și Ardél nu posedă pe calea directă nici o urmă a vocabularului oriental;

În fine, singura influență orientală, durabilă și apreciabilă, e cea osmanlie, care (străină de literatura religioasă) se reflectă pe de o parte în domeniul cronografiei și al poeziei istorice, iar pe de alta constituie un contingent însemnat al limbei populare de astăzi.

ADAOS

I

BOIERNAȘII DE CURTE

Instituțiunea nobiliară la noi e de origină slavo-bizantină (însuși numele de „boier“ e slav = boliar „nobil“), de aceea nomenclatura rangurilor e în cea mai mare parte slavonă, afară de titlurile Comis, Logofet și Spătar, cari ne au venit (indirect) de la Bizantină. Cronicarul Ureche ne dă cea mai veche listă a boierilor moldovene (Cronice I, 138), așa cum a fost instituită de Alexandru cel Bun. Ea conține un singur titlu osmanliu: „*Agă*, ispravnic pre dărăbanî și pre tîrg pre Iași giudeț“.

Lista dată de Ureche se află apoi reprodușă de Miron Costin (în poema-i polonă despre Moldova) și apoi într'un mod mai sistematic de Cantemir, care, într'un capitol special din Descrierea Moldovei, vorbește de „*Baronibus Moldaviæ eorumque gradibus*“. El distinge două categorii, boierii de Sfat și boierii de Divan, cei din urmă subîmpărțiți în 3 clase. Lista acestor două categorii coincide esențial cu aceia a lui Ureche, numai că printre boierii de Divan din prima clasă figurază

la Cantemir un al doilea titlu otoman: „*Serdar, Campodux, europæo loquendi more generalis locumtenens*“.

Printre boierinași, Cantemir enumără între alții un *Ciohadar* și un *Cămăraș de rafturi*; iar Logofătul Gheorgache adaogă printre boieriile Curții cari aū osebită rînduială (III, 302):

„Vatavul de Aprodî, Vel-Cafigiul, Credincerul, Vel-Cămăraș, Vataș de copii, Divictarul, care mai 'nainte vreme acéstă boierie n'aū fost, făcându-se de la Grigorie-Vodă; asemenea și Mehtupciul, carele se chiamă și Chiesadar, Cibucciul, Ici-ciohodar, Becerul, Pivnicerul, Satirbaș și Baș-ciohodar“.

Introducerea acestor ranguri inferiōre a mers paralel cu influența politică din ce în ce mai mare a Porții asupra Țărilor române. Acéstă influență ajungînd cu totul preponderantă în epoca fanariotă, numărul boierinașilor a crescut într'una modelându-se după personalul inferior al Sariatului. Arhondologia și lărgesce ast-fel din ce în ce hotarele, până ce devine ilimitată.

Afară de cele 5 clase de boieri (prima numită „Protipenda“ și constituită din așa-numiții *veliți*) despre care Fotino a dat descrierea cea mai completă, același istoric grupază într'un capitol special „Despre casa Domnului“ (III, 308—312) pe toți boierinași în serviciul Curții și cari în cea mai mare parte erau de creațiune recentă¹⁾.

¹⁾ Sulzer consacră asemenea boierinașilor de Curte câteva pagini (III, 167 urm.), dar enumerațiunea sa e incompletă și transcrierea adesea eronată. Cât privește notițele corespunzătoare ale consulului prusian Kreuchely (Hurmuzache X, 495-548), ele sînt de la un capăt la altul o traducere literară franceză după textul lui Fotino (III, 265-313). Despre boieriile Țării românești a se vedea și „Relatio de statu Valachiæ“ (1679—1688), raportul unui misionar catolic sub Grigorie-Ghica, în care se ocupă mai ales de arhondologia Munteniei;

După ce enumără pe Cămărașul cel mare, pe Ispravnicul de Curte, pe Cuparul și Credincetul, pe Grămăticul Domnului și pe Protomedicul Curții, Fotino continuă ast-fel lungă-i enumerațiune :

Vătaful de Curte are câte 100 lei léfă pe lună.

Muhurdarul, carele pune sigiliul domnesc pe tóte cărțile domniei, capătă peste 20 mii lei pe an și 40 lei léfă pe lună.

Devictarul, carele îngrijesce de călimările Domnului, are aceléși folóse ca și Muhurdarul și 40 lei léfă pe lună.

Becerul, carele are îngrijirea beciului în care se păstréază ale mănării, primesce 100 lei pe lună, afară de folóse întimplátóre.

Icî-ciohodarul îngrijesce de încălțările Domnului. Toți cizmarii și vîndători de cizme sînt supuși lui și de la fie-care capătă dare de un leu, care se numesce venitul ciohodăritului.

Rahtivanul îngrijesce de harșelile și de tóte cele trebuincióse la caii domnesci. Când Domnul vrea să încalece, el îi aduce un scaun pe care calea, are léfă de 50 lei pe lună.

Grămăticul cămării este sub Cămărașul cel mare și ține socotelile lucrurilor ce intră și ese din Cămară; primesce 30 lei léfă pe lună.

Vătaful Cămării are 20 lei léfă pe lună.

Vătaful Beizadelelor primesce 100 lei léfă pe lună.

Caftangiul, carele împreună cu Cămărașul II îngrijesc de garderoba Domnului, are 50 lei léfă pe lună.

Babeingiul, ce îngrijesce odaia Domnului, are 40 lei léfă pe lună.

Baş-ciohodarul sau șeful tutulor ciohodarilor are 50 lei léfă pe lună.

Ciubucci-bașa, care aduce ciubucul Domnului, are 20 lei léfă pe lună.

cu tóte că nu conține date noi, acest raport e totuși interesant: publicat întâi de Engel (*Geschichte der Moldau und der Walachey*, Introducerea No. CIII, p. 108-117), el fu apoi reprodus în „Magazin Istoric“, tom. V, p. 33-70.

Cafeği-başa, pe lângă léfa de 20 lei pe lună, se foloseşte şi de monopolul cafelii.

Serbégi-başa, care dă şerbetul şi îngrijesce de dulcéşuri, are 20 lei léfa pe lună.

Şamdangi-başa, carele îngrijesce despre lumînări, primesce 20 lei pe lună.

Buhurdangiul, ce îngrijesce despre afumători, primesce 20 lei pe lună.

Ibrictarul, carele dă Domnului de spălat, capătă 20 lei pe lună.

Peşhergi-başa, carele dă Domnului peşchirul, primesce 20 lei pe lună.

Sofragi-başa, carele îngrijesce despre masa Domnului, capătă 20 lei pe lună.

Narghelegi-başa, ce dă Domnului nergheléua, are 30 lei pe lună.

Gamaşirgi-başa, carele are îngrijire de spălarea rufelor, primesce câte 20 lei pe lună.

Bărbier-başa, carele rade pe Domn, primesce câte 10 lei pe lună.

Toţi ómenii aceştia ce sînt în serviciul Domnului se numesc Edecli şi Orta-cuşaci. Ei când fac serviciul, sînt îmbrăcaţi numai cu caftanuri şi încinşi pe d'asupra fără altă haină, purtând numai fesurile în cap. Sub dînşii sînt şi alţi servitori mai mici în număr de 34, primind toţi împreună pînă la 365 lei pe lună şi se numesc Iamacuri şi Icioglanî.

Cavaz-başa, carele stă în picioare afară la uşa Domnului cu bastonul în mână, primesce 10 lei léfa pe lună.

Iamacurile sau ajutorii acestuia câte cinci lei léfa pe lună.

Chehaia are câte 20 lei léfa pe lună.

Ciohodarii în număr de 20 primesc fie-care câte 10 lei pe lună.

Doi ciohodari ai beizadelelor primesc câte 20 lei pe lună fie-care.

Satîr-başa câte 15 lei pe lună.

Chehaia II câte 12 lei pe lună.

Patru satîraşi câte 10 lei pe lună.

Mataragi-başa câte 15 lei pe lună.

Ajutorii acestuia câte 10 lei pe lună.

Baş-ciausul ture câte 40 lei pe lună.

Alaiü-baş-ciauşul, cu alţi doi ciauşi, primesc toţi împreună 95 lei pe lună.

Spîterul Curţii primeşte 150 lei pe lună.

Gerahul Curţii asemenea.

Curierul privat câte 200 lei pe lună.

Trîmbitaşii nemţi câte 30 lei pe lună.

Vornicul de harem sau îngrijitorul apartamentelor de femeii, împreună cu soţia sa Vornicésa şi cu toate fetele ce fac suita Dómnnei, primeşte o mie lei pe lună.

Baş-ciohodarul Dómnnei câte 20 lei pe lună.

Grămaticul Dómnnei câte 200 lei pe lună.

Maimar-başa (arhitectul domnesc) câte 50 lei pe lună.

Fustaşii Divanului şi ai haremului în număr de 24 primesc 265 lei pe lună.

Lefile tuturilor celor de mai sus compun şifra de 6717 pe lună.

II

HATIŞERIFUL DIN 1802

Sultanul Selim al IV-lea a emis în luna lui Gemagel-ahir 1217 (Noembrie 1802), sub Const. Ipsilant-Vodă, ultimul hatişerif, care confirmă vechile privilegii ale Ţării românesce şi ale Moldovei. El a fost citit la Mitropolie, de faţă fiind toţi boierii, în 23 Octombrie din acelaşi an. Hatişeriful a fost tradus într'un mod fragmentar de Engel şi complet de Fotino (III, 223—235).

Reproducem acest document după Tesaurul istoric al lui Papiu-Ilarian (II, 308—314), care conţine textul oficial într'o copie foarte fidelă dar prea literală (întru cât s'aŭ conservat particularităţile stilului oriental, indicând în note variantele aflate la Fotino şi în Uricariü (III, 181—205) şi completându-le cu datele corespunzătoare ale hati-

șerifurilor anterioare din 1774 (Uricariu VI, 433—446) și 1792 (ibid. III, 131—144).

Hatișeriful din 1802 resumă și completează pe toate cele-lalte¹⁾: e documentul capital pentru daraverile noastre politice cu Pórta otomană.

În vreme când cu norocire s'aú săvîrșit pacea și împăciuirea între prea-înalta și vecinica Impărăția mea și între Impărăția Nemților, atuncea milostivindu-se Impărăția mea la starea cea din vremea răzmiriței ce aú suferit raiaua Țării rumânesci, aú miluit'o cu sfîntă poruncă²⁾ de iertarea dăjdiilor: de haraciú, de bairamlíc, de rechiabie și giaize³⁾.

Asemenea, pe la înjumătățirea lui Muharel a létului 1206, s'aú mai dăruit iarăși sfînta mea poruncă coprinđetőre de a nu se supéra năpăstuindu-se sáraca raia. Iar în urmă viind grecesc și turcesc arzmahzar din partea celor din Țara rumânescă, Mitropolit, episcopi, igumeni și toți preoții de pe la mănăstiri și biserici, boieri, căpitani și ceilalți zabiți, cu coprindere că mai nainte de câțiva ani s'aú silit, din pricina celor ce aú pățit asupra și necazuri în vremea răzmiriței, de a părăsi cei mai mulți patria lor și a se depărta de la ea și a se prăpădi memlechetul Țării rumânesci⁴⁾ și a veni lăcuiorii la ticălósă stare, și că avênd mare supunere și ascultare la prea-puternica Impărăția mea și rězămându-se la acea către ei milă și milostivire a Impărăției mele, cer a se înnoi prea înalta poruncă ce s'aú dat mai nainte, coprinđetőre de nizamul Țării rumânesci⁵⁾ și a multor șarturi cari s'aú cercetat atunci la

¹⁾ Hatișeriful din 1826, trimis de Mahmud al II-lea lui Grig. Ghica după pacea de la Akkerman și publicat de d. G. I. Lahovari în „Convorbirile literare“ din 1887, nu este, cât privește fondul, de cât o transcriere a hatișerifului din 1802, augmentată cu stipulațiunile tractatului de la Akkerman.

²⁾ Ur. : sfîntul ferman.

³⁾ Fot. : scutirea haraciului, edigielesor, richiambialelor și zaharelelor. — Ur. : iertarea dărilor de haraciú, de hédiea, rechiabiea și giupele și de toate altele mari și mici biruri... 1774: plătind numai obicinuitul haraciú, iar alte încercări și cheltuieli cu nume de ha-vaeturi, dumiale, obducturi și giaizele s'aú poprit... 1784: iertați de richiambighele și bairamlícuri și alte deosebite teclifaturi.

⁴⁾ Ur. : pricinuinđu-se prăpădenia pămîntului Moldovei...

⁵⁾ Fot. : atingetőre de privilegiurile și buna-orînduială a Țării rumânesci.

caidul ce se păzesc¹⁾ la împărătescul meu Divan, de fermanurile ce se dau după vremi²⁾, fiindcă s'aŭ găsit acolo coprins că la létu 1188, la jumătatea lui Şeval, s'aŭ dăruit la amîndouă ţările sfintele prea-înaltele porunci împodobite cu sfîntul hatihumaiun, arătându-se acestea ce se ăic în urmă.

Că raiielele³⁾ a câte două ţări, Rumânesce şi ale Moldovei, care coprind loc de cheler⁴⁾ a prea-puternicei împărăţiei mele, plătind după starea lor dajdia anului său haraciul, să nu se supere pentru multe fiteşi-ce socotelii, nici chiar bani, nici cu alte ori-ce chip.

Şi când se va întîmpla pîră şi pricină între Turci⁵⁾ şi între două raiiele⁶⁾, acest fel de pricină Domnul Ţării rumânesce după vreme, cercetând cu dreptate pe jeluitor şi pe pîrit, să împlinescă dreptatea ce se va dovedi. Iar la hotărîrea pricinilor ce se va întîmpla între Turci şi între raiiele⁷⁾, să fie în mijloc şi cel după vremi Divan-efendisi al Domnului⁸⁾ şi alţi zabiţi⁹⁾. Iar de se va întîmpla, ca aceste pricini între Turci şi raiiele de a nu lua sfîrşit prin mijlocirea celor ce s'aŭ ăis mai sus, al lui Divan-efendi şi altor zabiţi, de la cei după vremi Domni Ţării rumânesce, şi se va dovedi că gîndul acelor jeluitori sau pîriţi turci este de a vătăma şi a păgubi săraca raiaua¹⁰⁾, să nu se sufere a se supera şi a se păgubi săraca raiaua, pentru acest fel de mincinoşe şi împotriva dreptăţii davale şi pîri. Iar hotărîrea de acest fel cu îndoială pricinii să se facă înaintea cadiului de Giurgiū¹¹⁾, căutându-se judecata

¹⁾ Fot.: cercetându-se condicile ce se păstrează în ... Ur.: căutându-se caidurile cele păzite în ...

²⁾ Fot.: ordinele ce se dau din timp în timp.

³⁾ Fot.: supuşii ...

⁴⁾ Fot.: care locuiesc ţările ce sînt grânare ... Ur.: socotite în locul chelerului împărătesc mele măriri; ... 1792: socotindu-se aceste două eparchii ca o magaza a înaltei mele împărăţii.

⁵⁾ Ur.: ehleislami adică cei de credinţă otomanicescă ...

⁶⁾ Fot.: între doi Români ...

⁷⁾ Fot.: între Turci şi creştini.

⁸⁾ Fot.: Divan-chiatip care se află pe lângă Domn... 1774 şi 1792: Divan-chiatipul Voevodului şi alţi musulmani.

⁹⁾ Fot.: cu alţi ehleislami. Ur.: şi alţii de credinţă otomanicescă şi alţi otomani ...

¹⁰⁾ Fot.: pe Români.

¹¹⁾ Fot.: înaintea lui Girgiov-cadisi. Ur.: înaintea cadiului Ibrailei.

după dreptate, cari cadii ai Giurgiului sînt datorî, cînd se va rîndui la ei vr'o pîră ca acésta despre partea Domnului după vremî, să fie cu luare aminte a nu face nicîdecum lucru afară din dreptate și din pravilă, și nevoindu-se a avea dreptatea locul ei și a nu se năpăstui săraca raia. Și încă a nu se supera săraca raia, ducîndu-i cu sila a se judeca la alt loc, de vreme ce s'au scris fetfa coprinđetóre că mărturia unui raia asupra unui Turc ¹⁾ este primită și bună la pricinî de clironomie ²⁾, la care să urmeze după fetfa.

Și că cîți din ascherlii sau alții ³⁾ vor face vre-o greșală înlăuntru în Țara rumânescă ⁴⁾, aceștia să se trimită la serhaturile din prejur și acolo să se pedepsescă prin marifetu zabiților lor.

Și măcar că sînt multe și înalte împărătesci porunci, să nu cuteze împotriva nizamului ce s'au dat mai înainte a intra în țară serhatliu și alții din lăcuiitorii cazalelor ⁵⁾ după Dunăre, și înalte porunci sînt ca să surpe cășlalele, care se făcea la Țara rumânescă mai înainte, și să se izgonescă cei ce umblă fără nici o trebă, netrebnicii și ómenii rîi; dar nu este departe de a se întîmpla, ca unii ca aceștia a se cere de a intra în țară și după ce ei intră, se vor gâlcevi și vor omori unul pe altul, după aceea să cêră prețul sîngelui și apucîndu-se de pîri mincinoase și cerînd lucruri și bani, a supera și a págubi pe săraca raia. Pentru acésta de acum înainte, afară din rînduiții și numiții cu număr neguțătorii de la serhaturî, nimeni altul să nu cuteze a intra în țară. Și aceștia iarăși cînd au a merge la Țara rumânescă pentru neguțătorii lor, să-și ia teșcherele de voie de la zabiții lor și ajungînd în țară, să arate acest fel de teșcherea sa la însuși Domnul țării ⁶⁾, sau la vechilul lui, și luînd iarăși teșcherea de voie sa de la Domnul Țării rumânesci, sau de la vechilul lui, așa să se

1) Fot.: asupra unui ehliislam.

2) Fot.: la judecările vasigetului și unispetului. Ur.: la judecările clironomilor și a genealogiei lor, adică a rudeniilor.

3) Fot.: sau alții din ehliislamî. Ur.: ori cîți sau din oșteni sau din alții de credință otomanicescă.

4) Ur.: în țara Moldovei.

5) Ur.: și alții din taifalele caicilor Dunării.

6) Fot.: la Eflac-voivodasi. Ur.: către însuși Domnul Moldovei.

neguțătorească fără de a cere la județele, în cari merg pentru neguțătoria lor, nici cu sălășuire a se așeza acolo, nici a ara, nici a semăna, nici a supăra în altfel raielele, nici a da selemahcésă sau arvună, cari acestea toate se coprind întocmai la înaltele porunci, ce s'au dat mai înainte pentru nizam și se cade a se urmă.

Și că pentru acest fel de mincinoase davale¹⁾, să nu se sufere a se rîndui în Țara rumânescă mumbașiri despre partea Vezirilor și cadiilor și zabiților spre supărarea săracilor raiele²⁾.

Și că câte locuri și moșii, sau mănăstiresci sau ale altor obraze, care cu sila și cu năpăstuire s'au stăpănit de acest fel de ómeni netrebniți și se numesc până în ziua de astăzi cu nume de raiele, făcându-se pentru aceștia desăvîrșită cercetare și dovedindu-se că se stăpănesc cu năpăstuire, să se întórcă la stăpâniți lor cei adevărați.

Și că de va fi trebuință de a se înnoi și a se lucra cum și mai înainte schela cea veche a Țării rumânesci, orașul de Floci, spre mai de folos și mai lesne ducerea de celor ce es din țară la alte țări sau din alte țări la Țara rumânescă, să aibă voie lăcuiitorii țării a înnoi și a umbla cu șașa schelă, însă cu chip de a nu păgubi pe prea-înalta mea Impărație³⁾.

Și cum că nu se dă voie la neguțătoria turci⁴⁾ a ținea înlăuntru în țară moșii și cefelícuri⁵⁾, nici a pasce vite.

Și cum că, de vreme ce este poprit de a intra în Țara rumânescă cei ce merg la dregătoria lor⁶⁾, prea-înălțați vizirii mei și prea-cinstiți mirimirani mei⁷⁾, abătându-se din calea drépta la dusul și la întórcerea lor și a lua de la raiele fără de preț cele trebuincioase lor, ómenilor și vitelor lor, și a lua cai de olac⁸⁾ și făcând alte cereri ca acestea, a bântui săraca raia; pentru

1) Fot.: certe și neînțelegeri.

2) Fot.: spre supărarea locuitorilor.

3) Intregul acest pont lipsește natural în varianta moldovenescă.

4) Fot.: neguțătoria ehliislami. Ur.: neguțătoria otomani.

5) Fot.: care sau moșii... Ur.: a avea și ciftilícuri...

6) Ur.: la mansupurile lor.

7) Ur.: prea înălțați mei viziri și prea slăviți mei echituiulți...

8) Fot.: cai de poștă... Ur.: cai de menzil...

acésta nici într'un chip nu este voința Impărăției mele a se păgubi de acum înainte raiielele Țării rumânesce despre partea Vizirilor și mirimiranilor și ómenilor lor¹⁾, abătându-se din drumul cel drept și intrând în Țara rumânescă.

Asemenea și cei cu pricină trebuincioase ce trec, saũ Tătari saũ alții, la multe locuri de prin prejurul acesteia țării, să nu se abată din drumul lor și să mérégă în Țara rumânescă, nici să céră caî de olac mai mulți de cât se coprinde la menzil-ferman ce aũ la mâinile lor²⁾. Așjiderea și cei ce se duc cu porunci la numita țară³⁾ după vremi, să nu supere și aceștia cerénd mai mulți caî de cât cele ce sînt scrise în menzil-ferman ce aũ în mâna lor; și la împlinirea acestora ce s'aũ đis mai sus (carî acestea tóte se coprind la poruncile ce s'aũ dat mai nainte), până acum de s'aũ întîmplat vre-o lenevire, dar de acum înainte la tóte cele ce s'aũ đis șarturi⁴⁾ fără de greșală de a se păzi, se va face mare osîrdie. Iar cine se va cuteza a face mișcare împotriva înaltelor porunci, la pedépsa acestor fel de ómeni se va face tótă silința fără de cea mai mică prelungire.

Și cum că, de vreme că sînt date multe înalte porunci, poruncitóre cum că când se duc raiielele Țării rumânesce la casabale, sate și tîrguri după Dunăre⁵⁾, saũ pentru vre-o trébă a lor de alișveris, să nu se supere de către haracciî și zabiți acestor părți, nici cu cerere de haraciũ și spenge,⁶⁾ nici cu alte pricinuiri, nici ómeniî haracciilor și colgiîi cu pricinuiri că cer raiiele străine, să intre în Țara rumânescă și să umble încóce și încolo. Pentru acésta se poruncește și cu înalte porunci, celor de se cade, și se opresc aceștia de acest fel de lucru.

1) Fot.: a mirimiranilor și a etcaelilor lor... Ur.: de către echituiulfî și de către ecpaelile lor.

2) Fot.: în menzilurile ce vor avea în mână. Ur.: în fermanurile de menzil ce aũ în mâinile lor.

3) Fot.: meemurii carî vor veni în țară. Ur.: câți vor merge cu memurieturi în țara Moldovei.

4) Fot.: suruturi. Ur.: sureturi.

5) Fot.: în satele de peste Dunăre. Ur.: la tîrgurile cazalelor și satelor peste Dunăre.

6) Ur.: spenți.

Și cum că raielele și lăcuitoarii Țării rumânesce să nu se supere de nimeni, după iertăciunea și slobodnia Țării rumânesce, la dăjdi și căiafet și portul lor. ¹⁾

Și cum că, câte raiele în Țara rumânescă ar fi primit legea turcască, nu pot a cere parte de moștenire de la părinții și rudele lor: cercetându-se fetfaa pravilei, fiindcă această pricină razimă la pravilă, s'aŭ dat patru sfinte fetfale, coprinđend cel dintâiu: că Nazarinénul cutare, după ce va primi legea turcască ²⁾ și va muri tatăl lui cutare, nu pôte a-î fi fiu-seŭ moștenitor. Cel de al doilea: Nazarinénul cutare, bărbatul cutăria Nazarinence, de va veni la legea turcască, nevasta acestuia rămăind la legea ei și murind ea, nu se face moștenitor ei cel de aŭ primit legea turcască bărbatul ei. Al treilea fetfa: cutare Nazarinén, feciorul altŭi cutare Nazarinén, de va primi legea turcască și va muri tatăl seŭ fiind creștin, feciorul lui nu se face moștenitor lui. Al patrulea fetfa: cutare Turc, ³⁾ de va ierta robul lui pe cutare Nazarinén, iar acest rob după iertăciune va muri fără de a primi legea turcască, cutare Turc, stăpânul seŭ, nu se face clironom aceluï iertat cutare Nazarinén. Deci aceste fetfale după coprinderea lor se cade a se urmă cum se cuvine.

Și cum că, măcar că s'aŭ lăsat și s'aŭ iertat mumbaiaua și de a se cumpăra pe fieșcare an oï cu înalte porunci, prin marifetu casap-bașii după vremi, dar este de mare trebuință de a se aduce oï din ținutul Impărăției mele pentru tainaturile miriei ⁴⁾ și pentru hrana lăcuitoarilor Țarigradului, pentru această raielele Țării rumânesce să nu ascundă oile lor de vîndare, ci cu prețul ce se politifsese să le vîndă la neguțatori și gelepi. Si așa cu priveghiarea ⁵⁾ celui după vremi Domn al Țării rumânesce să nu facă cusur de ⁶⁾ a trimite la Țarigrad cât de multe oï, și aceste oï să le vîndă lăcuitoarii Țării rumânesce numai la acei neguțatori și gelepi, cari le vor aduce în Țarigrad, iar nu în alte părți.

¹⁾ Ur.: pentru portul locuitorilor Moldaviei după pronomiile și serbestiet adică slobodnia patriei lor.

²⁾ Fot.: Islamul. Ur.: credința otomanicască.

³⁾ Fot.: un zeim muslim... Ur.: cutare din legea otomanicască.

⁴⁾ Fot.: tainaturile oștirii.

⁵⁾ Fot.: cu nazaretul. Ur.: prin nazaretul.

⁶⁾ Fot.: să nu facă smintelă.

Și cum că, Țara rumânescă fiind în loc de cheler împărătesc ¹⁾ și fiindcă cererea și ducerea mulțimii de zahrele este cel mai de trebuință, aceste două țări, Rumânesci și Moldovei, în loc de mucaesea ce se da mai nainte din toate felurile de zahrele ²⁾, care ară și sémână raiielele țării, să le cobóre neconțin zahrele din destul la schelele Dunării și să le vîndă după prețul ce se politifsesce la reizi corăbiilor ai capanului, vîndînd zahrele la acei reizi cari vor merge la Țarigrad, iar nu la alte părți, dar fără a se părăsi țarani de arătură și sémănătură lenevindu-se, că mucaeséua zahrelii s'aũ ridicat, ³⁾ nici să se ascundă zahréua ce aũ cu gând de lăcomie și cu acest chip raiielele țării să se foloséscă și să câștige, iar lăcuiitorii Țarigradului să pătíméscă cu stenahorie de hrană. La acésta pricină să puie neconțin mare silință, atât ce după vremi Domni, cât și boierii.

Și cum că orice greșală s'aũ întîmplat a se face de nevoie de către boierii și raiielele Țării rumânesci și ai Moldovei la rãzmirița trecută, acéstea toate până acum fapte și mișcările lor s'aũ iertat cu desăvîrșită iertare de către Impărăția mea, și nu va pomeni Impărăția mea nici odinórá nici cu muștrare nici cu izbîndă la nici unul dintre ei, pentru cele trecute faptele lor; și de acum înainte, precât vor fi storniciei la stéjărul supunerii și ascultării către prea-puternicia mea Impărăție și vor urmã datoriile supușilor, neabăténdu-se din supunerea ce se cade, n'aũ a vedé altcevași din partea Impărăției mele fără numai de cât milă, milostivire și milosîrdie.

Și cum că la pricina între Domnul Țării rumânesci și între nazirul Silistrei pentru hotarul de matea Dunării să se urmeze cu luare aminte cea de mai pe urmă al doilea rînd dată poruncă la létu 77, coprinđetóre și de cele ce s'aũ dat mai nainte înalte porunci. ⁴⁾

¹⁾ Fot : memlechetul Țării românesci făcînd parte din grâna-
rul Impărăției mele. Ur.: pămîntul Moldovei fiind socotit în locul
chelerului împărătescii mele mării. 1792: Moldova se socotesce ca
o magazie a înaltului meu scaun.

²⁾ Fot.: toate felurile de produse.

³⁾ Ur.: că s'aũ ridicat cererea cea hotărîtă a sumei zahrea,
care se numia mucaesă. 1792: zahréua numită mucaghesin... s'a
ridicat mucaghiaua.

⁴⁾ Lipsesce în Ur.

Și cum că boieriiile Țării rumânesce și a Moldovei de vreme ce se cade a se da între Greci și între pămîntenii cei aleși, cari pot a le chivernisi bine și de credință, pentru acésta pricina boieriilor se lasă la cei după vremi Domni Țării rumânesce și Moldovei, ca să metaherisescă la slujba lor după trebuință pe cei credincioși și vrednicii atât din Greci cât și din pămîntenii, protimisind însă pe cei mai de trebă din pămîntenii boieri la boieriiile ce sînt înadins pămîntenilor.

Și cum că, când va fi trebuință de cherestele pentru întemeierea cetăților de la Rumele, să se taie aceastea din munții Țării rumânesce și ai Moldovei și să se care la locurile ce vor face trebuință, și luând senet pecetluit de la bina-emenii, să se plătescă fără de lipsă prețul tăierii și al căratului acestei cherestele din banii haraciului Țării rumânesce și al Moldovei, fără de a se scădea nici un ban.

Și cum că vitele ce sînt în séma ustaliei de la Mangalia și care sînt la ciftilîceul Mangaliei, să se opréscă de acum înainte a nu le pasee în țară, atât vara cât și iarna, și într'acestași chip să se apere sāraca raiaua din paguba acésta ¹⁾. Incă s'aũ găsit trecut în cai-

¹⁾ În locul acestui pont. Ur. conține alte două: Și că pentru cei mai nainte trimiși care mergea la Galați din partea celui după vreme nazir a Kiliei, și supéra pentru cererea de ghiumbuc adecă de vamă, după ce vămile tuturor zaharelelor și a altor lucruri ce se scobóră la schele, după obiceiul țării se iéu de către Domnul Moldovei, s'aũ dat înalte porunci, ca să nu mérgă de acum înainte la Galați ómenii de ai nazirului Kiliei, nici să cuteze a supéra pentru cererea de ghiumbuc, iar osébit de acésta fiind-că nu s'aũ găsit trecut în condicile calemului Divanului, că s'ar fi dat vr'odată înaltă poroncă, ca să fie la Galați ședétorii ghiumbucei de la Isacce. Drept aceea să se facă silință de a lipsi cu totul acésta fără de cale și fără cuvînt trimiterea a ghiumbucului de la Isacce și ómenii nazirului Kiliei.

Și fiind-că cu cuvînt și pricinuire de a se împlini și a se strînge din țara Moldovei pe tot anul acea potrivită și sciută sumă de ghiuvergile adecă sălitră pentru trebuința zaraphanalei împéretesci, se rînduia în tot anul când unul când altul, dându-se acésta ca o chivernisélă la acei ce se trimit, și trimișii aceia ce se numia multezimi, mergînd acolo supéra și însărcina sāracile raiela, care și acésta fiind împotriva împéretescii mele bune voință. Drept aceea de acum înainte nu va merge nimeni în țara Moldovei cu numiri de nazir sau multezimi, ca să cele ghiuvergile, iar ghiuvergileua ce este trebuinciosă pentru zaraphanéua împéretescă, să se gătéscă prin mâna și marafetul celui după vreme Domn al Moldovei, plătindu-se deplin

dul Divanului, ca la şuraturile ce se vor dice mai jos s'aũ adaos şi cel spre ajutor i apărarea lor şart: după mila şi milostivirea Impăraţiei mele către ei, ca să aibă luare aminte de acum înainte şi ca să lucreze cele cădute la îndatorita lor supunere, fără de a se abate nici decum până la un fir de păr din calea dreptăţii şi a supunerii după datoria lor, şi aducând mare supunere la Domnii lor după vremi, făcând silinţă şi luare aminte la împlinirea împărătescii slujbe şi depărtându-se cu mare luare aminte de cel mai puţin cusur. Acele şarturi sînt acestea:

Cum că de acum înainte să nu se cêră de la Țara rumânescă mai mult de cât 619 pungî de bani; iar din țara Moldovei mai mult de cât 135 pungî şi 445 tal.; cu nume de haraciul anului, care dajdie a fieşi-căriia țării să se dea aici la Țarigrad la sfîrşitul fieşi-căruia an şi să nu se rînduască în havalele.

Şi cum că să se dea din partea Țării rumânesce 90000 tal. bani gata şi lucruri la poclonul bairiamului şi 40000 rechiabie ¹⁾. Iar din partea țării Moldovei, pentru poclonul bairiamului în bani gata şi lucruri 90000 tal. şi rechiabie 25000 tal., iar mai mult să nu se cêră.

Şi cum că pentru Domnii să nu se cêră pe fieşi-care an bani mucarelului ²⁾ şi pre cât nu se va întimpla vre-o greşală lui şi să se dovedescă bine, să nu se mazîlescă. Şi de la Domnii ce se orînduesc după vremi, să nu se cêră gîaizele şi avaeturi ³⁾ mai mult de cât este obicinuit din vechime, cari aceste obicinuite gîaizele şi avaeturi să nu se ia de la raiele, ci să se plă-

preţul atât a cumpăraturii cât şi a chiriei dusului către lăcutorii țării, din bani miriei împărătesce a Moldovei, şi întru acelaşi chip găsindu-se, să se facă însciinţare către zaraphanêua împărătescă la care schele s'aũ scoborit, ca de acolo cu caice să se aducă la Țarigrad.

¹⁾ Fot.: Țara românescă va răspunde în numărătore pentru die 180 pungî şi pentru richiambie 80 pungî. Ur.: să se mai dee de la Țara românescă 90000 lei în naht sub numire de idighe şi 40000 lei cu numire de richiabie, iar de la Moldova pentru hidiea... 1792: pentru bairamlicuri se vor da din Valahia 90000 lei şi pentru rechiabie 40000 lei.

²⁾ Fot.: să nu se mai cêră ipcaia saũ cheltuielile mucarerului. Ur.: cheltuiala mucarelului adică a înnoirii Domniei. 1792: să nu cee nimica pentru ipca...

³⁾ Fot.: peşcheşuri şi avaeturi de la locuitori.

téscă din veniturile chiar ale Domnilor ¹⁾), ocne, vămi și din rusumaturî.

Și cum că cei după în prejur acestor două țări, pași, cadii și alți zabiți să nu facă cereri și să cêră hasuri și avaturî ²⁾), a căror pagubă se razimă la sâraca raia și să nu trimită despre partea lor mumbașiri, numai și numai de a lua bani, cari acestea nu se suferă de către Impărăția mea.

Și cum că când se va întîmpla a se face mazilî și a se rîndui cei din dregătoriile prea-puterniceî mele Impărății ³⁾), n'au să dea nici un fel de giazze și avaturî lor.

Și cum că din numitele două țări din tôte felurile zahrelelor să se cêră sumă pe cât nu se aduce supêrare raieliî, și când miria va cumpêra zahrea din numitele țări, să se plătescă prețul acei zahrele cu bani gata și chiria să nu se încarce la raiiele. Iar când vor cumpêra neguțătorîi zaherele, să se plătescă cu bani gata, cu prețul ce se politifsesece.

Și cum că, fiindcă se coprinde la acele date mai naintê sfinte porunci, după cum s'au dis mai sus, că cumpêrându-se oi din amîndouê dîsele țări prin marifetul saigiilor și ai ómenilor lui casap-bașa, este pricinuit de pagubă și asuprire la raiiele, cum s'au dis mai nainte, s'au iertat să nu se facă acea cumpêrătore de oi. Dar de vreme că este trebuință de a se aduce oi din ținutul Impărăției mele pentru tainaturile miriei și pentru hrana lăcuitorilor Țarigradului, pentru acêsta raiielele Țării rumânesci să nu ascundă oile lor de vîndare, ci cu prețul ce se politifsesece să le vîndă la neguțatorî și la gelepi, și așa cu priveghiarea celor după vremî Domnî ai Țării să nu facă cusur de a porni la Țarigrad cât de multe oi și să le vîndă lăcuitorîi țării aceste oi numai la acei neguțatorî și gelepi, cari vor să le aducă la Țarigrad, iar nu la alte părți. Pentru care și de acum înainte se va face silință și lucrare câte sînt de trebuință la acestea.

Și cum că, când se vor cere de la cele două țări

¹⁾ Ur.: eraturile ce se cuvîn Domnilor.

²⁾ Fot.: tributurî nici angarale. Ur.: daruri și avaturî.

³⁾ Ur.: când se va întîmpla azlu și de iznóvâ rînduirî a ri-gialului Impărăției mele.

cherestele sau alte trebuincioase de zidiri, să se dea scire de suma cerută la Domniî după vremi și așa să se care cele ce se cer la hotarele acestor două țări, să se plătescă prețul tăierii și căratul la raiiele de la cei ce sînt meemuri la acest fel de binale¹⁾, cu mijloc ca să dea mâna raiielelor și cu bani gata; dar să nu se silască raiielele a le căra acestea ce se cer, sau che- restea sau altele, afară din hotarele țării lor.

Așijderea, cînd se va cere de la aceste două mem- lecheturi²⁾ salahori și care³⁾, să se plătescă⁴⁾ fără de a se scădea din obișnuita plata lor nici un ban, nici să se prelungească vremea plătirii lor.

Și cum că să nu se suferă a intra într'aceste două memlecheturi, afară din neguțătorii fermanlîi, nimeni din prejurul Dunării lăcuiitori și iamacî⁵⁾, cu scoposul pa- gubei și vătămării raieliî, și să umble întorcîndu-se prin țară, nici să are nici să semene locuri ce se cu- vine raiielelor a două memlecheturi, nici să bage vitele lor pentru pășunea și hrana lor; iar cine va cuteza a face împotriva acestui nizam, să se pedepsască strașnic.

Și cum că de s'aû stăpînit după pace locurile raiielelor, să se întorcă la stăpînii lor.

Și cum că, cînd nu va fi mare trebuință și grab- nică pricină, să nu se trimiță cu mumbașiri la aceste două memlecheturi despre partea Impărăției mele și cînd se va trimite, să nu se cêră plata mumbașiretului⁶⁾ lor de la raiiele, nici să se zăbovescă în țară cu izvo- direa a fel de fel de pricinî. Aceste șarturi adăo- gîndu-se la cele de mai înainte, să se urmeze totdeauna și păzindu-se la mâinile lor, în vreme de trebuință să se caute caidurile fiesce-căriî pricinî dintr'acestea și să se lucreze acestea cîte se cer; iar cine va cuteza împo- triva acestora a face ceva, oricine va fi să se pedep-

¹⁾ Fot.: rînduîții de a le primi. Ur.: mumbașiriî ce vor fi la bi- nalele aceste.

²⁾ Fot.: de la amîndoué aceste țări.

³⁾ Fot.: vaci și harabale.

⁴⁾ Ur.: să se plătescă chiundelicurile.

⁵⁾ Ur.: nimeni altul din emacurile și alți locuitori de pe malul Dunării. 1792: emaci.

⁶⁾ Ur.: cheltuiala mumbașirîleului. Fot.: nu vor cere mumba- șiger.

séscă, să se arate la prea puternica mea Pórtă și să-și ia pedépsa.

Și de vreme că s'aũ dat mai nainte poruncă, că boierii cari aũ slujit cu credință la prea-puternica Impărăția mea și se supun la Domniile lor, să li se dea chiar treptele și dregătoriile cari s'aũ învrednicit mai nainte de răzmiriță și să li se lase în stăpânirea lor moșiile lor, încât se face silință și nevoință de a se păzi totdeauna șarturile ce s'aũ ȑis, și ca să se drégă și să se sporéscă moșiile și coprinsurile boierilor la cari razimă traiul lor, și ca să aibă după vechiul obiceiũ folosurile ce li se cuvine și treptele dregătoriilor lor celor de mai nainte, cu șart ca să nu se lenevéscă cât un fir de pěr de a pune în faptă la cea îndatorită mare supunere și la porunca și voința Domnilor lor. Și când se vor purta așa, să li se facă silință spre o-ȑetirea lor, metahirisindu-i la dregătoriũ și păzindu-se priveleghiurile lor, acest fel de silință fiind pricină la sporirea țării. Se poruncesce boierilor numitei țării să se lase de cererile fără cuvint și fără cuviniță, și mai virtos de acele cereri ¹⁾ cari nu pot suferi rafelele din pricina prăpădeniei, la care aũ căđut țara în vremea războiului. Iar de nu se va supune vre-unul dintr'a-cestia la porunca acésta și împotriva împărătescii mele voinți va păgubi și va supera pe sāraca raia, și se va amesteca la lucrurile cari nu-i se cade, și va cuteza a se apuca de lucruri și cereri fără orĩnduială și afară de hotarele lui, cari pricinuesc turburare nizamului și resvrătiri, și de va sta împotriva la urmarea acestor bune orĩnduieli cu care umblă Domnul lor spre îndreptarea oblăduirii țării ²⁾ și spre odihna și mângăierea raieli, și de va cuteza la vre-o faptă fără de voința Domnului sėũ, de vreme că cei despre partea Impărăției mele aleși și asupra lor rĩnduiți Domni aũ tótă volnicia a pedepsi pe acest fel de nesupuși cu pedépsa ce li se cuvine; pentru care să se facă tótă silința de a pedepsi, după cum s'aũ ȑis, acest fel de nesupuși, ca să aibă rēpaos și odihnă sāracile raiele și paza nizamului țării.

Și cum că dajdia de peste an care se analoghiscesce

¹⁾ Ur.: de acele teclifuri.

²⁾ Ur.: îndreptarea umurului țării.

la tótă raiaua, să se adune de la toți, după cum cu dreptate va cădea în partea fieși-căruia, iar nu cu unele mijlôce și pricinuirî fără cale unii din raiiele să se apere de dajde și partea lor să se încarce la cealaltă raia; la acestea tôte să se facă totdeauna luare aminte, ca să se păzescă dreptatea, și de acest fel de apărare fără cale să se facă depărtare, ca să se urmeze dreptatea totdeauna. Și de vreme ce pentru acestea tôte șarturi s'aũ dat pe larg sfînta nóstră poruncă plină de milostivire la létul 1198 (1784), la luna lui Rebiul-evel, la vremea împărăției a pomenitului întru fericire preaslăvitului unchiului meu Sultan Hamit (căruia fie milă și iertare!), care poruncă s'aũ găsit trecută în caid cu tôte acestea mai sus đise șarturi, ce sînt pricinuitoare de dres și sporirea a đisei Țării rumânesce și a nizamului ei și pricina de apărarea a multor năpăstuirî a lăcuiitorilor; pentru care, după mila Impărăției mele asupra tuturor ticăloși și nevoiași, care se nasce din bunătatea și iubirea de dreptate a Impărăției mele și după împărătesca milostivire către raiaua ce-mi este dată amanet de la Domnul D-đeu, s'aũ fost dat împărătesca mea poruncă la lét 1206 (1792), împodobită cu sfînt hatihumaiun, coprinđetőre de cele douē porunci date mai nainte, una cu sfîntul hatihumaiun la lét 1188 (1774), cum s'aũ đis mai sus, iar una tot cu acest coprins la létu 1198 (1784), vrênd Impărăția mea și la cele pline de dreptate đilele Impărăției mele a se urmă asemenea aceste șarturi cari se coprind la porunca cea dată mai nainte, și ea să se săvîrșescă rēpaosul sáracilor și mai vîrtos ca să se isprăvescá cele spre îndreptare și sporirea țării, urmându-se lăudata noimă care se coprinde la cealaltă înaltă împărătescă poruncă de iertare de doi ani după pace, după mila și milostivirea Impărăției mele asupra tuturor lăcuiitorilor țarei; iar după împlinirea iertării de doi ani, să se îndrepteze cele ce aũ a rēspunde dajde, poclonul bairamului și rechiabie, giaize¹⁾, și alte avăeturi, după șarturile ce s'aũ đis mai sus. Acestea însă coprind poruncile ce s'aũ dat mai nainte. Dar fiindcă cu trecerea vremii s'aũ pricinuit la unele dintre șarturile ce s'aũ arătat mai sus turburare și ca-

¹⁾ Ur.: dările de gizia, idighea și rechiabia și agianzările și altor havalele.

tahrisis, iar după cele dintre prea-puternica Impărăția mea și între Impărăția rusescă următoare șarturi, ahtinamele, are dreptate Impărăția rusescă a face mijlocire pentru memlechetul Țării rumânesce și al Moldovei.

Pentru această, spre întărirea împlinirii de acum înainte a șașilor șarturi, solul ei ce se află în Țarigrad ¹⁾ aș arătat la prea-înălțata mea Pörtă prin tacrir, având poruncă despre partea Impărăției lui ca să cêră adaos la șarturile de mai nainte acestor madèle ce se vor dice înainte.

Cum că de acum înainte vremea Domnilor să fie rînduită în 7 ani deplin, socotindu-se din ziua ce se vor rîndui Domni, și pe cât nu se va arăta greșală dovedită, Domni să nu se facă manzîli ²⁾ mai nainte vremii de 7 ani, iar într'acéstă diastimă de 7 ani arătându-se vina, de se va da de scire despre partea Impărăției mele către solul Rusiei și de se va dovedi și se va încredința că cu adevărat este vinovat la greșală, numai la acea vreme să fie slobod a-l mazîli.

Dăjdiile, avaturî și cereri ce s'aș izvodit din nou în urma sinetului ce s'aș făcut la lét 1198, să lipsescă și după acest temeiu să rînduescă și să așede Domni Țării împreună cu boierii dările de peste an și să le cîsluescă după dreptate, și să aibă luare amînte cei după vremi Domni Țării rumânesce a avea ipolipsis la anaforalele și arătările ce va face după vremi solul Rusiei, atât după acéstă madè a dăjdiilor cât și de priveleghiurile țării, și mai vîrtos pentru paza șarturilor ce se coprind la acéstă prea-înaltă împêrătescă poruncă.

Pentru ca să se rîdice și să lipsescă catahrisis ce s'aș întîmplat adecă la madèua raielilor ce nu dau bir, la scutelnicii boierilor, și așa ca să se ușureze greutatea acestei dări fără de orînduială, să nu rămâie slobod de bir nici unul din raiiele, afară din suma scutelnicilor ce sînt scriși din vechime la Vistierie, ei toți d'opotrivă să rîdice greutatea dării și să se zătienescă cu totul fieși-care supêrare și neodihnă către raiiele despre partea tacsildarilor dăjdiilor.

Și de vreme ce spre plata lefilor ostașilor din țară este trebuincios a se face o sumă de ajutor și despre

¹⁾ Ur.: elciul Impărăției Rusiei din Țarigrad.

²⁾ Ur.: să nu se facă azlu.

partea Moldovei, aruncându-se dăjdiile deosebit pentru aceştia, să se otcârmuască acestea cu dreptate după prea-înalta poruncă ce se va da pentru acesta. Şi încă să se poruncască Domnului cu boierii Ţării rumânesce pentru scóterea cât de grab a ostaşilor din ţară şi pentru îndreptarea lefilor după luni ce s'a dis mai sus.

Şi de vreme ce plata numitelor lefi caută spre a se face tacsil banii ce sînt trebuincioşi la acesta împlinind Domnul această însărcinată datoria lui, în urma acesteia să se dăruiască cu milostivire către raiielele Ţării rumânesce o iertare de dajde un an deplin.

Câte orînduie¹⁾ se vor face despre partea Impărăţiei mele de felurime de zahrea, de unt, de oi şi în scurt de cele ce se fac în Ţara rumânescă²⁾, să se arate aeva suma acestora la poruncile ce se vor da pentru acestea, şi într'acest fel de înalte porunci să se numască porunca şi către boierii, şi să se citească de faţă întru auđul tuturor în Divanul Ţării rumânesce.

Şi de vreme ce este a se face vorbă cu boierii acest fel de cerere, orî-ce fel va fi, de este puţinţă taxil³⁾ totă saú în parte, de la ţară saú ba; pentru acesta rugămîntea şi cererea ce vor face boierii prin marifetul Domnului lor să se asculte, iar preţul diselor rînduie⁴⁾ să se plătescă despre partea miriei, fără de prelungire de vreme, după preţul ce se politifsese, dar cu altfel să nu se facă mubaia⁴⁾.

Iar pentru zaherea ce se cumpără pe fieşi-care an despre partea miriei, să se plătescă preţul după fiatul ce se va rupe pe fieşi-care an la schela Brăilei⁴⁾, şi pentru ca să nu se încarce greutate la raiiele, căratul zahrelii, cărându-se angaria, cel după vremi Domn să se silască cu credinţă ca să se rupă fiatul⁵⁾ zahreliei la numita schelă, socotindu-se şi chiria.

Cele după vremi înalte porunci ce se dau şi caută spre memlechetul Ţării rumânesce, să se citească într'auđul tuturor la Divanul Ţării rumânesce şi după citania lor să se puie spre pază la condicile ţării⁶⁾.

¹⁾ Ur.: tertipurii. Fot.: dispoziţiunile.

²⁾ Ur.: de alte metahuri a pămîntului. Fot.: şi alte produse.

³⁾ Ur.: să nu se facă mumbaiaua adică silnica cumpăratură.

⁴⁾ Ur.: la schela Galaţii.

⁵⁾ Ur.: a tăia fiatul zahreliei.

⁶⁾ Ur.: la caidurile ţării.

Dregătoriile țării să se dea la pămîntenî, dar să fie în puterea Domnului după vremî să alégă și să rînduască la acelea și din Grecii cei cinstiți și cu sciință și vrednicî acestor dregătorii; și când se va întîmpla vre-o supărare despre partea Grecilor la dregătoriile ce vor fi rînduiți, cel după vremî Domn să-i mazlêscă și să-i pedepsescă și pe aceștia după cum și pe pămîntenii boierî, și să-i silêscă a întôrce înapoi cele ce au luat cu năpaste.

Câte cheltuieli vor trebui pentru chivernisela menzilurilor ¹⁾ de peste an, să le rînduască și să le hotărêscă pe fiesce an cel după vremî Domn împreună cu boierii Divanului; și mai mult de cât suma cea rînduită să nu se mai ia, cu nici un fel de pricinuire.

Chivernisela spitalurilor și școlilor și podurilor și altor asemenea pricinî care se cuvin și sînt chiar ale țării, să se facă havalea porunca Domnului după vremî către boierii țării.

Și din călugări ce nu sînt legați la mănăstiri și Mitropolitul, murind cineva, cele ce rămân avuția lor să nu se cêră de nimenî, ci să se facă taxil ²⁾ prin marifetul Domnilor după vremî, ca un venit casei ce se cuvine la săraci și la sîrmanî și la alte fapte bune; iar din călugării ce sînt legați la mănăstiri de va muri cineva, averea lor să se ia ca un venit mănăstirii, la care au fost închinat.

Pentru neferii ce sînt în slujba țării din început pentru paza ei, să-i rînduască Domnul după vremî, făcînd vorbă pentru acesta cu boierii pămîntenî.

Câte moșii ale Țării rumânesci și a Moldovei, cari sînt pe numele raielelor ³⁾, hrăpindu-se și stăpînindu-se cu nedreptate în Țara rumânescă, în părțile Giurgiovului i Brailei și Cule, și peste Olt, iar la Moldova, la ținutul Hotinului, acest fel de locuri hrăpite a Țării rumânesci și a Moldovei să se întôrce și la înaltele porunci ce se dau de aceste pricinî către cei ce se cade, să se hotărêscă vremea.

Și fiindcă este denadins voința Impêrăției mele ca, după cum se arată mai sus, să se facă luare aminte,

¹⁾ Ur.: pentru ținerea menzilhanelor.

²⁾ Ur.: ci împlinindu-se prin.

³⁾ Ur.: se află acum supt nume de raiele.

ca de acum înainte, afară din neguțătorii fermanlii, câți din lăcuitorii părților Dunării și din iamaei și alții, împotriva șarturilor vor vrea să intre la aceste două memlecheturi și să se sălășluască și să păgubescă pe raiele, să se zătienescă și să se izgonescă acest fel de oameni.

De acum înainte câte prea-înalte porunci se vor trimite la aceste două țări, să fie potrivite cu aceste șarturi și cu privelegiuri și obiceiurile țărilor.

Să se săvârșescă toate mijlocele și chipuri, cari pricinuesc îndreptare, sporire și bună stare și desăvârșit răpaosul lăcuitorilor țării ce sînt supt acoperemîntul Impărăției mele, și să nu se sufere vre-o faptă împotriva privelegiurilor ce s'au miluit țările printr'această prea înaltă poruncă. Pentru aceasta s'au dat această prea-înaltă poruncă coprindătoare ca, după firescă credința ta și după dreptatea, osîrdia și rîvna ta spre mulțămirea Impărăției mele, atât tu, numitul Domn, cât și boierii și lăcuitorii țării, făcînd îndatorata mulțumire pentru acestea, cari v'ați vrednicit acum privelegiuri și silindu-vă la împlinirea rînduielilor cari se vor cere prin înaltele împărătescile mele porunci, potrivite cu cele mai sus scrise șarturi, să puneți tot felul de silință și nevoință totdeauna, ca să împliniți cele ce se cuvin la supunere și ascultare și să isprăviți cele ce urmăză la supunere și credința vóstră, și să se facă luare aminte și pază de a nu suferi a se întîmpla vreun lucru cât un fir de păr împotriva acestei înalte porunci și împotriva împărătescii mele voințe ce s'au trimis aci. Deci poruncesc ca tu, mai sus numitul Domn, să citești această înaltă a mea poruncă înaintea Mitropolitului, episcopilor, arhimandriților și călugărilor și igumenilor și tuturor boierilor, boierinașilor și lăcuitorilor raiele, și să publicuesci noima acestei arătătoare iubire de dreptate a Impărăției mele, și să încredințezi pe toți că atât boierii cât și cealaltă raia a țării, pe cât nu se vor abate din calea cea dreaptă, urmînd cuvințioasei supunerii și ascultare și dînd cea îndatorită urmare la prea înaltele împărătescile mele porunci, vor fi în dîlele Impărăției mele cei iubitoare de dreptate în tot felul miluiți tota raiaua, și cei slabi și neputincioși, cu împărătescile mele mili, și vor căștiga necontentit și pururea odihnă și răpaos nemărginit.

Iar tu, mai sus numitule Domn, și cei după tine Domni, pe cât faceți cele cuvinciose la supunerea vóstră și la mulțumirea împărătescilor mele către voi faceride-bine și săvârșiți câte se cer de la mai sus arătate împărătescile mele porunci, să fiți încredințați că, de nu se va arăta vr'ogreșală a ta, dovedită și aeyea cerënd mazilie și schimbarea ta, nu vei cerca grija maziliei, și pe cât te afli la cea cunoscută și obicnuită credință și dreptatea ta, vei rămânea la Domnia Țării. Și nu numai se vor păzi apururea tóte șarturile ce s'aũ ȃis mai sus, ci se va face și silință, ca să se urmeze, atât despre partea Impărăției mele cât și despre partea vizirilor mei cei mari și slăviților vechilii Impărăției mele, câte s'aũ învrednicit raiielele țării milă și răpaos la fericite ȃilele a prea slăvitului moșului meu Sultan Muhamet (asupra căruia să plouă Domnul nemărginită plóie de iertare!). Și că este adevărat și negreșit, ca câți din lăcuiorii Dunării, ¹⁾ serhaturilor și altor părți mari sau mici, vor cuteza fapte împotriva nizamului ce s'aũ dat, acest fel de ómeni, în césul ce se va lua veste de relele urmările lor, se vor pedepsi cu cuvinićiose pedepse. Și arătând și încredințând tu. numitule Domn al Țării rumănesci, tuturor boierilor și celorlanți raiiele și lăcuioriilor țării noima acestei prea înalte porunci, vei porunci și vei orîndui să fie năpristan rugători către Domnul D-deũ pentru îndelungarea vieții și Impărăției mele și pentru întemeierea slavei și măririi mele, păzindu-te de tot lucrul împotriva acestei înalte poruncii mele ce s'aũ dat la luna lui Gemazel-ahîr a vélétului 1217.

¹⁾ Fot.: toți ehalii de peste Dunăre.

BIBLIOGRAFIA

I. Izvóre orientale¹⁾

Barbier de Meynard, *Dictionnaire turc-français*. Supplément aux dictionnaires publiés jusqu'à ce jour, 2 volume. Paris, 1881—1888.

Prețios pentru fondul vulgar al limbei turcesci, utilizând materialele culese de Ahmed Vefyk Paşa în remarcabilul său Dicționar etimologic al turcei usuale (*Lehçe-i 'osmani*), apărut în două volume la Constantinopole în 1876.

Bianchi et Kieffer, *Dictionnaire turc-français*, 2 volume. Paris, 1843—1850; 2 ed. 1850—1871.

Nomenclatură foarte bogată, extrasă în mare parte din celebrul Dicționar al lui Meninski: *Thesaurus linguarum orientalium*. Lexicon arabico-persico-turcicum, adjecta significationes latinas et italicas, 4 volume. Viena, 1660 (II ed. 1780), fântâna tuturor lucrărilor lexicale ulterioare până la Zenker.

Bonelli (Luigi), *Elementi italiani nel turco ed elementi turchi nell'italiano* în „l'Oriente“, vol. I, Neapole, 1894.

Boué (Ami), *La Turquie d'Europe* ou observations sur la géographie, l'histoire naturelle, la statistique, les mœurs, les coutumes, l'archéologie, l'agriculture, l'industrie, le commerce, les gouvernements divers, le clergé, l'histoire et l'état politique de cet empire. 4 volume. Paris, 1840.

¹⁾ În această Bibliografie, și mai ales la Izvóre orientale, nu s'au citat de cât opere de un caracter mai general: lucrările speciale sînt menționate în cursul studiului însuși.

Excelentă și amănunțită lucrare etnografică, completază pentru secolul nostru pe d'Ohsson.

Budagoff (Lazarî), *Dictionar comparativ al idiomelor turco-tatara* (Sravnitel'nyi slovari turejko-tatarskihü narë-çyi), vol. I-II. St. Petersburg, 1869—1871.

Important mai ales pentru graiul nogaic și crîmlên.

Cahun (Léon), *Introduction à l'histoire de l'Asie* (Turcs et Mongols). Paris, 1895.

Cantemir (Dimitrie), *Istoria Imperiului Otoman*. Crescerea și scăderea lui cu note foarte instructive de Dem. Cantemir, Principe de Moldova. Ed. Hodoș. Bucuresci, 1876.

Opera lui Cantemir a servit Europei până la Hammer ca sfințina principală pentru cunoșcerea analelor otomane.

Devic, *Dictionnaire étymologique des mots français d'origine orientale*. Paris, 1876.

Dozon, *Chansons populaires bulgares inédites*. Paris, 1875.

Dozy et Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais dérivés de l'arabe*. II ed. Leyde-Paris, 1869.

Eguilaz e Yanguas, *Glosario etimológico de las palabras españolas de origen oriental*. Granada, 1886.

Guer, *Mœurs et Usages des Turcs*. Leur religion, leur gouvernement civil, militaire et politique, avec un abrégé de l'histoire ottomane, 2 tomes. Paris, 1746.

În special cartea III (tom, I, 352-448) despre datinile Turcilor: hăbillement des Turcs, leur manière de vivre, leur nourriture, leur boisson, leur maisons, leurs exercices et leurs divertissements.

Hammer (Purgstall), *Histoire de l'Empire Ottoman*, depuis son origine jusqu'à nos jours. Ouvrage puisé aux sources les plus authentiques et rédigé sur des documents et des manuscrits la plupart inconnus en Europe; traduit de l'allemand sur les notes et sous la direction de l'auteur, par J. J. Hellert, 18 volume. Paris, 1835—1843.

Istoria lui Hammer („Geschichte des osmanischen Reiches“, Pesta, 1827, în 10 volume) îmbrățișează vr'o 5 secole (1300-1774) și într'însa a utilizat adesea pe analiștii otomani: ea este și astăzi autoritatea cea mai înaltă în această materie. Mai toate lucrările ulterioare sînt compilațiuni din această operă fundamentală. Volumul XVII conține un „Tableau des dignités et des emplois dans l'Empire ottoman“.

(p. 1-72) și un „Vocabulaire des mots turcs... qui manquent dans les dictionnaires“ (p. 219-245).

Hammer (Purgstall), *Staatsverfassung und Staatsverwaltung des osmanischen Reiches*. 2 volume, Wien, 1815.

Describe instituțiunile ierarhice ale Imperiului otoman cu un deceniu înaintea lui d'Ohsson.

Hunfalvy, *Ethnographie von Ungarn*. Pest, 1847.

Jakob (Georg), *Karagöz-Komödien* (III Hefte). Berlin, 1899.

— *Türkische Litteraturgeschichte in Einzeldarstellungen*. Heft I: Das türkische Schattentheater. Berlin, 1900.

Jireček, *Geschichte der Bulgaren*. Prag, 1876.

Jouanin et Van Gaver, *Turquie*, histoire, religion, mœurs, coutumes (Univers pittoresque). Paris, 1840.

O condensare în mare parte din opera lui Hammer.

Karłowicz, *Mémoire sur l'influence des langues orientales sur la langue polonaise*. Leyde, 1884.

Kekule, *Über Titel, Aemter, Rangstufen und Anreden in der offiziellen osmanischen Sprache*. Halle, 1892.

Kúnos (Ignacz), *Trei farse Karagöz*. Textul turcesc transeris și tradus în ungurese. Budapest, 1886.

— *Basmе turcescî în „Ungarische Revue“* din 1888—89.

— *Cânteece populare turcescî în „Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes“* din 1888—1889.

— *Dialectele turcescî din Asia-Mică (unguresce)*. Budapest, 1896.

— *Elementele străine în osmania în „Nyelvtudományi Közlemények“* din 1898 urm.

— *Glumele lui Nastratin-Hogea* (Naszreddin Hodza tré-fái), text, traducere ungurésă și note (165 snove). Budapest, 1900.

Despre celelalte publicațiuni ale lui Kúnos, importante pentru graiul și literatura populară turcescă, a se vedea § 40.

Kuun (Géza), *Codex cumanicus* Bibliothecæ ad Templum Divi Marci Venetiarum. Primum ex integro editum, prolegomenis, notis et compluribus glossariis instructum (Vocabularium cumanico-latinum 247-307). Pesta, 1880.

Cu o importantă Introducere. Cf Radloff, *Zur Sprache der Komänen* în „Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft“, vol. I, Leipzig, 1884.

Legrand, *Nouveau Dictionnaire grec-moderne*. Paris, 1892.

Marinković, *Vocabulaire des mots persans, arabes et turcs introduits dans la langue serbe*. Berlin, 1882.

Meliopulu (I. P.), *Λεξικόν τουρκο-ἑλληνικόν*. Constantinopole, 1894.

Autorul înregistrăză mai des limba literară, dar e unicul care notăză accentul în transcrierea vorbelor turcesci.

Meyer (Gustav), *Türkische Studien*. Die griechischen und romanischen Bestandtheile im Wortschatze des Osmanisch-Türkischen. Wien, 1893.

— *Etymologisches Wörterbuch der albanischen Sprache*. Strassburg, 1896.

— *Neugriechische Studien*: II Slavische, albanische und rumänische Lehnworte im Neugriechischen; III Die lateinischen Worte im Neugriechischen; IV Die romanischen Lehnworte im Neugriechischen. Wien, 1894—1895.

Miklosich (Franz), *Die türkischen Elemente in den süd-ost und ost-europäischen Sprachen* (Griechisch, Albanisch, Rumunisch, Bulgarisch, Serbisch, Russisch, Polnisch). I-II Hälfte, Wien, 1884.

— *Nachtrag*, I-II, 1888—1890.

— *Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Sprachschätze*. Wien, 1889.

— *Die slavischen Elemente im Magyarischen*. II ed. Pest, 1884.

Despre aceste monografii: cf. § 107.

Ohsson (Muradja d'), *Tableau général de l'Empire ottoman*, 7 volume. Paris, 1788-1824.

Invățat Armén, născut la Constantinopole, ajuns dragoman și agentul regelui Suediei pe lângă Sultan, a schițat la sfârșitul secolului trecut acest Tablou, și astăzi neîntrecut, al civilizațiunii otomane. Vasta-i operă conține amănuntele cele mai prețioase relative la religiunea și la legislațiunea otomană; în special paginile consacrate administrațiunii și vieții sociale (cari forméză materia ultimelor 3 volume) intereséză în gradul cel mai înalt pe istoricul culturii române în secolul al XVIII-lea.

Passow, *Carmina popularia Graeciae recentioris*. Lipsiæ, 1860.

Popović, *Türkische und andere orientalische Wörter im Serbischen*. Belgrad, 1884.

Psichari, *Éléments néo-grecs en turc-osmanli* în „*Études néo-grecs*“, tome II. Paris, 1892.

Radloff, *Versuch eines Wörterbuchs der Türk-Dialecte*, fascicula I—X. St. Petersburg, 1890—1898.

Astăzi opera capitală în domeniul lexicografiei turco-tatare.

— *Proben der Volkslitteratur der nördlichen türkischen Stämme*. Vol. VII—VIII. St. Petersburg, 1896—1898.

Primul volum conține dialectele din Crimeia, iar al doilea re-produce, sub titlul „Mundarten der Osmanen“, textele culese de Kúnos asupra turcei vulgare.

Redhouse (James), *A turkish and english Lexicon*, showing in english the significations of turkish terms. II ed. Constantinople, 1890.

Cel mai complet și mai exact din dicționarele turcesci actuale.

Riegler (Lorenz), *Die Türkei und deren Bewohner in ihren naturwissenschaftlichen, physiologischen und pathologischen Verhältnissen*. 2 volume. Wien, 1852.

Rectifică în unele puncte (ca alimentațiunea etc.) pe Ami Boué.

Samy-Bey (Fraschery), *Dictionnaire turc-français*. Constantinople, 1885.

Autorul impută lucrărilor lexicale anteriore de a fi prea încărcate cu arabisme și persianisme, și de a nu ținea seamă că aceste elemente străine au căpătat în turca o însemnare proprie.

Tott (Baron de), *Mémoires sur les Turcs et les Tartares*, 5 volume. Amsterdam, 1785.

Ubicini (A.), *Lettres sur la Turquie* ou Tableau statistique, religieux, politique, administratif, militaire, commercial etc. de l'Empire ottoman depuis 1839, două volume. Paris, 1853.

— *La Turquie actuelle*. Paris, 1855.

Văcărescu (Ianache), *Istoria prea puternicilor Impărați otomani* (Tesaur, vol. II).

Scrierea lui Văcărescu e ca fond o compilațiune mediocră, iar ca formă o adevărată monstruositate lingvistică: imitațiunea modelului oriental ajunge aci la un servilism absolut.

Vámbery, *Etymologisches Wörterbuch der turco-tatarischen Sprachen*. Ein Versuch zur Darstellung des Familienverhältnisses des turco-tatarischen Wortschatzes. Leipzig, 1878.

— *Die primitive Cultur des tatarischen Volkes auf Grund sprachlicher Forschungen*. Leipzig, 1879.

Vámbéry, *Das Türkenvolk in seinen ethnologischen und ethnographischen Beziehungen*. Leipzig, 1885.

— *Tschagataische Sprachstudien*. Leipzig, 1867.

Cercetările etimologice sînt interesante, dar adesea hazardate.

White (Charles), *Häusliches Leben und Sitten der Türken*, übersetzt v. Reumont. 2 volume. Berlin, 1844—1845.

Describe amănunțit viața de tóte ȃpilele a Turcilor modernă și completéză în acest sens pe predecesorii sei.

Youssof (R.), *Dictionnaire turc-français en caractères latins et tures, contenant les termes tures, arabes et persans qui composent la langue ottomane et enrichi d'un très grand nombre des mots nouveaux et techniques, usités dans les sciences, les arts, le commerce et l'industrie*, 2 tomes. Constantinople, 1888.

Lucrare comodă și completă, mai ales cãt privesce limba vulgară, dispusă după alfabetul și în transcrierea latină.

Zenker, *Dictionnaire turc-arabe-persan*. Leipzig, 1866—1876.

Lucrare lexicală metodică și consciincióasă ce a făcut epocă, se întregese astăđi cu Barbier de Meynard și mai ales cu opera comparativă a lui Radloff și cu a doua ed. a Dicționarului lui Redhouse.

II. Izvóre românesci

1. Istoria

Amiras (Slugerul), *Cronica anonimă a Țării Moldovei*, 1662-1733 (Cronice, vol. III).

Anonim, *Istoria Țării românesci de când aű descãlecat Români* (Magazin, vol. IV și V).

Archiva istorică a României, ed. Hasdeű. 4 volume. Bucuresci, 1865—1867.

Archiva românescã, ed. Mih. Kogãlnicenu. 2 volume. ed. II, Iași, 1860—1862 (ed. I, 1841—1845).

Aricescu, *Istoria Revoluțiunii române din 1821* (Vol. II: Acte justificative). Craiova, 1874. V. Conđica.

Axinte (Uricarul), *A doua Domnie a lui Nicolai Alexandru-Vodã* (Cronice, vol. II).

Bãlcescu (Nic.), *Istoria Românilor sub Mihai-Vodã Vitezul*. ed. Odobescu. Bucuresci, 1878.

Bandinus. *Codex.* Memoriu asupra scrierii lui Bandinus din 1646, urmat de text, însoțit de acte și documente, de V. A. Urechia. București, 1895.

Marc Bandini, călugăr minorit, a vizitat bisericile catolice din Moldova în 1646 și relatează despre ele papei Inocențiu X, cu care ocaziune atinge despre Moldoveni și despre Curtea lui Vasile Lupu.

Bauer (F. G. de), *Mémoires historiques et géographiques sur la Valachie* (à la suite de Carra). Neuchâtel, 1781.

General rus, a cules date statistice și geografice foarte autentice, putându-se folosi de arhiva Munteniei prin mijlocirea marelui Logofet.

Beldiman (Vornicul), *Tragodia din 1821* (Cronice, vol. III).
— *Scrieri mărunte* (Ibidem).

Bujorénu, *Colecțiune din legiuirile României vechi și noue*, 3 volume. București, 1885.

Colecțiunea conține Pravilele lui Matei Basarab și Vasile Lupu, Condicile lui Calimach, Caragea, Ipsilant și Știrbeiu.

Canta (Spătarul), *De la a doua și până la a patra Domnie a lui Alexandru Mavrocordat*, 1741—1769 (Cronice, vol. III).

Cantemir (Dimitrie), *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviae*, ed. Papiu. București 1872. V. Literatura.

— *Chronicul Moldo-Vlahilor*, ed. Tocilescu (sub presă).

Căpitanul (Const.), *Istoriile Domnilor Țării Rumânesce* (Magazin, vol. I și II).

Carra (Jean-Louis), *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*. II ed. Neuchâtel, 1781.

Instructorul beizadelor lui Grigorie Ghica și corespondentul francez al Domnului, născut în Elveția și mort pe eșafod în timpul Terórei.

Chiaro (Del), *Storia delle moderne rivoluzioni della Valachia con la descrizione del paese, natura, costumi, riti e religione degli abitanti*. Venezia, 1718.

A călătorit prin Muntenia pentru studiu și găsirea unei ocupațiuni sub Nic. Mavrocordat, și a rămas aci de la 1710—1717 ca profesor de limbă al beizadelor.

Codrescu, V. Uricariu.

Condica Brâncovénu, Condica de venituri și cheltuieli a Vistieriei de la létul 7202—7212 [1694—1704] (vol. III din Revista istorică a Arhivelor României, ed. Aricescu). București, 1873.

- Condica Ghica** din 1776 (ed. Răscanu: Lefurile și veniturile boierilor Moldovei, Iași, 1887). Cu o importantă Introducere.
- Condica Ipsilante** din 1802 (Tesaur, vol. II, p. 303—344).
- Condica Caragea** din 1813 (Ibidem, p. 347—401).
- Costin** (Miron), *Carte pentru descălecatul I a Moldaviei* (Cron. I).
 — *Letopisețul Țării Moldaviei* (Ibidem).
 — *Glosar de cuvintele vechi și străine din operele lui Miron Costin* (ed. V. A. Urechiă) cu privirea specială la fraseologia cronicarului, lucrat de L. Șăineanu. Bucuresei, 1886—1888.
- Costin** (Nicolae), *Letopisețul* (Cronice, vol. II).
 — *Apendice* (Cronice, vol. I).
- Cronicele României sau Letopisețele Moldaviei și Valachiei**, ed. Mih. Kogălnicénu, 3 volume, II ed. Bucuresei, 1872—1874 (I ed. Iași, 1845—1852).
- Dapontes** (Const.), *Ephémérides Daces* ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739). Ed. Legrand. vol. I Textul, II Traducerea, III Glossarul (n'a apărut). Paris, 1880—1888.
- Secretarul Domnului Const. Mavrocordat, Daponte descrie războiul de 4 ani între Turci, Nemți și Ruși, se călugări apoi, primind numele de Chesarie, și muri în 1784.
- Dascălul** (Simeon), V. Simeon.
- Dionisie** (Eclesiarchul), *Chronograful Țării Românești*, de la 1764—1815 (Tesaur, vol. II).
- Documente** coprinse în Istoria Românilor editată de V. A. Urechiă, vol. I—XI. Bucuresei, 1891—1900.
- Drăghici** (Manolache), *Istoria Moldovei pe timp de 500 ani până în zilele noastre*. 2 volume. Iași, 1857.
- Dumitrache** (Stolnicul), *Cronica 1769—1774*, sub titlul: „Istoria evenimentelor din Orient cu referință la Principatele Moldovei și Valachiei, scrisă de biv-vel Stolnicul Dumitrache și editată după copia lui Nicolae Piteșténul din anul 1782 de V. A. Urechiă”. Bucuresei, 1889.
- Erbicénu** (C.), *Cronicarii greci cari au scris despre Români în epoca fanariotă*. Bucuresei, 1890.
- Fotino** (Dionisie), *Istoria generală a Daciei*, trad. Sion, 3 volume. Bucuresei, 1859.

Născut la Patras (1768), Fotino și făcu studiile la Constanti-nopole, veni la Bucuresei în 1804, sub Caragea, și ajunse la rangul

de Serdar. El își tipări opera istorică în 3 volume la Viena, între 1818—1819, sub titlul *Ἱστορία τῆς πάλαι Δακίας, τῆς νῦν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας*. Insemnata sa *Istorie*, lucrată pe base documentale, conține în tomul III o mină prețioasă de informațiuni pentru vechea organizare politică și socială, în special a Munteniei. Fotino muri în 1821.

Gheorgache (Logofătul), *Condica ce are intru sine obiceiuri vechi și noi* a prea înălțaților Domni, scrisă în Iași la 1762 (Cronice, vol. III).

Grecénu (Logofătul), *Istoria Țării rumănesci* de la 1689—1700 (Magazin, vol. II).

Hasdeu, V. Arhiva și Zilot (cf. și Limba).

Hristache (Pitarul), *Istoria faptelor lui Mavroghene-Vodă* și a răzmeriței din timpul lui pe la 1790, scrisă la 1817 (Buciumul din 1863, No. 7—10).

Hurmuzachi (Colecțiunea), V. Iorga și Langeron.

Ionnescu-Gion (G. I.), *Istoria Bucureștilor*. București, 1899.

Relevăm cap. XI (Mahalalele bucureștene) și cap. XVII (Haturile Bucureștilor), cari conțin date interesante și inedite.

Ipsilanti (Atanase Comnen), *Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν*. Istoria întâmplărilor după căderea Constantinopolii (1453—1789). Constantinopole, 1870.

Medicul lui Grigorie Ghica în 1739, mare Spătar sub Ștef Racoviță în 1765 și capuchehaia al lui Grigorie III Ghica, Domnul Munteniei, în 1769. În cele 12 capitole finale ale operei sale vorbește despre obiceiurile Imperiului otoman, iar ultimul capitol (p. 779—795) e consacrat obiceiurilor din Moldova și din Muntenia.

Iorga (Nec.), *Rapôrte consulare prusiene din Iași și București*. Colecț. Hurmuzachi, vol. X. București, 1897.

Cu o excelentă Introducere. Publicațiunea conține, între altele, o descriere a boierilor muntene (p. 495—548) tradusă în 1821 de consulul prusian Kreuchely după textul lui Fotino.

Istoria oștirii ce s'a făcut asupra Moreii în 1715 (în Arhiva românească, vol. II, p. 5—140).

„Jurnalul campaniei e un izvor de căpetenie despre războiul Veneto-ture din 1715 și o excelentă și amănunțită descriere a Moreii și a drumului care ducea din capitala imperiului otoman în peninsula... Ca formă, povestirea e une-oră interesantă... limba e grăznică: în nici un alt monument literar românesc de cât în Istoria otomană a lui Văcărescu nu se găesc atâtea turcisme“. (Iorga, *Cronicele muntene*, p. 120). Cf. și cele dișe la § 34.

- Kogălnicénu** (Enache), *De la Domnia I și până la IV Domnie a lui Const. Mavrocordat, 1733—1774* (Cronice, III).
— *Stihuri* (Ibidem).
- Kogălnicénu** (Mihail), *Histoire de la Moldavie, de la Valachie et des Valaques transdanubiens*. Berlin, 1837. V. Arhiva și Cronice.
- Langeron** (Comte de), *Mémoires du général de Langeron* în Colect. Hurmuzachi, Suplement I, vol. III.

General francez în serviciul Rusiei, a scris Jurnalul campaniilor rusești dintre 1790—1812. De utilizat cu rezerve din cauza pornirii vădite a autorului.

- Legrand**, V. Izvóre orientale și Daponte.
- Magazin istoric** pentru Dacia de A. T. Laurian și N. Bălcescu, 5 volume. București, 1845—1848.
- Melchisedec** (Episcopul), *Cronica Hușilor*. București, 1869.
— *Cronica Romanului*, 2 vol. București, 1874—1875.
- Moxa** (Mihail), *Cronica... până la 1489* (Hasdeu, Cuvente den bătrâni I, 345—406).
- Muste** (Nicolae), *Letopisețul Țării Moldovei* de la 1662—1730 (Cronice, vol. III).
- Neculce** (Ión), *O samă de cuvinte* (Cronice, vol. II).
— *Letopisețul Țării Moldovei, 1662—1743* (Ibidem).
- Papazoglu** (D.), *Istoria fundării orașului București, 1330—1850*. București, 1892.
- Papiu-Illarian**, V. Tesaur.
- Paul din Alep**, în *Archiva Istorică II*, 59—111.

Archidiaconul, întovărășind pe Patriarchul de Antiochia Macarie în călătoriile sale prin Moldova și Muntenia (1653—1658), descrie obiceiurile poporului și ale Curții sub Vasile Lupu și Mateiu Basarab. Această descriere făcută în limba arabă fu tradusă englezesce de F. C. Belfour (*The travels of Macarius*, 2 vol. 4°, London, 1836), de unde partea privitoare la noi fu de curind tradusă întrăgă de D-ra Emilia Cioran, *Călătoriile Patriarchului Macarie de Antiochia în Țările Române*. București, 1900.

- Popescu** (Radu), *Cronica Țării rumânesce* (Magazin, vol. IV).
- Raicevich** (Ignazio), *Osservazioni storiche, naturali e politiche intorno la Valachia et Moldavia*. Napoli, 1788 (traducere franceză sub titlu: *Voyage en Valachie et en Moldavie par Lejeune*. Paris, 1822).

Ragusan de origină, veni după 1774 în Muntenia, unde ajunse institutorul copiilor lui Ipsilante, apoi consul austriac în București (1782—1787). După o ședere de 11 ani în țară, publică interesantele sale Observațiuni, cari denotă un spirit de remarcabilă imparțialitate pentru acea epocă.

Rășcanu, V. Condica.

R(ecordon), *Lettres sur la Valachie* ou Observations sur cette province et ses habitants, écrites de 1815 à 1821. Paris, 1821.

Revista pentru Istorie, Archeologie și Filologie, ed. Tocilescu. 7 volume. Bucuresci, 1882—1887.

Ricault, *Histoire de l'État présent de l'Empire ottoman*. Amsterdam, 1670.

Simeon (Dascălul), *Apendice* (Cronice, vol. I).

Sulzer (F. I.), *Geschichte des transalpinischen Daciens*, das ist der Walachey, Moldau und Bessarabiens, 3 volume. Wien, 1781—1782.

Elvețian de origină, căpitan în armata austriacă, muri la Pitești în 1791. Chemat pe la 1776 de Ipsilante la Bucuresci să ocupe o catedră și să colaboreze la un codice pentru Divan, avu ocasiunea să cunoscă de aproape pe ómenii și împrejurările timpului. Istoria sa conține un izvor neseecat de informațiuni (une-orí exagerate) despre starea societății române, sau mai bine ȕis muntene, în secolul al XVIII-lea.

Inspirat de scepticismul volterian și amărít de desilusiunile ce se substituíră unor brillante promisiuni, Sulzer vede une-orí printr'o prismă mărită defectele unei societăți ajunsă la ultima tréptă de corupțiune și demoralizare. Dar iubirea-i de adevér se reveléză în partea exactă și solidă a operei, ceea ce l'a făcut pe Engel s'o numéscă „o carte clasică“. Și, într'adevér, Sulzer și Cantemir forméză aproape unicele fintáne pentru o cunóscere mai aménunțită a poporului român din ultimele doué secole.

D. Iorga, care numesce Istoria lui Sulzer „un tesaur pentru situația Principatelor în a doua jumétate a sec. al XVIII-lea“, emite asupra autorului ei o judecată fórté aspră (Hurmuzachi X, p. XXXII): „S'a scris mult réu despre noi în tóte timpurile, și de cele mai multe orí cu dreptate; dar nici odată satira n'a fost mai acrá, mai plină de réutăți mérunte și veninóse, de cât în cartea lui Sulzer. Omul acesta n'avea noțiunea relativului, nu înțelegea fatalitățile istorice și geografice: neexplicându-și nimic, márginindu-se la constatare, la comparația nedréptă cu popóre carí tráiau aiurea și avuse alt trecut, el nu iartă nimic“.

Ni se pare că criticul însuși, când a emis o apreciere așa de severă, n'a ținut índeajuns sémă de condițiunile mediului și epoei, condițiunii de o natură cu totul particulară și carí explică (dacă nu justifică) atitudinea psihologică a unui Sulzer, ca și a unui Carra și Langeron. Istoricul austriac nu poseda negreșit temperamentul blând și cumpétat al unui Raicevich, dar nu-i se póte contesta nici dragoste pentru adevér și nici zel pentru sciință: munca-i e nepregatată și rábdarea-i íntru adunarea materialelor nu cunóscce hotare (cf. II, 151). Numai ast-fel a putut el strínge, în nisce împrejurări așa de puțin favorabile, acea comórá culturală ce nu-și are sémén în trecut de cât în scrierea etnografică a lui Cantemir și în secolul nostru, în Istoria lui Fotino. Ca istoric critic el póte fi inferior lui

Engel, dar ca observator-psiholog rămâne cu totul isolat: fondul observațiunilor sale e totdeauna real (dacă nu just), dar forma în care le îmbracă e întipărită de acea tendență epigramatică, care s'ar putea mai curînd atribui spiritului său volterian de cât unei animosități intenționate. O traducere a părții pur culturale din Istoria lui Sulzer ar fi cea mai bună înfirmare a sentinței excesive a d-lui Iorga.

- Tarif 1761**, *Vama cea mare* precum s'aû aşedat să se ia (scoțîndu-se din Testamentul vămii ceî vechî) din 1761 în Archiva românească II, 322-346 (saû 242-256, în a doua edițiune).
- Tarif 1792**, *Catalogul vămilor* din 1792 în Documente (V. A. Urechî) II, 223-253.
- Tarif 1870**, V. Bujorénu, vol. I, p. 1340—1355.
- Tesaur** de monumente istorice, ed. Papiu-Ilarian, 3 volume. Bucuresci, 1862—1864.
- Tunusli** (Frații), *Istoria politică și geografică a Țării românești*, trad. Sion. Bucuresci, 1863 (după *Ἱστορία τῆς Βαλχαρίας, πολιτικὴ καὶ γεωγραφικὴ*, Viena, 1806).
- Ureche** (Grigorie), *Domniî Moldovei și viața lor* (Cronice, I). — Ed. Picot. Paris, 1878 (cu un bun glosar).
- Urechî** (V. A.), V. Documente, Dumitrache și Bandinus.
- Uricariul** cuprindeîtor de hrisóve, anaforale și alte acte din suta XVIII și XIX, ed. T. Codrescu, 26 volume. Iași, 1852—1896.
- Wilkinson**, *Tableau historique, géographique et politique de la Valachie et de la Moldavie* (trad. de l'anglais par M.***). Paris, 1821.
- Wolf**, *Beiträge zu einer statistisch-historischen Beschreibung des Fürstentums Moldau*. Hermanstadt, 1805.
- Zallony**, *Essai sur les Phanariotes*. Marseille, 1824.
- Zilot**, *Cronica Țirii românești* dintre 1800—1821, ed. Hasdeû Bucuresci, 1882 (sub titlul „Ultima cronică din epoca fanariotă“).
— *Domniî III a lui Alexandru Vodă Șuțul* (Revista Tocilescu III, 65-88).
- Xenopol**, *Istoria Românilor*, 6 volume. Iași, 1889—1893.
— *Finanțele în epoca Fanariotilor*, Revista Tocilescu vol. I, 45-73 (după 4 condicii d. 1777, 1786, 1795 și 1804).

2. Limba

- Baronzi**, *Limba română și tradițiunile ei*. Galați, 1872.
- Brândză** (Dr.), *Prodromul Florii române* saû enunerațiunea

- plantelor până astăzi cunoscute în Moldova și Valahia. Bucuresci, 1879—1883.
- Brândză** (Dr.), *Limba botanică a țaranului român* în „Columna lui Traian“ pe 1882.
- Cihac** (A. de), *Dictionnaire d'étymologie daco-roman*, 2 volume. Francfort, 1870—1879.
- Costinescu** (Ión), *Vocabular româno-francez*. Bucuresci, 1870.
- Crăinicénu** (Dr.), *Igiena țaranului român*. Bucuresci, 1895.
- *Nomenclatura româno-latină din istoria naturală în Convorbiri literare XXII și XXIII* (1888 și 1893).
- *Medicina populară*, ibidem, vol. XXVI (1896).
- Damé** (Fr.), *Nouveau Dictionnaire roumain-français*. Buc. 1897.
- Etymologicum magnum Rumaniae**. Dicționarul limbei istorice și poporane a Românilor, lucrat de B. P. Hasdeu. 3 tomuri (A-Bă). Bucuresci 1886 - 1896.
- Frâncu-Candrea**, *Românii din Munții apuseni (Moșii)*. Buc. 1888.
- Frunzescu** (D.), *Dicționar geografic*. Bucuresci, 1872.
- Gaster** (Dr. M.), *Chrestomatia română*. 2 volume, Leipzig, 1891.
- Glosariu** care coprinde vorbe din limba română străine prin originea sau forma lor, cum și cele de origine îndoișă, după însărcinarea dată de Societatea academică română elaborat ca proiect de A. T. Laurian și I. C. Maxim. Bucuresci, 1871.
- Gorjan**, *Dicșioner pentru đicerile cele mai trebuincioșe* (în Dascăl de limba franțozescă). Bucuresci, 1832.
- Grecescu** (Dr.), *Conspectul florei române*. Bucuresci, 1898.
- Hasdeu** (B. P.), *Cuvente den Bětrâni*. vol. I: Limba română vorbită între 1550—1600. Buc. 1878.
- *Sur les éléments turcs en roumain*. Viena. 1886.
- V. Arhiva, *Etymologicum și Zilot*.
- Ionescu** (Ión), *Agricultura română din jud. Dorohoiu*. Buc. 1866.
- *Agricultura română din jud. Mehedinți*. Buc. 1868.
- *Agricultura română din județul Putna*. Bucuresci, 1870.
- Laurian și Maxim**, V. *Glosariu*.
- Lobel** (Efendi), *Elemente turcesci, arăbesci și persane în limba română*. Constantinopole, 1894.
- Manolescu** (Dr.), *Igiena țaranului român*. Bucuresci, 1895.
- Miklosich** (Fr.), *Rumunische Untersuchungen*, Istro und Macedorumunische Sprachdenkmäler. I—II. Wien, 1881.
- Polysu** (Dr. G. A.), *Vocabular româno-german*. Brașov, 1857.
- Pontbriant** (Raoul de), *Dicționar româno-francez*. Buc. 1862.
- Rössler** (Robert), *Die griechischen und türkischen Bestandtheile im Rumänischen*. Wien, 1865.

- Rudow (W.), *Neue Belege zu den türkischen Lehnwörtern im Rumänischen*, în Zeitschrift für romanische Philologie d. 1893, 1894 și 1895.
- Stamati (Dr. Teodor), *Wörterbuch der deutschen und rumänischen Sprache*. Jassy, 1852.
- Weigand (G.), *Die Aromunen*. Ethnographisch-philologisch-historische Untersuchungen über das Volk der sogenannten Macedo-Romanen oder Zinzaren. I Land und Leute; II Volkslitteratur, 2 volume. Leipzig, 1894—1895.
- *Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänisches Seminar zu Leipzig)*, vol. I—VII. Leipzig. 1894—1900.
- *Die rumänischen Dialekte der kleinen Walachei, Serbiens und Bulgariens*. Leipzig, 1900.

3. Literatura

- Alexandrescu (Grigorie), *Meditații, elegii, epistole, satire și fable*. București, 1863.
- Alexandri (Vasile), *Poesii populare ale Românilor*. Buc. 1866.
- *Poesii*. 2 volume. București, 1895.
- *Teatru*, 4 volume. București, 1875.
- *Proză*. București, 1875.
- Alexandria sau Istoria lui Alexandru Machedon, 1857.
- Babeș (I. G.), *Din plaiul Peleşului*, București, 1893.
- Bogdan (N. A.), *Povești și anecdote*. Iași, 1892.
- *15 Comedii*. Iași, 1898.
- Bolintineu (Dim.), *Poesii*, 2 volume. București, 1877.
- Burada (T.), *O călătorie în Dobrogea*. Iași, 1880.
- Calendarul basmelor . . . pe anii 1875—1885.
- Canianu (M.), *Poesii populare, Doine*, culese și publicate întocmai cum se dic. Iași, 1888.
- Cantemir, *Divanul*, sau Gălcéva înțeleptului cu lumea ori Giudețul sufletului cu trupul. ed. Sion. Buc. 1878.
- *Istoria Ieroglică*. Operă originală inedită scrisă în limba românească la 1704. București, 1883. V. Istoria.
- Carageale (I.), *Teatru*. București, 1889.
- *Idem*. 2 volume Iași, 1896.
- Caranfil, *Cântece populare de pe valea Prutului*. Huși, 1872.
- Convorbiri literare, 25 volume. Iași-București, 1868—1893.
- Crăsescu, *Novele*, 4 volume. București, 1893.

- Créngă (I.), *Scrieri*. 2 volume. Iași, 1890.
- Delavrancea (Barbu Ștefănescu), *Sultânica*. București, 1885.
- *Trubadurul*. București, 1887.
- *Parasiții*. București, 1892.
- Eminescu (Mihail), *Poesii*. București, 1895.
- Filimon (Nic.), *Ciocolii vechi și noi*. București, 1863.
- Gane (N.), *Novele*, 3 volume. București, 1886.
- Ghica (Ión), *Scrieri*. București, 1887.
- Golescu (Iordache), *Pilde, povățuirii, cuvinte adevărate și poveți* (manuscript citat după Zanne).
- Gorjan (Gherasim), *Halima*, 4 volume. București, 1877.
- Gorovei (Artur), *Cimiliturile Românilor*. București, 1898.
- Hințescu, *Proverbele Românilor*. Sibiu, 1887.
- Hodoș (Enea), *Poesii populare din Banat*. vol. I—II. Caransebeș, 1892—1895.
- Ispirescu (P.), *Basmele Românilor*. București, 1882.
- *Basme, Snove și Glume*. Craiova, 1893.
- *Snove sau povești populare*. București, 1879.
- *Pilde și ghicitori*. București, 1880.
- *Jucării și jocuri de copii*. Sibiu, 1885.
- *Dicțori populare* în Revista Tocilescu, vol. I și II.
- Ispescu (Gr. M.), *Opincaru, cum este și cum trebuie să fie săténul*. București, 1881.
- *Rèurile satelor*. București, 1884.
- Kikirezu, *Fóie umoristică*, Anii I—III. Buc 1895—1897.
- Konaki (Costache), *Poesii*. Alcătuirii și tălmăcirii. Iași, 1886.
- Marian (S. Fl.), *Poesii populare române*. 2 vol. Cernăuți, 1875.
- *Nunta la Români*. București, 1890.
- *Inmormintarea la Români*. București, 1892.
- *Nascerea la Români*. București, 1892.
- *Serbătorile la Români*, vol. I—II. București, 1898-1899.
- Mariencescu (At.), *Poesia populară. Balade*. Pesta, 1859.
- Marion, *Viața la mahala*. București, 1893.
- *Universul literar*. București, 1889—1896.
- Nădejde (Sofia), *Nuvele*. Iași, 1890.
- Negruzzi (Costache), *Scrieri*. 3 volume. București, 1873.
- Negruzzi (Iacob), *Copii de pe natură*. București, 1874.
- Odobescu (Al.), *Scrieri*. 3 volume. București, 1887.
- Ollănescu (Dim. C.), *Teatrul la Români*. București, 1897.
- Orășanu (N. T.), *Opere satirice*. 3 volume. București, 1875.
- Pann (Anton), *Povestea vorbeii*. 3 volume. ed. I. București, 1852 (II ed. într'un volum 1853, ultima ed. 1883).
- *Nastratin Hogeia*. București, 1880.

- Pann (Anton), *Călătoria lui Moș-Alb*. București, 1880.
- Papahagi (P.), *Din literatura populară aromână*, vol. I. București, 1898.
- Pop-Reteganul, *Trandafiri și Viorele*. Poesii popul. Gherla. 1891.
— *Povești din popor*. Sibii, 1895.
- Popescu (N. D.), *Carte de basme*, 4 părți. București, 1892.
- Rădulescu-Codin, *Cântece poporane din Muscel*. București, 1897.
- Revista Nouă, ed. Hasdeu, 7 vol. București, 1888—1895.
- Șăineanu (Lazăr), *Basmale Române*. București, 1895.
- Sbiera (I. G.), *Povești populare românești*. Cernăuți, 1886.
- Șegătoarea, *Revista pentru literatura și tradițiunile populare*, ed. Gorovei, 5 volume. Fălticeni, 1892—1899.
- Sevastos (Elena), *Cântece românești*. Iași, 1888.
— *Călătorii prin Țara românească*. Iași, 1888.
— *Nunta la Români*. București, 1889.
— *Povești*. Iași, 1892.
- Stamate (Cavalerul), *Musa românească*. Iași, 1868.
- Stăncescu (Dumitru), *Basme culese din gura poporului*. București, 1892.
— *Alte Basme*. București, 1893.
— *Basme și snöve*. București, 1894.
- Țara Nouă, ed. Neuițescu, vol. II. București, 1886.
- Teleor (D.), *Icone și portrete*. București, 1886.
- Teodorescu (G. Dem.), *Poesii populare române*. București, 1885.
- Vulpian, *Poesia populară pusă în musică*. București, 1886.
- Xenopol (N.), *Brădi și putregaii*. București, 1881.
- Zanne (Iuliu), *Proverbele Românilor*, vol. I—IV. București, 1895—1900.

OBSERVAȚIUNI SUPLEMENTARE

§ 6. Dărilor ... *alim*, *iliș* și *ușur* ... numai primul și ultimul sînt tătăresci, *ilișul* este o vorbă maghiară.

§ 9. Relativ la vorba „toiū“ observăm că derivațiunea-î directă dintr'un giagatai „toy“ întîmpină o serioasă obiecțiune sub raportul topografic: cuvintele de origină tătărăscă propriu-disă fiind exclusiv limitate la teritoriul Moldovei. Faptul că această vorbă e deopotrivă cunoscută și în Muntenia, ne face a crede că rusul *toi* „ospet” i-a servit ca filieră intermediară.

Aceléși motive se opun deducțiunii imediate a vorbeii *cociobă* dintr'un giagatai *köci oBa* „tente du nomade“ (Hasdeu, Sur les éléments turcs, p. 13): vorba e răspîndită în Bucovina, Moldova, Muntenia și Banat (ea se află în Dicționarul bănățen din sec. XVII, la Stamatii, Créngă și Ispirescu).

Intregul § 9 trebuie acuma confruntat cu § 110 și acordat cu rezultatul definitiv al cestiunii.

§ 21. Unele turcisme, puține la număr, au încercat modificarea dialectală a consonantismului: bidiviū — ghidigiū, cilibiū — cilibghiū, ciriviș — cirighiș, fileri — (b)ileri (cf. ghindoc, hitil);

alternarea unei sibilante finale cu palatala ei (cf. cerviciū, dîrviciū) e un fonetism specific românesc;

un *a* protetic: achindie (cf. ascrumez); epentesa unui *d*: bizdadè (cf. buzdugea); a unui *m*: mumbaia, mumbașir;

la amplificarea finală în cele câteva nume de rudenie adaogă: iacă „bunică“ = ngr. *γαγιά* + că;

o altă amplificare finală în *-ă* emenită să dea vorbeii o formă mai românească: formele muntene bîrdacă, călăuză și caraulă corespund Mold. lui bardac, călăuz și caraul (dar Mold. gugiumană, alături de gugiuman);

privitor la baltă — baltac: cf. raportul invers: caimă — caimac.

§. 22. Dubla accentuațiune (pe lângă cele citate): ciorbă și ciorbă, tavă și tavă;

accentuațiunea analogică: bimbașă, pe lângă cea normală bimbașă;

efectul intonațiunii asupra vocalelor atone: bábăcă și babacă, bácán și bacal, bidinea (=bădăna) și badana, băgiacă și bagiacă, căftan și caftan, cântar, căpcană, căsap și casap, dălac și dalac, dărac și darac, măcat și macat, mähälă și mahala etc. — formele întunecate sînt mai ales moldovenesci (și arhaice); mai departe: giomag, pe lângă usualul ciomag (cf. macodo-rom. cunache = conac). Acastă reducere vocalică e mai consequent observată de graiul macedonén: mărăze (=maraz), păzare (=pazar), zăbit (=zabit), zămăne (=zaman) etc.

§ 23. Sufixul *-liu* adăogă la o vorbă maghiară: durdu-liu: și *-lic* la elemente latine: șpionlic, deputatlic (ambele la Stolnicul Dumitrache):

la suf. *-etc* adaogă: stubete, pe lângă normalul stubeciü.

§ 25. La particulele menționate adaogă: doldura, salt (arhaic), tiptil și mai ales:

șucada adv. atât de mare (gesticulând cu brațele paralel depărtate), enorm (Alexandri, Teatru, 420: le am găsit doi bărbați *șucada*; 740: nisce ochi *șucada*... ș'o guriță numai atătica: 818: te am logodit cu o avere *șucada*; Marion, 77: socru-sëu avea un picior *șucada*); — șo(L)KADA(R), aut tant que cela (d. șol „cela“ și kadar „tant“).

§ 33. De paralelisme turco-maghiare se pôte alătura alternarea inversă din macedo-romăna (primul termen unguresc e daco-român, celălalt turcesc e macedo-român): cheltuiesc — hărjesc (cf. hargiü), chezeș — chifile, chip — boiè (cf. boià), cocie — tiligă, oraș — păzare (cf. pazar „tîrg“), sălaş — cunache (cf. conac), șoim — șăin, vamă — imbruche (cf. arch. ghiumbruc) etc.

la sinonimele turco-maghiare adaogă: hain — vielén.

§ 37. In privința proverbului citat sub No. 8: cf. Zanne IV, 614; cel de sub No. 28 sună (Zanne IV, 280): Eü boier, tu boier, cine 'mî trage cizmele? saü (ibid. 433): Eü mare, tu mare, cine o să tragă cizmele? — iar la Româniî din Macedonia (ibid. 436): Eü mare, tu mare, cine va adăpa calul cadiului?..

proverbul de sub No. 37 revine și în graiul istrian: „Limba traje iuva dintele dore“, dar sub această formă el poate fi împrumutat de la Sârbii.

§ 38. Idiotismul moldovenesc „stéua ciobanului“ pentru lucéfêrul de séră (Cantemir Ist. Ierogl 9: Afrodita, stéua care întâi se arată de cu séră, stéua ciobanului; 404: Venere, stéua ciobanului care întâi rêsare), care există și în Bucovina (Marian, Serbătorile I, 109: poporul român din Bucovina dice a rêsărit stéua ciobanului, adică lucéfêrul de séră), nu e de cât reproducerea idiotismului analog turcesc „çoban yildyzy“, l'étoile du berger, Vénus.

§ 40. Despre analogiile ce presintă unele din basmele nôstre cu cele coprinse în „Halima“, veđi indicele opereii nôstre *Basmele Române* s. v. Halima și O mie și una de Nopti.

§ 43. Studiul despre „Caraghioz“ apărut mai întâi în publicațiunea festivă *Lui Titu Maiorescu Omagiù* (Bucurescii, 1900) a fost utilizat de Dr. G. Jakob în monografia sa asupra acestei farse („Das türkische Schattentheater, Berlin, 1900) și tradus nemșesce de Kúnos în „Revue orientale pour les études ouralo-altaïques“, Budapest I (1900), p. 140—144.

§ 45. În privința datării primului hatîșerif (anul 1391 pârênd prea dê timpuriù) a se vedea I. Bogdan, *Luptele Românilor cu Turcii*, nota de la p. 87—88;

printre Domniî veneticî pe tronul țărilor române am numêrat pe Aron-Vodă (după Xenopol III, 144) și pe Ión-Vodă (Armén după mamă: ibid. 94); iar pe Graziiani, însuși Miron Costin îl numesce „Frânc“.

§ 50. Unele din aceste obiceiuri de mult dispărute se oglindesc încă în datinile poporului de la țară. Precum săténul a păstrat o mare parte a costumului nobil de odinióră, tot așa în unele episóde ale nunții țărănesci persistă câte o reminiscență caracteristică din trecut.

Precum, în vremea veche, *conacii* călăriaù înaintea Domnului și a suitei sale (§ 50), tot astfel cei doi tineri prietenî ai mirelui, *conăcarii* de astăzi, pornesc călări înaintea lui spre a vesti părinților miresei (într'o orație numită în Moldova „conăcările“) și celorlalți nuntași, ca să îngrijescă cât mai în grabă de gazdă saù conac și

de toate cele trebuincioase *înălțatului Impărat*, care îndată are să sosescă cu întreaga sa suită ¹⁾:

Și 'nainte ne-aū trimes
Din *conac* în conac
Cu cai de *olac*...
.....
Ne trimise pe noi, pe șese *lipcani*
Călări pe șese jugani...
.....
Avem *firman* cu peceție
De la Impărăție...
.....
Că vine Impăratul îndată
Cu oștirea lui totă...

Apoi, în timpul înhobotării miresei, un nuntaș se scolă și strigă (Marian, 548 urm.): *Salahori* ²⁾, să se *deschidă plaiurile!*

Și lăutarii încep îndată a întona un cântec (numit în unele localități din Bucovina „Războiul“), pe când mama miresei scote năframe frumoșe cusute și lęgă cu ele bețele vorniceilor sau vătășeilor. Apoi nunul strigă: *Firman împărătesc!*

Și mama miresei presintând mirelui un taler pe care se află o năframă, o jimblă și un pahar de rachiū, îi le închină cu urări. După ce mirele gustă din rachiū și bagă în trasta-i năframa, jimbla și paharul, nunul strigă din nou: *Caftan împărătesc!*

Atunci mama miresei aduce mirelui o cămașă frumos cusută și-i o închină...

§ 72. Despre modul cum se lua în primire haraciul: cf. Paul de Alep (trad. Cioran), p. 217—219.

§ 100. Ca termen de comparațiune, vom adăoga aci câte ceva despre costumul ciobanului armân (neguțătorul macedonén adoptând portul europén), așa cum îl descrie Weigand, Aromunen I, 262 urm.

¹⁾ Marian, *Nunta*, 327 și 468 comparat cu Teodorescu, *Poesii pop.* 171; Sevastos, *Nunta*, 99. Cf. Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, p. 132: „Die dominica ad accersendam sponsam, omnes sponsi consanguinei et affines congregantur. *legatosque præmittunt, sponsi adventum nunciaturos*“. Datina însăși e foarte veche, dar forma-i e întipărită de ceremonialul oficial al epocii.

²⁾ Vorba „salahor“ e luat aci cu sensul arhaic militar: ómeni însărcinați cu repararea locurilor întărite și cu întreținerea căilor de comunicațiune.

Păstorul din Pind p \acute{o} rtă peste cămașă un pieptar de lână ori bumbac (*gimandane*) sau un ilic (*ileche*) cu piepții împodobiți cu cusături. D'asupra pune o haină numită *cipune* sau *șigune*, albă (la Fărșeroți), deschisă și fără mâneci, care ajunge până la genuchi: în unele locuri, șiguna e neagră și împodobită cu găitane roșii, albastre ori negre. Acastă haină o p \acute{o} rtă și femeile, dar atunci e totdeauna neagră și dacă are forma unei jachete cu mâneci, se numește *cunduş* sau *șurtu*. Un brîu de postav roșu, alb sau albastru, strînge acastă haină; d'asupra vine obicînit un chimir cu buzunare (*sileahe*), în care se păstrează cuțitul, pistolul etc. Când șiguna are mânecile despicate atîrnînd de pe umeri, ea se numește *dulumici*, iar prin „dulamă“ se înțelege o șigună neagră cu brîu și mâneci. Dar haina cea mai grea a ciobanului e „sarica“ de lână, mai scurtă ca șiguna, strînsă de talie și jos cu crețuri: mânecile sînt despicate și atîrnă slobode pe dinapoî (*tălăgan*) ori au aparența unei glugi (*capot*). În fine, haina ciobănească din p \acute{e} r de capră pentru înoptat se numește „tâmbare“.

Nădragii sînt înlocuiți cu o pereche de izmene (*domuri*) băgate în tuzluci (*cioricî*), obicînit albi și fixați sub genuche cu un șiret roșu (*căltăvétă*, *vuvétă*) cu ciucure. Picioarele se acoperă cu călțuni (*ciorape*, *părpodz*) și cu botine de piele neagră (*păpuce*) sau cu sandale roșii (*țarukî*). Bărbatul p \acute{o} rtă obicînit un fes (*căciu[l]ă*) roșu sau alb, iar femeile unul roșu.

TABLA DE MATERII

NB. Cifrele indică paragrafele corespunzătoare

PREFAȚA

A. LIMBA

SECȚ. I. — CONSIDERAȚIUNI ETNOLOGICE

Cap. I. Familia uralo-altaică : 1. Caracteristica ei; 2. Grupul mongol; 3. Grupul ugric.

Cap. II. Grupul turco-tatar : 4. Tătari; 5. Nogaï; 6. Elementul tătăresc; 7. Pecenegi; 8. Cumanii; 9. Elementul cuman; 10. Bulgari; 11. Turci; 12. Elementul turc.

Cap. III. Limba osmanlie : 13. Influența arabo-persiană; 14. Influența bizantină; 15. Influența slavo-maghiară; 16. Influența romanică.

SECȚ. II. — INFLUENȚA OSMANLIEI

Cap. I. Considerațiuni preliminare : 17. Importanța împrumuturilor; 18. Turcisme în maghiara; 19. Turcisme în limbile slavice și balcanice.

Cap. II. Elementul fonetic : 20. Alfabetul turc; 21. Fonetica împrumuturilor; 22. Accentul.

Cap. III. Elementul morfologic : 23. Sufixe; 24. Formațiunea pluralului; 25. Particule; 26. Verbe.

Cap. IV. Elementul semantic : 27. Accepțiuni metaforice; 28. Generalizarea sensului; 29. Reminiscente istorice.

Cap. V. Elementul lexical : 30. Caracteristica lui; 31. Rolul lui cultural; 32. Turcisme în macedo-româna; 33. Lipsa turcismelor în Ardél; 34. Turcismele bănațene; 34^a. Considerațiune literară.

Cap. VI. Elementul onomastic : 35. Nume de persoane și de popore; 36. Nume de țări și de orașe.

Cap. VII. Elementul folkloric: 37. Proverbe și dicțtori; 38. Locuțiuni și idiotisme; 39. Obiceiuri și credințe; 40. Snóve și basme; 41. Cânteece și musică; 42. Jocuri de copii și danțuri; 43. Jocul păpușilor; 43^a. Dulapul și giamala; 44. Injurături.

B. CULTURA

SECȚ. I. — POLITICA

Cap. I. Raporturi cu Pórta: 45. Tractate și relațiuni; 46. Toleranță; 47. Raiete și serhatură.

Cap. II. Domnul: 48. Numirea; 49. Investitura; 50. Pornirea; 51. Alaiul; 52. Instalarea; 53. Mucareru; 54. Mazilirea.

Cap. III. Curtea: 55. Palatul și mobilierul; 56. Boierii; 57. Casa civilă și militară; 58. Garda Curtii; 59. Musica domnăscă.

Cap. IV. Traiul la Curte: 60. Domnul și boierii; 61. Parade și ceremonii; 62. Exerciții și spectacole; 63. Bufoni și farse; 64. Recepțiuni oficiale; 65. Eticheta.

Cap. V. Armata: 66. Pedestrimea și călărimea; 67. Grade și arme; 68. Terminologia militară.

Cap. VI. Justiția: 69. Divanul și administrațiunea; 70. Pedepse; 71. Terminologia juridică.

Cap. VII. Dările: 72. Haraciul; 73. Bairamlîcul; 74. Zaheréua; 75. Beilicul; 76. Cherestéua; 77. Imposite speciale; 78. Veniturile Domniei.

SECȚ. II. — SOCIETATEA

Cap. I. Costumul: 79. Hainele boierilor; 80. Coafura lor; 81. Incălțăminte lor; 82. Imbrăcămintea cocónelor; 83. Sulemenirea; 84. Blănuri; 85. Luxul; 86. Stofe.

Cap. II. Nutrimentul: 87. Mâncările; 88. Băuturile.

Cap. III. Sociabilitatea: 89. Fumatul; 90. Parfumuri; 91. Visite și distracțiuni.

SECȚ. III. — COMERȚUL ȘI INDUSTRIA

Cap. I. Negoțul: 92. Monete; 93. Măsură și greutate; 94. Transportul; 95. Navigațiunea.

Cap. II. Meseriile : 96. Corporațiunile ; 97. Profesii dispărute.

C. RESULTATE

CATEGORIILE IMPRUMUTURILOR EXISTENTE

Cap. I. Locuința și alimentațiunea : 98. Casa ; 99. Mâncarea și băutura.

Cap. II. Imbrăcămintea : 100. Haine și postavuri.

Cap. III. Domeniile naturei : 101. Fauna ; 102. Flora ; 103. Minerale.

Cap. IV. Negoțul și profesiunile : 104. Nomenclatura comercială ; 105. Meserii și unelte.

Cap. V. Epitete și generalisări : 106. Insușiri fizice și morale ; 107. Noțiuni abstracte.

D. CONCLUȘIUNE

LITERATURA, CRONOLOGIA ȘI CIRCULAȚIUNEA, METODA

108. Istoricul ; 109. Statistica turcismelor române ; 110. Cronologia și stratificarea ; 110^a. Extensiunea teritorială ; 111. Metoda ; 112. Considerațiunea finală.

ADAOS

I. Boierinașii Curții. II. Hatîșeriful din 1802.

BIBLIOGRAFIA

OBSERVAȚIUNI SUPLEMENTARE

TABLA DE MATERII.

